

**HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ SİCİLLERİ
EKSENİNDE VAKIF PROBLEMLERİ
VE ÇÖZÜM YOLLARI (1587-1615)**

Ramazan Hüseyin BİÇER
Doktora Tezi
Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER
Temmuz, 2023
Afyonkarahisar

**T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ SİCİLLERİ
EKSENİNDE VAKIF PROBLEMLERİ VE ÇÖZÜM
YOLLARI (1587-1615)**

Hazırlayan

Ramazan Hüseyin BİÇER

Danışman

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

AFYONKARAHİSAR 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “**Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri Ekseninde Vakıf Problemleri ve Çözüm Yolları (1587-1615)**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

28/07/2023

İmza

Ramazan Hüseyin Biçer

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Ramazan Hüseyin Biçer
	Numarası	180104053
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri Ekseninde Vakıf Problemleri ve Çözüm Yolları (1587-1615)
Tez Savunma Sınav Tarihi		28.07.2023
Tez Savunma Sınav Saati		14.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET
HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ SİCİLLERİ EKSENİNDE
VAKIF PROBLEMLERİ VE ÇÖZÜM YOLLARI (1587-1615)

Ramazan Hüseyin BİÇER

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

28.07.2023

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Osmanlı Devleti'nde XVI. asrın sonlarında, Haremeyn Evkaf Nezaretinin tesis edilmesiyle Haremeyn vakıfları başta olmak üzere hanedan ve devlet adamlarının kurduğu vakıfların idaresinde önemli bir düzenlemeye gidilmiştir. Zira bu dönemde, hanedan ve devlet adamları vakıfları ile reayanın kurmuş olduğu Haremeyn vakıflarının idaresi, başında Darüssaade Ağası, onun altında da çeşitli kalemlerin bulunduğu Haremeyn Evkaf Nezaretine verilmiştir. Nezaret kurulduktan hemen sonra bu vakıflar özelinde geniş çapta teftiş faaliyetleri başlamıştır. Bu süreçte vakıflarla ilgili çok sayıda emir ve fermanlar da çıkartılarak vakıfların idaresindeki aksaklıklar giderilmeye ve varsa suistimallerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesinde tesis edilen kalemlerden birisi olan Haremeyn Müfettişliği ise Nezaretin idaresindeki vakıfların tüm şer'î işlemlerini takip etmek ve davalarını dinlemekle yükümlü tutulmuştur. Bunun yanında, surre defterleri, vakıfların gelir ve gider kayıtları ile mütevellilere ait muhasebelerin kontrolleri de yine müfettişler tarafından gerçekleştirilmiştir. Müfettişliğin, Haremeyn Evkaf Nezareti ile birlikte kurulduğuna yönelik genel bir kanı bulunsa da arşiv kayıtları irdelendiğinde Nezaretten sonra tesis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da müfettişliğin kendi tuttuğu siciller ve arşiv kaynakları baz alınarak hem Haremeyn Müfettişliğinin kurumsal yapısı hem de kuruluşundan sonra görev yapmış olan ilk 4 müfettişin kimliği belirlenmiştir. Ayrıca Nezaret bünyesinde görev yapan Haremeyn mütevellilerinin çalışma usulleri ortaya konulmuştur. Yine vakıflarla ilgili davaların türleri ile vakıf meselelerinin çözümlerine dikkat çekilerek, akarların kiralamaları, tamir ve keşiflerinin detayları da ele alınmıştır. Çalışmada, Haremeyn Müfettişliği sicillerinin yanı sıra diğer arşiv belgeleri ile İslam hukuku eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haremeyn Müfettişliği, Haremeyn Evkaf Nâzırı, Vakıf, Müteveli, Müfettiş, Akar.

ABSTRACT

WAQF PROBLEMS AND THEIR SOLUTIONS IN THE AXIS OF HARAMAYN AWQAF INSPECTORATE RECORDS (1587-1615)

Ramazan Hüseyin BİÇER

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

July, 2023

Advisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

At the end of the 16th century in the Ottoman Empire, with the establishment of the Haramayn Awqaf Ministry, an important regulation was made in the administration of waqfs established by dynasties and statesmen, especially Haramayn waqfs. Because, in this period, the administration of the dynasty and statesman waqfs, as well as the Haramayn waqfs established by common people (reaya) was entrusted to the Haramayn Awqaf Ministry, which was headed by Darussaade Aga and under him were various departments. Immediately after the establishment of the Ministry, large-scale inspection activities began for the Haramayn waqf and the other waqfs. In this process, numerous orders and edicts (ferman) were issued to eliminate the problems in the administration of the waqfs and to prevent abuses, if any. The Haramayn Inspectorate, one of the units established within the Haramayn Awqaf Ministry, was obliged to follow all the sharia transactions and to listen to their cases of the waqfs under the administration of the Ministry. In addition, the inspectors were also responsible for checking the surrah books, the income and expenditure records of the waqfs, and the accounts of the trustees. Although there is a general opinion that the Haramayn Inspectorate was established together with the Haramayn Awqaf Ministry, when the archive records are examined, it is understood that it was established after the Ministry. In this study, based on the records kept by the Inspectorate itself and archival sources, both the institutional structure of the Haramayn Inspectorate and the identities of the first four inspectors who served after its establishment are determined. In addition, the working procedures of the Haramayn trustees who served under the Ministry were revealed. The types of lawsuits related to waqfs and the solutions of waqf issues are also highlighted, as well as the details of leases, repairs and explorations. In the study, besides the Haramayn Inspectorate records, other archival documents and works of Islamic law were also used.

Keywords: Haramayn Inspectorship, Haramayn Awqaf Ministry, Waqf, Trustee, Inspector.

ÖN SÖZ

Haremeyn Evkaf Nezaretinin kurumsal yapısıyla ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Nezaretin alt birimlerinden olan Haremeyn Evkaf Müfettişliği ile ilgili ortaya konulmuş olan bilgiler ise daha az olup bu müessese özelinde belli kaynakların vermiş olduğu bilgilere henüz bir ilave yapılamamıştır. Müfettişlikle ilgili sınırlı sayıdaki çalışmalarda, kurumun İstanbul özelinde, vakıf davalarıyla ilgilenen hususi bir mahkeme olmasının ötesinde bir bilgi sunulmamaktadır. Bu nedenle Haremeyn Müfettişliğinin kurumsal yapısı ile müfettişlerin kimliği, görevleri ve çalışma sistematığının kendi kayıtları ekseninde ele alınması gerekli görülmüştür. Bu çalışma, çeşitli arşiv belgelerinin yanı sıra Müfettişliğe ait kayıtları merkeze alarak Haremeyn Müfettişliğinin kurumsal yapısını ortaya koymayı ve müfettişlik tarafından bakılan davaların detaylarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma ağırlıklı olarak, Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşunun hemen akabinde Müfettişlik mahkemesi tarafından 1587 ilâ 1615 yılları arasında üretilen kayıtlara dayanmaktadır. Müfettişlik kurulduktan sonra görev alan ilk 4 müfettişin kimlikleri, müfettişliğin kurumsal yapısı ve çalışma usulünün yanı sıra, Haremeyn mütevellilerinin idare ve akarları işletme usulleri üzerine tespitler yapılmış olup bu sayede kurumun hem genel hem de özel planda işleyiş usul ve esaslarının anlaşılması hedeflenmiştir.

Giriş bölümünde, vakıf müessesesinin tarihine kısaca değinildikten sonra vakıf idaresinin yapısına yönelik bilgiler verilmiştir. Burada, vakıflarda nezaret uygulamasının İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren var olageldiğine vurgu yapılarak Emevi, Abbasi, Memlük, Selçuklu devirlerindeki nezaret uygulamaları ile Osmanlı Devleti'ndeki ilk vakıf nezaretlerine temas edilmiştir. Burada, Müfettişliğin fiziki konumu ve kayıtların detayları üzerinde de durulmuştur.

Birinci Bölümde Müfettişliğin kurumsal yapısı, ilk dört müfettişin kimlikleri ve çalışma sistematığı hakkında bilgi verilmiştir. Yine Müfettişlik kurulmadan önceki vakıf teftişlerine değinilerek bu dönemdeki denetim işini üstlenenler ile Haremeyn Müfettişliğinin kurulması sonrasında görev yapan müfettişlerin bir karşılaştırması yapılmıştır.

İkinci Bölümde, Müfettişlik tarafından bakılan vakıf davaların detayları hakkında bilgi verilerek vakıf davalarının uygulanışı ve bu davalarda genelde taraf olan kişilere değinilmiştir. Bu kısımda, vakıf davalarının özellikle belli başlı taraflar arasında cereyan ettiği görüldüğünden, müteveli, vasî, beytül-mâl emini ve vârislerin vakıf davalarındaki

rolleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Yine Nezaret altında görev yapmış olan Haremeyn mütevellilerinin, vakıfları ve ilhak süreçlerini takip etmeleri ve ilhak gerektiğinde vakfa el koymaları ile ilgili örnekler verilmiştir. Zira bu detaylar Haremeyn Evkafının idarî mantığının ortaya konulması ve dönemin vakıf sistematiğinin doğru değerlendirilmesi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Yine bu bölümde müfettişliğin baktığı davalardan hareketle vakıflarda cereyan eden belli başlı ihtilaf sebeplerine de değinilmiştir. Kendisinde tasarruf şartı bulunan evladın uzakta yaşıyor oluşu, ev ve dükkanlarda cereyan eden hakk-ı süknâ anlaşmazlıkları, vakıf ve vakıf şartlarının inkârları ile bazı tevliyet sorunları, vakıflarda en çok karşılaşılan dava türleri olduğu görülmüştür. Nezaret bünyesindeki vakıflarda meydana gelen bu tür davaların çözüm süreçleri ve ihtilaf konuları ise bu kısımda, belli bir tasnifle ele alınmıştır. Ayrıca vakıflarda yaşanan sorunların çözümünde fetva ve emr-i şerîflere hangi durumlarda başvurulduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü Bölümde, mukataa ve icâreteyn gibi vakıf hukukunda tartışmalı alanları teşkil eden kiralama usulleri ile bunların arka planında yatan sebeplere değinilmiş, akarların niteliklerine göre bazı kiralamaların da mahiyeti ortaya konulmuştur. Ayrıca tamirlerin ve binalarda uygulanan keşiflerin türleri ile bunların hangi gerekçelerle yapıldığına yer verilmiştir.

Dördüncü Bölümde ise vakıflarda meydana gelen usulsüzlükler ve suistimaller ile sosyal ve ekonomik olayların vakıflara etkisi ele alınmıştır. Vakıfların idaresinde yaşanan değişimleri ve çalışmanın da ele aldığı nezaret ve müfettişlik gibi kurumların ortaya çıkmasının arka planında yer alan suistimallerin sebepleri değerlendirilmiştir. Ayrıca Celâli İsyanları ve para taşıması gibi gelişmelerin vakıflara etkisi de örneklerle ortaya konulmuştur.

Son olarak bu çalışmanın hem konu olarak belirlenmesi hem de hazırlanmasında desteğini ve ilgisini her daim gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Mustafa GÜLER'e en derin şükranlarımı sunarım. Tezin daha iyi bir şekilde ortaya çıkması konusunda hassasiyetleri, yönlendirmeleri ve destekleri sebebiyle Doç. Dr. Kenan YILDIZ ile Doç. Dr. Abdullah ÇAKMAK'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine tezi savunma sürecimde değerli katkılarından ötürü Prof. Dr. Şaban ORTAK ile Doç. Dr. Şerife EROĞLU MEMİŞ'e de sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tezin hazırlanması sırasında desteğini yakinen gördüğüm oda arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YAĞCI'ya da teşekkür ederim. Arşiv kaynaklarının temin edilmesi konusunda yardımcı olan İstanbul Müftülüğü

Meşihat Arşivi, İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı çalışanlarına şükranlarımı sunarım. Bu çalışma sürecinde yanımda olan kıymetli eşim Selin BİÇER ile moral kaynağım, canım kızım Ayşe Sultan'ıma da teşekkür ederim.

Ramazan Hüseyin BİÇER

2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1
1. VAKIF VE NEZARET	1
2. HAREMEYN EVKAF NEZARETİNE KADARKİ SÜREÇ VE NEZARETİN KURULUŞU	5
2.1. DARÜSSAADE AĞASI VE VAKIFLARDA NAZIRLIK GÖREVİ.....	6
3. HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ KAYITLARI	13
3.1. SİCİLLERİN İÇERİĞİ.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞU DÖNEMİNDE HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ

1. VAKIF TEFTİŞLERİ VE MÜFETTİŞLER.....	23
2. MÜFETTİŞLİĞİN KURULUŞU	27
3. HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİNİN YERİ MESELESİ.....	28
4. HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLERİ VE SORUMLULUKLARI	30
4.1. MEHMED EFENDİ (MEMİKZÂDE)	33
4.2. ALİ BİN ABDURRAUF EFENDİ (SÜN BÜL ALİ)	36
4.3. ABDÜRREZZAK B. HALİL (ALTIPARMAK).....	39
4.4. ÖMER B. HANEFÎ	40
5. MÜFETTİŞLİĞİN PERSONELİ	41
5.1. NÂİBLER.....	47
5.2. MİMÂRLAR	48
5.3. KEŞİFLERDEKİ YARDIMCILAR: EHL-İ HİBRE VE EHL-İ VUKUF.....	52
5.4. MUHAKEME SİSTEMATİĞİNDE ŞUHÛDÜ’L-HÂL	55

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIF DAVALARI VE İHTİLAF SEBEPLERİ

1.TARAFLAR	61
1.1. MÜTEVELLİ	61
1.1.1. Mütevellinin Yardımcıları	72
1.2. MUTASARRIFLAR	74
1.3. VASİLER	78
1.4. BEYTÜLMÂL EMİNİ.....	80
1.5. VEKİLLER VE VEKÂLET	82
2. NÂZIRIN DAHİL OLDUĞU VAKIF MESELELERİ.....	84
2.1. MÜTEVELLİLERİN ÇÖZEMEDİĞİ SORUNLAR	85

2.2. KİRALAMALAR.....	87
2.3. MÜLTEZİMLER İLE İLGİLİ KONULAR.....	88
2.4. VAKIF ŞARTLARI İLE İLGİLİ MESELELER	89
2.5. VAKIFLARIN NÂZİR İZNİYLE BORÇ ALIP VERMESİ	92
3. KADI İZNİ, FETVA VE EMR-İ SULTANÎ GEREKTİREN VAKIF	
KONULARI	93
3.1 MÜFETTİŞTEN İZİN ALINMASI GEREKEN KONULAR	94
3.2. FETVÂ TALEP EDİLEN VAKIF MESELELERİ.....	96
3.3. EMR-İ ŞERİF (PADİŞAH EMRİ) GEREKTİREN VAKIF MESELELERİ	99
4. VAKIFLARDA İHTİLAF SEBEPLERİ.....	103
4.1. VAKIF ŞARTLARINA AYKIRILIK.....	103
4.1.1. Hakk-ı Süknâ Meselesi.....	103
4.1.2. Evlâdın Uzakta Yaşaması	108
4.1.3. İnkârlar	110
4.1.4. Vakıf Malda Mülk-i Mevrûs Problemi.....	117
4.2. TEVLİYET DAVALARI.....	120
4.2.1. Mütevellinin Muhasebesinde Eksiklik.....	121
4.2.2. Tevliyetten Feragat.....	125
4.3. TEFVİZLER.....	128
4.3.1. Mutasarrıfın Başkaları Lehine Yaptığı Tefvîzler.....	129
4.3.2. Haremeyn Mütevellisi Lehine Yapılan Tefvîzler.....	131

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN DEVAMLILIĞI AÇISINDAN UYGULANAN İŞLEMLER

1.MUKATAA	134
1.1. FARKLI ANLAMLARDA MUKATAA.....	137
1.2. MUKATAA DAVALARI.....	138
1.3. ÇÖZÜM YOLU OLARAK MUKATAA.....	143
2. İCÂRE-İ VÂHİDE VE İCÂRETEYN.....	144
2.1.İCÂRETEYNİN BAŞLANGIÇ MESELESİ	146
3.AKARLARIN KİRALAMALARINDAKİ FARKLILIKLAR	155
3.1. EVLER	155
3.2. DÜKKÂNLAR.....	160
3.2.1. Ukud-ı Müteaddide Uygulaması ve İcâreteynli Kiralamalar.....	161
3.3. HAMAMLAR	164
3.3.1. Kıstü'l-Yevm	164
3.3.2. Zarar Mahsubu.....	166
3.4. ODALAR	169
4. VAKIF AKARLARIN TAMİR VE KEŞİF USÛLÜ	172
4.1. AKARLARIN KEŞİF USULÜ	173
4.1.1. Ön keşif (Tahmin).....	174
4.1.2. Son Keşifler (Tespit).....	177
4.1.3. Ecr-i Misil Keşifleri (Tahmin-i Bedel).....	179

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF MÜLKLERİNE YÖNELİK SUİSTİMALELER VE USULSÜZLÜKLER

1. İÇ MÜDAHALELER.....	183
-------------------------------	------------

1.1. MİRASÇILARDAN KAYNAKLI TAARRUZLAR.....	183
1.2. VASÎLERİN TAARRUZLARI.....	188
1.3. MÜTEVELLİLERİN MÜDAHALELERİ.....	190
2.DIŞ MÜDAHALELER	196
2.1.KİRACILARIN SUİSTİMALLERİ.....	197
2.1.1. Kiracıların ve Mürtezikalarn Akarlara İlaveleri.....	199
2.1.2. Mürtezika, Mutasarrıf ve Komşu Vakıfların Suistimalleri.....	202
2.2. YALAN BEYANLA TAARRUZ VE VAKIFLARA YÖNELİK HIRSIZLIKLAR	203
2.3. VAKIFLARA EL KOYMA VE SATMA.....	206
3.SOSYAL VE EKONOMİK GELİŞMELERİN VAKIFLARA ETKİSİ.....	213
3.1.İSYANLAR VE EŞKİYALIK FAALİYETLERİNİN VAKIFLARA ETKİSİ.....	214
3.2.PARANIN DEĞERİNİN DÜŞÜRÜLMESİ SONUCU VAKIFLARIN YAŞADIĞI SORUNLAR.....	217
SONUÇ	223
KAYNAKÇA.....	229
EKLER.....	241

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Haremeyn Evkaf Müfettişliğinde Görev Yapan Nâibler.....	48
Tablo 2. Haremeyn Evkaf Müfettişlerine Vakıf Davalarında ve Keşiflerinde Yardımcı Olan Mimarların İsimleri ile Görev Yaptıkları Tarihler.....	51
Tablo 3. Haremeyn Evkaf Nezareti Bünyesinde Görev Yapan Mütevelliler ve Sorumlu Oldukları Vakıflar.....	67
Tablo 4. Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler.....	247

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Darüssaade Ağası'nın İdaresi Altındaki Müfettiş ve Mütevelliler ile Onların Yardımcıları.....	71
Şekil 2. İlk Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi ile İlgili Zeyl-i Şakâyık'ta Bulunan Kayıt.....	247
Şekil 3. Haremeyn Evkafı Davalarına Ayrılmış Olan 1 Numaralı Sicil'de Bulunan Fihrist.....	248
Şekil 4. Dalgıç Ahmed Paşa Evkafına Ait Akarları Gösteren 5 Numaralı Sicil'de Bulunan Kayıt.....	249
Şekil 5. Mehmed Efendi'den Sonra Müfettişlik Görevine Getirilen Ali b. Abdurrauf Dönemine Ait 4 Numaralı Sicil'deki Kayıtları Belirtmek İçin İlave Edilen Not.....	250
Şekil 6. Sicillerde Bulunan Buyruldu Örneklerinden.....	251
Şekil 7. Erken Dönem Haremeyn Müfettişlerinden Abdurrezzak b. Halil'in Dönemine Ait Kayıtların Tutulduğuyla İlgili 1 Numaralı Sicil'de Bulunan Not.....	252
Şekil 8. Sicillerde Bulunan Tereke Ve Muhallefat Kaydı Örneklerinden.....	253
Şekil 9. 3 Numaralı Sicil'de Bulunan Haydar Paşa Evkafına Ait Zimem Kaydı.....	254
Şekil 10. Katip Mehmed Ağa Evkafına Ait Kesik ve Zuyûf Akçenin Değerinin Belirlenmesi İçin Müteveli Tarafından Keşif Talebi Kaydı.....	255
Şekil 11. Gedik Ahmed Paşa Hamamı Üzerinde Cereyan Eden Zarar Mahsubuna Yönelik Keşif Kaydı.....	256
Şekil 12. Üsküdar Kadısı'na Hitaben Yazılmış Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Vakıfların Teftişinin Yapılması Hakkında Mühimme Kaydı.....	257
Şekil 13. İlk Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi (Memikzâde) ile Darüssaade Ağası Osman Ağa'ya Ait Surre Defterinde Bulunan İmzalar.....	258
Şekil 14. Küçük Ayasofya Vakfı'na Yönelik Bazı Suistimallerin Olması Sebebiyle Vakfın Teftişinin Yapılarak Muhasebelerinin Görülmesi Konusunda Sultan III. Murad Tarafından Yazılmış Evâhir-i Rebiüevvel 988/Mayıs 1580 Tarihli ferman.....	259

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ü.: Ankara Üniversitesi

b.: ibn

B: Receb

Bkz.: bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi

bt.: binti

C.: Cilt

C: Cemaziyelahir

Ca: Cemaziyelevvel

Der: Derleyen

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

dt.:Doğum Tarihi

Ed: Editör

EHM: Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği

Evl.: Evâil

Evh.: Evâhir

Evs.: Evâsıt

Gr.: Gurre

g.s.: Görev süresi

Gen. Müd.: Genel Müdürlüğü

H.: Hicri

Haz: Hazırlayan

IRCICA: İstanbul İslam Tarih ve Sanat Merkezi ()

İA: İslam Ansiklopedisi

İSAM: İslâm Araştırmaları Merkezi

İSAR: İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi

L: Şevval

M: Muharrem

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

N: Ramazan

Nr.: Numara

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Örn.: Örneğin

R: Rebiülahir

Ra: Rebiulevvel

s.: Sayfa

S: Safer

S.: Sayı

Ş: Şaban

ŞS: Şer'iyye Sicilleri

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Ter: Tercüme

TSMA.: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TTK: Türk Tarih Kurumu

TYEK: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

v.: Veled

vd.: ve diğerleri

VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü

vr.: Varak

vt.: Vefat Tarihi

Y.: Yıl

Yay.: Yayınları

Yön.: Yönetmen

Z: Zilhicce

Za: Zilkade

GİRİŞ

1. VAKIF VE NEZARET

Arapça “v-k-f” kökünden ‘durmak’ anlamına gelen vakıf, terim anlamı itibariyle, kişinin sahip olduğu arazi, bina, para ya da değerli bir malı, maddî karşılık beklemezsizin, mülkiyetini Allah’a, tasarrufunun ise insanlığa sunulması¹ demektir. Eski çağlardan itibaren farklı milletlerde ve inanışlarda, vakfa benzeyen bazı uygulamaların olduğu², ancak İslam dininin, Allah’ın ipine topluca sarılma³, birlikte hareket etme⁴ ve en önemlisi de *sadaka* ve *infak*⁵ prensipleri ile vakfın bir ibadet mantığı çerçevesinde Müslümanlar eliyle büyük bir müessese halini aldığı bilinmektedir⁶. Her ne kadar ayet ve hadislerde doğrudan ‘vakıf’ kelimesi zikredilmemiş ise de Müslümanlar, İslam’ın farz ibadetlerinden olan zekât, sadaka ve yardımlaşma prensiplerinden yola çıkarak Hz. Peygamber döneminden itibaren mülklerini; yoksullara, cihat edenlere, fakirlerin kullanımı ya da akrabalarının kullanımı için⁷ vakfetmişlerdir. Hz. Peygamber’in sadakayı teşvik edici çok sayıda hadisinin olması⁸, Hz. Ömer⁹ ve Hz. Osman gibi şahsiyetlerin bizzat kendilerinin vakıflar kurmuş olmaları¹⁰, İslam toplumuna vakıf kurma konusunda örnek teşkil etmiştir¹¹.

¹ İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, C. IX, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 238; Mustafa Güler, “Osmanlı Devleti’nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ed: Tufan Gündüz, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 317.

² İslam öncesinde ve çeşitli toplumlarda, vakıf benzeri uygulamaların olduğu görülmüştür. Bu konuda Bkz. Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 3-4, 1951, ss. 479-518.

³ Kur’ân-ı Kerim, Sure: Âl-i İmrân: Ayet: 103.

⁴ Enfâl: 46; Bakara: 145; Âl-i İmrân: 104, 110, 114; Mâide: 2; Arâf:157, 199; Tevbe: 71, 112; Lokman:17.

⁵ Yardımlaşmayı teşvik eden 40’tan fazla ayet ve çok sayıda hadis bulunmaktadır. Ayetlerden en bilineni ve Müslümanlara adeta yarışarcasına hayır yapmayı öğütleyen, Bakara Suresi, 148’inci ayetidir. Bu ayetin meali şöyledir: “Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” Bakara, 2/148.

⁶ İbn-i Haldûn, devlet kuran kimselerin özelliklerini zikrederken ‘infak’ hususuna da vurgu yapmıştır. O, yardım yapmayı, devletin ve hükümdarın en önemli özelliklerinden biri olarak saymıştır. İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Ensar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022, s. 240.

⁷ Hz. Ömer’in fakirlere, kölelere, yolcular için kurmuş olduğu vakfında, akrabaları da zikredilmiş, ayrıca Zübeyr b. Avvam’ın, kızlarının kullanımını şart ettiği bir evi vakfettiği bilinmektedir. Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yay., İstanbul-2019, s. 121.

⁸ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, C.V, s. 331.

⁹ Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’e elindeki malı nasıl tasarruf edeceğini sorması üzerine Peygamber, “*aslı üzere tasadduk eyle ki satılmaya ve hibe olunmaya ve miras olmaya ve lakin semeresini infak eyle*” şeklinde Hz. Ömer’e vakıf kurmasını emretmiş o da vakıf kurmuştur. Hz. Peygamber’in bu şekilde Hz. Ömer’e vakıf kurmasını telkin etmesi, aynı zamanda İslam’daki vakıf kurumunun usulünü de açıklaması açısından önemlidir. Sonraki dönemler de vakıf kurucuları bu minval üzere vakıflarını kurmuşlardır. Ayrıca vakıfların fikhî açıdan değerlendirilmesi ve muâmelatı da yine Hz. Peygamber’in bu çizdiği ölçüler içerisinde gerçekleşmiştir. Molla Hüsrev İbn Ferâmuruz, *Tercümetü'l-Gürer ve'd-Dürer*, C.I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1875, s. 438.

¹⁰ Ömer Ziyaeddin Dağıstanî, *Zübdetü'l-Buhârî Tercümesi*, Çev: A. Fikri Yavuz, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 737; Yine Hz. Osman’ın Rûme kuyusunu kazdırması ve vakfetmesi ile ilgili Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Rûme Kuyusu”, DİA, C.XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2008, s. 231-232; Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Mühayr el-Hassâf eş-Şeybânî, *Kitâb-u Ahkâmî'l-Evkâf*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1322, Kahire, ss. 5-6.

¹¹ *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Tercüme: Kâmil Miras, C. VIII. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1970, s. 235; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, DİA, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, s. 476; Hassâf, *Kitâb-u Ahkâmî'l-Evkâf*, ss. 1-3.

İslam'ın ilk yıllarından itibaren sistemli bir şekilde *yardımlaşma* prensibiyle oluşturulan vakıflar, en köklü müesseseleşme ve inkişaf dönemini Osmanlı Devleti zamanında yaşamıştır. Osmanlı Devleti'ne gelene kadar Emevî, Abbasî, Memlük ve Selçuklu Devletleri'nde de çok sayıda vakıf kurulduğu, hatta kurulan vakıflar ekseninde sosyal ve kültürel hayatın yanında şehirleşmenin de meydana geldiği görülmektedir¹².

Osmanlı padişahları arasında resmî olarak ilk vakıf kurucusunun Orhan Gazi olduğu bilinmektedir¹³. Ancak Orhan Gazi'den önce de erken dönem kroniklerin verdiği bilgilerde Devlet'in kurucusu Osman Gazi'den bahsederken yardımseverliğine vurgu yapılmış, onun yoksullara elbise giydirip doyurduğu ifade edilmiştir¹⁴. Bu sebeple Osmanlı'da '*devlet idare mantığı*' açısından özellikle hayrî vakıfların meşruiyet ifadelerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı zamanında vakıflar, bugün belediyelerin ve belli başlı hayır kuruluşlarının yaptığı ve yapması gereken çoğu hizmetleri yerine getirmiştir. Bu husus; "*Vakıflar sayesinde, bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf bir beşikte uyur, vakıf mallarından yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konularak vakıf bir mezarlığa gömülürdü...*"¹⁵ ifadesi ile özetlenmiştir.

Vakıf kurma teamülünü herhangi bir sınıfla ilişkilendirmek oldukça güçtür. Nitekim Osmanlı toplumunda, her kesimden insanın rahatça vakıf kurabildiği bilinmektedir. Toplumu vakıf kurmaya iten sebeplere bakıldığında ise ulvî gayelerin yanında malın müsadereden korunması, maldan faydalanması istenmeyen kişilerin uzak

¹² Nihal Cihan Temizer, "Osmanlı ve Batı Karşılaştırması", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, C. II, 2021, s. 141-162; Mustafa Demir, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 27, s. 42; Ayrıca vakıflar tarafından kurulan 'İmaret'ler ile şehirleşmenin tekâmülü hakkında Bkz. Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1936, s. 42-57; Nazif Öztürk, "Ankara'nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 20, Ankara, 1988, ss. 329-346.

¹³ Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1994, s. 150.

¹⁴ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz: Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Yay., İstanbul, 2017, s. 197; Kuruluş dönemi Osmanlı vakıfları için geniş bilgi için Bkz. Mustafa Karazeybek, "Kuruluş Döneminde Osmanlı Vakıfları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 45, 2020, 868-901; *Üç Osmanlı Tarihi; Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî: Dâstân ve Tevârih-i Âl-i Osmân, Şükrullah: Behçetü't-Tevârih*, Haz: Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Yay., İstanbul, 2017, ss. 139-141.

¹⁵ Esat Arsebük, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, Tan Matbaası, İstanbul, 1938, s. 298. Bkz. Faizah Darusa vd., "Empowering Social Responsibility of Islamic Organizations Through Waqf", *Research in International Business and Finance*, S. 42, 2017, ss. 959-965.

tutulması ile itibar elde etme gibi nedenler olduğu görülebilmektedir¹⁶. Özellikle aile vakıflarının vakfiyelerindeki ibarelere bakıldığında bu detaylara rastlanılabilmektedir¹⁷.

Çok geniş bir alanda faaliyet gösteren vakıfların idaresi ise *özerk* bir yapıda gerçekleşmiş, kurucunun oluşturduğu ve şartların yazılı olduğu vakfiyeye göre işleyişi sağlanmıştır. Devlet ise vakfin bu yapısına idarî mantıkla müdahale etmemiş, tahrir ve teftişler ile vakfiyeye uygun idare ve tasarrufların olup olmadığını denetlemekle yetinmiştir. Tahrir, teftiş ya da şikayetler sonrasındaki tahkikatlarda şartlara uygun olmayan kullanım ve idare varsa, mahkemeye yoluyla bu durum tadil edilmiştir.

Vakıfların idaresi ve işlemindeki en önemli dayanak noktası olan vakfiye ise şöyle oluşturulmaktaydı: Vakıf kurmak isteyen bir kişi, sahibi olduğu malının niteliğini ve yerini zikretmekte, tasarruf şartlarını ve idaresini yapacak kişileri (mütevelli vs.) belirledikten sonra kadı ve şahitler huzurunda ‘*vakfettim*’ demekle vakfını kurmuş olmaktadır. Vakfın, işleyiş, idare, tasarruf ile ebedî yönünün yazıldığı ve hukukî manada kayıt altına alındığı bu belgeye *vakfiye* denmekteydi. Vakfiye, vakfın hukukî anlamda tescil edildiğini de gösteren en önemli delildi. Vâkıfın şartlarını ihtiva ettiği için vakıfla ilgili bütün muamelat, vakfiyeye göre yapılmaktaydı. İslam hukukçuları vakıf kurucusunun belirlemiş olduğu şartlara göre idare edilmesi zorunluluğuna atfen, ‘*vâkıfın şartı, şâri’in nassı gibidir*’ ifadesini kullanmaktan çekinmemişlerdir¹⁸. Bu sebeple vakıf idaresinde ve işlerinde *vâkıfın şartlarına uygunluk* meselesi en önemli konu olmuştur¹⁹.

Vakfın en önemli görevlisi ve idarecisi olan mütevelli ise yukarıda bahsedildiği üzere, şerî usule göre kurulan bir vakıfta, vakfın tüm işlerini yürütmekle görevliydi. Çok önemli bir görev olması hasebiyle vakıf kurucusu, tevliyet görevinin, kimin tarafından ve ne şartla yürütüleceğini açık olarak belirtmek zorundaydı²⁰.

Vâkıfın belirlemiş olduğu ve şartlara göre vakfın idaresini sağlayan mütevelli ile çalışmada üzerinde durulacak ebedî cihet mütevellisi arasındaki farkın ortaya konulması gerekmektedir. Zira bu husus fıkıh kaynaklarında ve sicillerde *bi’l-fiil mütevelli* ve *bi’l-*

¹⁶ Kenan Yıldız, “Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukâra-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları”, *Osmanlı Araştırmaları*, LIV, 2019, s. 142; Amy Singer, *İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 143.

¹⁷ EHM ŞS. 1. 14a/1; 14b/1; 77a/1; 87b/1; 86b/3; 96a/1.

¹⁸ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Haz: Osman Bayder, TYEK Yay., İstanbul, 2022, s. 558.

¹⁹ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 3. Baskı, İstanbul, 2013, s. 269-270; Alaattin Dolu ve Abdullah Çakmak, *Bir Âlimin Gözünden Kudüs Vakıfları*, Sonçağ Yay., Ankara, 2022, ss. 134-135.

²⁰ Mustafa Güler, “Osmanlı Devleti’nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, s. 323; Ali Himmet Berkî, “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhtimaller”, *Vakıflar Dergisi*, S. 8, Ankara, 1969, s. 336.

meşrut mütevellî olarak ayırt edilmiştir. Çalışmada ele alınan ebedî cihet mütevellisi ise kaynaklarda *bi'l-fîl mütevellî* olarak zikredilmiştir²¹. Vakıfların önemli bir kısmı ebedî cihet yönü olarak Haremeyn ya da Medine-i Münevvere fukarası olarak belirtilmiş ve bu sebeple Haremeyn Evkaf Nezaretinin uhdesine geçmiştir. Bu vakıfların ebedî cihet mütevellisi, özel olarak bu görev için tayin edilmiş *Haremeyn Mütevellileri* ismiyle kaynaklarda zikredilmektedir. Vâkıfın tayin ettiği mütevellî, vakıf, ebedî hayır cihetine henüz intikal etmediği süreç içerisinde vakfın idaresini sağlayan mütevellî olmuştur. Hayır şartları denilen şartlar vuku bulduğunda ise o hayır cihetinin mütevellisi, vakfın tevliyet görevini devralmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada *ebedî hayır ciheti mütevellisi* olarak ifade edilecek mütevellî de kaynaklarda *bi'l-fîl mütevellî* denilen, bizzat hâkim ya da padişah tevcihiyle tevliyet görevini yürüten mütevellilerdir.

Osmanlı vakıf hukuku, Hanefî hukuku temeline dayandığı için ebedî bir hayır ciheti tayini, vakıf kuruluşunda önemli bir işlem olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı vakfın, zaten kendisi ebedî görüldüğü için son menfaat yönünün de kesilmeyecek (ebedî olacak) bir hayır ciheti olması istenmiştir²². Bu, vakıfta herhangi bir süre belirtmek vakıf kurmanın mümkün olmaması ve vakıfta ebedilik hükmünün bulunması zorunluluğundan ileri gelmiştir²³. Tasarruf şartlarında da aynı şekilde son bulması ihtimali olan ara mutasarrıflar ve tasarruf cihetleri zikredilse de onların inkıraz şartları yazıldıktan sonra, kesilme ameliyesi olmayan bir hayır ciheti belirtilmesi gerekmiştir²⁴. Genelde bu kesilmeyecek hayır cihetleri; fakirler, var olan bir hayrata tahsis ya da çalışmanın konusu olan Mekke, Medine ve Kudüs'e yani Haremeyn olmuştur.

Ebedî cihette, mutlak anlamda hayrî bir alanın zikredilmesi ve sonlanma ihtimalinin bulunmaması ilkesi benimsenmiştir. Çalışmada incelenecek vakıfların büyük bir kısmı ise ebedî hayır ciheti olarak; Haremeyn veya Medine-i Münevvere fukarası olarak seçilmiş vakıflardır.

Vakfiyesinde, Mekke, Medine ve Kudüs'e yönelik tahsis şartı bulunan tüm vakıflara Haremeyn vakıfları denilmiştir. Bu vakıfların büyük bir kısmını ise aile vakıfları oluşturmuştur. Mekke, Medine-i Münevvere fukarası, Kudüs veya buralardaki hayrata şart edilmiş olan vakıfların tasarruf sırası, evladın veya diğer mutasarrıflardan sonra Kutsal beldelerle ilgili şarta geldiğinde, Haremeyn mütevellisi tarafından bu vakıflara el

²¹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf fî Ahkâm-il-Evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977, s. 14.

²² Hamdi Çilingir, *Vakıfta Amaç*, İktisat Yay., İstanbul, 2018, ss. 70-84.

²³ Molla Hüseyin İbn Ferâmürz, *Gürer ve'd-Dürer*, s. 439.

²⁴ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf*, s. 26.

konulmuştur. Sonrasında ise yine vakfiye şartlarına göre gerekli kiralamalar yapılarak buradan elde edilen gelirler Mekke, Medine ya da Kudüs'e surre alaylarıyla gönderilmiştir. Haremeyn Evkaf Nezaretı kurulduktan sonra da Nezaret bünyesinde görev yapan mütevelliler tarafından vakıfların kontrolleri ve intikal süreçleri doğru bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yine bu vakıfların şer'î işlemleri de Nezaret bünyesinde tesis edilen Müfettişlik eliyle takip edilmiştir²⁵.

2. HAREMEYN EVKAF NEZARETİNE KADARKİ SÜREÇ VE NEZARETİN KURULUŞU

Osmanlı vakıf yönetim mantığında önemli bir aşama olarak kabul edilen Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşuna (995/1587) kadarki sürece geçmeden, Osmanlı devri öncesindeki vakıflarda nezaret uygulamasına bakılması, konunun anlaşılması bakımından doğru olacaktır. Vakıflarda nezaret²⁶ uygulamasının Hz. Peygamber'le başladığı kabul edilmektedir. Bu manada, ilk olarak bizzat Peygamber, vakfettiği Fedek Arazisi'nin idaresiyle ilgilenmesi için Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmiştir. Buna ilaveten Hz. Ömer de kurduğu vakıfların nezaret işleri ile bizzat kendisi alakadar olmuş yine kızını yani Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa'yı mütevellî tayin etmiştir²⁷.

Emevî ve Abbasî devirlerinde ise vakıfların nezaret ve sâir işlerinde kurumsallaşmalar görülmeye başlamıştır²⁸. Abbasîler devrinde vakıfları denetleme maksadıyla “Vakıflar Nezaretı” adıyla bir müessese oluşturulmuştur²⁹. Memlûkler devrinde, vakıfların idaresi ve nezaretı gibi görevleri kadılar gerçekleştirmiştir³⁰. 648/1250 tarihinde Mısır'da dört mezhepten birer kâdu'l-kudât ve bunların üzerinde ‘Kadıu'd-Dâri'l-Adl’ bulunmuş, sonra Nâzırı'l-Ahkâmi's-Şer'iyye' adıyla umumî bir idare oluşturularak, bu yeni teşkilat mevcut bütün vakıfların nezaretinden sorumlu tutulmuştur. Selçuklular devrinde, vakıfların teftişı ve nezaretı, kadiaskerlerin uhdesine

²⁵ Ali Haydar Efendi, *Tertibü's-Sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1240, Madde 94, ss. 73-75.

²⁶ Nâzır kelime manası itibarıyla, nazar eden, bakan manasına gelmektedir. Nezaret ise Nâzırın başında bulunduğu kurum anlamına gelmektedir. Nâzırlık makamı. Ali Nazîmâ, Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara-2005, s. 404.

²⁷ Bahattin Turgut, “İslam Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 50, Aralık, 2018, s. 286; Güler, “Osmanlı Devleti'nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, s. 324; İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Yay. Haz: Nazif Öztürk, C. XV, Ankara, 1982, s. 90; Rümeyza Kars, *Haremeynü's-Şerifeyn ve Bağlı Birimlerine Ait Gelir ve Masrafları İhtiva Eden 1175 Nolu Vakıf Muhasebe Defteri (1 Recep 1016-1 Şaban 1016/ 22 Ekim 1607- 21 Kasım 1607)*, Kriter Yay., İstanbul, 2020, ss. 34-35.

²⁸ İsmail Kurt, “Vakıf Müessesesi ve XV. Ve XVI. Asır Vakıfları”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 504; Oktay Güvemli, Batuhan Güvemli, “Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46, Aralık, 2016, s. 10.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 10.

³⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, ss. 482-485.

verilmiştir. 730/1329 tarihinde de Kırım’da Evkaf Nâzırı görevinde Eş-Şerif Abdullah el-Abri isimli bir görevlinin bulunduğu bilinmektedir³¹.

Osmanlı Devleti’ne gelindiğinde ise vakıflarla ilgili ilk önemli nezaret uygulaması Orhan Gazi ile başlamıştır. O, kendi kurduğu vakıflarının nezaretini Veziri Sinan Paşa’ya vererek sonraki dönemlerde padişahlara bu hususta örnek olmuştur. Yine Fatih Sultan Mehmed de Orhan Gazi gibi vakıflarının nezareti göreviyle Vezir-i Azam Mahmud Paşa’yı atamıştır. Böylelikle ‘Sadr-ı Âlî’ nezareti uygulaması başlamıştır. ‘Sadr-ı Âlî’ nezaretinin zamanla iş gücü artınca reisü’l-küttab olanlara yetki devri başlamıştır. Sultan II. Bayezid ise kendi kurduğu vakıflarının nezaretini, 902/1506 yılında Şeyhülislam Alaaddin Ali Efendi’ye vermiş ve böylece Şeyhülislam nezareti uygulaması başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman’ın eşi Haseki Hürrem Sultan ise vakıflarının nezaretini Babüssaade Ağası Hadım Mehmed Ağa’ya şart etmiş ve böylece 952/1545 yılından itibaren Kapıağası nezareti kurulmuştur³².

2.1. DARÜSSAADE AĞASI VE VAKIFLARDA NAZIRLIK GÖREVİ

Osmanlı padişahları ve hanedan üyeleri, vakıflarına nazır olarak devlet görevlileri arasında üst pozisyonlarda bulunan kimseleri tayin etmişlerdir. Bu kişilerin ilgilendikleri vakıfların sayısı artınca da yetki devirleri başlamıştır. Özellikle Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşuna kadar İstanbul ve Saray özelinde vakıfların nezareti ile ilgili hakiki manada ve uzun soluklu bir çözüm bulunamadığı anlaşılmaktadır. İleride temas edileceği üzere, Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşundan sonra ise uzun süre bu idarî mekanizma, devlet adamları ve hanedan mensuplarının vakıflarının nezareti için seçilen bir birim haline gelecek ve uzun süre varlığını koruyacaktır. Padişah ya da hanedan mensuplarının vakıflarına nâzır olarak seçmiş oldukları bu kişilerin sadece kendilerine şart edilen vakıflarla ilgilendiklerini belirtmek gerekmektedir. Hanedan üyeleri, bir hayli büyük olan ve genelde cami, imaret, medrese gibi hayrâtın yanında çok sayıda akarı bulunan vakıflarla kendileri ilgilenemeyecekleri için sarayda bizzat tanıdıkları, güvendikleri ve kendilerine yakın buldukları kişilere vakıflarının nezaretini vermişlerdir.

Osmanlı’da 952/1545 senesinde Haseki Hürrem Sultan’ın, vakıflarının nâzırlığını Bâbüssaade ağalarına vermesi, Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşuna giden süreçte

³¹ İbn’ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Yay. Haz: Nazif Öztürk, C. XV, Ankara-1982, s. 91.

³² İbn’ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümeleri”, ss. 91-92.

önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu andan sonra diğer hanedan mensupları da kurmuş oldukları vakıfların nezaretini kapıağalarına vermeye başlamıştır³³.

Sultan III. Murad devrine gelene kadar³⁴ ise Darüssaade Ağası ünvanı kullanılmamış, kapıağaları arasında net bir ayrım olmamıştır. Ancak 1591 tarihinde Darüssaade ve Babüssaade olarak Osmanlı sarayında görevli hadımlar iki kısma ayrılmış, Doğu Afrika kökenli hadımları gözetimi altında tutan hadım ağayı ifade etmek için Darüssaade Ağası, Avrupa ve Kafkasyalı hadımların başındaki ağaya ise Babüssaade Ağası denilmeye başlamıştır³⁵. Henüz Darüssaade Ağası nezareti kurulmadan önce de Babüssaade Ağaları'nın nezaretinde çok sayıda vakıf zaten verilmiştir³⁶. Bu teamül yukarıda da belirtildiği üzere Haseki Hürrem Sultan'ın vakfının nezaretini Babüssaade Ağaları olarak şart etmesiyle başlamıştır³⁷.

Sultan III. Murad devrinde, Darüssaade Ağası Habeşî Mehmed Ağa'nın, Darüssaade Ağalığını, Babüssaade Ağalarından ayırması ve akabinde bazı vakıfların nezaretinin kendisine verilmeye başlamasıyla Darüssaade Ağası nezareti yavaş yavaş uygulanmaya konulmuştur. Bu süreçte çok sayıda vakfın nezareti, henüz Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önce, Mehmed Ağa'ya verilmiş olduğu anlaşılmaktadır³⁸. Ancak bu dönemdeki asıl mühim gelişme ise Muharrem 995/Aralık 1586-Ocak1587³⁹ tarihinde Habeşî Mehmed Ağa'nın Haremeyn Evkaf Nâzırı olarak resmen atanmasıdır.

³³ İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Şehzadebaşı Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1335, s. 13.

³⁴ Haremeyn Evkaf Nezareti henüz kurulmadan önce vakıflarda yaşanan suistimallerle ilgili Sultan III. Murad'a arzuhallerin gelmiş olduğu ve bu dönemde sık sık vakıf teftişleriyle ilgili fermanların hazırlanmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla nezaretin kuruluş sebeplerinden birisi de vakıflarda yaşanan bu suistimaller olmuştur. BOA, TSMA.E. 0420-10 (Evh. Ra 988/Mayıs 1580).

³⁵ Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Harem Ağası; Hacı Beşir Ağa*, Çev: Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 24.

³⁶ Örneğin İstanbul'da bulunan Ferah Ağa Evkafının varidat ve masraf kayını ihtiva eden hazırlanan belgede, vakıf Nâzırı Babüssaade Ağası Mehmed marifetiyle Receb 975/Ocak 1568'den Cemaziyelahir 977/Kasım-Aralık 1569 tarihine kadar vuku bulan gelir ve masrafların yazıldığı ifade edilmektedir. BOA, TSMA.D. 8420.1 (R 977/Eylül-Ekim 1569).

³⁷ Abdullah Çakmak, "Kudüs Haseki Sultan İmaretinin Müslümanlara Yönelik Hizmetleri", *Kudüs*, Ed: Ahmet Türkan, Global Research Thinking Center, İstanbul, 2020, s. 250.

³⁸ Örneğin 988/1580 tarihinde İstanbul'da bazı vakıfların Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın nezaretinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Üsküdar'da Mehmed Paşa Evkafı Müderrisi'ne yazılan hükümde Mehmed Ağa'nın Nâzırı olduğu vakıfların teftiş edilmesi emredilmektedir. BOA, Mühimme Defteri, 43, 56, nr. 112 (988/1580).

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşunu 995/1587 tarihi olarak vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, TTK, Ankara, 2014, s. 164; Buna mukabil 1586 yılı üzerinde ittifak olduğu görülmektedir. Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 521-522; Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, ss. 237-238; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2019, s. 102; Yine Güler, h. 996/m.1588 tarihli hükümden yola çıkarak nezaretin resmî kuruluşunu 1588 olarak göstermektedir. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2011, s. 233; İbnü'l Emin Mahmut Kemal ise nezaretin kuruluş tarihini Muharrem 995/ Aralık 1586-Ocak 1587 olarak belirtmektedir. İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, ss. 12-13.

Zira böylece hem bazı devlet adamları ile hanedan vakıfları, hem de vakfiyesinde Mekke, Medine ve Kudüs'e tahsis şartı bulunan ve Haremeyn vakıfları olarak bilinen vakıfların nezareti, resmi olarak Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın uhdesine geçmiştir. Nezaretin tesisi ile Haremeyn Evkaf Nâzırı ünvanı alan Darüssaade Ağası, kutsal topraklarla dolaylı bir bağ da kurmuştur. Bu durum Darüssaade Ağasının konumunun, sadece Babüssaade Ağalarının karşısında daha yüksek bir noktaya yükselmesini sağlamamış aynı zamanda Saray içerisindeki etkinliğini ve saygınlığını da arttırmıştır⁴⁰.

Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşuyla birlikte Osmanlı'da vakıflarla ilgili *genel manada* ve *ilk* denilebilecek bir Nezaret uygulaması da başlamıştır. Nitekim vakfiyesinde Mekke, Medine ve Kudüs'e hayır şartı bulunan reaya vakıflarının idaresinin yanı sıra çok sayıda vakıf, Darüssaade ağasının, dolayısıyla da Haremeyn Evkaf Nezaretinin idaresine geçmiştir⁴¹.

Haremeyn Evkaf Nezareti kurulduktan sonra da birçok büyük vakıf, Nezaretin idaresi altına peyderpey girmeye devam etmiştir. Haremeyn vakıfları da kuruluşundan itibaren Nezaretin yetki alanına dahil edilmiş ancak bu vakıfların tam olarak Nezarete geçişi, tasarruf şartlarına bağlı olmuştur. Zira Haremeyn vakıflarının tam manasıyla Nezaretin altında çalışan Haremeyn mütevellilerinin kontrolüne geçişi, vakfın tasarruf şartlarına göre mutasarrıflarının inkırazından sonra gerçekleşebilmiştir. Haremeyn Evkafının diğer vakıflardan ayrılan en dikkat çekici yönlerinden birisi ise bu husus olmuştur. İntikal şartları gerçekleştikten sonra bu vakıfların Nezaretin bünyesine tam manasıyla katılması, Haremeyn mütevellisi eliyle vakfın zaptıyla mümkün olabilmıştır. Bu da mütevellilerin, vakıfları dikkatli bir şekilde takip etmesi ve vakıf şartlarına tam olarak hâkim olmasıyla doğrudan ilişkili olmuştur. Nitekim mutasarrıflarının inkırazı gerçekleştikten sonra hükmî olarak Haremeyn cihetine geçmiş olan bir vakfın en kısa sürede mütevelliler tarafından zapt edilerek hayır cihetine menfaati sağlanması gerekmiştir. Bu aşamada yaşanacak gecikmelerde ise vakıflar suistimale açık hale gelebilmiş hatta kimi zaman açıktan taarruzlara maruz kalabilmişlerdir. Bu sebeple Haremeyn Evkaf Nezaretinin bir kurum mantığıyla sistematik bir şekilde çalışması ve bu vakıfların şer'î işlemleri ile tasarruf takibinin yapılması hayati derecede önemli olmuştur. Nezaretin ve müfettişliğin kuruluş mantığı da burada açığa çıkmaktaydı. Bu vakıfların,

⁴⁰ Jane Hathaway, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Harem Ağası*, s. 25.

⁴¹ Üsküdar Kadısı'na yazılan hükümde, Mehmed Ağa'nın Üsküdar'da kendisine şart kılınan vakıflarının mütevellilerinin muhasebelerinin uzun zamandan beri görülmediği, bu maksatla vakıfların teftişinin yeri yerinde yapılması ile ilgili emredilmektedir. BOA, Mühimme Defteri, 27. 948 (983/1576); Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, TTK, C. III, Ankara, 2021, ss. 1431-1432.

kurulduğu andan itibaren şer'î işlemleri Haremeyn Evkaf Müfettişliği tarafından takip edildiği incelenen sicillerdeki bilgilerden yola çıkılarak rahatlıkla söylenebilir.

Haremeyn Evkaf Nezaretinin kurum olarak teşkilinin örfî olduğunu belirtmekte fayda vardır. Buna mukabil kimi vâkıflar, vakıflarının daha doğru ve düzgün idare edilmesi maksadıyla mütevelliyi vakıf idaresinde gözetecek bir kişi tâyininde bulunabilmişler ve bunu da vakfiyelerinde 'hasbî nâzır' olarak belirtebilmişlerdir⁴². Bu hususta ise şer'î manada bir engel bulunmamaktaydı. Zira vakfiyesinde hasbî nâzır tayini bulunan çok sayıda vakıf bulunmaktadır⁴³. Bu nâzırlar, kimi zaman vakıf kurucusunun bizzat vakfiyesinde belirlediği kişiler veya belli şartlar çerçevesinde belirlenen kişiler olabildiği gibi ahali veya kadılar da olabilmekteydi⁴⁴. Bu şekilde bir vakıf nezaretine Üsküdar'daki Rukiyye bt. İshak Paşa'nın vakfı örnek verilebilir. Örneğin bu vakfın nâzırı, Üsküdar'da görev yapan kadılar olarak seçilmiştir⁴⁵.

Haremeyn Evkaf Nezaretinin resmî olarak kuruluşundan önce de Darüssaade Ağası Nezaretinin uhdesinde olan bazı vakıflar bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Bunlar arasında, Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultan Evkafı, Şah Sultan Evkafı gibi büyük akarları bulunan vakıflardı⁴⁶. Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın Haremeyn Evkaf nezaretine nâzır olarak atanmasından sonra vilayetlere, Nezaretin resmen kurulduğunu bildiren yazılar gönderilmiştir. Bunlardan birisi, Karaman, Dulkadirli, Trabluşşam, Şam, Basra, Budin, Rumeli, Timeşvar, Bağdat, Yemen, Rakka, Musul, Şehr-i Zor, Bosna, Haleb, Diyarbekir, Lahsa, Erzurum ve Van Beylerbeyi ve kadılarına, defterdarlarına, Bursa Kadısı ve Anadolu Beylerbeyi ve kadılar ile müderrislere birer nüshası gönderilen 3 Receb 996/29 Mayıs 1588 tarihli hükümdür⁴⁷.

⁴² EHM ŞS, 1, 95a/1.

⁴³ Örneğin Muslih Subaşı'nın vakfiyesindeki nezaret görevi ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*karye-i mezbûre sâkinlerinden olan imâm ve müezzin ve cemâ'at ve cümle ahâlî-yi karye hasbî nâzır beyler ve kadılar ve mütevellîler vakf-ı mezbûru ekl etmek isterlerse men' edeler deyu...*” EHM ŞS, 1, 67a/1.

⁴⁴ Vakfa nezaret olarak köy ahalisinin seçilmesi ile ilgili örnekler için Bkz. Mustafa Güler ve Ramazan Hüseyin Biçer, “Haremeyn'e İntikal Eden Konya Vakıfları”, *Konya Vakıfları*, Konya Ticâret Odası Yay., C. II, Konya, 2021, ss. 289-291; Ayrıca, Odabaşı Behruz Ağa'nın Evkafına hasbî nâzır olan kimsenin kitâbet cihetini Ali'den alması ve Ali'nin durumu Divân-ı Hümâyûn'a bildirmesinden sonra kitâbet cihetinin geri verilmesi hakkında mühimme kaydı için Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 15, 27, nr. 314 (979/1572).

⁴⁵ Bu vakıfla ilgili bir tevliyet meselesinin çözümü için bizzat nâzır olarak Üsküdar kadısı tarafından arzuhal yazılmış ve arzuhalde bu durum ele alınmıştır. BOA, AE.SMST.III.15/959. İstanbul dışında olmasına rağmen mütevellilerin seçimini darüssaade ağasına bırakan vakfiyeler de bulunmaktadır. Örneğin Kadınhanı Derbendi Ağası Hacı Eyüp Ağa'nın vakfiyesinin şartları için Bkz. İzzet Sak, *Şer'iyye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri*, Kömen Yay., Konya-2005, s. 76. Yine aynı çalışmada bulunan Şeyh Ahmed Efendi'nin kitap vakfiyesinde Konevî Zaviyesi'nin şeyhinin mütevellî ve nâzır olarak zikredilmiş olması da dikkate değer bir ayrıntıdır. Bkz. aynı eser, ss. 78-91.

⁴⁶ BOA, Mühimme Defteri, 58, nr. 619 (993/1585).

⁴⁷ Burada geçen ifadeler şöyledir: “*Memâlik-i mahrûse'de vâkî olan Haremeyni's-şerîfeyn evkafının hasbî nezâreti Dârüssaadetîm Ağası olan iftiharu'l-mülûk ves-Selâtin Mehmed Ağa'ya tevcih olunmuştur. Taht-ı hükümetinizde olan Evkaf-ı Haremeyni's-şerîfeyn teftişi ve tedkiki olunup görülmek için maliye tarafından*

Haremeyn Evkaf Nâzırı olarak Darüssaade Ağası Habeşî Mehmed Ağa'nın atandığını bildiren mezkûr hükümde, ayrıca vilayetlerdeki Haremeyn gelirinin de teftişinin yapılacağı beyan edilmektedir. Nezaret kurulduktan sonra Haremeyn vakıfları ile İstanbul'da bulunan Ayasofya, Sultan Ahmed, Üsküdar'da bulunan Valide Sultan, Gedik Ahmed Paşa⁴⁸, Mahmud Paşa, Atik Ali Paşa, Çoban Mustafa Paşa gibi birçok büyük vakıfların idaresi Haremeyn Evkaf Nezaretine verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Nûr-ı Osmaniye, Yeni Cami, Şehzade Camii, Kösem Valide Camisi Vakfı gibi vakıflar, nezarete eklenmiştir⁴⁹. Sadece bunlar da değil, Devlet'in diğer sınırlarında olan bazı hususî gelirler ve vakıflar da yine Nezarete ilhak edilmiştir. Örneğin Konya'da bulunan Mevlâna Celaleddin Rumi ve Sultan II. Selim Evkafı da 996/1588 tarihinde nezaretin uhdesine verilmiştir⁵⁰.

Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın Nezaret kurulmadan önce de nâzırlığı kendisine verilmiş vakıfların işleri ile yakından ilgilendiğine ilaveten vakıf teftişine de büyük önem verdiği kayıtlarda müşahade edilmektedir. Şöyle ki Ağa, 19 Zilkade 993/12 Kasım 1585 tarihinde Kıbrıs'ta bulunan Vezir Mustafa Paşa Vakıflarının nezareti kendisine verildikten hemen sonra, Divân-ı Hümayûna arz göndererek toprak kadıları tarafından bu vakıfların teftişini istemiştir⁵¹. Nezaret kurulduktan hemen sonra ise vakıflar özelinde geniş bir teftiş faaliyetine başlanmıştır. Zira vakıfların teftişi ve doğru idare edilmesi noktasındaki hassasiyeti, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın Haremeyn Evkaf Nâzırı olarak seçilmesinde de etkili olduğu düşünülebilir. Nezaret kurulduktan hemen sonra Mehmed Ağa'nın isteğiyle sadece İstanbul'da olan vakıflar değil, taşradaki vakıflar da yoğun bir teftiştten geçirilmiştir. Bu dönemde, nezarete dahil edilen vakıfların hangilerinin olduğu ve bu vakıflarla ilgili teftişlerin yapılacağını ifade eden çok sayıda

mufasssal ve meşruh hükm-ü şerifim verilmiştir. Buyurdum ki; (hükm-ü şerifim) vardık da bir an ve bir saat ihmâl ve müsâhale olunmayup her biriniz bizzat mukayyed olup ol emr-i şerif mücebince bir akçe ve bir habbe zâyî ' ve telef ettirmeyip ve meşkûk ve menhec nesne koymayup asıl ve sahîh üzere beyaza çıkarasız. Bu bâbda mûmâ-ileyh Dârüssaâdetim Ağasının şükr-ü şikayeti mesmu'u ma'lûm-ı hümayûnum olsa gerektir. Bir vecihle mukayyed olup, emr-i şerifim ve mûmâ ileyh Ağa'nın mektubu mucibince itmâm-ı mesâlih ettirip ihmâl ve müsâhale olmamak ve te'hirden ziyade hamîyyet olunmağla mâl-ı vakıfdan bir habbe zâyî olmak ihtimamı olunduktan begayet ihtiyat ve ihtirâ eylesesiz" BOA, Mühimme Defteri, 62, 563 (2 B 996/28 Mayıs 1588.)

⁴⁸ Gedik Ahmed Paşa Evkafının nâzırı olan kızının vakfın mütevellilerinin vakfa iyi bakmadığı gerekçesiyle yazdığı arz üzerine nâzırlık görevinin Mehmed Ağa'ya verildiğinin kaydı. Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 60. nr. 264 (9 Z 993/2 Aralık 1585)

⁴⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 165; Kenan Yıldız, "Osmanlıda Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 42, İstanbul, 2019, ss. 47-49; Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, s. 102;

⁵⁰ BOA. Mühimme Defteri, 58, 619 (993/1585).

⁵¹ BOA. Mühimme Defteri, 55. 261. (19 Za 993/12 Kasım 1585).

emirler çıkmıştır⁵². Özellikle, Edirne, Bursa, İstanbul gibi yerlerdeki Haremeyn vakıflarının mahiyetinin anlaşılması amacıyla Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın görevlendirmesiyle buralardaki vakıflarda hususî teftiş memurları gönderilmiştir⁵³.

Nezaret kendisine verilen vakıflarla ilgili olumsuz duyumlar alması durumunda da hemen müdahale ederek teftiş yapılmasını isteyen Mehmed Ağa'nın idaresindeki bu titizliği, Haremeyn Evkaf Nezaretinin güçlü bir şekilde kurumlaşmasını da sağlamıştır. Bu durum, daha sonra kurulan vakıflarda da nezaret şartı olarak Haremeyn Evkaf Nezaretinin bir tercih noktası haline gelmesini sağlamıştır⁵⁴.

Vakıfların dışında bazı gelirlerin idaresi de zamanla Darüssaade Ağası Nezaretine verilmiştir. Şüphesiz bunda Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın kendi döneminde göstermiş olduğu etkili idare ve Nezaret'i sağlam bir düzene oturtarak kurumsallaştırması etkili olmuştur⁵⁵.

Haremeyn Evkaf Nâzırı'nın başlıca görevleri ise şunlardı:

1- Haremeyn (Mekke, Medine ve Kudüs)'e ait vakıfların idaresi ile nezaretin başında bulunmak.

2- Haremeyn vakıflarının gelirlerinin ve muhasebe kayıtlarının tutulduğu defterleri müfettişle birlikte kontrol edip kuyruklu imzasını koymak⁵⁶.

3- Vakıflarla ilgili sorunları Divân-ı Hümâyûn'a sunmak ve konuyla ilgili gerekli hükümlerin çıkmasını sağlamak.

⁵² Şam'da bulunan Sultan Selim Evkafının nezaretinin Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'ya verildiğine dair mühimme kaydı için Bkz. BOA. Mühimme Defteri, 64, nr. 551 (997/1589).

⁵³ Edirne'deki Haremeyn Evkafına ait akarları ve gelirleri gösteren defterde Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin imzası yoktur. Şüca b. Hızır adında Haremeyn Evkafının teftişi ile görevlendirildiği anlaşılan bir müderrisin ismi bulunmaktadır. Bu ayrıntı da Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin Nezaretle birlikte kurulmamış olduğuna dair bir başka delil mahiyetindedir. Bkz. BOA, TSMA. d. 3660.30 (996/1588).

⁵⁴ Örneğin; Konya'da bulunan Celaled-din-i Rumi ile Sultan II. Selim Vakıflarının nâzırlığı da Nezaret kurulduktan kısa bir süre sonra Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'ya verilmiştir. Bununla alakalı Konya Kadısına gönderilen hükümde şunlar yazmaktadır: “*Konya 'da medfun Celaled-din-i Rumi ile merhum Sultan Selim-i Sani Evkafı nezaret, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa 'ya tefvîz olunup her iki vakfın mütevellisi olan Abdüsselam ile adamı olan Keyvan 'ın hasılat-ı vakfı suistimal ettikleri istima olunduğundan (duyulduğundan) Abdüsselam ile Keyvan 'ın zaman-ı idareleri muhasebeleri görülmek üzere kapıcılardan Bölükbaşı Mustafa ile Süleyman mübaşir tayin edildikleri cihetle mütevellî ve sâirlerin mahkemeye ihzar ve müfredat-ı defterleri mucebince zaman-ı idareleri varidat ve masarîfâtını teftiş edip hasılatı zuhur edecek noksanı uhdesine teveccüh edenlerden tahsil ve sicille kaydettikten sonra kaziyenin müşarün-ileyh kapıcılarla beraber sıhhati üzere arz olunması ve alınacak emre göre amel edilmesi hakkında...*” BOA, Mühimme Defteri, 58, 619 (996/1588); EHM ŞS, 1, 95a/1.

⁵⁵ Örneğin 1003/1595 tarihinde Bender-i Cidde⁵⁵ yani Cidde gümrük gelirlerinin idaresinin nezaret'i Darüssaade Ağası olan Mustafa Ağa'ya verilmiştir. BOA, Mühimme Defteri, 73. 27 (21 Z 1003/27 Ağustos 1595) Osmanlı Devleti zamanında Mekke'nin iskelesi olan Cidde gümrüğü, Hindistan, Yemen, Habeşistan, Mısır ve Aden'den gelen malların giriş yaptığı yerd. Geniş bilgi için Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “El-Fevâid-ül Muadde li Nizam-i Hükümet-i Bender-i Cidde” *Belleten*, C. XXVI, S. 101, ss. 151-162.

⁵⁶ Sadrazam ve Haremeyn Evkaf Nâzırı olan darüssaade ağasının ayrıca, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi üst düzey devlet adamlarının imza yerine kullandıkları hususî sembol. Mübahat Kütükoğlu, “Pençe”, *DİA*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 228-229.

4- Surre ile ilgilenip, dağıtımının muntazaman gerçekleşmesi için nezaretin alt kalemlerinin sevk ve idaresini gerçekleştirmek. Nitekim darüssaade ağaları, surrenin Mekke, Medine ve Kudüs'e ulaştırılmasından sonra da vakıf kurucularının şartlarına uygun bir şekilde dağıtımının yapılmasına dikkat etmişlerdir. Divân-ı Hümâyûn'a bu konuda yapılan arzlar da genelde Darüssaade Ağası tarafından yazılmıştır. Bu açıdan vakıflarla alâkalı çıkartılacak hükümlerde de etkili olmuşlardır⁵⁷. Ayrıca Haremeyn'e gönderilen surreler yola çıkmadan evvel devlet erkânının katılımıyla gerçekleşen surre alayları törenine de başkanlık etmişlerdir⁵⁸. Vakıflardan toplanan gelirlerin konulduğu Haremeyn hazinesi de Darüssaade Ağası'nın sorumluluğu altındaydı⁵⁹.

6- Her Çarşamba günü nezaretin idaresinde olan vakıfların işlerini sormak ve tetkik etmek amacıyla divân kurmak. Çarşamba Divânı denilen bu divânda, Haremeyn Evkaf Müfettişi, Muhasebecisi, Mukataacısı, ruznâmecî, baş halife, Darüssaade Yazıcısı, vazife sahipleri ile görevliler hazır bulunurlardı. Divân, sarayda Darüssaade Yazıcısı'nın dairesi tarafındaki köşkte kurulurdu⁶⁰. Haremeyn Evkaf Nâzırı, gerekmesi halinde bizzat kendisi, vakıflarla ilgili dava ve meselelere müdahil olabilirdi. Nitekim aşağıda temas edileceği üzere kimi davaları huzurunda görülmesini sağlamıştır⁶¹.

Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşundan sonra ise nezarete bazı kalemler eklenmiştir. Bu kalemler ve sorumlu olduğu alanlar ise şunlardır;

Muhasebecilik: Nezaretin uhdesinde olan vakıfların muhasebelerini tutmakla mükellef olan kalem di.

Mukataacılık: Haremeyn vakıflarından mukataaya çevrilen arazilerin kaydı ile gelirlerinin tahsilinden sorumluydu⁶².

⁵⁷ Zafer Şahin, *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (vr. 231-473) İnceleme-Metin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 282.

⁵⁸ Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1991, s. 200; Surre alayı töreniyle ilgili geniş bilgi için Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 168.

⁵⁹ Padişahın müsaadesi olmadan bir akçe bile bu hazineden kullanılmazdı. Dış hazinenin sıkıntıya düştüğü zamanlarda iç hazinede para olmadığı zamanlarda, Haremeyn hazinesinden borç para alınırdı. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 164.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 166.

⁶¹ Bu konuya aşağıda geniş biçimde ve ayrı başlıkta yer verilecektir.

⁶² Bu kalem, aslında Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önce de bulunmaktaydı. Ancak, Nezaret kurulduktan sonra daha kurumsal bir yapıda ve nâzırın denetimi altında görevine devam etmiştir. Selanikî, Rebiülevvel 988/Nisan-Mayıs 1580 tarihiyle ilgili yerde kendisinden bahsederken "...ve bu esnada fakîr-i hakîr Haremeyn-i ş-şerîfeyn mukataacılığından ve Fettân Mehmed Çelebi İstanbul mukataacılığından ma'zul buyuruldu" ifadesini kullanmaktadır. *Tarih-i Selanikî*, Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Haz: Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, C.I, Ankara-1999, s. 128; Bernard Lewis, Haremeyn Mukataacılığı'nın, Osmanlı dönemindeki Haremeyn vakıflarıyla ilgili oluşturmuş olduğu en eski hususî kalem olduğunu belirterek, kuruluş tarihini h.884/1479'a dayandırmaktadır. Lewis, bu kalemi 905/1499'da kurulan Haremeyn muhasebeciliğinin takip ettiğini ifade etmektedir. Bernard Lewis, "Al-Haramayn", *Encyclopedia of Islam*, Brill Leiden, C. III, 1986, s. 175.

Yazıcılık: Haremeyn Evkaf Nâzırı olan Darüssaade Ağası'nın yazışmalarını yapmakla memurdu.

Haremeyn Evkaf Müfettişliği: Ebedî hayır ciheti Haremeyn'e şart kılınan vakıflar ile Darüssaade Ağası nezaretinde olan vakıfların mahkemesine bakan hukukî merci idi. Vakıfların davalarını görürdü. Haremeyn Evkaf Müfettişliği, Darüssaade Ağasının vakıflar konusunda bir anlamda yardımcısı gibi çalışmıştır.

3. HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ KAYITLARI

Haremeyn Evkaf Nezaretinin kalemi olarak çalışan müfettişliğin en önemli kayıtları, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri kataloğunda yer alan Haremeyn Müfettişliği Sicilleridir. Sicillerin asılları İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi'nde bulunmaktayken geçtiğimiz yıllarda Osmanlı Arşivi'ne nakledilmiştir. Defterlerin mikrofilm ve dijital kopyaları, uzun yıllardır İSAM Kütüphanesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Sicillere, Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, İstanbul Müftülüğü Kataloğu, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri kataloğundan ulaşılabilir. Siciller, Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi, İstanbul Müftülüğü Kataloğu, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri kataloğundan ulaşılabilir.

21 Safer 1242/m. 24 Eylül 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümayûn Nezareti kurulduktan bir süre sonra, 10 Rebiülahir 1250/16 Ağustos 1834 tarihinde Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği ihdâs edilmiştir. Böylece vakıfların teftiş ve şer'î işleri, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliğince gerçekleştirilmeye başlamış⁶³ sonrasında vakıfların şer'î işlerinin kaydedildiği siciller Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri olarak adlandırılmıştır. Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği kurulmadan önceki kayıtlar ise Haremeyn Müfettişliğine ait olması hasebiyle, bu siciller çalışmada Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri olarak adlandırılmıştır.

Siciller, yazı itibariyle kırık divânî ve siyâkât ile yazılmış genelde okunaklı kayıtları ihtiva etmektedir. Çalışma özelinde yapılan araştırmalarda defterlerin kataloglarda sunulan tarihlerinde yanlışlıklar bulunduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple 801 adet olarak görülen defterlerin Haremeyn Evkaf Müfettişliğine ait olanlarının tam sayısının tespiti, ancak defterlerin transkripsiyonları ve geniş çapta çalışmaları yapıldığında ortaya konacaktır. Defterler, belli yıllara ait olmayıp, arada bir hayli geniş zaman aralığı bulunan mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bunun sebebi, mahkemelerin bir kısmının farklı tarihlerde dinlenen ve farklı mahkeme kayıtlarından

⁶³ Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayûn Nezareti*, s. 7.

istinsah edilmiş olmasıdır. Bundan dolayı defterlerin tam tarihini öğrenmek de yine defterler üzerinde derin çalışmayla mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, hem Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kurumsal yapısı hem de dönemin vakıf meselelerinin çözümü hususunda müfettişliğin çalışma şeklinin ortaya konulması hedeflendiği için kuruma ait en eski kayıtları ihtiva eden defterler seçilmeye özen gösterilmiştir. Bu kapsamda yapılan taramalar sonucunda, çalışma, nezaretin ve müfettişliğin kuruluş yıllarına en yakın kayıtları ihtiva eden 1, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 Numaralı Haremeyn Müfettişliği Sicilleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sicillerde 995-1024/1587-1615 yıllarına ait kayıtlar üzerinden dönemin vakıf problemleri, müfettişliğin farklı vakıf meseleleri karşısında çalışma şekilleri, tutulan kayıtların mantığı ve Nezaretin vakıflarla ilişkisi gibi detaylar dikkat çekmektedir.

3.1. SİCİLLERİN İÇERİĞİ

Defterlerin içerisinde farklı müfettişlerin zamanlarına ait kayıtlar bulunmaktadır. Bununla birlikte Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri kataloğunda bulunmasına rağmen müfettişliğe ait olmayan siciller de mevcuttur⁶⁴. Kayıtların bir kısmı sadece müfettişliğin dinlediği davaların kayıtları olmakla birlikte bazı kayıtlar ise farklı mahkemelerden istinsah edilmiştir. Bu durum, müfettişliğin sadece kendisine getirilen davalarla ilgilenmediğini, aynı zamanda farklı mahkemelerde görülen ancak nezaretin bünyesinde olan vakıf davalarının da topladığını ortaya koymaktadır⁶⁵. Bu husus özellikle ilk yıllarda farklı mahkemelerce görülen vakıf davalarının kayıtlarının tek elde toplanmasına yönelik çalışma olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, Haremeyn Evkaf Müfettişliği sicillerinde bulunan vakfiyelerin birçoğu da başka mahkemelerdeki kayıtlardan istinsah edilmiştir⁶⁶. Bu tür vakfiyelerin kayıtları, sicillere işlenirken vakfiyeyi hazırlayan kadı ya da naibin ismi ile mahkemenin adı özellikle

⁶⁴ 2 Numaralı Sicil, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği kataloğunda yer alan ancak hem tarih aralığı hem de ihtiva ettiği kayıtlar dikkate alındığında Haremeyn Müfettişliği Sicillerinden birisi olması mümkün görünmemektedir. Zira sicilde vakıf mahkeme kayıtları olabildiği gibi, vakfiye kaydı, tereke, satış, suç, şikayet vb. kayıtlar da bulunmaktadır. Bu da standart bir kadı sicili görünümünü aksettirmektedir. Tarih aralığı olarak da Müfettişliğin kuruluş tarihinden bir hayli eskiye dayanmaktadır. 2 Numaralı sicilin kayıtları Haremeyn Nezareti kurulmadan bir hayli önceki döneme ait h.945-901/m.1538-1496 yıllarına ait mahkeme kayıtları bulunmaktadır. EHM ŞS. 2.

⁶⁵ İstanbul'daki farklı mahkemelerden, Galata, Mahmudpaşa, Üsküdar ve değişik mahkemelerde görülmüş nezaretin uhdesinde olan bu mahkeme kayıtları ve hüccet kayıtları sicillere geçirilmiştir. Örneğin 5 numaralı sicilde Mahmudpaşa Mahkemesi'nden alınan bir mahkeme kaydı dikkat çekmektedir. EHM ŞS. 5, 122.

⁶⁶ Sicillerde en fazla, Mahmudpaşa, Rumeli Kazaskeri, Kassâm kadısı gibi kadıların ve müderrislerin hazırlamış olduğu vakfiye örnekleri bulunmaktadır. Örn. Bkz. “*Mâ hurrire fîhi min-aslı 'l-vakf ve şurûtihi vezzaha ledeyye ve sahha beyne yedeyye fe-hakemtü bi-sıhhatihi ve lüzûmihî ve ene el-abdü 'l-fakîr ile 'l-meliki 'r-rahmân Mehmed b. Mehmed el-müdderris bi-ihda 'l-medârisi 's-sultân Süleyman Han elme 'mûr bi-tevkî 'i mâ-zîri fîhi bi-emri men fevveze 'l-emri ileyhi*” EHM ŞS. 1, 33a.

yazılmıştır⁶⁷. Bu açıdan Haremeyn Müfettişliği Sicilleri, diğer mahkemelerden toplanan vakfiyeleri de barındırdığı için vakfiye yönünden oldukça zengindir. Nadir de olsa buyruldu ve ferman suretleri de sicillerde bulunabilmektedir⁶⁸.

Haremeyn Müfettişliğine ait erken döneme ait kayıtları ihtiva eden siciller iki şekilde tutulmuştur; birincisi, çoğunlukla Haremeyn vakıf davalarının kayıtlarını ihtiva eden siciller, ikincisi ise hususî vakıfların kayıtlarına ait sicillerdir. Birinci kısımda yer alan siciller, ebedî yönü Haremeyn'e şart kılınmış vakıflarla ilgili ferağ, mukataa, kiralama, tamir, keşif, istibdal ve suistimal gibi davalara konu olan şikayetleri ve mahkemeleri ihtiva etmektedir. Aynı zamanda vakfiyeler de mevcuttur. Vekâletlikle ilgili işlem kayıtları, yani vekil kaydı Müfettişlik Sicilleri'nde bulunmamaktadır. Bu, müfettişliğin hususî bir mahkeme olarak çalışması ve umuma mahsus işlemlerin yapılmamasından ileri gelmektedir. Bu noktada Haremeyn Müfettişliğinin bir kaza kadısı gibi çalışmadığını, kendisine mahsus işlerden ve davalardan sorumlu tutulduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Dolayısıyla Haremeyn Müfettişliği sicillerinde de vekâlet kayıtları değil, daha çok vekillerin taraf olduğu dava kayıtları görülmektedir⁶⁹.

İkinci kısımda yer alan siciller ise akar ve mülk yönünden fazla olan vakıflara ayrılmış olan sicillerdir. Bu sicillerden bazıları hususî olarak bazı vakıflara ayrılmışlardır. Bu vakıflar da genelde devlet adamlarına aittir. Sicillerden bir kısmı tek başına bir vakfa ayrılırken bazısında ise birkaç tane farklı vakıfla ilgili kayıt da bulunabilmektedir. Örneğin, 3 Numaralı Sicil, Haydar Paşa, Takyecibaşı, Süleyman Ağa ve Mahmud Ağa vakıflarının kayıtlarına ayrılmıştır. 4 Numaralı Sicil ise Gedik Ahmed Paşa Vakfı ve Yakut Ağa Vakfı'na aittir. Bu siciller, belli tarihler arasında bir vakfın tüm işlemlerini göstermesi açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

1, 5, 6, 7 ve 8 numaralı kayıtlar ise birinci kısımda ve genel kategoride değerlendirilebilecek sicillerdir. Bu sicillerde ebedî yönü Haremeyn'e şart kılınan vakıflar ile Darüssaade Ağasının uhdesinde olan bazı vakıfların mahkeme kayıtları

⁶⁷ Örn. 6 Numaralı Sicil'de bulunan bir vakfiye sûretinde, “*Hâzê el-vakf-u 'l-müseccel ve 'l-habsü 'l-mükemmel sah gayri ve sah ledeyye ve hukimet bi sıhhatihi luzûmihi abde'l-fakîr Hasan el-müvellâ bi-kal'a-i Boğazkesen hılâfêhu ufiye anhumâ*” ifadesi bulunmaktadır. EHM ŞS. 6, 19; Buna benzer başka bir yerde de; “*Mâ tezmanehû hezihi essahîfete el-muharrer alâ min-hâci 'ş-şerîâ eş-şerîfe min-el-vakf vet 'te'yid vel-habsü ve 't-tahlid cerâ külle ledeyye ve tebeyyenehû cemîahû beyne yedeyye mea mâ ferra 'a aleyhi mineşşurût alen 'nehci el-mufassal el-mesbût ve innî kuziyet fihi bissihha vel lüzûm âlimen bi 'l-hılâf' il ma 'lum el-meşhûr ve murâyyen li-mâyecib murâatehu fî emri 't-tescîl min külli 'l-vakıf ve halil kütübîhi el-fakîr es-Seyid subhanehû Abdülhalîm bin Mehmed el-Kâdi bi-asâkir-i Rumeli el-ma 'mürehu ufiye anhumâ*” notu düşünülmüştür. Buna benzer çok sayıda örnek bulunmaktadır. EHM ŞS. 6, 27 (16 Ş 1010/9 Şubat 1602)

⁶⁸ Örneğin, Ayasofya civarında yapılacak binalarla ilgili yapılan arz üzerine yazılan buyrulduda; “*müfettiş efendiler görüp ne fukaraya ve Evkafa zulüm olunmamak üzere görsün diyü buyruldu*” ifadesi yer almaktadır. EHM ŞS. 5, s. 96.

⁶⁹ EHM ŞS. 3, 1/1; EHM ŞS. 4, 24/3; 122/1; EHM ŞS. 1, 11b/2.

tutulmuştur. 1 numaralı sicil transkripsiyonu 2019 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür AŞ tarafından İstanbul Kadı sicilleri yayınları kapsamında yapılmış ve yayımlanmıştır⁷⁰. Çalışmada bu eserden de istifade edilmiştir.

Defterler, farklı müfettişler zamanındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Bu sebeple, bazı sayfaların başında tutulmuş oldukları dönemde görevde olan müfettişlerin isimleri yazılmıştır⁷¹. Defterlerdeki kayıtların tamamı Türkçe değildir. Dönemin vakıf kayıt sistematığına uygun olarak Arapça mahkeme kayıtları ile vakfiyeler de bulunmaktadır. Aynı zamanda zimem kayıtları, hatta akar kayıtları da defterlere kayıt edilmiştir⁷².

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan Haremeyn Müfettişliği Sicillerinden ilk 8 tanesi üzerinde yapılan transkripsiyon, tarama ve değerlendirme safhasında, bazı sicillerin kayıtlarının ve defterlerin Haremeyn Müfettişliğine ait olamayacağı sonucu hasıl olmuştur. Nitekim özellikle 2 Numaralı Sicildeki kayıtların detaylarına bakıldığında Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kayıt sistematığına oturmadığı anlaşılmıştır⁷³. Bu sicil, daha çok İstanbul’la ilgili çeşitli mahkeme kayıtları barındırması sebebiyle İstanbul’a ait bir kadı sicili görünümü aksettirmektedir. Sicilde, Haremeyn’e şart edilmemiş vakıflara ait vakfiyeler⁷⁴, hibe kayıtları⁷⁵, emlak alım satım işlemleri⁷⁶ ve çeşitli adli vaka kayıtları ile şikayetleri bulunmaktadır⁷⁷. Dolayısıyla tüm bu kayıtlar dikkate alındığında bu sicil müfettişliğe ait olması, diğer siciller ve müfettişliğin çalışma sistemi düşünüldüğünde mümkün görünmemektedir⁷⁸.

3 Numaralı Sicil’in de yine aynı şekilde tarih aralığı her ne kadar Haremeyn Nezaretinin kuruluş tarihi ile örtüşse de hususî olarak Süleyman Ağa, Haydar Paşa Evkafı, Mahmud Ağa ve Takyecibaşı Evkafına ayrılmış olması ve Haremeyn Evkafından hiç bahsedilmemiş olması, defterin Müfettişliğe ait olmaması ihtimalini akıllara getirmektedir. Ayrıca defterin içindeki bazı kayıtların tarihleri de yine müfettişliğin

⁷⁰ *Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul BB. Kültür AŞ., İstanbul, 2019.

⁷¹ Örneğin, “*ibtadee’ min hünâ fi tahrîr-i l-vakâyî i-l-vakâi fi zemeni iftihâru l-ulemâi l-müderrişîn Abdurrezzak Efendi bin Halil el-müfettiş bi l-evkâf*” ibaresi ile kayıtların yazıldığı dönemde görev yapan müfettişin ismi de kaydedilmiştir. Bu şekilde kayıtların kaydedildiği dönemde müfettişler de defterlere kaydedilmişlerdir. EHM ŞS. 1, 12b.

⁷² Merhum Dalgıç Ahmed Paşa’nın akarât ve nukûdunun listesi. EHM ŞS. 8, 43-44.

⁷³ Bu kayıtların tarihi 945-901/1538-1496 tarihleri aralığındadır.

⁷⁴ Mevzûne Hatun’un para vakfı için Bkz. EHM ŞS. 2, 10/1.

⁷⁵ EHM ŞS. 2, 16/3.

⁷⁶ EHM ŞS. 2, 18.

⁷⁷ EHM ŞS. 2, 27-6.

⁷⁸ EHM ŞS. 2, 8/2. Giriş kısmında Haremeyn Evkaf Müfettişliği kurulmadan önce de vakıf teftişleriyle görevlendirilen hususî görevlilerin bulunduğundan bahsedilmiştir.

kuruluş tarihinden oldukça eskiye gitmektedir⁷⁹. Sicil, mezkûr vakıflara ait zimem⁸⁰ (borç) ve çeşitli muhalledat kayıtlarını da barındırmaktadır⁸¹. Sicilin, diğer müfettişlik defterlerinden ayrı bir diplomatiğe sahip olması da dikkat çekmektedir. Yine, herhangi bir kadı ya da müfettiş isminin not edilmemiş olması da önemli bir ayrıntıdır. Tüm bunlar, Müfettişliğin hem kuruluş safhasını hem de kayıt usulünün anlaşılması açısından önemlidir. Bu sebeple kayıtların tam olarak hangi kalemden çıktığının ortaya konulması gerekmektedir. Dolayısıyla bu defterlerin hem sistematüğını belirlemek hem de müfettişliğin çalışma usulünü ortaya koymak için bu kayıtların detaylı olarak incelemesi yapıldığında, 3 Numaralı Sicil'in de bizzat Haremeyn Müfettişinin dinlemiş olduğu davaları ihtiva etmediğı yani müfettişlik elinden çıkmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan bu sicil, Darüssaade Ağası Nezaretine ait vakıfların davalarını ihtiva ettiğı konusunda ise şüphe bulunmamaktadır. Nitekim özellikle aynı sicil, 22'nci sayfasındaki Takyecibaşı Vakfı ile ilgili bir kayıta, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın huzurunda bir tevliyet davasının görüldüğünden açıkça bahsedilmektedir⁸². Burada Mehmed Ağa'nın Takyecibaşı Evkafının nâzırı olduğı da vurgulanmaktadır. Yukarıda, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın uhdesine henüz Haremeyn Nezareti kurulmadan önce bazı vakıfların nâzırlığının verildiğinden bahsedilmişti. Bu dava kaydının da Haremeyn Evkaf Nezaretinin kuruluşundan 15 yıl kadar öncesine ait olması ve burada Mehmed Ağa'dan Takyecibaşı Evkafının nâzırı olarak anılması olması dikkate değer bir ayrıntıdır. Dolayısıyla bu tür kayıtlar nezaretin bünyesindeki vakıfların muhtelif konularıyla ilgili davalar olup, müfettişliğin ihdas tarihinden önceki davaları ihtiva etmektedir. Bu sicillerin nasıl oluşturulduğı sorulduğunda ise akıllara iki olasılık gelmektedir. Birincisi, nezaretin uhdesindeki vakıfların davaları henüz müfettişlik kurulmadan önce bizzat Darüssaade Ağası tarafından davaları gören müfettişlere, ayrı sicillere kaydettirilmesi yönünde bir telkin gelmiş olmalıdır. İkincisi ise müfettişlik kurulduktan sonra Haremeyn Evkaf Müfettişi, nezaretin uhdesinde olan vakıfların dava kayıtlarını toplatarak bu sicillere kaydettirmiştir. Bu şekilde vakıflarla alakalı işlemlerde, önceki kayıtlara daha kolay ulaşılmış ve vakıfların şer'î işlemlerinin geçmişi müfettişlik

⁷⁹ Örneğin Takyecibaşı Evkafı ile ilgili mahkeme kaydı Evast-ı Cemaziyelahire 988/Temmuz 1580 tarihine dayanmaktadır ki bu tarih nezaretin kuruluşundan 15 yıl kadar öncesine aittir. EHM ŞS. 3, 22/1-22/2.

⁸⁰ Bkz. Haydar Paşa Evkafının zimem kayıtları. EHM ŞS. 3, 24.

⁸¹ Yusuf Reis b. Zülfikar'a ait muhalledat kaydı için Bkz. EHM ŞS. 3, 77-78.

⁸² EHM ŞS. 3, 22/b. Bu mahkeme kaydı, net olarak Müfettişliğin ihdas tarihinden daha eski tarihlidir. Kayıt ayrıca, mütevelliler arasında vuku bulan tevliyeti ele geçirme konusuyla ilgili de ilginç bilgiler sunmaktadır. Bu konuya ileriki konularda geniş biçimde temas edilecektir.

tarafından izlenebilmiştir. İkincisi bu açıdan daha mantıklı görünmektedir. Zira müfettişliğin ihdas tarihiyle örtüşen kayıtlar da aynı sicillerde bulunmaktadır⁸³.

Nezaretin altında olan büyük vakıflar için ise ayrı siciller tutulmuştur. Nezaret kurulduktan sonraki tarihlerde görülen dava kayıtlarını ihtiva eden diğer siciller kontrol edildiğinde 3 Numaralı Sicilde adı geçen Mahmud Ağa Evkafı, Takyecibaşı Evkafı ve Haydar Paşa Evkafı ile ilgili kayıtların bulunmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu sicil, yalnızca mezkûr vakıfların davalarına ayrılmış defterdir. 3 Numaralı Sicildeki vakıf dava kayıtları ile hüccetler ise daha önce, yani müfettişlik ihdas edilmeden evvel farklı kadılar tarafından görülmüş davaların suretleri olmalıdır. Müfettişlik kurulduktan sonra bu dava kayıtları, özel vakıflara ayrılmış hususî sicillere kaydedilmeye başlanmıştır. Bu sicilde belli sayfa aralıklarında art arda gelen aynı vakfa ait kayıtların bulunması ve belli bir boşluktan sonra başka vakfa geçilmiş olması, bu düşüncüyü destekleyen bir diğer ayrıntıdır⁸⁴.

Bu kapsamda konuyu şu şekilde bağlamak mümkündür; 3 Numaralı Sicil, her ne kadar Haremeyn Evkaf Müfettişliğine ait olmasa da yani içeriğindeki kayıtlı vakıf davaları Haremeyn Müfettişi tarafından görülen ve kaydedilen davalar olmasa da Darüssaade Ağası Nezaretine ait davaların kayıtlarının tutulduğu sicillerden birisidir. Sicile, Müfettişliğin kurulmasından sonra da mezkûr vakıflarla ilgili davalar görüldüğünde kaydedilmeye devam edilmiştir. Bu kapsamda şu net olarak söylenebilir; Haremeyn Evkaf Müfettişliği sicilleri iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi, bizzat ebedî hayır yönü Haremeyn olan ve dolayısıyla da Haremeyn Evkafından olan akarların kayıt ve davalarının tutulduğu siciller. İkincisi ise yine nezaretin bünyesinde olan, devlet adamları ya da büyük akarları olan vakıfların kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. 3 Numaralı sicil de ikinci kısma giren sicillerdendir⁸⁵. Özellikle büyük akarları olan bu tür vakıfların dava kayıtlarının 3 Numaralı Sicil gibi hususî sicillere toplanmış olduğu, diğer Haremeyn Evkafı ile ilgili sicillerde ise eski tarihli kayıtların genelde bulunmadığı, varsa bile bunların çoğunlukla diğer mahkemelerden alınmış vakfiye suretleri olduğu görülmektedir⁸⁶.

⁸³ EHM ŞS. 3, 36-37.

⁸⁴ EHM ŞS. 3, 44-47.

⁸⁵ Özellikle 1 Numaralı Sicil'de bu tür farklı mahkemelerden alınmış olan Haremeyn Evkafına ait olan vakfiyeleri ve hüccet kayıtları çokça bulunmaktadır. EHM ŞS. 1, 20b.

⁸⁶ Bu konuda özellikle 5 Numaralı Sicil'de fazlasıyla örnek bulunmaktadır. Rumeli Kazaskerliğinden alınmış dava kayıtları için Bkz. EHM ŞS. 5, 120-121.

Çalışmada aslî kaynak olarak kullanılan sicillerden 1, 6 ve 7 Numaralı siciller Haremeyn Evkafının dava kayıtları, vakfiye ve hüccetlerine ayrılmıştır. Geri kalan 3, 4, 5 ve 8 Numaralı Siciller ise nâzırlığını Darüssaade ağasının yaptığı padişah⁸⁷, sadrazam ve diğer devlet adamları ile hanedan üyelerine⁸⁸ ait büyük akarları bulunan vakıflara tahsis edilmiştir⁸⁹. Bu vakıflar, Darüssaade ağasının nezaretine verildiği için şer'î işlemlerine yine Haremeyn Evkaf Müfettişi bakmıştır. Bu tür büyük vakıflara ayrılmış olan sicillerle ilgili bu çıkarımı destekleyen bir başka sicil ise 4 Numaralı Sicildir. Gedik Ahmed Paşa Evkafına ayrılmış olan 4 Numaralı Sicil'de de herhangi bir tarih sırası bulunmamaktadır. Müfettişlik kurulmadan önce bu vakıfların davalarına nasıl bakılıyordu gibi bir soru sorulduğunda ise Haremeyn Evkaf Müfettişliği kurulmadığı için hususî bir kadı huzurunda bu davaların görüldüğünü söylemek zor olacaktır. Belli vakıfların davalarıyla tek bir kadının (müfettiş) ilgilenmesi usulü Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kurulması ile başlamıştır. Öncesinde ise vakıf davalarının teftişi için görevlendirilen müfettişler olmadığında kaza kadıları tarafından bu mahkemelerin yapıldığı bilinmektedir. Zaten müfettişlik kurulduktan sonra da İstanbul dışındaki Haremeyn Evkafının mahkemeleri kaza kadıları tarafından görülmeye devam edilmiştir. İlerleyen dönemlerde ise Nezarete bağlı vakıfların davalarının görülmesi için belli yerlere Müfettiş Vekilleri atanmaya başlanmıştır⁹⁰.

4 Numaralı Sicildeki kayıtların 3 Numaralı Sicile benzediği söylenebilir. Ancak 3 Numaralı Sicilde bulunan zimem ve muhalefat kayıtları, 4 Numaralı Sicilde görülmemektedir. Bu sicil, her ne kadar Gedik Ahmed Paşa Evkafına ayrılmışsa da içinde İshak Ağa⁹¹, Yakut Ağa⁹² ve Gazanfer Ağa⁹³ vakıflarının bazı dava kayıtlarını da barındırmaktadır. 4 Numaralı Sicil de 3 Numaralı Sicil gibi ebedî hayır yönü Haremeyn olan ve Haremeyn'e intikal eden vakıfların davalarını ihtiva etmemektedir.

⁸⁷ Örneğin, 8 ve 5 Numaralı Sicilde Sultan Selim Evkafının dava kayıtları bulunmaktadır. EHM ŞS. 8, 2/1-2; EHM ŞS. 5, 3.

⁸⁸ Örneğin Sultan II. Selim'in Nurbanu Sultan'dan doğan kızı Şah Sultan'a ait vakıfların dava kayıtları 5 Numaralı Sicil'de bulunmaktadır. EHM ŞS. 5, s. 10. Ayrıca Şah Sultan Vakfı ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Betül Kahraman, "Vakfiyesi Işığında Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Fatih Sultan Mehmed (FSM) İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 14, 2019, Güz, ss. 151-194.

⁸⁹ Hüseyin Paşa Evkafının dava kayıtları için Bkz. EHM ŞS. 5, 5.

⁹⁰ 1031/1621 tarihinden itibaren görev yapan Haremeyn Evkaf Müfettişi Yusuf Efendi'nin 1 Numaralı Sicil'deki kaydında şu ifadeler yer almaktadır: *fî zemenihî kudvetü'l-müderrişini'l-kirâm umdetü'l-muhakkakîni'l-fihâm Yusuf Efendi b. El-memûr bi müfettişî'l-evkâf bi-medîneti'l-Kostantiniyyeti'l-mahrûse ...* Sicillerde genelde Kostantiniyye yani İstanbul ifadesini erken dönemde görmemekteyiz. Ancak Yusuf Efendi ile ilgili kayıta özellikle İstanbul'daki vakıfların müfettişi olduğu vurgulanmaktadır. EHM ŞS. 1, 84a.

⁹¹ EHM ŞS. 4, 75.

⁹² EHM ŞS. 4, 87-2.

⁹³ EHM ŞS. 4, 138.

Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicilleri, Nezaretin özellikle de müfettişliğin bir anlamda hafızası görünümündedir. Bu sicillerde yalnızca dava kayıtları, yeri geldiğinde vakıflarla ilgili hatt-ı hümayûnlar⁹⁴, arz üzerine buyruldu suretleri⁹⁵, zimem yani borç kayıtları⁹⁶ davalara konu olan muhalefat kayıtları⁹⁷, bazı mütevellilerin muhasebelerinin suretleri de bulunmaktadır⁹⁸. Aynı zamanda vakıfların alacak verecek ve vakıf borçlarının ödendiğine dair bilgilere de sicillerde yer verilmiştir. Bu noktada özellikle bazı büyük vakıflar için özel olarak ayrılmış defterlerde vakıf mütevellileri, vakıf alacakları ödendiğinde de bunu kaydettirmişlerdir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili bir husus gündeme geldiğinde sicildeki bilgilere kolayca ulaşılabilmiş ve borcun ödenip ödenmediğine bakılabilmektedir.

Örneğin 5 Numaralı Sicil’de yer alan bir arz üzerine buyruldu sureti de dikkat çekicidir. Buradaki kayıta; Ayasofya-i Kebir Evkafından olan Eskibalıkpazarı dükkânlarının kiracılarının yazdıkları arzuhal yer almaktadır. Kiracılar arzuhalde, Eskibalıkpazarı’nda bulunan Ayasofya-i Kebir Evkafına ait olan dükkânların yıktırıldığını ve 4 yıldır arazinin boş durduğunu, bu sebeple hem vakfin hem de esnafın zarar gördüğünden bahsetmektedirler. Aynı zamanda çözüm olarak buraya kendi paralarıyla dükkân yaptırmak istediklerini ve yapılan dükkânların da vakfa ait olmasını istemişlerdir. Arzuhalin üzerindeki buyrulduda şu ifadelere yer verilmiştir;

*“Müfettiş Efendi görüp ne fukaraya ve ne evkafa zulüm olunmamak üzere görsün diyü buyruldu”*⁹⁹.

Bu kayıt, özellikle müfettişlerin görev tanımlamalarının da yapıldığı bu kısım için önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim daha önce belirtildiği gibi Haremeyn Evkaf Müfettişinin tek görevi vakıf davalarına bakmak olmamış, yeri geldiğinde vakıfların mevcut halini de görmesi istenmiş, önemli konularda fikrine de başvurulmuştur.

Tüm sicillerde bu tür detayların bulunduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Özellikle Haremeyn Evkafının dava kayıtlarının olduğu sicillerde bu tür kayıtlar yer

⁹⁴ EHM ŞS. 7, 114-b.

⁹⁵ EHM ŞS. 5, 96.

⁹⁶ Haydar Paşa Evkafı zimem kaydı için EHM ŞS. 3, 24.

⁹⁷ Yusuf Reis b. Zülfikar’ın muhalefat kaydı için 3 Numaralı Sicil, s. 77; Ümmühan bt. Mahmud’un muhalefat kaydı için Bkz. EHM ŞS. 3, 80-3.

⁹⁸ Bazı büyük vakıflara ayrılmış olan sicillerde muhasebe örnekleri yer almaktadır. Örneğin Sultan Süleyman Han Camii Evkafı eski mütevellisi İsmail Çelebi’nin muhasebe kaydı için Bkz. EHM ŞS. 5, 63.

⁹⁹ EHM ŞS. 5, 96.

almamaktadır. Ancak özel vakıflara ayrılmış sicillerde, o vakıf ve o vakfa meşrut olmuş vakıflarla ilgili daha detaylı bilgiler bulmak mümkündür.

Sicillerde müfettişlerin görev yaptıkları tarih aralıklarında görülen davalar ve sicillere işlenen kayıtlar özellikle ayrılmıştır. Bir sicil, mevcut müfettişin dönemine ait kayıtları ihtiva ederken azil ya da vefat durumunda müfettiş değişikliği yaşanmış; daha sonra ilgili tarihten itibaren başka bir müfettişin dönemine ait kayıtlar ayrılmıştır. Bu ayrımın yapıldığı sayfaların üst tarafına genelde, “*fî zemenihî el-müderriş Yahya Efendi el-müfettiş*”¹⁰⁰ ya da tarihin de belirtildiği, “*fî zemenihî el-fakîr Ali b. Abdurrauf el-müfettiş bi-evkâfi'l-Haremeyni's-şerîfeyn*” şeklinde notlar konulmuştur¹⁰¹. Hiç müfettiş adı zikredilmeyen siciller de bulunmaktadır. Bu sebeple gerek görüntü itibarıyla gerekse kayıtların diplomatik dili itibarıyla tekdüzelik bulunduğunu söylemek yanlış olacaktır.

Konunun muhtevasına geçmeden evvel birkaç hususun daha altını çizmekte fayda vardır. Konuya dair temel kaynağı, muhtevası gereği davalar olduğu için, haliyle kayıtların büyük çoğunluğu usulsüzlük, anlaşmazlık, taarruz, cihet tespiti gibi münazaalı alanlara aittir. Bunların ele alınması ilk bakışta vakıf gibi büyük ve köklü bir kurumun tamamıyla istismar edildiği düşüncesini oluşturabilir. Ancak konunun ele alınmasındaki temel gaye, vakıfların korunması ve doğru şekilde idare edilmesi amacıyla kurulmuş olan Haremeyn Evkaf Nezaretinin şer'î mercii olan müfettişlik kaleminin çalışma usulü ile farklı davalar karşısındaki çözüm usullerini ortaya koymaktır. Ayrıca dönemin vakıf meselelerine de temas edilerek sonraki dönemlerde vakıflarda yaşanan değişim ve dönüşüme sebep olan hususlara da temas etmektir. Konunun temel kaynağı, yukarıda zikri geçen müfettişliğin 995/1587-1024/1615 yılları arasında tutmuş olduğu sicil kayıtlarıdır. Konu bütünlüğü gereğince zaman zaman farklı tarihlere ait örneklerle de çalışmada yer verilmiştir. Kayıtların birebir transkripsiyonu yapılmamıştır. Daha çok yoğunluk arz eden vakıf problemlerine, uygulama ve çözüm örnekliliği oluşturan vakıf davalarına dayanılarak konu izah edilmeye çalışılmıştır.

¹⁰⁰ EHM ŞS. 5, 45. (N 1054/Kasım 1644)

¹⁰¹ EHM ŞS. 4, 87 (Ca 1009/ Kasım 1600)

BİRİNCİ BÖLÜM

KURULUŞU DÖNEMİNDE HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİ

Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyıl sonlarında Haremeyn Evkaf Nezaretinin altında, İstanbul'daki belli vakıfların davalarının görülmesi maksadıyla hususî bir mahkeme ihdas edilmiştir. Bu mahkemenin, özellikle davaların dinlenmesi ve kararların uygulanmasında, usulen Osmanlı şer'î mahkemelerinden bir farkı bulunmamaktaydı¹⁰². Ancak Müfettişliğin, Nezaretin ve onun altındaki vakıfların tüm şer'î işlemleri ve kayıtlarıyla ilgilenmiş olması 'özel' bir kimliğe sahip olduğu anlamına gelmekteydi¹⁰³. Bu sebeple Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kurulması, 'özel mahkemeler' mantığı açısından hukuk tarihimizde de önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Müfettişliğin kuruluşundan önce vakıflarla ilgili şer'î işlemler, kadılar ve nâibler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Kurumun ihdas edildiği tarihten 10 Rebiülahir 1250/16 Ağustos 1834 tarihine kadar Haremeyn vakıfları ile Darüssaade ağasının nezaretine verilen diğer vakıfların şer'î işleri Haremeyn Evkaf Müfettişliği tarafından icra edilmişti. Böylelikle Nezaretin altındaki vakıfların kayıtları da Müfettişliğin kuruluşundan itibaren diğer sicillerden ve mahkemelerden ayrılmaya başlamıştır¹⁰⁴. Müfettişlik, vakıfların yalnızca davalarına bakmamış gelir-gider, muhasebe, surre tevziat kayıtlarının kontrolü gibi işlemleri de gerçekleştirmiştir. Yine mültezimlerden alınan paraların kayıtları, müteveli izinleri¹⁰⁵, vakıflarla ilgili ferman, buyuruldu gibi dava dışı hususlar da kayıt altına alınmıştır. Böylelikle nezaretin bünyesinde olan vakıflarla ilgili birçok işlemin takip edilmesi sağlanmış, müfettişlik özelinde ise kayıtların tek elde toplanmasıyla bir kurum hafızası oluşturulmaya çalışılmıştır.

¹⁰² Osmanlı Dönemi şer'î mahkemeleri ve adli teşkilatı için Bkz. Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 262-273; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadi*, Kronik Yay., İstanbul, 2018.

¹⁰³ Osmanlı Devleti'nde özellikle askerîlerin davalarıyla ilgilenen kazasker ve kassâm-ı askerîlerin baktığı mahkemelerin yanında bir de Yeniçeri Ağalığı mahkemesi ile Kaptan-ı Derya mahkemesi adıyla görev yapan mahkemeler vardı ki, burada Yeniçeri Ağası, kendisine bağlı ocak mensuplarını yargılayıp belli cezaları doğrudan verme hakkına sahipti. Bunun yanında Kaptan-ı Derya ise tersane halkından olan kişilerin davalarını bizzat dinleyebilirdi. Aynı zamanda kaza kadılarında da bunların davalarını dinletebilirdi. Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, ss. 273-274.

¹⁰⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, İSAM ve İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri'nin dijital kopyaları bulunmaktadır. Bu Sicillerde Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliğinin dinlediği davaların kayıtları ile çok sayıda vakfiye bulunmaktadır. İstanbul dışındaki vakıflarla ilgili de Evkaf-ı Hümayûn Nezaretine bağlı, Taşra Evkaf Müdürlükleri kurulmuştur. Bu müdürlükler, bulundukları yerlerdeki vakıfların tüm kayıtlarını tutup, vakıfların şer'î kararlarını uygulamaya ve mütevellilerine uygulamaya memurdular. Bu görevliler hâkim-kadı değildiler. Taşra Evkaf Müdürlüklerinin görev ve yetkileriyle ilgili geniş bilgi için Bkz. Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayûn Nezareti*, ss. 7-11.

¹⁰⁵ Mütevellilerin, mutasarrıflara yönelik, vakıf yapılar üzerinde gerçekleştirecekleri işlemlere dair izinleri ihtiva eden kayıtlar.

Bunu ifade ettikten sonra henüz Müfettişlik kurulmadan önce gerçekleştirilen vakıf teftişleri ve bu teftişlerde görev alan müfettişler ile bunların Haremeyn Müfettişi ile farkına temas etmek yerinde olacaktır.

1. VAKIF TEFTİŞLERİ VE MÜFETTİŞLER

Vakıflara yönelik gerçekleştirilen teftişlerin, suistimallerin önüne geçmek ve kurucuların koymuş olduğu şartlara göre idare ve tasarrufları sağlamak amacıyla yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde vakıf teftişleri oldukça erken dönemlerde başlamış bir uygulamadır. Şöyle ki; Yıldırım Bayezid devrinde her vilayete bir *müfettiş-i ahkâm-ı şer'iyye* atanarak vakıfların denetimi ilk kez geniş manada gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Yıldırım Bayezid'den sonra oğlu I. Mehmed devrinde hem bütün kadıların hem de vakıfların denetimi maksadıyla '*Hâkimü'l-Hukemâi'l-Osmâniyye*' unvanıyla Cemaleddin Mehmed Çelebi atanmıştır. Yine II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinde vakıf teftişleri için her vilayete birer *Müfettiş-i Evkâf-ı Rûmiyye* tayin edilmiştir¹⁰⁶. Hususî olarak atanan bu görevlilerin yanında, kaza kadıları da vakıflardan gelen her türlü şikayet ve suistimal bildiriminde müdahalede bulunarak meselelerin hallini gerçekleştirmişlerdir.

Bu aşamada Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önce Haremeyn Vakıfları ile ilgilenen hususî bir müfettiş var mıydı sorusuna cevap aranacak olursa, nezaretin altında görev yapan Haremeyn Evkaf Müfettişi ile aynı görevleri icrâ eden başka bir görevlinin olmadığı kolaylıkla söylenebilir. Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önce de hususî vakıf teftişleriyle görevlendirilen memurlar, görev yapacakları mahalde Haremeyn vakıfları bulunuyorsa, o vakıfların teftişiyle de ilgilenmişlerdir¹⁰⁷. Ancak Haremeyn Evkaf Müfettişine benzer bir görevlinin Osmanlı Devleti'nde o tarihe kadar bulunmadığını söylemek mümkündür.

Nezaret kurulmadan evvel, örneklerine aşağıda yer verileceği üzere, Haremeyn vakıfları üzerine de hususî müfettiş atamaları yapılmıştır. Bu konuyla ilgili ulaşılabilen

¹⁰⁶ İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, *Evkaf-ı Hümâyün Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, ss. 12-13.

¹⁰⁷ H.993/m. 1585 tarihli 60 Numaralı Mühimme Defterinin, 95 numaralı kaydında, Haremeyn Müfettişi ifadesi yer almaktadır ancak, aynı Haremeyn Müfettişinin, Haremeyn Nâzırlığı bünyesinde görev yapan ve hususî yetkileri olan Haremeyn Müfettişi ile aynı görevleri yerine getirmediğini düşünüyoruz. Burada zikredilen müfettiş, Mısır'daki Haremeyn vakıfları ile ilgilenen bir kadı olması ihtimali kuvvetlidir. Kayıta geçen ifadeler şöyledir: "*Mısır Beylerbeyisine hüküm ki; Sâbık Haremeyniş-şerifeyn kadısı ve müfettişi ve müderrisi olup hala memalik-i mahrusede nakib olan, â'limiül ulemai'l-mütebahhirin ve akzâ kuzatü'l-müslimin Seyyid Mirsa Mahdum dâmet fezailuhunun 7 nefer adamlarına sâbikan Mısır Beylerbeyisi olan Hasan dâme ikbaluhu birer gedik tayin edip tasarruflarında iken hala bazı kimseler zikrolunan adamların bazısının gediklerini aldıklarının i'lam eylemeğin, müşârun ileyhin adamlarına tayin olunan gedikler mahlul oldukda ahara verilmeyip...*" BOA, Mühimme Defteri, 60, 95.(28 L 993/23 Ekim 1585).

en eski teftiş kayıtlarından birisi Mısır'daki Haremeyn vakıflarının teftişinin kayıtlı olduğu 957/1550 tarihli defterdir. Bu defterdeki kayıtların son kısmında teftiş memuru olan Abdullah el-Gazzâlî'nin ismi dikkat çekmektedir¹⁰⁸.

Yine buna benzer bir teftiş, 957/1551 tarihinde Şam'da Haremeyn vakıfları üzerinde gerçekleşmiştir. Şam'daki bu vakıf teftişine, Haleb Müftüsü Dede Efendi ile Dergâh-ı Âlî çavuşlarından Hasan Bey görevlendirilmiştir. Defterdeki kayıta, Haleb Müftüsü olan Dede Efendi'nin mührünün üzerinde '*el-me'mûr bi-teftiş-i'l-Haremeyni's-Şerifeyn bi-vilâyeti's-Şâm*' ifadesi yer almaktadır. Haleb Müftüsü Dede Efendi'nin yalnızca bu işle ilgilenen ve hususi bir vakıf müfettişi olmadığı, daha doğru bir ifadeyle Haremeyn Müfettişi gibi hem o bölgedeki vakıf davalarıyla ilgilenen hem de bu vakıfların şer'î işlemlerini takip eden özel bir görevli olmadığı, onun Halep müftülüğü esnasında, Şam'daki Haremeyn vakıfları özelinde *teftiş* vazifesi aldığı açıktır¹⁰⁹. Aynı defterin girişinde, Dede Efendi'den bahsederken, "*Dede Efendi el-müftî bi-vilâyet-i Haleb müfettiş-i Evkaf-ı Haremeyn-i Şerifeyn bi-vilâyet-i Şam*"¹¹⁰ ifadesi de yine dikkat çekmektedir. Burada *Şam vilayeti bölgesindeki Haremeyn vakıflarının teftişi ile görevlendirilmiş bir müfettiş* olduğu belirtilse bile teftiş vazifesi ile görevlendirilmiş kimse anlamında *müfettiş* ifadesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu notta da kendisinin aslî görevinin müftü olduğu açıkça vurgulanmaktadır.

Diğer yandan teftişler, belli başlı bazı vakıflar üzerinde de yapılabilmiştir. Bu tür teftişler, kimi zaman mutad, kimi zaman da olağanüstü hallerde gerçekleşebilmiştir. Özel vakıf teftişleriyle ilgili ulaşılabilen kayıtlar, XV. asır ortalarına kadar gitmektedir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed, 863/1458'de, Sultan I. Bayezid'in Kütahya'daki Yoncalu nahiyesi ve buraya bağlı Buğluca Köyü ile Sulu Mahallesi'ndeki¹¹¹ dükkân, cami ve sair vakıflarının teftişinin yapılmasını emretmiş, yapılan teftişte, vakıf dükkânlardan elde edilecek gelirlerin tasarrufunun ne şekilde yapılacağı, camideki görevlilerin her gün birer cüz okuyacakları, görevlilerin alacakları günlük bedeller gözden geçirilmiştir. Ayrıca vakıf mülklerinin tasarruflarının vakfiyeye uygunluğu da kontrol edilmiştir¹¹².

¹⁰⁸ BOA, MAD.d.4653.s. 69/a (957/1550).

¹⁰⁹ BOA, TSMA.d. 1332. s. 16b. (957/1550).

¹¹⁰ BOA, TSMA.d. 1332. s. 1a.

¹¹¹ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müd. Yay., Ankara, 2017, s. 821.

¹¹² Arapça kayda göre, teftişin Kadıasker Mahmud bin Seydî Ahmed tarafından yapıldığı ve teftiş sonrasında kâtip tarafından yine Kadıasker'in nezaretinde belgenin hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, vakıflardaki tasarruflar ve vakıf şartlarının vakfiyeye uygunluğunun kontrol edildiğini gösteren *mutâbiku'l-asl* ifadesi de belgeye konulmuştur. TSMA. d. 7088.

Vakıf teftişı işi ise oldukça teferruatlı bir görev olup teftiş vazifesi ile görevli olan memurun yanında ona yardımcı olacak çok sayıda vazifeli de görev yapmıştır. Özellikle akarları çok olan selâtîn, vüzerâ ve sâir devlet adamlarının vakıfları üzerinde gerçekleştirilecek bir denetleme işlemi için görevlendirilen kişinin yanında bir de heyet yer almıştır. Aralarında şahitler, kâtip, zâbit ve *ehl-i vukûfun* da¹¹³ olduğu bu heyet, müfettişe yardımcı olmakla kalmayıp kayıtların doğru tutulması, önceki defterin incelenmesi ile yeni defterin hazırlanması, muhasebe kontrolü, mutasarrıfların vakfiyeye (şart-ı vâkıf) uygunluğunun tespiti gibi işlemleri takip etmişlerdir. Teftişlerin sorunsuz yapılması için önceden ilgili sancakbeyi ya da beylerbeyine de güvenliğin sağlanması maksadıyla emirler gönderilebilmiştir. Mutat olan teftişler için kaza kadısı ya da o bölgede faaliyet gösteren medreselerin müderrisleri de teftiş görevine atanabilmiştir. Olağanüstü teftişler için dışarıdan da görevlendirmeler yapılabilmektedir. Teftiş görevi; kadı, müderris, müftü, kadiasker gibi ilmiye sınıfından olan kişilere verilmiştir¹¹⁴.

Durum taşradaki teftişlerde böyle iken Nezaretin kurulduğu ilk dönemlerde Haremeyn vakıflarında yapılacak özel teftişlere genellikle müderrisler görevlendirilmişlerdir. Örneğin, 998/1590 yılında Edirne'deki Haremeyn Evkafının teftişi için Müderris Şecaaddin Efendi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu görevlendirmenin Haremeyn Evkaf Nezareti kurulduktan sonra gerçekleşmiş olması ve mevcut bir Haremeyn Evkaf Müfettişi varken yapılmış olması dikkat çekmektedir. Nitekim Haremeyn Evkaf Müfettişi, vakıf teftişleri ile ilgilenen bir görevli olmamış Nezaret bünyesindeki vakıfların tamamının şer'î işlerinden sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla hem İstanbul dışındaki teftişlere hem de İstanbul'da olan teftişlere farklı kişilerin tayin edildiği ve Haremeyn Müfettişinin 'teftiş vazifesi' olmadığı kolaylıkla söylenebilir¹¹⁵. Yine, nezaret kurulmadan önce vakıf teftişi yapacak müfettiş atamalarıyla ilgili bilgiler sunması açısından, İstanbul'da bulunan Haremeyn vakıfları ile Kanuni Sultan Süleyman Vakıflarının teftişi ile görevlendirilen Bursa Eski Kadısı Şemseddin Efendi'ye hitaben yazılmış bir mühimme kaydı da vakıf teftişleri ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Kayıtta Şemseddin Efendi'nin güvenilirliğinden dolayı bu görevin verildiğine dikkat çekildikten sonra, teftişin nasıl yapılacağı ile ilgili ayrıntılara da yer verilmiştir. Burada, teftiş sırasında vakıflarla ilgili eski defterlerin getirtilerek kontrol

¹¹³ Hukukî uyumsuzluk durumunda davaya dahil olan bilirkişi. Ali Şafak, "Ehl-i Vukuf", *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 531-533.

¹¹⁴ Kenan Yıldız, "Osmanlıda Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. XLII, İstanbul 2019, ss. 45-46.

¹¹⁵ BOA, Mühimme Defteri, 66, 346 (16 M 998/25 Kasım 1589)

edileceği, mevcut mütevelliler ile diğer vakıf görevlilerinin de teftişte hazır bulundurulacağı bilgisi mevcuttur. Ayrıca vakıf kurucusunun şartlarına uygun şekilde tasarrufların sağlanması gerektiğine dikkat çekilerek bu vakıflardaki idarî anlamda bozulmaların meydana geldiği ve suistimallerin olduğu da açık biçimde ifade edilmiştir¹¹⁶.

Şüphesiz vakıflarda yapılması gereken denetim ve alınması gereken idarî tedbirlerin gecikmesi, Haremeyn Evkaf Nezaretinin kurulmasına sebep olan âmillerden birisi olmuştur. Bu sebeple Nezaret kurulduktan sonra vakıfların içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan bir an evvel kurtulması için hemen çalışmalara başlanmış, çeşitli vilayetlere vakıf tahrirlerinin ve teftişlerinin yapılacağını bildiren yazılar gönderilmiştir¹¹⁷. Ayrıca vakıflardan toplanan ve Haremeyn'e gönderilecek paraların da daha detaylı incelemeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla vakıf vâridat ve muhasebe defterlerinin, Nezaretin kuruluşundan sonra daha düzenli tutulduğunu ve detaylı malumat içerdiği görülmektedir. Ayrıca, Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önce Haremeyn için toplanan gelirlerin muhasebesi ve varidat kayıtlarının kontrolleri kadılar tarafından gerçekleştirilirken¹¹⁸ Nezaret kurulduktan sonra ise bu kontroller Haremeyn Evkaf Müfettişi tarafından yapılmaya başlanmıştır.

Nezaretin kurumsal yapısı ve işleyişinde düzenlemeler ve ilaveler kuruluşun sonra da devam etmiştir. Örneğin, Darüssaade Ağası Osman Ağa zamanında, yani nezaretin kuruluşundan 10 yıl sonra, vakıfların muhasebe ve çeşitli varidat defterleri, Rumeli ve Anadolu defterlerinden ayrılmıştır. Sonrasında defterlerle ilgili özel görevliler atanmaya devam etmiştir¹¹⁹. Ayrıca surrenin idaresi ve icrası konusunda Darüssaade

¹¹⁶ BOA, Mühimme Defteri, 55, 243 (Z 993/Aralık 1585)

¹¹⁷ Nezaret kurulduktan sonra İstanbul'da ve İstanbul dışında Haremeyn Evkafının tahrirleri yapılmaya başlamıştır. Bununla ilgili, nezaret kurulduktan çok kısa bir süre sonra Anadolu Beylerbeyi'ne ve Anadolu'daki bütün kadılara gönderilen şu hüküm kaydı, Devlet'in Haremeyn Evkafına verdiği önemi göstermesi ve N-nezaretin kurulmasından hemen sonra çalışmalara başladığını göstermesi açısından önemlidir. Belgenin transkripsiyonu şöyledir: “Anadolu Beylerbeyisi'ne hüküm ki; Vilayet-i Anadolu'da vâki olan kadılara hüküm ki; Memalik-i Mahrûse'de vaki olan Haremeyni'-ş-şerifeyn evkafının hasbî nezareti darüssaadetim ağası olan iftiharul mülûk ves-selâtin Mehmed Ağa'ya tevcih olunmuştur. Taht-ı hükümetinizde olan Evkaf-ı Haremeyni'-ş-şerifeyn teftişi ve tetkiki olunup görülmek için Maliye tarafından mufassal ve meşruh hükm-ü şerifim verilmiştir. Buyurdum ki; vardık da bir ân ve bir saat ihmâl ve müsâhale olmayup her biriniz bizzat mukayyed olup ol- emr-i şerif mucibince bir akçe ve bir habbe zâyî ve telef ettirmeyip ve meşkûk (şüpheli) ve menhec nesne koymayıp asıl ve sahîh üzere beyaza çıkarasız. Bu babda mûmâ ileyh Darüssaadetim Ağasının mektubâtını (?) mâlum-ı hümayunum ola ki görür bir vecihle mukayyed olup, emr-i şerifim ve mûmâ ileyh Ağa'nın mektubu mucibince Ağam mesâlih edip ihâlâ ve müsâhale olmamak ve tehirden ziyâde himâyet olunmağla mâl-ı vakıfdan bir habbe zâyî olmak ihtimamı olunduktan begâyet ihtiyat ve ve ihtirâ eylesesiz.” BOA, Mühimme Defteri, 62, 563 (996/1588).

¹¹⁸ Örneğin İstanbul, Galata ve Üsküdar'da bulunan Haremeyn vakıflarının kayıtlarının kontrolleri İstanbul Kadısı Ramazan Efendi tarafından yapılmıştır. BOA, TSMA. d. 3646.10, s. 3b (983/1575).

¹¹⁹ Bu konuda Selaniki, “...Ve darüssaade kapısında nezâret-i Evkaf-ı Medine-i Münevvere ile hidmet iden darüssaade ağaları makamına gelen Osman Ağa cümle selâtin-i izâm, vüzerâi kirâm evkafından nâzır oldukları defâtiri Rumeli muhasebecisinden ve Anatoli muhasebecisinden ve haraçe muhasebecisinden ve Evkaf muhasebecisinden ve Haremeyn-i şerifeyn mukataacısından kaldırup cümlesini Rumeli muhasebesinde şakird olan Hacı Mehmed nâm kimesneye bir

ağasının görevli olması nedeniyle, kayıtlara bir dizi düzenlemeler de getirilmiştir. Bu hususta Haremeyn'e gönderilecek hasılatın belirlenmesi ile hangi vakıftan ne kadar gelir geldiği ne kadarının hangi cihetlere ulaştırılacağı konusunda hususî defterler hazırlanmaya başlanmıştır. Bu tür defterler de yine Haremeyn Evkaf Müfettişi tarafından incelenmiştir¹²⁰.

2. MÜFETTİŞLİĞİN KURULUŞU

Nezaretin kurumsal kimliğinin sağlıklı değerlendirilmesi açısından Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin tam kuruluş tarihi konusunun da netliğe kavuşması gerekmektedir. Daha evvel konuya dair yapılan çalışmalarda Haremeyn Evkaf Nezareti kurulduktan sonra diğer kalemlerinin de aynı tarihte ihdas edildiği gibi bir anlam çıkmakta ve buna dayanak olarak da tek bir kaynak gösterilmektedir¹²¹. Aynı kaynakta ilk Haremeyn Müfettişi olarak Amasyalı Mehmed Efendi zikredilmekte, bu kaynağa atıfla yağılan çalışmalarda da Mehmed Efendi, ilk Haremeyn Müfettişi olarak kabul görmektedir.

Konuyu netleştirmek adına özellikle ilk birkaç yıllık döneme ait kayıtlar üzerinde yapılan tafsilatlı incelemede, Mehmed Efendi ya da başka bir müfettişe dair bir isim ya da imza görülememiştir. Bunun yerine kadı ya da ilgili görevlilerin tuttukları kayıtlara özel bir müfettiş imzasının atılmadığı müşahade edilmiştir¹²². Mutat olan uygulama, bu tür kayıtların da ilgili görevli tarafından kontrollerinin yapıp arka kısmına imzalarını atmalarıdır¹²³. Bu durum ilk aşamada Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin, Nezaretle aynı tarihte kurulmuş olmayabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Zira Haremeyn Evkaf

muhasibecilik tevcih eylediler. Her muhasibeden bu denlü defter ayrılıp tayin buyuruldu..." ifadelerini kullanmaktadır (Evl. Ramazan 1004/ Nisan-Mayıs 1596). Selanikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, C.II, s. 594.

¹²⁰ Bu defterlerin de aynı surre ve diğer muhasebe defterleri gibi Haremeyn Evkaf Nâzırı olan Darüssaade ağası ile Haremeyn Müfettişi tarafından imzalandığı görülmektedir. Örneğin, Darüssaade ağası ve Haremeyn Evkaf Nâzırı Mehmed Ağa'nın İstanbul, Edirne, Bursa, Karaman, Rum, Maraş, Diyarbakir, Bağdad, Kıbrıs ve buralara bağlı yerlerdeki vakıfların hasılatından Haremeyn ve Kudüs için toplanan gelirin detaylarını ihtiva eden Evkaf Muhasebe Defteri, Nezaretin kuruluşundan sonra hazırlanıp, detaylı bilgiler sunması açısından önemlidir. Defterin başında Üçüncü Murad'ın tuğrası, son sayfasında Darüssaade Ağası ve Haremeyn Evkaf Nâzırı Mehmed Ağa ile Evkaf müfettişi Mehmed'in imzaları vardır. BOA, MAD.D 1806 (998/1590)

¹²¹ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 364; Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, s. 3. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin tarihinin yazılı olduğu ve yukarıdaki çalışmalarda da kaynak gösterilen *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilâtı* isimli eserde de Müfettişliğin, Muharrem 995/Aralık-Ocak 1586-1587 tarihinde kurulduğu yazılıdır. Bkz. İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsametdin, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilâtı*, s. 13.

¹²² Örneğin Mısır'daki vakıflarla ilgili masraf kayıt defteri için Bkz. BOA, TSMA.d. 3595.1 (995/1587); İstanbul'da Darüssaade Ağasının nezaretinde olan vakıfların icmal defteri için Bkz. BOA, TSMA.d. 1377.1 (995/1587); Yine h.994/m.1586 tarihli Balıkhısan'nda olan Haremeyn vakıflarının varidat ve masraf defterinde müfettiş imzası bulunmamaktadır. Bkz. BOA, TSMA.d.3660.8; BOA, TSMA.3660.43; Halep Kadısı imzalı Haremeyn Evkaf masraf defteri için Bkz. BOA, TSMA.d.3660.44; 997/1589 tarihli surre tevziat defteri için Bkz. BOA, TSMA.d. 1216.1.

¹²³ Buna örnek olarak 997/1589 tarihli Haremeyn Evkaf Defteri'nde Darüssaade Ağası ve Haremeyn Evkaf Nâzırı Mehmed Ağa ile Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed bin Mehmed'in imzası görülmektedir. BOA, TSMA.d. 1322.1, s. 7a.

Müfettişi Mehmed Efendi'ye ait en erken tarihli kayıtlar 1589 yılına gitmektedir¹²⁴. Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin birlikte imzalarının olduğu en eski tarihli ulaşılabilen defter, 998/1589 tarihli, yani Nezaretin kuruluşundan 2 yıl sonra, çeşitli yerlerde bulunan Haremeyn vakıflarının gelirlerinin yazılı olduğu, başında da Padişah III. Murad'ın tuğrasının bulunduğu defterdir. Bu defterin arkasında Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin imzası yer almaktadır¹²⁵.

Müfettiş Mehmed Efendi'nin bizzat kendisinin vermiş olduğu hüccetler de vardır ki, bunlardan en eskisi, Evasıt-ı Şaban 997/Haziran 1589 tarihli, yanan bir vakıf evle ilgilidir. Bu kayıtlarda da Mehmed Efendi, “*el-me'mûr müfettişi 'l-evkâf*” notunu isminden sonra ilave etmiştir¹²⁶. Bu bilgilerden hareketle Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kuruluş tarihi olarak nezaretin kuruluşundan iki yıl kadar sonrası olduğu, yani 997/1589 tarihinde kurulmuş olduğu söylenebilir. Zira bir müessesenin tüm alt kurum ve kalemliyle aynı tarihte kurulmuş olmasının zorluğu da açıktır. Dolayısıyla Haremeyn Evkaf Müfettişliği de Nezaretin kuruluşundan sonraki bir süreçte ve ihtiyaca binâen ihdas edilmiş olmalıdır.

3. HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLİĞİNİN YERİ MESELESİ

Darüssaade ağasının haftada bir icra ettiği Çarşamba Divânı, Topkapı Sarayı'nda orta kapının dışında, haslar kapısı yanındaki Darüssaade yazıcısının dairesi civarındaki köşkte gerçekleştiği bilinmektedir¹²⁷. Darüssaade ağasının sarayda yaşaması hasebiyle

¹²⁴ Arşivdeki belgelerin tarih özetlerinde bu anlamda bazı yanlışlıkların olduğu da görülmüştür. Örneğin, Balıkhisarı ve oraya bağlı Haremeyn vakıflarının muhasebe ile varidat kayıtlarını gösteren defterin kaydı 994/1586 olarak verilmiştir. Ancak, defterde Darüssaade Ağası Mustafa ile Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin imzası göze çarpmaktadır. Defterdeki kayıtların 993/1585 ile 994/1586 tarihleri arasındaki dönemi ihtiva ettiği düşünülerek defterin tanzim tarihini de bu tarih baz alınarak yazılmış olmalıdır. Halbuki Darüssaade Ağası Mustafa Ağa, Mehmed Ağa'dan sonra göreve gelen Server Ağa'dan sonra Darüssaade Ağası olmuştur. Dolayısıyla bu defter de Mustafa Ağa'nın Darüssaade olduğu dönemde hazırlanmış olmalıdır. BOA, TSMA.d.3636.28.

¹²⁵ BOA, MAD.d. 1806 (998/1589). Bundan başka Üsküdar'a bağlı Cuma karyesi ile Akçakızanlık'taki Haremeyn Evkafının mütevellisi olan Bevvab-ı Sultanî Recep Bey zamanının muhasebesini gösteren defterde yine bizim bulabildiğimiz en eski tarihli defterler arasındadır. Bkz. BOA, TSMA.d. 3646.18, s. 6a (Evs. S 999/Aralık 1590). Bu defterlerden daha eski tarihli olması muhtemel olan defter ise BOA, TSMA.1322.1 numaralı defterdir. Bu defterin içerisinde 996-997/m.1588-1590 senelerine ait Haremeyn'e bağlı İstanbul, Rumeli ve sair yerlerde bulunan vakıfların varidat kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterin 7'nci sayfasının a yüzünde Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi ile Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın imzası bulunmaktadır. Ancak, defterin tarihi bulunmamaktadır. Defterin, 997-998/1590-1591 tarihli olması muhtemeldir. Burada, “*Taalluk-ı bimâ fihî nazarahü el-fakîr ilâ şefaatihi Seyyidü'l-kevneyn Mehmed el-me'mûr müfettiş-i Evkaf el-makâmeyni'l-mükerrremeyn bi emr-i's-sultân ellezî hüve hâdimü'l-Haremeyn 'i-i muazzameyn ibkâhü teâlâ ilâ yevmi'd-dîn*” notu dikkat çekmektedir. Bkz. BOA, TSMA.d.1188.1, s. 13.

¹²⁶ BOA, TSMA.E.0810-65 (Evs. Ş 997/29 Haziran 1589). Mehmed Efendi tarafından verilen buna benzer başka bir hüccet örneği için Bkz. BOA, TSMA.E. 765-23 (Evl. M 998/15 Kasım 1589). Ayrıca, Nezaretin altında görev yapan Mehmed Efendi, Babüssaade Ağaları'nın uhdesindeki vakıfların muhasebelerini de gözden geçirmiş ve Babüssaade Ağaları ile birlikte defterleri imzaladığı görülmektedir. İlk dönemlerde Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin sarayda bulunan diğer vakıf Nâzırlarına da destek çıktığı kendisine gelen kayıt kontrollerini geri çevirmediği anlaşılmaktadır. Babüssaade Ağası Mahmud Ağa Evkafının varidât ve masraf kayıtlarını ihtiva eden defterin arka kısmında Evkaf Müfettişi Mehmed ile birlikte Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa'nın kuyruklu imzası göze çarpmaktadır. Bkz. BOA, TSMA.D. 9181.1 (Evl. B 1002/m. Mart 1594)

¹²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 164.

Nezaretin işlerinin saraydan yürütüldüğü vakidir¹²⁸. Haremeyn Evkaf Müfettişinin hususî olarak bulunduğu yerle ilgili kayıtlarda net bir bilgi ise bulunmamaktadır.

Ancak müfettişlerin icrâ ettikleri kimi davaların nâzırın huzurunda görülmüş olması, mekân tespiti hususunda ciddi bir fikir vermektedir¹²⁹. Buna ilaveten vakıf mukataaların vergilerini toplayan mültezimlerden alınan paranın, nâzırın huzurunda teslim edilmesi ve kayıtlara geçirilmesi gibi işlemler de müfettişlerin saray dışında çalışmasını müşkül hale getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla müfettişin, nâzıra yakın bir yerde çalışması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Keza, Haremeyn mütevellilerinin atanmasının nâzırların işareti ile gerçekleşmesi, mütevellilerin muhasebeleri ve taraf oldukları davalardan Darüssaade ağalarının zaman zaman haberdar olmaları ve bu davaları izlemeleri gerçeği, müfettişliğin sarayın dışında olması ihtimalini zayıflatmaktadır.

Bu doğrultuda, müfettişliğin sarayın içerisinde, Nezaretin Çarşamba Divânı'nın yapıldığı mahalle yakın bir bölümde çalışmış olabileceği fikri ağır basmaktadır. Bu konuda 5 Numaralı Haremeyn Müfettişliği Sicilinde bulunan bir mahkeme kaydı da müfettişin sarayda bulunduğunu destekler mahiyettedir. Burada geçen bir mahkeme kaydında bu durum şöyle ifade edilmektedir:

“...bin otuz bir senesinde atebe-i ulyâda evkaf müfettişi olan Mevlânâ Yusuf Efendi...”¹³⁰

Burada geçen *atebe-i ulyâ* ifadesi genelde *padişahın katı* anlamında kullanılmaktadır. Ancak, Müfettiş Yusuf Efendi'nin bulunduğu yerin belirtilmesi açısından *atebe-i ulyâ* ifadesinin kullanılması dikkate değerdir. Bunu destekleyen başka bir husus ise müfettişliğin tuttuğu kayıtlardaki şahitlerin (şuhûdü'l-hâl) unvanlarının genelde saray erbâbına has olmasıdır. Özellikle *bevvâb-ı sultânîler* denilen saray kapıcılarının şuhûdü'l-hâl kayıtlarında sıklıkla isimlerinin bulunduğu görülmektedir¹³¹. Ayrıca hanedan ve saray çalışanlarının vakıflarının da Haremeyn Evkaf Nezaretine

¹²⁸ Ayşe Sultan'ın eski Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın vakıf arazisi üzerinde bulunan mülk binalarından ferağ etmesiyle ilgili kayıta, “*Topkapı kurbünde saadetlî Yazıcı Efendi kullarına ait odada huzur-ı müsliminde akd-i mecis-i ş-şer'i ettikde*” ifadesi geçmektedir. EHM ŞS. 148, 27/3.

¹²⁹ Vakıf Nâzırının İslam hukukuna görevi aslî görevi, mütevellinin tasarruflarına nezaret etmektir. Nâzır, mütevellinin şart veya menfaati, vakfa muhalif hareketi olduğunda yargıya şikayet eder, icap eden durumlarda ise mütevellinin azline de aracılık ederdi. Ancak Nâzırın, vakıf tasarruf etmeye salahiyeti yoktu. Bu tasarruf hakkı mütevelliyeye aitti. Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, Cihan Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 39.

¹³⁰ EHM ŞS. 5, 37.

¹³¹ Örneğin, “*Süleyman Bey bin Abdullah el-bevvâb, Hamza Bey bin Musa el-bevvâb, İbrahim Çelebi el-bevvâb...*” EHM ŞS. 6, 5.

verilmesi ve hanedanın yeni kurduğu vakıfların şer'î işlerinin yoğunluğu da müfettişin saray içinde bulunma olasılığını arttıran etkenlerdir. Tüm bu hususlar bir arada düşünüldüğünde, Haremeyn Evkaf Müfettişi'nin sarayda ve Darüssaade ağasıyla kolaylıkla iletişim kurabilecekleri bir yerde olması ihtimali ağır basmaktadır.

4.HAREMEYN EVKAF MÜFETTİŞLERİ VE SORUMLULUKLARI

Haremeyn Evkaf Nezaretinin bünyesindeki vakıfların tüm şer'î işlerinden sorumlu tutulan müfettiş, sadece Nezarete bağlı olan vakıfların davalarıyla ilgilenmemiş aynı zamanda bu vakıfların varidat ve muhasebe defterlerini de incelemiştir¹³². Müfettişler, surre defterlerinin hazırlanmasında ve kontrol edilmesinde de etkin bir rol üstlenmişlerdir. Müfettişler, Haremeyn Mukataası kaleminde yazılan surre defterlerinin son kontrollerini yapmış ve defterlerin sonuna mühürlerini basmışlardır¹³³. Tevzii yapılacak surrelerin, kaynaklarını, toplanan gelirleri ve surrenden pay alacakların da aynı şekilde detaylı incelemesini de yine müfettişler yapmışlardır¹³⁴. Haremeyn Müfettişi, saray halkının da hukuki işlemlerini takip etmiş ve davalarını da dinlemiştir. Saray halkının vefatı sonrasında terekelerinin yazılması işlemini de gerçekleştirmişlerdir¹³⁵. Özellikle cariyelerin, evlenmeleri, ölümleri sonrasında terekelerinin yazılması ve muhallefatinın satılması ile ilgili süreçlerin takibi ve kaydı Haremeyn Müfettişi tarafından icra edilmiştir. Bundan dolayı saray halkının hayatı ile ilgili detaylara da bu sicillerden ulaşılabilmektedir¹³⁶. Nitekim Betül İpşirli Argıt da Haremeyn Müfettişliği sicillerinden faydalanarak XVIII. yüzyılda cariyelerin yaşamlarını ele alan bir çalışma ortaya koymuştur. Her ne kadar bu çalışma, bizim çalışmamızdan daha geç bir tarihe odaklansa da Haremeyn Müfettişliğinin kurulduktan sonraki dönemlere ait çalışma sistemi ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır¹³⁷.

¹³² Darüssaade Ağası ve Haremeyn Müfettişi imzalı muhasebe defterine örnek olarak Bkz. BOA, TSMA. d. 3646. 40, s 4b.

¹³³ Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, ss. 29-30; EV.HMK.SR. 6. 44a (1021/1612); Ev. HMK.SR. 1. 15a (1009/1600); EV. HMK. SR. 3. 67a (1012/1603)

¹³⁴ Bkz. 1004/ 1595 tarihli surre defterinde Darüssaade Ağası Osman ile Haremeyn Evkafı Müfettişi Mehmed bin Mehmed'in mühürleri vardır. 1209 Numaralı Surre Defteri, s. 35b; Mehmed İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul İslam Tarih ve Sanat Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1994, s. 196.

¹³⁵ Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 129.

¹³⁶ Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri*, s. 40.

¹³⁷ Saray halkına ait işlerler, bizim incelediğimiz sicillerde bulunmamaktadır. Ancak az sayıda belli vakfiyelerde 'saraylı' nisbeli bazı kadınlara ait vakıflar bulunmaktadır. Örneğin, Saraylı Rıdvan Hatun'a ait bir para vakfına ait kayıt 1 Numaralı Sicil'de bulunmaktadır. EHM ŞS. 1, 184b/1; yine Emine Hatun'a ait bir ev vakfiyesinde, evin yönlerinde bulunan mülklerden bahsedilirken Saraylı Zaman Hatun'un mülkünden bahsedilmektedir. EHM ŞS. 1, 83b/2 (Evl. L 1030/23 Ağustos 1621); Var olan bilgiler de cariyelerle alakalı değil genellikle de vakıflarla ilgili işlemleri kapsamaktadır. EHM ŞS. 8, 18/2 (Gr. M 1040/10 Ağustos 1630).

Haremeyn Müfettişine zamanla belli yetki devirlerinin yapıldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle saraylıların gerçekleştireceği hukuki işlemlerin yalnızca Haremeyn Müfettişi tarafından yapılması gerektiğine yönelik hususi emirlerin çıktığı görülmektedir¹³⁸. Haremeyn Müfettişlerinin hem vakıf davalarını hem de saray halkının şer'î işlemlerini de yüklenmesi sonrasında Haremeyn Müfettişi Vekilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece Haremeyn Müfettişinin yanında Müfettiş Vekili adıyla başka bir müfettiş de görev almaya başlamış, Müfettişin üzerindeki iş yükü de hafifletilmeye çalışılmıştır. Zira XVIII. yüzyılın başından itibaren Haremeyn Müfettişi Vekili ismiyle ayrı bir görevlinin daha kayıtlarda ismi zikredilmeye başladığı görülmektedir¹³⁹.

Nezaretin vakıf işlerinde, denetleyicisi gibi çalışan ve kayıtları kontrol eden Müfettiş, aynı zamanda bir *kadı* olarak Haremeyn vakıflarının davalarını dinlemiştir. Bu davaların kayıtları da mahkemenin kendi sicillerine kaydedilmiştir. İstanbul'daki Haremeyn'e şart kılınan ve Darüssaade ağasının nezaretindeki vakıf davalarını idare ettiği gibi yine İstanbul dışında olan vakıfların davaları kendilerine geldiğinde de bunları dinlemiştir¹⁴⁰.

Haremeyn Evkaf Müfettişinin devlet protokolünde yer aldığı, mübarek gün ve geceler ile surre alayı törenlerinde özel hil'atler giydirilerek taltif edildiği bilinmektedir¹⁴¹.

Haremeyn Evkaf Müfettişi, Nezaretin altında bulunan hususî bir kalem olarak görev yapmıştır. Aslî vazifesi, sadece İstanbul'da değil ülkenin sınırları içerisindeki Haremeyn'e şart kılınan tüm vakıflar ile Darüssaade ağasının uhdesinde olan diğer vakıfların davalarını dinleyip teftişini yaparak kayıtlarını gözden geçirmektir. Vakıf teftişleriyle görevlendirilen hususî müfettiş ise görevlendirildiği bölgedeki belli vakıfların teftişini yapmaktan sorumlu tutulmuştur. Bu noktada vakıf teftişi ile ilgilenen müfettiş ile Haremeyn Müfettişi arasında bir görev ilişkisi bulunmamaktadır. Hâli hazırda İstanbul'da Haremeyn Evkaf Müfettişi varken, belli bir yerdeki vakfın teftişi için farklı birisi görevlendirilebilmiştir. Bu noktada, Haremeyn Evkaf Müfettişi'nin tek görevinin vakıf teftişi yapmak olmadığını hatta bizzat vakıflar üzerinde gerçekleştirilen teftişlere

¹³⁸ BOA, C.SM. 144.7226.1 (6 Ca 1190/23 Haziran 1776).

¹³⁹ BOA, Mühimme Defteri, 125, 589 (16 Ca 1125/10 Haziran 1713).

¹⁴⁰ Örneğin Karahisar'ı Sahip'te bulunan Gedik Ahmed Paşa Evkafıyla ilgili kayıt Haremeyn Müfettişliği sicilinde yer almaktadır. EHM ŞS. 4, 17/2 (Evs. N 1003/Mayıs 1595).

¹⁴¹ Tayyazâde Atâ, *Târih-i Enderûn*, Haz: Mehmet Arslan, C.I, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 341-342-347.

çok da katılmadığını ifade etmekte fayda vardır. Coğunlukla müfettişin yerine bu tür işlemler için Müfettişlikten nâibler görevlendirilmiştir¹⁴².

Darüssaade ağası, Haremeyn'e şart edilmiş tüm vakıfların nâzırlığını yaptığı gibi Haremeyn Evkaf Müfettişi de Devlet'in sınırları içerisindeki Nezaretin idaresine verilen vakıfların şer'î mercii olarak görev yapmıştır. Ancak Nezaretin kurulduğu dönemde kendisi İstanbul'da olması nedeniyle taşradaki vakıflarla ilgili yapılan tahrir ve teftişleri kontrol etmek ve kayıtları incelemekle yetinmiştir. Sonraki dönemlerde, yani kurumsal olarak müfettişlik tam manasıyla gelişimini tamamladıktan sonra İstanbul, Edirne, Bursa, Amasya gibi yerlere de müfettiş vekili atamaları gerçekleşmiştir¹⁴³. Hatta sonraki yıllarda Haremeyn Evkafı ile ilgili davaların kaza kadıları tarafından dinlenilmemesi, oralarda bulunan Müfettiş Vekillerince davaların icrâ edilmesi yönünde emirler gönderilmiş, hususî fermanlar çıkartılmıştır¹⁴⁴. Özel vakıf teftişi ile görevlendirilen müfettiş (nâib-kadı) ise görevlendirildiği yerdeki vakıfların mutasarrıflarını ve kayıtlarını kontrol etmiş, bir suistimal varsa durumu tadil etmiş ve yeni defter hazırlamıştır¹⁴⁵.

Nezaretin kurulduğu ilk yıllarda Haremeyn Evkaf Müfettişinin tek başına görev yaptığı, ancak sonraları başka kişilerin de Müfettişin yanında yer almaya başladığı görülmektedir. Özellikle ilk Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin

¹⁴² Ancak nadiren de olsa bazı keşiflere ve teftişlere bizzat Haremeyn Evkaf Müfettişi de görevlendirilmiştir. EHM ŞS. 5, 96.

¹⁴³ Haremeyn Evkaf Müfettişi Vekilliği atamalarının tam olarak ne zaman başladığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Ancak Müfettiş Vekili'nin geçtiği en eski tarihli kayıtlar 1104/1692-93 tarihlerine rast gelmektedir. İstanbul Kaymakamı Vezir Hüseyin Paşa ve Haremeyn Müfettişi Vekili'ne hitaben yazılan hüküm için Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 104, 769 (Evh. C 1104/6 Mart 1693); Bursa'daki Asporça Hatun Vakfının tevliyet davası hakkında yazılan arzda davanın Haremeyn Müfettişi Vekili Ahmed Efendi tarafından görüldüğü bilgisi yer almaktadır. İE.ENB.6.696 (1131/1731); Ayrıca Bkz. Nilüfer Alkan Günay, "Osmanlı Taşrasında Bir Yetki: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekaleti Görevi ve Kapsamı", OTAM, S. 26, Güz-2009, ss. 29-39; Edirne'de Umur Bey Vakfı'ndan Edirne Kalesi İçinde bulunan ev ve dükkânların mukataalarını vermeyen Yazıcıoğulları adıyla bilinen gayrimüslimlerin davalarının Haremeyn Müfettişi huzurunda Edirne'de görülmesinin istenmesiyle ilgili kayıt için Bkz. BOA, AE. SABH.I. 264/17762 (2 Rebiulevvel 1197/5 Şubat 1783).

¹⁴⁴ H.1194/m.1780 tarihli arz üzerine hatt-ı hümayunda, Darüssaade ve Babüssaade ağaları nezaretinde olan Rumeli ve Anadolu'daki Sultan, vezir ve diğer vakıfların, davalarının Haremeyn müfettişi ya da Haremeyn Müfettişi vekili huzurunda olması gerektiği dile getirilmektedir. Bu konuda daha önce de müteaddid defalar uyarıların yapıldığı, bu vakıflarla ilgili davaların sadece Haremeyn Müfettişi veya vekili tarafından dinlenilmesi gerektiği ifade edilmektedir. BOA, C.EV.454.22985.1 (17 Za 1194/14 Kasım 1780); Yine Sultan I. Mahmud tarafından, İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına hitaben yazılan fermanla, bu konuya vurgu yapılmış ve Haremeyn Evkafı ile ilgili davaların yalnızca Haremeyn Müfettişliği tarafınca dinlenilmesi istenilmiştir. BOA, MFB.83 (Evl. B 1143/14 Ocak 1731); Edirne ve Bursa'da bulunan Haremeyn ve Pâdişah vakıflarıyla ilgili davaların yalnızca Haremeyn Müfettişi ya da Haremeyn Müfettişi vekilleri aracılığıyla görülmesi hakkında yazılan 1 tezkire için Bkz. BOA, C.EV. 602/30391 (3 B 1200/2 Mayıs 1786).

¹⁴⁵ Örneğin, Bozok Beyi ve Kadısı'na gönderilen hükümde Yozgat'ta Haremeyn Evkafı teftişinin yapıldığı sırada köylülerin gelip orada yaşanan eşkıyalıkla ilgili şikayette bulunmaları üzerine konu Payitaht'a bildirilmiş ve Divan-ı Hümayûn'dan Bozok Beyi ile kadısına hüküm çıkartılmıştır. Ömer Bayramoğlu, *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (277-433), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis, 2018, s. 328.

müfettişliğinin son 3 yılından itibaren yardımcısı olarak nitelendirebileceğimiz Ali Efendi'nin de davalarda yer aldığı dikkat çekmektedir¹⁴⁶.

Başka vakıfların Darüssaade ağası nezaretine verilmesi sonrasında nezaretin yönetimi altındaki vakıfların sayısında da artış yaşanmıştır. Bu sebeple haliyle Haremeyn Evkaf müfettişinin de iş yükü giderek artmıştır¹⁴⁷. Bu yoğun iş yükü sonrasında Haremeyn Evkaf Müfettişlerinin bir anlamda yardımcısı ya da vekili diyebileceğimiz görevliler de Nezarete görev almaya başlamışlardır. Bu anlamda Mehmed Efendi'nin görevinin son 3 yılında Ali Efendi ile birlikte görev almasının sebeplerinden birisi de budur. Böylece Ali Efendi başka bir Haremeyn Evkaf Müfettişi varken bu dönemde görev yaparak hem Mehmed Efendi'ye yardımcı olmuş ve onun işlerini hafifletmiş hem de Mehmed Efendi'den sonra bu göreve geleceği için bir anlamda 'alışma-oryantasyon' döneminden geçmiştir¹⁴⁸.

Haremeyn Evkaf Müfettişinin, müessesenin kuruluş yıllarında, saraydaki diğer bazı vakıf nezaretlerinin davalarına baktığı ve kayıtlarını incelediği anlaşılmaktadır¹⁴⁹. Yine bu dönemlerde müfettiş, saray halkı ve hanedan üyelerinin vakıf işlerinde de gerekli durumlarda görev almış, davalar dinlemiş ve vakıf tescilini de gerçekleştirmiştir¹⁵⁰.

4.1. MEHMED EFENDİ (MEMİKZÂDE)

İlk Haremeyn Evkaf Müfettişi olarak ismi zikredilen Mehmed Efendi, Haremeyn Evkaf Nezaretinin ilk nâzırı Darüssaade Ağası Habeşî Mehmed Ağa¹⁵¹, sonrasında

¹⁴⁶ Bu süreç içerisinde Ali Efendi, kayıtlara 'müvellâ' yani vekil olarak imza atmıştır. Müvellâ; kelime olarak, 'bir iş için mahkemece görevlendirilen yetkili memur' anlamına gelmektedir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2017, s. 488; Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet İkdâm Matbaası, s. 1433. İlk Haremeyn Müfettişi Mehmed Efendi'den sonra Haremeyn Evkaf Müfettişi olan Ali Efendi, Mehmed Efendi zamanında vekil olarak davalara bakmış, vakıf defterlerini imzalamıştır. Mehmed Efendi'den sonra ise Ali Efendi, müstakil imzalar atmaya başlamıştır. Örneğin Mehmed Efendi ile birlikte görev yaptığı döneme ait bir muhasebe kontrolü sonrasında da bu şekilde nisbesini yazmış ve ismini not düşmüştür Bkz. BOA, TSMA.d. 3660. 27, 5a (Evh. Za 1006/Temmuz 1598).

¹⁴⁷ Uzunçarşılı, şeyhülislam, vezir-i azam ve Darüssaade ağasının nezaretleri altındaki vakıfların teftişiyle ilgilenmek üzere 3'ü İstanbul'da, Bursa ve Edirne'de ise birer tane olmak üzere toplamda 5 müfettiş olduğundan bahsetmektedir. İçlerinden iş yükü en yüksek olanının Darüssaade ağasının altında görev yapan Haremeyn Müfettişi olduğunu vurgulayarak bu 3 müfettişin tayinlerinin şeyhülislamın işaretiyle gerçekleştiğini kaydetmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 208

¹⁴⁸ Mehmed Efendi hayattayken, Ali Efendi'nin isminin sonuna vekil anlamında 'müvellâ' ifadesini eklemiş ve sicile de o şekilde not düşülmüştür. BOA, TSMA.d. 3682.3, s. 2a (Evh. Ş. 1006/Nisan 1598).

¹⁴⁹ Babüssaade Ağası Mahmud Ağa Evkafının varidât ve masraf kayıtlarını ihtiva eden defterin arka kısmında Evkaf Müfettişi Mehmed ile birlikte Babüssaade Ağası Gazanfer Ağa'nın kuyruklu imzası göze çarpmaktadır. BOA, TSMA.D. 9181.1 (Ev. B 1002/Mart 1594)

¹⁵⁰ EHM ŞS. 148, 27-3.

¹⁵¹ Vefat tarihi: Rebiülevvel 999/Aralık-Ocak 1591. Zeynep Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", *Belgeler*, C. XXVI, 2001, s. 198; Mehmed Ağa, mide rahatsızlığı sebebiyle vefat etmiş, kendi camii yakınlarına definolunmuştur. Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Haz: Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, C.I, Ankara, 1999, s. 230; Ülkü Altındağ, "Darüssaade", DİA, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, C.9, 1994, s. 1.

göreve gelen Server Ağa¹⁵², Hacı Mustafa Ağa¹⁵³ ve Osman Ağa¹⁵⁴ dönemlerinde yaklaşık 12-13 yıl müfettişlik yapmıştır.

İlk olarak, Mehmed Efendi'nin, daha önce yapılmış çalışmalarda ismi sıkça zikredilen Amasyalı Mehmed Efendi ile aynı kişi olup olmadığı konusu açıklığa kavuşturulmalıdır¹⁵⁵. Bu noktada gerek arşiv kayıtlarında gerekse dönemin uleması hakkında bilgi veren kaynaklara bakıldığında Amasyalı Memikzade Mehmed Efendi ile ilk Haremeyn Evkaf Müfettişi olan Mehmed Efendi'nin aynı kişi olduğu konusunda bir problemin olmadığı görülmektedir¹⁵⁶.

Arşiv kaynaklarındaki bilgilerden hareketle kendisinin daha Nezaret kurulmadan Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile bir tanışıklığının olma ihtimali bulunduğu söylenebilir. Örneğin 993/1585 tarihli bir mühimme kaydındaki bilgilere göre, Mehmed Efendi'nin, henüz nezaret kurulmadan önce Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın nâzırlığını yaptığı bir vakfın teftişine atandığı görülmektedir. Buna göre zikredilen tarihte Şehzade Mehmed Evkafı Nâzırı olan Darüssaade Ağası Mehmed Ağa, kendi uhdesinde olan vakıfların teftişini istemiş, bu teftiş için müderris Mehmed Efendi görevlendirilmiştir¹⁵⁷. Bu mühimme kaydında ifade edilen Mehmed Efendi'nin, Nezaret

¹⁵² Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın vefatından sonra Sultan III. Murad devrinde 19 ay kadar Darüssaade Ağalığı yapmıştır. Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", s. 199; Selaniki'de, Server Ağa'nın Evahir-i Şevval 1000/Temmuz 1592 tarihinde azledilerek Mısır'a sürgün edildiği ifade edilmekte ve aynı tarihte yerine Hacı Mustafa Ağa'nın atandığı ifade edilmektedir. Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, s. 281.

¹⁵³ Hâmiletü'l-Küberâ'da Server Ağa'dan sonra Darüssaade Ağası olduğu ve Server Ağa'nın da Şevval 1000 /1592 Temmuz-Ağustos tarihinde Mısır'a sürgün edildiği kaydedilmektedir. Bu konuda 12 Şevval 1000 tarihli Server Ağa imzalı arz için Bkz. BOA, TSMA.E. 855-62-1; Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", s. 199. Rebiülahir 999/ Ocak 1591 tarihli tarihli önceki defterlerde de Mustafa Ağa'nın imzası bulunmaktadır, muhtemelen halef Darüssaade Ağası Mustafa Ağa, kendisinden evvelki dönemin kayıtları ihtiva eden defterleri kontrol edip imzaladığı için kendi döneminden evvel kayıta imzası bulunmaktadır. BOA, TSMA.D. 9165, s. 4b. Mustafa Ağa, 4 yıl kadar Darüssaade Ağalığı görevinde bulunmuştur. Selaniki'de Hacı Mustafa Ağa'nın h. Evahir-i Cemaziyelahire 1004/m.Şubat 1596 tarihinde görevinden affını istemiş, kendisine yevmî (günlük) 200 akçe vazifenin yanında ekmek, aş, arpa ve odun tayin buyurularak Mısır'a gönderildiği kaydedilmektedir. Mustafa Ağa'nın yerine Osman Ağa tayin edilmiştir. Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, s. 568.

¹⁵⁴ Osman Ağa, Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan'ın kethüdalığını yapmıştır. Selaniki, *Tarih-i Selaniki*, s. 568. Cemaziyelahir 1004 /Şubat 1596 tarihinde Darüssaade Ağası olmuştur. 1011/1602-1603 senesinde çıkan sipahi-yeniçeri isyanında katledilmiştir. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara, 1982, s. 239; Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", s. 199.

¹⁵⁵ Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümâyün Nezareti*, s. 3; İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, *Evkaf-ı Hümâyün Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, s. 13.

¹⁵⁶ Hoca Saaadeddin'in *Tâcü't-Tevârih*'inde, *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde, *Peçevi Tarihi* ve Mustafa Âlî'nin eserlerinde Mehmed Efendi ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Ayrıca Mecdi Mehmed Efendi tarafından yazılıp III. Murad'a sunulan ve içerisinde müderrisler, âlimler ve din adamlarının kısa biyografilerinin yazılı olduğu Hadâ'îku's-Şakâ'îk isimli eseri ve Şeyhi Mehmed Efendi'nin Vekâyü'l-Fuzâlâ' isimli eserler de taranmış ancak Mehmed Efendi ile ilgili bilgiye rastlanılamamıştır. Taşköprülüzade'nin *Şakâikü'n-Numaniye* isimli eserinin devamı niteliğinde olan Nevizâde Atâî'nin yazmış olduğu *Zeyl-i Şakayık* isimli Osmanlı âlim, şair ve şeyhlerinin biyografilerini ihtiva eden eserde ise az da olsa bilgilere ulaşılmıştır. (Eser, 1268/1952 basımıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde online erişime açıktır. Burada Amasyalı Mehmed Efendi'nin müfettişlik görevinden detaylı bir bilgi verilmemektedir. Nevizâde Atâî, *Zeyl-i Şakayık*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268, s. 448.

¹⁵⁷ Mühimme kaydında, "...Kırk akçe medreseden munfasıl olan Mehmed'e hüküm ki..." ifadesi yer almaktadır. BOA, Mühimme Defteri, 5, 274 (21 Za 993/14 Kasım 1585)

kurulduktan sonra Haremeyn Evkaf Müfettişliğine getirilen Mehmed Efendi ile aynı kişi olması, ihtimal dahilindedir¹⁵⁸. Eğer durum böyleyse Mehmed Efendi, buradaki teftiş sırasında Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile tanışmış ve vakıf teftişindeki titizliği ve mâhirliği sebebiyle dikkat çekmiş olmalıdır. Sonrasında ise Haremeyn Evkaf Nezareti kurulduktan sonra da kendisi ilk müfettiş olarak atanmıştır¹⁵⁹. 1001/1593 yılına ait Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed'e yazılan başka bir mühimme kaydında da Mehmed Efendi'nin Sahn-ı Semân medresesinde görev yapan müderrislerden olduğu bilgisi bulunmaktadır. Buradaki hükümle yukarıdaki hüküm arasındaki tarih farkı dikkate alındığında Mehmed Efendi'nin, kırklı medreseden ayrıldıktan sonra Sahn-ı Semân Medresesine kadar yükseldiği anlaşılmaktadır¹⁶⁰. *Tarihçe-i Nezaret*'te vefat tarihi Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601 olarak verilmektedir¹⁶¹. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan araştırmalarda, Mehmed Efendi'nin imzaladığı son defterin tarihinin, vefatından bir yıl kadar öncesine dayandığı anlaşılmıştır¹⁶². Bu da onun vefatından bir yıl önceye değin müfettişlik görevine devam ettiğini göstermektedir¹⁶³.

Arşiv belgelerinin yanında Mehmed Efendi ile alakalı en geniş bilgi Nevizade Ataî'nin *Zeyli Şakayık*¹⁶⁴ isimli eserinde yer almaktadır. Bu eserde verilen malumat, arşiv belgelerindeki bilgiler ile örtüşmektedir¹⁶⁵. Bu eserde, Mehmed Efendi'nin 994 Şaban/Temmuz-Ağustos 1586 tarihi itibarıyla Mehmed Ağa'nın yanında bulunmaya

¹⁵⁸ Selanikî'nin verdiği bilgiye göre Mehmed Efendi'den sonra Haremeyn Evkaf Müfettişi olan Ali Efendi'nin de kırklı medreseden ayrılarak Haremeyn Müfettişi olduğunun bilgisinin vermektedir. Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, C.II, s. 757.

¹⁵⁹ 71 Numaralı Mühimme Defteri'nde yer alan Evkaf müfettişi Mehmed'e yazılan hatt-ı hümayun kaydındaki ifadeler önemlidir. Burada geçen ifadelerde “*Semâniye Müderrislerinden olup evkaf müfettişi Mehmed'e hüküm ki; Tokat'ta Hatuniye Evkaftı zevayidinden her sene 24 bin akçe alınıp Haremeyni'ş-şerifeyn fukarasına tevzi olunmak fermanım olmağla vech-i meşruh üzere vakfiyesine kayd ola* (belge deforme olmuş) ... *emredip buyurdum ki; emrim mucibince Haremeynişşerifeyn fukarasına tevzi olunmak için evkaf-ı mezbure zevâyidinden her sene 24 bin akçe ahz ve ... vakfiyesine kayd eylesiniz.*” BOA. Mühimme Defteri, 71, 630 (Evh. Za sene 1001/Ağustos 1593).

¹⁶⁰ 71 Numaralı Mühimme Defteri'nde yer alan Evkaf müfettişi Mehmed'e yazılan hükümde, Mehmed Efendi'nin Sahn-ı Semân Medreselerinde görev yapan müderrislerden olduğu dile getirilmektedir. Burada geçen ifadeler şöyledir: “*Semâniye Müderrislerinden olup Evkaf müfettişi Mehmed'e hüküm ki; Tokat'ta Hatuniye Evkaftı zevayidinden her sene 24 bin akçe alınıp Haremeyni'ş-Şerifeyn fukarasına tevzi olunmak fermanım olmağla vech-i meşruh üzere vakfiyesine kayd ola* ... (belge deforme olmuş) ... *Emredip buyurdum ki; emrim mucibince Haremeyni'ş-şerifeyn fukarasına tevzi olunmak için evkaf-ı mezbure zevâyidinden her sene 24 bin akçe ahz ve ... vakfiyesine kayd eylesiniz.*” BOA. Mühimme Defteri, 71, 630 (Evh. Za 1001/Ağustos 1593).

¹⁶¹ İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, *Tarihçe-i Teşkilat*, s. 16.

¹⁶² Kastamonu ve bölgesinde bulunan Haremeyn vakıflarının varidat kaydını gösteren defter in tarihi H. Ramazan 1008/m. Mart-Nisan 1600'dür. TSMA.d. 3988.14.

¹⁶³ Evkaf-ı Hümayûn Nezaretinin tarihini yazan İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnâl ile Hüseyin Hüsameddin, Mehmed Efendi ile ilgili şöyle not düşmüşlerdir; *Mehmed Efendi; Amasyalı Memik Çelebi demekle meşhur olan ulemadan Muhyiddin Mehmed Efendi'nin mahdumu olmakla 'Memikzâde' denir. 1009 Zilkadesinde vefat etmişti. Mahdumu Şeyhülislam Mustafa Efendi'dir.*” İbn'ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsamettin, *Tarihçe-i Teşkilat*, s. 16. Şeyhülislam Memikzâde Mustafa Efendi için Bkz. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı, Ayyıldız Matbaası*, Ankara, 1972, s. 82.

¹⁶⁴ Nevizade Ataî, *Zeyli Şakayık*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268, s. 448.

¹⁶⁵ Örneğin, Ataî'de ifade edildiği üzere 1008 Receb'inde/1600 yılı Şubat ayı tarihinde Valide Sultan Medresesi müderrisliğine getirildiği ifade edilmektedir. Şaban 1009/Şubat-Mart 1601 Tarihli 1 Numaralı Surre defterindeki imzasında da “*Mehmed bin Mehmed el-Me'mûr bi'-teftiş-i'l-evkâf bi-medrese-i Vâlide Sultan*” ifadesi yer almaktadır. EV.HMK.SR.1. 15a (1009/1600).

başladığı, bu tarihten önce kırk akçeli medreseden ayrıldığı ifade edilmektedir¹⁶⁶. Bu bilgiden hareketle, Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kuruluş tarihi ile ilgili daha önce verilen ve genel kabul gören Muharrem 995/Aralık-Ocak 1586-1587 tarihi mantıklı görünmektedir. Ancak yukarıda da beyan edildiği üzere, arşiv belgelerindeki bilgiler bu tarihi en az 1 - 1 buçuk yıl sonraya götürmektedir. Ek olarak Ataî'nin verdiği bilgilerde Memikzâde Mehmed Efendi'nin, Mehmed Ağa'nın yanında bulunmaya başladığı tarih zikredilmekte ancak statüsünden bahsedilmemektedir¹⁶⁷.

Mehmed Efendi'nin doğum tarihi ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Amasyalı olduğu bilindiğinden *Amasyalı Memikzâde* ismiyle meşhur olmuştur. Şaban 994/Ağustos 1586 tarihinde Mehmed Ağa'nın yanında bulunmaya başlamıştır. Receb 1001/Nisan 1593 senesinde Kepenekçizade Şah Çelebi yerine Sahn-ı Semân müderrisliğine getirilmiştir. Rebiülevvel 1003/Aralık 1594 senesinde ise Yavuz Sultan Selim Medresesi müderrisliği payesi, aynı yılın Cemaziyelevveli/Ocak 1595 senesinde ise Abdullah Efendi yerine Süleymaniye Müderrisliği payesi verilmiştir. Receb 1008/Şubat 1600 senesinde Valide Sultan Medresesi Müderrisliği payesi almış, Zilkade 1009/Mayıs 1601 tarihinde ise ölmüştür. Ataî, Nişancı Mehmed Paşa Camii'nde¹⁶⁸ bulunan türbeye defnedildiği bilgisini vermektedir. Ayrıca Nişancı Mehmed Paşa'dan bahsederken de *kayınatası* olduğu bilgisi yer almaktadır¹⁶⁹. Dolayısıyla Memikzade Mehmed Efendi'nin hem Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile yakın ilişkisinin hem de dönemin Kubbealtı vezirlerinden Nişancı Mehmed Paşa'nın damadı olduğu bilgisinden hareketle kendisinin devlet erkani arasında mümtaz bir yerinin bulunduğu sonucuna varmak mümkündür. Mehmed Efendi'den sonra Haremeyn Evkaf Müfettişliği görevine Ali Efendi (Ali b. Abdurrauf) getirilmiştir.

4.2. ALİ BİN ABDURRAUF EFENDİ (SÜNBÜL ALİ)

Doğumu ile ilgili net bilgi bulunmamaktadır. Kendisi daha çok Sünbül-i Arabî ya da Sünbül Ali olarak bilinmektedir. Darüssaade Ağası Osman Ağa döneminin başlarından itibaren kayıtlarda ismi görülmeye başlamıştır. Mehmed Efendi'nin vefatından bir yıl önce yani 1008/1600 tarihinde görevinden ayrılana kadar, Ali Efendi, kayıtlara *vekil*

¹⁶⁶ Nevizâde Ataî, *Zeyl-i Şakâyık*, s. 448.

¹⁶⁷ BOA. Mühimme Defteri, 55, 274 (21 Za 993/14 Kasım 1585)

¹⁶⁸ Nişancı Mehmed Paşa, Sultan III. Murad'ın Kubbealtı vezirlerindendir. Fatih'te Nişanca Caddesi'nde 1584 senesinde bir cami, türbe, iki medrese, sebil ve tekmeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 158-160.

¹⁶⁹ Ataî, *Zeyl-i Şakâyık*, s. 448.

anlamında *müvellâ* nisbesiyle imza atmıştır¹⁷⁰. Bu dönem Ali Efendi için Haremeyn müfettişliği için bir anlamda oryantasyon sürecidir. Ali Efendi, bu süre zarfında hem Haremeyn Evkaf Müfettişinin yapmış olduğu işleri öğrenmiş hem de nezaretin gitgide ağırlaşan iş yükünün hafiflemesini sağlamıştır¹⁷¹. *Arabî* lakabından dolayı kendisinin *siyahî* kökenli olduğu akla gelmektedir. Ali Efendi'den bahseden kaynaklar, kendisinin Darüssaade ağalarına yakınlığına özellikle vurgu yapmaktadır¹⁷². Hotin Seferi dönüşünde yani 1031/1622 tarihinde, Rumeli kadıaskeri olarak tayin edilmiştir¹⁷³. Ali Efendi ile ilgili en geniş bilgi Mehmed Efendi'de olduğu gibi *Zeyl-i Şakâyık*'ta yer almaktadır. Burada, Ali Efendi'den “*el-Mevlâ el-Kerîm el-Ma'rûf Ali bin Abdurrauf*” başlıklı kaydın altında, Ali Efendi'nin Mehmed Ağa'nın yanında hizmete başladığını ve kendisinin de siyahî olduğu bilgisi aktarılmaktadır.

Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın siyahîlere karşı sevgisinden dolayı Sünbül Ali'yle de yakın bir ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, henüz Müfettiş Mehmed Efendi görevinin başındayken, Haremeyn Evkaf Müfettişliğinde görev almaya başlamıştır. Mehmed Ağa'nın da desteği ile ilimle uğraşmış, Valide Sultan Müderrisi Sun'ullah Efendi'den ders almıştır. Kırk akçe medreseden ayrıldıktan sonra 1008/1600 senesinde Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Medresesi'nde müderrisliğe getirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Şah Sultan Medresesi'ne sonra Haseki Sultan Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. 1016/1607 tarihinde Tâc Efendi yerine Sahn-ı Semân müderrisliği, bir yıl kadar sonra ise Uşşakîzade yerine Şehzade Medresesi'nde müderrislik payesi verilmiştir. Bundan bir yıl sonra Süleymaniye Medresesi'nde müderrisliğe getirilmiş, Ramazan 1021/Ekim-Kasım 1612 tarihinde ise Galata Kadısı olarak tayin edilmiştir¹⁷⁴. 3 yıl sonra ise Bursa Kadısı yapılmıştır. Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618 tarihinde bu görevinden istifa etmiş, kendisine teklif edilen Galata kadılığı görevini istememiştir. Aynı

¹⁷⁰ Örneğin 1598 tarihli bir muhasebe evrağında Ali Efendi'nin “*el-müvellâ*” nisbesini kullanarak imza attığı görülmektedir. BOA, TSMA.d. 3989.12 (Evh. Ş 1006/Mart 1598). Bu kez Aralık 1602 tarihli başka bir muhasebe defterine bakıldığında ise bu kez “...*Ali el-me'mûr müfettişi'l-evkâf*...” şeklinde yani müvellâ nisbesini kullanmadan imza attığı görülmektedir. BOA, TSMA.d. 3989.61, 3a (Evh. R 1011/Aralık 1612).

¹⁷¹ BOA, TSMA.d. 3660. 27, 5a (Evl. Za 1000/Ağustos 1592); BOA, TSMA.d. 3989.9, 2a (Evl. L 1006/Mayıs 1598); BOA, MAD.d.5074 (1005/1597). Örneğin, Haremeyn Muhasebe kaydında bulunan kayıt şöyledir: “*Hurrire bima'rifeti'l-fakîr Ali el-müvellâ müfettişi'l-evkâf*” BOA, TSMA.d. 3682.3, 2a (1006/1598); BOA, TSMA.d. 3646. 22, 5a (1006/1598); Ali Efendi'nin, Mehmed Efendi'den sonra Haremeyn Müfettişi olduktan sonra kayıtlarda “*müvellâ*” nisbesini kullanmadan ismini düştüğü kayıtlar için Bkz. BOA, TSMA.d. 3697.2. 10b; BOA, MAD.d. 4867 4 (1006/1598); BOA, TSMA.d. 1663.7.2b.

¹⁷² Selanikî, *Tarih-i Selanikî*, C.II, s. 757.

¹⁷³ Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, C.II, Ankara, 2014. s. 475.

¹⁷⁴ Sünbül Ali'nin Galata Kadısı iken yazdığı bazı mahkeme kayıtları da bulunmaktadır. Bu kayıtlar onun Galata kadısı iken yazdığı tarihle mahkeme kayıtlarının tarihi örtüşmektedir. Örneğin 1 Numaralı Sicil'de Galata'da bulunan bir vakıf davasıyla ilgili hüccetin altında “*Ali b. Abdurrauf el-Kâdi bi-Medîne-ti Galata el-mahrûse*” notu düşülmüştür. Kaydın tarihi Evâil-i Zilhicce/Ocak 1615'tir. EHM ŞS. 1, 57b/1 (Evl. Z 1023/Ocak 1615).

sene içerisinde Edirne kadılığı görevini ise kabul etmiştir. Ülkede yaşanan ekonomik problemlerin neden olduğu olaylardan sonra saraya gelmiş, Cemaziyelevvel 1029/ Mayıs-Haziran 1620 senesinde azledilmiştir. Yerine Hocazade Abdullah Efendi atanmıştır. Cemaziyelahire 1030/Nisan-Mayıs 1621 tarihinde Şerif Efendi yerine Anadolu Kadiaskerliğine tayin edilmiş, bundan yaklaşık 5 ay sonra Sultan II. Osman'la birlikte Lehistan Seferi'ne katılmıştır. Sefer sırasında Boğdan sınırlarına girdiklerinde Rumeli Kadiaskeri olan Kemal Efendi'nin hasta olması sebebiyle hem Rumeli hem de Anadolu Kadiaskerliği görevini yürütmek zorunda kalmıştır. Ancak, daha sonra Anadolu Kadiaskerliği'ne Musa Efendi atanınca Rumeli Kadiaskerliği görevine devam etmiştir. Sultan II. Osman'ın katledildiği olaylardan sonra görevinden azledilmiş, yerine Kethüda Mustafa Efendi getirilmiştir. Şaban 1032/Mayıs-Haziran 1623 senesinde Mekke kadılığı payesi verilmiş, daha sonra azledilip, emekli olmuştur. Kısa bir süre sonra da 1033/1624 senesinde ateşli hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Cenazesi, Sultan Bayezid Camii'ne defnedilmiştir. Ataî, Ali Efendi'nin, Evkaf Müfettişi olmadan evvel Mahmud Paşa mahkemesinde nâiblik görevi yaptığını ifade etmektedir¹⁷⁵. Ulemâdan ve aynı zamanda şair olan Râmî Abdurrahman Efendi, Sünbül Ali Efendi'nin oğludur¹⁷⁶. Darüssaade Ağası Osman Ağa döneminde Haremeyn Evkaf Müfettişliği görevini yapan Ali Efendi, Abdürrezzak Ağa'nın kısa süreli Darüssaade Ağalığı döneminde ve Abdurrezzak Ağa'dan sonra göreve gelen Reyhan Ağa¹⁷⁷ ile Hacı Mustafa Ağa¹⁷⁸ dönemlerinde de bu göreve devam etmiştir¹⁷⁹.

Ali Efendi'nin Haremeyn Evkaf müfettişliği görevinin Safer 1020/Nisan-Mayıs 1611 tarihine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır¹⁸⁰. Ali Efendi'den sonra Abdurrezzak b. Halil Efendi, Haremeyn Evkaf müfettişliğine tâyin edilmiştir¹⁸¹. Nâimâ, Sünbül Ali

¹⁷⁵ Ataî, *Zeyl-i Şakâyetk.*, s. 684-685.

¹⁷⁶ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî*, C. IV, s. 1348.

¹⁷⁷ Sultan I. Ahmed döneminde, Abdurrezzak Ağa yerine h. Receb 1012/m. Aralık-Ocak 1603-1604 senesinde darüssaade ağalığına getirildi. H.1014/m.1605 tarihine kadar bu görevde kaldı.

¹⁷⁸ H.1014 senesinde Abdurrezzak Ağa'dan sonra yenice hacdan dönmüş olan Hacı Mustafa Ağa darüssaade Ağalığına getirildi. H.1029 senesine kadar uzunca bir süre Darüssaade ağalığı görevinde bulundu. Kendisinden sonra yerine Süleyman Ağa getirildi. Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", s. 200-201.

¹⁷⁹ H.1011/m.1602 tarihinde Osman Ağa'nın katledilmesinden sonra Darüssaade Ağası oldu. H.1012/m. 1603 yılında Sultan III. Mehmed'in yerine tahta oturan Sultan I. Ahmed tarafından azledildi. Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", s. 200; Evâhir-i Ramazan 1011/Şubat 1603 tarihli, vakıf varidat kaydında Abdurrezzak Ağa dönemini ihtiva eden vakıf varidat kaydında Darüssaade Ağası Abdürrezzak Ağa ile Müfettiş Ali Efendi'nin imzası bulunmaktadır. BOA, TSMA.1663.4, s. 2b; Abdürrezzak Ağa'nın imzasının bulunduğu 1012/1603 yılına ait vakıf masraf defterinde Ali Efendi'nin isimleri bulunmaktadır. BOA, TSMA.d. 1663.10, s. 6b.

¹⁸⁰ Ali Efendi'nin imzasının bulunduğu en erken tarihli defter, h. Safer 1020/Nisan-Mayıs 1611 tarihli defterdir. BOA, TSMA.d. 3989.47.

¹⁸¹ Abdürrezzak Efendi'nin imzaladığı en erken tarihli defter Zilhicce 1020/Şubat-Mart 1612 tarihli defterdir. BOA, MAD.d. 6474 (1020/1612). Ali Efendi'nin müfettişliği döneminde 1014/1605 tarihinde Mustafa Efendi isminde bir müfettişin daha vakıf defterlerinde ismi görülmektedir. Ancak Mustafa Efendi'nin imzalarının bulunduğu kayıtlar

Efendi ile alakalı verdiği bilgilerde, kendisinin Darüssade Ağası Mustafa Ağa aracılığıyla görev aldığını ve âlim bir şahıs olduğunu ifade etmektedir¹⁸².

4.3. ABDÜRREZZAK B. HALİL (ALTIPARMAK)

Abdürrezzak b. Halil Efendi hakkında gerek kaynaklarda gerekse arşiv belgelerinde kısıtlı bilgi bulunmaktadır. O, Ali Efendi'den sonra 3-4 yıl kadar ve oldukça kısa sayılabilecek bir süre müfettişlik yapmış, sonrasında bu görevi Ömer b. Hanefi'ye bırakmıştır. 'Altıparmak' lakabıyla bilinmektedir. Kendisinin, selefi Ali Efendi gibi devlet idaresinde etkili bir kişiliğe sahip olmadığı açıktır. Abdürrezzak Efendi ilgili kısıtlı da olsa Zeyl-i Şakâyık'ta bilgi bulunmaktadır. Burada yazılanlara göre Abdürrezzak Efendi'nin tam nereli olduğunun bilinmediği, 'Anadolu diyarının bir köşesinden peydâ olduğu' vurgulanmaktadır. Halk arasında 'Altıparmak' lakabıyla bilindiği, Sultan hocalarından Abdülkerim Efendi'den ders aldığı kaydedilmektedir.

Abdürrezzak b. Halil'in hangi tarihte doğduğu ile ilgili bir bilgi de bulunmamaktadır. Kırk akçe medreseden ayrıldıktan sonra Cemaziyelahir 1004/ Şubat 1596 senesinde Darüssade Ağası arzıyla Caferağa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Buradan hareketle kendisinin, henüz müfettiş olarak tayin edilmeden evvel aynı tarihte Darüssade Ağası Osman Ağa ile irtibatının bulunduğu söylenebilir. Rebiülevvel 1024/ Mart-Nisan 1615 tarihinde Tire kadılığına atanmıştır. 2 yıl sonra bu görevinden azledilmiş, Zilhicce 1027/Kasım-Aralık 1618 tarihinde Gelibolu Kadılığı'na getirilmiştir. Bir yıl sonra bu görevinden de azledilmiştir. 1030/1618 senesi başlarında vefat etmiştir. Ataî, onun Darüssade Ağaları nezdindeki yerini şöyle anlatmaktadır: "Mevlanâyı mezbur salâh-ı halde meşhûr, müfettiş-i evkaf ve nazar-ı kirde-i eşrâf, ağayân-ı harem-i sultanî zümresine muhtas ve meclis-i haslarına murahhas ve hadden efzûn-ı müsâadeye makrûn idi."¹⁸³

Bu ifadeden kendisinin Harem ağaları zümresinin yanında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Haremeyn Müfettişliği görevinin kaç yıl sürdüğüyle ilgili yine sicillerdeki kayıtlardan yola çıkarak tam bir tarih belirtmek zor olsa da kayıtlardaki

üzerine yapılan incelemede Mustafa Efendi'nin Babüssade ağalarının nezaretinde olan vakıfların teftişiyle ilgilendiği belirlenmiştir. Bu dönemde, hem Darüssade ağalarının nezaretinde olan hususî vakıflar ile Haremeyn Evkafının teftişi ve vakıfların kayıtlarıyla ilgilenen bir müfettiş (Ali Efendi) hem de Babüssade Ağaları'nın nezaretinde olan vakıflarla ilgilenen bir müfettiş görülmektedir. Babüssade Ağalarının nezaretinde olan vakıflarla ilgili defterlerin sonuna da aynı Haremeyn vakıf defterlerindeki usul gibi Babüssade Ağası'nın kuyruklu imzası ile müfettişin imzası yer almaktadır. Bkz. BOA, TSMA.D. 1807.1. 3 (Evl. M 1016/Nisan 1607); BOA, TSMA.D. 3646.113.

¹⁸² Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, Haz. Mehmet İpşirli, TTK, C.I s. 261.

¹⁸³ Ataî, *Zeyl-i Şakâyık*, s. 644.

imzalarına bakarak onun 3-4 yıl kadar bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Selefî Ali Efendi'nin 1020 Safer/Mayıs 1611 tarihli belgelerde imzasının bulunması, Abdürrezzak Efendi'nin de aynı senenin Zilhicce 1020/Şubat 1612 tarihli belgelerde imzalarının olması sebebiyle göreve atanma tarihi 1020 yılının ortalarını yani 1611 sonları 1612 başlarını işaret etmektedir¹⁸⁴. Abdürrezzak Efendi'den sonra ise Ömer Efendi Haremeyn Evkaf Müfettişliğine getirilmiştir¹⁸⁵.

4.4. ÖMER B. HANEFÎ

Abdürrezzak Efendi'den sonra Haremeyn Evkaf Müfettişliğine getirilen Ömer b. Hanefî'nin göreve başlangıç tarihini net olarak belirlemek mümkün olmasa da Ramazan-Şevval 1023/Kasım 1614 tarihi mantıklı görünmektedir. Zira Ömer b. Hanefî'ye ait Evâhir-i Şaban 1023/Aralık 1614 tarihinden itibaren arşiv vesikalarında kayıtlara rastlamaya başlanmaktadır¹⁸⁶. Ayrıca selefî Abdürrezzak Efendi'nin 1023 tarihli mahkeme kayıtlarında isminin geçmesi kendisinin 1023 tarihinin Ramazan-Şevval/Aralık 1614 senesinde bu göreve geldiğini işaret etmektedir¹⁸⁷. Darüssaade Ağası ve Haremeyn Evkaf nâzırları, Hacı Mustafa Ağa ile Süleyman Ağa'nın dönemlerinde müfettişlik görevinde bulunmuştur¹⁸⁸. Kendisinin kaç yılında doğduğu ve nereli olduğuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Kırk akçe medreseden ayrıldıktan sonra Cemaziyelevvel 1025/Mayıs 1616 tarihinde Topkapı'daki Ahmedpaşa Medresesi müderrisliğine, sonrasında sırasıyla Receb 1027/Haziran 1618'de Yeni Ali Paşa Medresesi, Şevval 1030/Ağustos 1621'de Mehmed Ağa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir¹⁸⁹. Kendisinin müfettişliğinin Receb 1030 /Mayıs-Haziran 1621 tarihine kadar devam ettiği kesindir¹⁹⁰. Cemaziyelahir 1031/ Nisan-Mayıs 1622 tarihinden

¹⁸⁴ BOA, TSMA.D. 3646.64 (Evh. M 1022/Mart 1613).

¹⁸⁵ H. 1020 tarihi ile 1023/1611 ile 1614 arasındaki vakıf muhasebe kayıtları ile surre defterlerinde kesin olarak Abdürrezzak Efendi'nin ismi görülmektedir. BOA, Ev.HMK.SR. 6. s. 44a (1021/1612); BOA, TSMA.d.1208.1, s. 49a (1023/1614). 1024/1615 tarihinden sonra ise Abdürrezzak Efendi'nin yerine Ömer bin Hanefî'nin Haremeyn Evkaf müfettişi olarak kayıtlara imza attığı görülmektedir. Bu da Abdürrezzak Efendi'nin görevde kalma süresinin, selefleri Ali Efendi ve Mehmed Efendi'ye nazaran daha kısa olduğunu ortaya koymaktadır. Ömer bin Hanefî imzalı surre defteri için Bkz. BOA, TSMA.d. 1143.3, s. 49b (B 1024/Ağustos 1615); 9 Receb 1026/13 Temmuz 1617 tarihli surre defterinde, Ömer b. Hanefî'nin imzası için Bkz. BOA, TSMA. d. 1184.1, 55b (1026/1617); Ayrıca 8 Numaralı Haremeyn Müfettişliği Sicili'nde bulunan "*Vakaa hâzihi 't-tahrîr fî zemeni fahrü'l-müderrisin Ömer Efendi b. Hanefî el-müderrîs el-me'mûr bi-teftîşî 'l-evkâf*" ifadesinin yer aldığı kısımda bulunan kayıtlar Evâsıt-ı Zilkade 1023/Aralık 1614 tarihinden başlamaktadır.

¹⁸⁶ BOA, MAD.D. 4999, 12 (1022/1614)

¹⁸⁷ Raziye Hatun Vakfiyesi. EHM ŞS. 1, 38a (Evh. S 1023/Nisan 1614); EHM ŞS 1, 46b (B 1023 /Ağustos 1614).

¹⁸⁸ Mustafa Ağa, Reyhan Ağa'dan sonra 23 Cemaziyelahir 1014/5 Kasım 1615 tarihinde Darüssaade ağalığına getirildi. 1029/1620 tarihinde yerini Süleyman Ağa'ya bıraktı. Süleyman Ağa da, Receb 1031/ Mayıs-Haziran 1622 tarihinde Sultan II. Osman'ın katledildiği olaylarda kendisi de vefat etti. Aycibin, "Ahmet Resmi Efendi'nin Hamiletül Kübera'sı ve Müstakim-Zade Zeyli", s. 200-201.

¹⁸⁹ Atâî, *Zeyl-i Şakâyyık*, s. 650.

¹⁹⁰ Kendisinin bu tarihte imzaladığı vakıf muhasebe defteri için Bkz. BOA, TS MA.d. 1404.15, s. 10.(1030/1621); Aynı yıl Evâil-i Cemaziyelahir tarihli surre defterinde de yine Ömer Efendi'nin imzası görülmektedir. BOA, TSMA.d. 1144.1. 46. (1030/1621).

itibaren artık Ömer Efendi'nin ismi kayıtlarda görülmektedir¹⁹¹. Bu sebeple kendisinin 7-8 yıl kadar bu görevde kaldığı sonucu çıkartılabilir. Ömer Efendi'den sonra ise Yusuf Efendi, Haremeyn Evkaf Müfettişliğine atanmıştır.

Sonuç itibariyle özellikle Haremeyn Evkaf Nezareti kurulduktan sonra görev alan ilk dönem müfettişlerin ortak bazı özelliklerinin olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki; müfettişlerin, Darüssaade ağaları ile olan yakın ilişkileri ve bu sayede bu görevlere gelmeleridir. İkincisi ise müfettişlere, büyük medreselerin müderrislik payeleri verilmesidir. Böylece müfettişler hem bu görevlerinden hem de müderrislik payelerinden önemli denilebilecek bir gelire sahip olmuşlardır. Ayrıca Ali b. Abdurrauf gibi kimi müfettişler kadıaskerliğe kadar da yükselebilmişlerdir.

5. MÜFETTİŞLİĞİN PERSONELİ

Yukarıda kimlikleri izah edilen erken dönem Haremeyn Evkaf Müfettişlerinin haricinde Müfettişlikte görev yaptıkları düşünülen bazı kadıların da sicillerde isimleri geçmektedir. Örneğin, 4 Numaralı Sicil'in 23'üncü sayfasında “*fî zemenihi a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn Ali Efendi el-vâkî fî Zilkadeti 'ş-şerîfe lise sene tis'a ve elf*” notu¹⁹² ilk Haremeyn Müfettişi Mehmed Efendi'den sonra göreve gelen Ali Efendi'yi akıllara getirir de Müfettiş Ali Efendi olmadığı açıktır. Nitekim Ali Efendi'nin diğer sicillerdeki kaydında Haremeyn Müfettişi künyesine yer vermiş olduğu açıkça görülmektedir. Yine aynı sicilin 31'inci sayfasında “*vaka'a haze't-tahrîr fî zemeni fahrü'l-müderrisîn Mustafa b. Seyfullah dâme izzuhû*” notu müfettişlikte görev yapan Mustafa isimli bir nâibin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu kayıt, sicilde bahsedilen Müfettiş Ali Efendi'den farklı bir Ali Efendi'nin daha aynı şekilde nâib olarak müfettişlikte görev yapmış olabileceğini akıllara getirmektedir. 87'nci sayfada ise bu kez yukarıda üzerinde durduğumuz Ali Efendi'nin notu bulunmaktadır ki burada açık bir şekilde, “*fî zemenihi el-fakîr Ali b. Abdurrauf el-müfettiş bi Evkaf-i'l-haremeyni 'ş-şerîfeyn fî şehr-i cemâziyelevvel lisene sitte ve elf*” notu dikkat çekmektedir¹⁹³. Bu ifade ise net bir şekilde Haremeyn Evkaf Müfettişi Ali Efendi (Sünbül Ali)'ye aittir.

Burada müfettiş olmayan Ali Efendi ve Mustafa Efendi'ler müfettiş değillerse Haremeyn Evkaf Müfettişliğindeki görevinin ne olduğu sorusu akla gelmektedir.

¹⁹¹ Bu tarihten itibaren artık Ömer Efendi yerine Yusuf Efendi'nin Haremeyn Müfettişliği görevine atanmış olduğu görülmektedir. Bkz. Yusuf Efendi imzalı Haremeyn Evkaf muhasebe defteri. BOA, TSMA.d. 3646.110 (1031/1622).

¹⁹² EHM ŞS. 4, 23.

¹⁹³ EHM ŞS. 4, 87.

Bu konunun izahı, müfettişliğin erken dönemdeki çalışma usulünün ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Yukarıda ilk Haremeyn Evkaf Müfettişi olan Mehmed Efendi (Memikzade)'nin vefat tarihi Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601 olarak kaydedilmişti. Ayrıca onun vefatından 1 yıl öncesine kadar görevine devam ettiği, vefatına yakın bir dönemde de Ali b. Abdurrauf Efendi'nin '*müvellâ*' nisbesiyle, sicillerde, surre defterlerinde ve diğer müfettişlik evraklarında isminin görülmeye başladığı belirtilmişti. Hatta bu süreci ele alırken, Mehmed Efendi'nin hem rahatsızlığı hem de müfettişliğin iş yükünün artması sebebiyle Ali b. Abdurrauf için müfettişlikte yardımcı bir müfettiş gibi bulunduğu ifade edilmişti. Aynı şekilde 4 Numaralı Sicil'deki notlar, adı geçen Ali Efendi ile Mustafa b. Seyfullah Efendi'nin de Ali b. Abdurrauf gibi Mehmed Efendi'nin son dönemlerinde müfettişlikte görev aldıklarını akla getirmektedir. 4 Numaralı Sicil, Gedik Ahmed Paşa Vakfı ve bazı başka büyük vakıflara ayrılmış sicillerdir. Bu dönemde Gedik Ahmed Paşa ve bazı büyük vakıfların davalarıyla ilgilenmesi için Ali Efendi isminde ayrı bir nâib görevlendirilmiş olmalıdır. Zira 4 Numaralı Sicil'de Ali Efendi'nin isminin bulunduğu kaydın tarihi, Zilkade 1009/Mayıs-Haziran 1601 tarihidir. Bu tarih ilk Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi'nin vefat tarihiyle örtüşmektedir. Ayrıca Ali Efendi'nin müfettişliğine ait başka bir sicilde de kaydı bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun vefat dönemindeki boşlukta Ali Efendi'nin de müfettişlikte görev almış olma ihtimali vardır. Ali Efendi'nin Gedik Ahmed Paşa Evkafının davalarına bir yıl kadar baktığı anlaşılmaktadır¹⁹⁴. Kendisinden sonra Mustafa b. Seyfullah, Gedik Ahmed Paşa Evkafının davalarına bakmıştır. O da aynı Ali Efendi gibi, Haremeyn Evkaf Müfettişi Ali b. Abdurrauf'un iş yükünü hafifletmek için Gedik Ahmed Paşa ve diğer bazı vakıfların davalarına bakmış olmalıdır. Onun 4 Numaralı Sicil'e göre görev yaptığı tarih aralığı, 1010/1612¹⁹⁵-1022/1613-14 senelerini kapsamaktadır¹⁹⁶.

Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin bu erken döneminde belli başlı vakıfların davasını görmek üzere müfettişin yanında belli sayıda kadıların-nâiblerin görev aldığı sonucu çıkartılabilir. Ayrıca 4 Numaralı Sicil ile aynı ya da yakın tarihli dava kayıtlarını içeren ancak Müfettişliğin, Haremeyn Evkafına ayrılmış dava kayıtlarının tutulduğu 1 Numaralı Sicil'de bu kadıların isimlerinin geçmediği görülmektedir. Bu ayrıntı, Ali Efendi ile Mustafa Efendi'nin yalnızca Gedik Ahmed Paşa Evkafı ya da nezaretin

¹⁹⁴ EHM ŞS. 4, 31.

¹⁹⁵ EHM ŞS. 4, 31.

¹⁹⁶ EHM ŞS. 4, 43.

uhdesinde olan diğer büyük vakıfların davalarıyla ilgilenmiş olduklarını, Haremeyn Evkafı ile ilgilenmediklerini akıllara getirmektedir. Bu durum müfettişlik tarafından, bu kişilerin hususi vakıf davaları ile şer'î işlemleriyle ilgilenmesi için görevlendirilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Mezkur sicilde, Haremeyn Evkaf Müfettişi Ali b. Abdurrauf'un imzası da ayrı bir yerde geçmektedir. Ali Efendi ile Mustafa Efendi'nin baktığı Gedik Ahmed Paşa Evkafı dava kayıtlarından sonraki boş varaklardan sonra Müfettiş Ali b. Abdurrauf Efendi'nin ismi net bir şekilde yazmaktadır. Ancak Ali b. Abdurrauf bu kısımda Fatıma Hatun ile Yakut Ağa¹⁹⁷ ve Gazanfer Ağa Evkafının¹⁹⁸ davalarına bakmıştır. Dolayısıyla, Müfettiş Ali b. Abdurrauf, bu dönemde Gedik Ahmed Paşa Evkafının davalarıyla ilgilenmemiştir.

Bu bilgiler ışığında Haremeyn Evkaf Müfettişi'nin özellikle erken dönemde, bazı vakıf davalarına bakmadığı ya da bakamadığı, bu vakıfların davaları için hususî bazı nâiblere görev verildiği anlaşılmaktadır. Eğer durum böyle ise müfettişlikte görev yapan nâibler arasında da bir görev paylaşımı olduğu sonucu çıkartılabilir. Bu durumun en önemli sebebi Haremeyn Evkafının iş yükünün giderek ağırlaşmasıdır. Bu vakıfların şer'î işlemleri için görevlendirilen nâibler, gördükleri davaların kayıtlarını müfettişlik sicillerine de kaydetmişlerdir. Haremeyn Evkaf Müfettişi ise yeri geldiğinde bu kayıtlara ulaşabilmiştir.

Müfettişlikte, sadece müfettiş ya da belli vakıflarla ilgilenen nâibler bulunmamıştır. Dairede birden fazla kâtip ve naib de görev yapmıştır. Nitekim Müfettişlik kurumsal yapısını tam anlamıyla oturtmaya başladığında mahkemeden bir müderris ya da naib keşiflerde yer almıştır¹⁹⁹.

Müfettişliğin kuruluşundan belli bir süre geçtikten sonra keşiflerin de daha sistematik hale geldiği görülmektedir. Mimarların yanında müfettişlik tarafından gönderilen nâiblerin eklendiği, keşif sonrasında, henüz sahadayken raporun düzenlenerek müfettişliğe gönderildiği anlaşılmaktadır²⁰⁰. Haremeyn Evkaf Müfettişi ise hususî teftiş emirleri geldiğinde teftişe çıkmış, daha çok vakıf davaları ve nezaretle ilgili diğer şer'î işlemlerin takibiyle ilgilenmiştir. Zira Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesinde çok sayıda

¹⁹⁷ EHM ŞS. 4, 87;122.

¹⁹⁸ EHM ŞS. 4, 128.

¹⁹⁹ EHM ŞS. 4, 12-2. EHM ŞS. 3, s. 51/1; EHM ŞS. 4, 7/2;7/3; Yine, Meryem Hatun'un oturduğu Haremeyn Evkafından olan evle ilgili ecr-i misli üzere kirasının belirlenmesi için yapılan keşifte Müfettişlik tarafından Mevlana Mehmed Çelebi b. Süleyman ile Hassa mimarlarından Üstad Muharrem b. Abdullah ile şahitler gitmiş ve yerli yerinde görerek rapor düzenleyip müfettişliğe sunmuşlardır. EHM ŞS. 1, 5b/3.

²⁰⁰ EHM ŞS. 6, 31/2.

vakıf bulunması sebebiyle müfettişin önüne gelen her davada bizzat kendisinin keşif ya da teftişe çıkması mümkün görünmemektedir²⁰¹.

Nezaretin diğer şer'î işlemleri ile muhasebe evraklarının kontrol edilmesi, surre defterlerinin düzeni ve vakıflardan elde edilen gelirlerin kontrol edilmesi işi de katılırsa müfettişin iş yoğunluğunun ne boyutta olduğu az çok tasavvur edilebilmektedir. Bu sebeple Haremeyn Müfettişliğini, Darüssaade Ağası Nezareti altında çalışan ve birden fazla memurun görev yaptığı bir büro gibi düşünmek daha doğru olacaktır²⁰².

Sicillere sadece Haremeyn Müfettişliğinin gördüğü dava kayıtlarının değil farklı mahkemelerden alınan hüccetlerin de işlendiği görülmektedir. Ayrıca farklı mahkemelerce görülen ve Darüssaade Ağası nezaretinde olan vakıfların davalarının da müfettişlik kurulduktan sonra toplanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu işlemleri yapacak katiplerin sayısının da birden fazla olması gerektiği açıktır. Bu istinsah işlemini yapacak olan personel, önce Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesinde olan vakıfları diğer kayıtlardan bulacak, sonrasında ise katipler aracılığıyla müfettişlik kayıtlarına suretleri geçirilecektir. Nitekim sicillerde çok sayıda istinsah yapılmış vakfiye ve vakıf davası kaydı bulunmaktadır. Örneğin 5 Numaralı Sicil'de, Rumeli Kadıaskerliği'nden alınmış Evasıt-ı Safer 1016 /11 Haziran 1607 tarihli Sultan Selim Han Evkafına ait bir mahkeme kaydı dikkat çekmektedir²⁰³. Yine Mahmud Paşa mahkemesinden alınan başka bir kayıt da bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Bu mahkeme kaydı, Vezir Ferhat Paşa Evkafından Kadıköy'deki bir vakıf arazi üzerine vuku bulan bir miras davasıyla ilgilidir²⁰⁴. Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, bu tür davaların Haremeyn Evkafı ile değil, hanedan ve devlet adamlarına ait vakıflarla ilgili olduğudur.

Müfettişlik kurulmadan önce yapılan bazı teftiş kayıtlarının da sicillere işlendiğini ayrıca belirtmek gerekmektedir. Ancak bu konuda sicillerde az sayıda örneğe rastlanılmaktadır. Bu teftişleri yapan kadıların umumî teftişle görevli olmayan ve bazı vakıflarla ilgili yaşanan problemlerden sonra o vakıfların teftişi için gönderilen kadılar olduğu açıktır. Bu konuyla ilgili, teftiş sonrası gerçekleşen bir davaya ait kayıt önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu dava, Evahir-i Zilkade 986/Aralık 1578 tarihinde İstanbul'da Çadırcı Ahmed Mahallesi'nde Bali Bey b. Abdullah'ın vakfettiği ev üzerinde

²⁰¹ EHM ŞS. 5, 96.

²⁰² Naib, mimar ve Haremeyn mütevellisi ile şahitlerin içinde bulunduğu keşif ekibinin Haremeyn Evkafından olan eve yapılan masraflarının belirlenmesi için yapılan keşif kaydı. EHM ŞS. 6, 23/1.

²⁰³ EHM ŞS. 5, 120/1.

²⁰⁴ EHM ŞS. 5, 122/1.

vuku bulmuştur. Tasarruf meselesiyle ilgili dava, Hüseyin b. Yusuf isimli müfettiş tarafından görülmüştür. Mahkeme kaydının üzerinde “*Cerâ mâ fihi indî nemekahu el-fakîr Hüseyin b. Yusuf el-memûr bi-teftîş ’il-evkâf*” notu bulunmaktadır. Ayrıca mahkeme kaydında da vakfın inkıraz şartları zikredildikten sonra “...*hâlâ teftîş olundukda...*” denilerek vakıf üzerine gerçekleşen bir teftiş sonrasında davanın görüldüğü ifade edilmiştir. Dolayısıyla vakıflar üzerinde vuku bulan hususî teftişler sonrasında yapılan mahkemelerin kayıtlarının da sicillere işlendiği net olarak söylenebilir. Sadece vakıflar üzerinde cereyan eden anlaşmazlıklar sonucu yapılan mahkemelerin kayıtları değil, diğer bazı şer’î işlemlerin kayıtları da sicillere işlenmiştir. Örneğin yukarıda zikredilen Bali Bey Vakfı’nın teftiş kaydının hemen altında iki vakıf evin istibdal edilmesi ile ilgili kayıt dikkat çekmektedir. Bu kaydın tarihi Evasıt-ı Rebiülevvel 976/Eylül 1568’dir²⁰⁵. İstibdal işlemi, Mehmed b. Hızır isimli Üsküdar, Şile ve Yoros mahkemesi vekil kadısı tarafından onaylanmıştır. İşlemin oldukça eski bir tarihe ait olması kaydı daha önemli kılmaktadır²⁰⁶. Bu tür keşifleri müfettişliğin yapmış olması, müfettişliğin kuruluş tarihinden oldukça erken döneme dayanması sebebiyle imkânsız görünmektedir. Dolayısıyla bu tür kapsamlı ve önemli işlemlerin, başka bir defterden istinsah edilmiş olması gerekmektedir. Zira bu ve buna benzer Haremeyn Evkafına ait kayıtların diğer sicillerden ayırımını yaparak suretlerini çıkartacak görevlilerin bulunması kaçınılmaz gözükmektedir.

Başka mahkemeler tarafından görülen bu tür davaların kayıtlarının veya oldukça eski tarihli teftiş kayıtlarının müfettişlik sicillerinde bulunmasının mantığı sorgulandığında ise, müfettişliğin bir kurum hafızası oluşturma gayreti içinde olduğu sonucuna ulaşılabilir. Yukarıda verilen iki örneğe bakıldığında, söz konusu vakıfların ebedî hayır cihetlerinin Medine-i Münevvere fukarası (Haremeyn) olduğu görülmektedir. Bu da müfettişliğin, özellikle Haremeyn vakıfları ile ilgili kayıtları elinde toplamak istediğini ortaya koymaktadır.

Haremeyn Evkafıyla ilgili farklı mahkemelerde görülen dava kayıtlarının toplanması, sonraki süreçte de müfettişliğin işini oldukça kolaylaştırmıştır. Özellikle vakıflarla ilgili yaşanan sorunlarda, müfettişin, vakıfların geçmişte yaşanan problemlerin çözümü için vakfiye şartlarına ve mutasarrıfların kim olduklarına daha kolay ulaşmasını sağlamış ve vakıfların doğru tasarrufunun önünü açmıştır. Aynı zamanda olası

²⁰⁵ EHM ŞS. 1, 25a/1.

²⁰⁶ Vekil olduğunu, isminden sonra ‘müvellâ’ nisbesini koymasından anlaşılmaktadır. Buradaki ifadeler şöyledir: “*Cerâ mâfihi mine ’l-istibdâl ve ’l-ibdâl indî ahveci ’l-fukarâ ile ’l-meliki ’lmüte’âl ve ene ’l-fakîr Mehmed b. Hızır el-müvellâ bi-kazâ-i Üsküdar ve Şile ve Yoros me’müren bi-hâze ’l-emri bi-emri men lehü ’l-emrû ’l-âli...*”

problemlerde, davaya konu olan vakfın geçmişine ulaşarak akarların düzgün bir şekilde takibini de sağlamıştır. Bu hususun Haremeyn Evkafı açısından farklı değerlendirilmesinin sebebi, Haremeyn Evkafının bir ebedi cihet yönü olarak belirtilmesinin akabinde, çeşitli kullanımlardan ve belli bir zaman geçmesinin akabinde bu yöne intikallerinin sağlanacak olmasıyla ilgilidir. Bu vakıflar ve akarlar Haremeyn'e geçmeden önce de gerek evlat gerekse başka mutasarrıfları tarafından kullanılmakta, bu aşamalarda çeşitli suistimallere ve işlemlere daha fazla maruz kalabilmişlerdir. Hatta bazı Haremeyn vakıfları, bizzat mutasarrıfları tarafından satılmış, akarların binalarına zararlar verilmiştir. Bu noktada ise Haremeyn Evkafının takibinin titizlikle yapılması zarureti açığa çıkmıştır. Ancak bu tür vakıfların, sınırlı sayıda Haremeyn mütevellisi tarafından ve uzaktan takibi yapıldığı için şüphesiz müfettişliğin tutmuş olduğu bu kayıtların hayati derecede öneminin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Haremeyn mütevellisi, tüm vakıfların takibini yapmakta zorlanmakta²⁰⁷ dolayısıyla da bu vakıflar suistimallere uğrayabilmekteydi. Bu nedenle bu vakıflarla ilgili tüm işlemlerin tek bir mahkeme tarafından takip edilmesi ve kayıtlarının toplanması, vakıfların sonraki dönemde Haremeyn'e geçiş süreçlerini de kısaltmış, vakıflar üzerinde bir dava söz konusu olduğunda da geçmişine bakılabilmesine olanak sağlamıştır. Zira, bu sebeplerden Haremeyn Evkafına ayrılmış sicillerin girişlerine, bu vakıflarla ilgili bilgilere kolay erişilmesi maksadıyla vakıf fihristleri konulmuştur²⁰⁸. Böylece vakıfla ilgili bir dava, müfettişliğe geldiğinde, ilgili sicilden yeri bulunarak geçmiş işlemlerine bakılabilmekteydi. Diğer vakıflarda da aynı usul bulunsa da yukarıda sayılan sebeplerden dolayı bu durum Haremeyn vakıfları için daha önem arz etmekteydi. Aşağıda da vakıf meseleleri başlıkları altında görüleceği üzere bu vakıflar üzerinde çok fazla suistimal vuku bulmakta ve bu vakıflar suistimale daha fazla açıktı. Bu sebeple vakıfların geçmişindeki tasarruflarının takibini yapmak, bu suistimallerin önüne geçmek açısından önemliydi. Müfettişliğin Haremeyn Evkafına ait kayıtları elinde toplamasıyla da bu takip görevi her ne kadar mütevellinin görevi olsa da müfettişlik eliyle de vakıfların şer'î takibinin yapılmasına olanak sağlamıştır. Aşağıda örneklerine yer verilen ve bizzat müfettişliğin ortaya çıkardığı suistimal kayıtları da bu hususu doğrulamaktadır²⁰⁹.

²⁰⁷ EHM ŞS. 6, 66/2; EHM ŞS. 1, 107b/1; EHM ŞS. 1, 37b/2.

²⁰⁸ EHM ŞS. 6, 1; EHM ŞS. 1, 1; EHM ŞS. 7, 1; EHM ŞS. 8, 1; Ayrıca Bkz. Şekil 3.

²⁰⁹ EHM ŞS. 1, 7b/2.

5.1. NÂİBLER

Mahkemelerde kadıların birincil yardımcıları arasında sayılan nâiblerin, kadıların bakamadıkları davaları gördükleri, gidemedikleri keşifleri ve miras taksimlerini yaptıkları bilinmektedir²¹⁰. Haremeyn Evkaf Müfettişliğinde görev yapan müfettişin yerine dava dinleyen, keşfe giden, *müderris*, *müvellâ* (vekil) ya da sadece kendi ismiyle mahkeme kayıtlarına isimlerini yazan *nâiblerin* varlığı vakidir. Bunun yanında, müfettişliğin uhdesinde resmî nâib unvanıyla çalışan kadılar da vardı²¹¹. Yine bizzat ‘*Haremeyn Müfettişi Nâibi*’ olarak görev yapan ve kayıtlara bu nisbe ile ismini yazmış nâibler de bulunmaktadır²¹². Kayıtlar özelinde nâiblere bakıldığında, özellikle keşifleri içeren dava kayıtlarında, nâibden bahsedilmediği görülmektedir. Onun yerine “...*kıbel-i şer’den- cânib-i şer’den Mevlana ... irsal olunup*” şeklinde ifade edilerek, müfettişlikte görev yapan nâiblerin söz konusu keşiflere gönderildiği belirtilmiştir. Bu tür işlemlere katılan kişilerin, müfettişin resmî nâibi gibi çalıştıklarını akla getirmektedir. Zira bazı nâiblerin isimleri de keşif işlemlerinde sık sık yer aldığı görülmektedir.

Belli keşifler için ulemadan da destek istenebilmiştir. Örneğin, bu şekilde özel vakıf keşfi için Ayşe Sultan Medresesi Müderrisi Hamza Efendi görevlendirilmiştir²¹³. Özel olarak görevlendirilen bu gibi müderrisleri, müfettişlikte sürekli görev yapan nâibler gibi değerlendirmek ise zordur²¹⁴.

Ancak bazı isimlerin sıklıkla keşif faaliyetlerinde yer aldığı ve onların da kayıtlarda genellikle nâib olarak zikredildiği görülmektedir. Bu kişilerin ise müfettişlikte nâib olarak görev yaptıklarını düşünmek doğru olacaktır. Bu şekilde Haremeyn Evkaf Müfettişliğinde görev yapan nâiblerin isimleri ve görev yaptıkları tarihler şöyledir:

²¹⁰ Ortaylı, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Prof. Bülent Esen’e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1977, s. 254; Ekrem Tak, *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer’iyye Sicilleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2019, s. 48.

²¹¹ “...*ba’dehü kıbel-i şer’den nâib ve mi’mâr irsâl olunup târîh-i mezbûrda evkaf-ı mezbûre mütevellisi olan Mustafa Bey b. Mehmed mahzarında keşf olundukda...*” ifadesi için Bkz. EHM ŞS. 1, 1b/1; “... Kamer Hatun kıbel-i şer’den menzil-i mezbûre nâib ve mi’mâr götürüp benim mahzarımda keşf eylediklerinde...” şeklinde aynı sicilde başka bir kayıta ifade bulunmaktadır. Bkz. EHM ŞS. 1, 3a/2; yine, 6 Numaralı Sicil’deki Haremeyn Evkafından olan bir evin tamir keşfi ile ilgili de “...*üzerine nâibü’ş-şer ve mimâr ile varup tamir ve termiminealtı bin akçe tahmin...*” denilmektedir. EHM ŞS. 6, 21/3.

²¹² Haremeyn Evkafından olan bir evle alakalı mahkeme kaydından sonra ki notta şu ifade yer almaktadır: “*El-emru kemâ hurrîre fî-hî harrerehü’l-fakîr ileyhi subhanehü Hasan b. Abdünnebi en-Nâib-i Müfettiş-i Haremeyn-i Şerîfeyn ufiye anhümâ...*”. Bu kayıta Hasan b. Abdünnebi’nin bizzat Haremeyn Evkaf Müfettişinin nâibi olduğu not edilmiştir. EHM ŞS. 1, 174a/2.

²¹³ Bu husus, “...*savb-ı şer-i şerîfden zahrü’l-müderrisîni’l-kirâm bi’l-fi’il Âişe Sultan müderrisi olan Hamza Efendi b. Ali ve hâssa mi’mârlardan Hasan Çelebi b. Hüseyin nâm kimesneler irsâl...*” ifadesiyle kaydedilmiştir. EHM ŞS. 1, 112b/2.

²¹⁴ Bu teftiş kaydının hususî bir teftiş olduğu ve Hamza Efendi’nin özel olarak bu davaya nâib olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Haremeyn Evkaf Müfettişliğinde Görev Yapan Nâibler

Adı	Tarihi
Mehmed Çelebi b. Süleyman ²¹⁵	1017/1608-1610-11
İbrahim Efendi ²¹⁶	1009/1601
Halil b. Behram ²¹⁷	1016/1607-1608
Mahmud Efendi ²¹⁸	1016/1607
Hüseyin Efendi ²¹⁹	1020/1611
Hüseyin Çelebi b. Mehmed ²²⁰	1023 /1614
Mustafa Efendi ²²¹	1024/1615

5.2. MİMÂRLAR

Osmanlı sarayında, Hassa Mimarlar Dairesi olarak bilinen yerde görev yapan ve sadece Padişah’a özel değil, aynı zamanda kendilerine has görev mahalli de bulunan mimarların, Haremeyn Evkaf Müfettişinin en önemli yardımcıları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Başlarında Ser-Mimârân-ı Hassa adı verilen Mimarbaşı’nın altında görev yapan Hassa mimarları ocağından yetişmiş yetenekli ve genelde üstad²²² mertebesine gelmiş mimarlar, vakıf binalarının denetlenmesinde görev almış ve vakıfların menfaatine yapılacak her türlü inşa faaliyetlerini yerinde görmüşlerdir. Keşif

²¹⁵ EHM ŞS. 1, 9a/2.

²¹⁶ EHM ŞS. 8, 2/1; 2/2.

²¹⁷ EHM ŞS. 1, 3a/1.

²¹⁸ EHM ŞS. 1, 17b/2.

²¹⁹ EHM ŞS. 8, 9/2.

²²⁰ EHM ŞS. 1, 40b/2; EHM ŞS. 6, 78/1.

²²¹ EHM ŞS. 8, 14/2.

²²² Hassa Mimarlarından Üstad Ali Çelebi, yanmış vakıf evin yeniden yapıldıktan sonra harcanan bedelin belirlenmesi için yapılan keşifte yer almıştır. EHM ŞS. 3, 62/2.

faaliyetlerinin neredeyse hepsine en az bir mimar katılmış, kimi zaman birden fazla mimar da keşiflerde yer almıştır²²³.

Keşiflere katılan bu mimarlar, yanlarındaki bilirkişilerin de görüşünü alarak raporların doğru şekilde hazırlanmasına yardımcı olmuşlardır²²⁴. Keşiflerde yer alan nâib de tutulan bu raporları müfettişe vermiştir. Mimarlar, sözleşme uyarınca kiracıların yapmış oldukları tamir ve ilavelerin yerinde görülmesi²²⁵, ecr-i misil düzenlenmesi ve doğru kira bedellerinin ortaya çıkartılması gibi sebeplerle gerçekleşen keşif faaliyetlerinde²²⁶ yer almışlardır. Mimarların, Haremeyn Müfettişliği kurulmadan önce mahkemeden bu tür talepler geldiğinde yanlarına şahitleri de alarak tek başlarına gittikleri anlaşılmaktadır. Vakıf mülklerin keşifleri sırasında, teftişin konusuna göre mimarlara, ehl-i vukuf denilen bilir kişiler de eşlik etmişlerdir. Özellikle vakıflar üzerinde gerçekleşen bir tamirat ya da yeniden yapım söz konusu olduğunda, sarfedilen bedelin belirlenmesi gerektiğinde, mimarların yanında inşaattan ve o günün malzemelerinin maliyetlerini yakından bilen ustalar da yer almışlardır. Her ne kadar sicillerde bu kişiler *ehl-i vukuf* olarak kaydedilmişlerse de dava kayıtları dikkate alındığında bu kişilerin inşaattan iyi anlayan ve malzemelerin gider hesaplarını çıkartabilen uzmanlar olduğu açıktır²²⁷.

Mimarların, yaptıkları keşif faaliyetlerinde yer alan bilirkişilerle görüş alışverişinde de bulundukları bir konu üzerinde ittifak ettikten sonra karar aldıkları anlaşılmaktadır. Mimarlar, tamir ya da binanın-arazinin durumuyla ilgili müfettişliğe, yani mahkemeye görüş sunulması gerektiğinde kalem kalem giderleri yazarak bir rapor oluşturmuş bunu da ya nâibe ya da bizzat mahkemeye bildirmiştir. Gerektiğinde bu tür keşiflerde mütevellî de yer alabilmiştir²²⁸.

Hatta bazı durumlarda mimarlardan başka mimarbaşının da keşiflere katılabildiği görülmektedir. Mimarbaşı'nın bu tür keşif faaliyetlerine katılması oldukça önemli bir

²²³ EHM ŞS. 4, 25/1.

²²⁴ Bu konuda Bkz. Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 1, 1963, ss. 155-202.

²²⁵ Vakıf evin içine yapılan eklemelerin tamiri için Hassa Mimarlarından Üstad Cafer b. Bayezid, yanına şahitleri de alarak vakıf eve gitmiştir. EHM ŞS. 3, 51/1.

²²⁶ EHM ŞS. 1, 1b/1; EHM ŞS. 1, 3a/1.

²²⁷ Örneğin 6 Numaralı Sicil'deki keşif kaydında Hassa mimarlarından Ali b. Halil 'le birlikte keşif heyetinde ehl-i vukuf'ta yer almış, vakıf evin Keşif sonrasında evin taş duvarının ve dolma duvarının yıkık, döşemeleri ve pencerelerinin kapısının tamire muhtaç durumda olduğu görülmüştür. EHM ŞS. 6, 31/2.

²²⁸ Örneğin, 6 Numaralı Sicil'de geçen bir keşif kaydında, vakıf ev üzerinde gerçekleşen bir inşaattan sonra gerçekleşen keşifte Hassa mimarlarında Üstad Ali b. Halil ile birlikte Müfettişlikten Mevlana Hasan Çelebi b. Mehmed ile şahitler, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed'in de huzurunda evin mevcut durumunu gördükten sonra, mimar ile bilirkişiler yapılan masrafların ne kadar olduğunu net olarak ortaya koymak adına istişare ederek tahmini bir bedel belirlemişlerdir. EHM ŞS. 6, 79/1.

ayrıntıdır. Örneğin, Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait hamamın tamiri yapıldıktan sonra, harcanan bedeli mahkemeye bildiren Gedik Ahmed Paşa Evkafı mütevellisi Ahmed Çelebi b. Ali, sarf olunan bedelin doğruluğunun tespiti için keşif talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Mimarbaşı Davud Ağa b. Abdulmennan²²⁹ ile şahitler hamama giderek keşfi gerçekleştirmişlerdir²³⁰.

Bazı büyük vakıflarla ilgili keşiflere birden fazla mimarın katılabildiği de görülmektedir. Böyle bir örneğe, Gedik Ahmed Paşa Evkafının erkekler ve kadınlar hamamının tamiri sonrasında harcanan bedelin tespiti amacıyla gerçekleşen keşifte rastlanılmaktadır. Bu keşif heyetinde, nâib Mehmed Efendi de yer almış, Üstad Mahmud b. Abdullah ile Üstad Cafer b. Abdullah isimli iki mimar keşifte hazır bulunmuşlardır²³¹. Yine Haremeyn Evkafına ait bir evin kiracısının, kira bedelinden indirim talebi üzerine gerçekleşen ecr-i misil keşfine de üç tane hassa mimarının aynı anda katıldığı anlaşılmaktadır²³².

Hassa mimarlarından bazı kişilerin bizzat Haremeyn Müfettişliği bünyesinde görev aldıklarını gösteren bazı detaylar da dikkat çekicidir. Bu konuda bir genelleme yapmak doğru olmasa da belli dönemlerde bazı mimarların isimlerinin sıklıkla keşiflerde yer almış olması bu konuda ipucu vermektedir. Ayrıca bazı davaların şuhûdü'l-hâl kısmında yer alan mimarlardan bazılarının *mimâr-ı Haremeyn* nisbesi ile kaydedilmiş olmaları da oldukça dikkat çekicidir. Bu ayrıntı, bizzat Haremeyn Müfettişliği bünyesinde keşiflere giden vakıf akarlarının ve yapılarının denetlenmesi ile ilgilenmekle görevlendirilmiş özel bir mimarın olabileceğini göstermektedir²³³.

Ele alınan tarih aralığında müfettişliğin keşif faaliyetlerinde yer alan mimarların isimleri ise şöyledir:

²²⁹ Davud Ağa, Mimar Sinan'ın yanında yetişmiş, Osmanlı tarihinin en önemli mimarlarından birisidir. 1001/1592 tarihinde Mimarbaşı olmuştur. 1005/1598 tarihinde vefat ettiği düşünülmektedir. Semavi Eyice, "Dâvud Ağa", *DİA*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 24-26.

²³⁰ EHM ŞS. 4, 16/3 (Evl. Recep 1003/ Mart 1595)

²³¹ EHM ŞS. 4, 25/1.

²³² Bu keşifte Mustafa b. Abdullah, Mehmed b. Ahmed ve Hüsrev b. Abdullah isimli mimarlar, birlikte keşif heyetinde yer almışlardır. EHM ŞS. 1, 6a/2 (Evl. Şevval 1018/Ocak 1610).

²³³ Örneğin bir tasarruf davasının şuhûdü'l-hâlinde bulunan kişilerin isimleri şöyle kaydedilmiştir; "Abdülhalim Efendi b. Şeyh Mehmed el-müderriş, Hüseyin Efendi b. Abdullah, Mehmed Çelebi b. Abdulkadir, Hasan Çelebi b. Hüseyin Mi'mâr-ı Ayasofya-i Kebîr, Mehmed b. Abdullah, Ali Çelebi b. Halil *el-mi'mâr-ı Haremeyn*, Hüsrev b. Abdullah, Kuşakçı Hacı, Mollâ Mehmed b. Beşiri el-müsta'id". EHM ŞS. 1, 123b/1.

Tablo 2. Haremeyn Evkaf Müfettişliğine Vakıf Davalarında ve Keşiflerinde Yardımcı Olan Mimarların İsimleri ile Görev Yaptıkları Tarihler

Tarih	İsim
997/1589	Üstad Mehmed bin Abdullah ²³⁴
1003/ 1595	Mimarbaşı Davud Ağa bin Abdulmennan ²³⁵
1003/1595	Üstad Hacı İlyas b. Abdullah ²³⁶
1010/1601	Üstad Mahmud bin Abdullah
1010/1601	Üstad Cafer bin Abdullah
1014/1605	Üstad Mehmed bin Veyis ²³⁷
1044/1634	Üstad Ali Çelebi ²³⁸
995/1587	Üstad Cafer bin Bayezid ²³⁹
1021/1612	Üstad Ali b. Halil ²⁴⁰
1022/1613	Üstad Hacı Şaban ²⁴¹
1023/1614	Üstad Ali Hilmi b. Halil ²⁴²
1009/1600	Üstad Mehmed ²⁴³
1009/1600	Seyyid Ali bin Halil ²⁴⁴

²³⁴ EHM ŞS. 4, 7/2.

²³⁵ EHM ŞS. 4, 16/3.

²³⁶ EHM ŞS. 4, 18/2.

²³⁷ EHM ŞS. 1, 1b/1.

²³⁸ EHM ŞS. 3, 62/2.

²³⁹ EHM ŞS. 3, 51/1.

²⁴⁰ EHM ŞS. 6, 31/2.

²⁴¹ EHM ŞS. 6, 47/2.

²⁴² EHM ŞS. 6, 73/1.

²⁴³ EHM ŞS. 8, 2/1.

²⁴⁴ EHM ŞS. 8, 29/1.

Tablo 2. (Devamı) Haremeyn Evkaf Müfettişliğine Vakıf Davalarında ve Keşiflerinde Yardımcı Olan Mimarların İsimleri ile Görev Yaptıkları Tarihler

1029/1620	Hasan Çelebi b. Hüseyin ²⁴⁵
1016/1607	Üstad Muharrem b. Abdullah ²⁴⁶
1017/1608	Üstad Mustafa b. Abdullah
1017/1608	Mehmed b. Ahmed
1017/1608	Hüsrev b. Abdullah ²⁴⁷
987 /1579	Üstad Muslihiddin b. Ahmed ²⁴⁸

5.3 KEŞİFLERDEKİ YARDIMCILAR: EHL-İ HİBRE VE EHL-İ VUKUF

Osmanlı mahkeme kayıtlarında daha çok *ehl-i vukuf* veya *ehl-i hibre* olarak kaydedilmiş olan ve bugünkü anlamıyla *bilirkişi* denilen kişiler, mahkeme sürecine, uyuşmazlık durumunda ya da uzmanlık isteyen bir alan üzerinde bilgi alınması gerektiğinde dahil olmuşlardır²⁴⁹. Bilgi birikimlerinden ve doğruluklarından emin olunan ve keşiflere ya da davanın konusuna göre çeşitli meslek gruplarından olan bu kişiler, aynı zamanda keşfin usulünce yapılıp yapılmadığına da şahitlik etmişlerdir.

Özellikle akarlarla ilgili *istibdal*, *kıstü'l-yevm* (gün kesintileri), ecr-i misil, zarar ve tamir gideri belirleme gibi uzmanlık isteyen keşiflerde, ehl-i vukufun bilgisi ön plana çıkmaktaydı. Özellikle malzemelerin râyiç bedelleri, ustadiye ve ırgadiye masrafları, bir işin kaç günde biteceği gibi hem bilgi hem de istişare gerektiren konularda ehl-i vukuf, mimarların en önemli yardımcısı konumundaydı.

Bu noktada ehl-i hibre ve ehl-i vukuf arasındaki farka da temas etmek gerekmektedir. Bu husus, vakıf davalarında da izahı yapılması gereken önemli bir meseledir. Her ne kadar yapılan çalışmalarda ehl-i hibre ve ehl-i vukuf aynı anlamda

²⁴⁵ EHM ŞS. 1, 77b/2.

²⁴⁶ EHM ŞS. 1, 5b/3.

²⁴⁷ EHM ŞS. 1, 6a/2.

²⁴⁸ EHM ŞS. 1, 25a/1.

²⁴⁹ Ali Şafak, “Ehl-i Vukuf”, *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 531-533.

değerlendirilse de²⁵⁰ aralarında bazı farkların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu farklar, özellikle sicillerdeki dava kayıtları dikkate alındığında net bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Ehl-i vukufun genellikle mahkeme tarafından atanmış ve o konuyla ilgili bilgisi olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Ehl-i hibrenin ise daha çok bir meslek grubunu temsilen ilgili davada görüşü alınan kişiler olduğu açıktır. En önemli fark bu olmakla birlikte, kimi davalarda da görüleceği üzere, mevcut bir ehl-i vukuf varken özellikle bir meslek grubunu ilgilendiren davaya ehl-i hibrenin de atanabildiği ve bu ehl-i hibrenin fikrine yalnızca o meslekle ilgili konu bağlamında başvurulduğu görülmektedir²⁵¹.

Ne ehl-i hibrenin ne de ehl-i vukufun mahkemede karar verici bir rolü bulunmadığını da belirtmek gerekmektedir. Bu kişilerin yalnızca kendi meslekleri ya da konuyla alakalı doğru bildiklerini mahkemeye sunmak gibi bir görevleri vardı. Örneğin bir tamir keşfinde, harcanan bedelin ortaya çıkartılmasında mahkemeden görevlendirilen kadı ile birlikte mimar ve ehl-i vukufun yer aldığı sıklıkla zikredilmektedir. Böyle bir keşifte bu kişilerin malzemelerin fiyatlarını bilen kişiler olması gerekmektedir. Mimar, bu tür bir keşifte düzgün bir tamirin yapılıp yapılmadığına bakarken ehl-i vukuf ise harcanan ortalama bedeli istişare ile belirlemiştir. Keşifler sırasında farklı görüşlerin de ortaya atılabildiği ancak kendi aralarında bu görüşleri istişare ederek bir sonuca bağladıkları ve bunu mahkemeye bildirdikleri anlaşılmaktadır²⁵².

Ehl-i vukufun vermiş olduğu bilginin yeterli görülmediği zamanlarda esnaf teşkilatı temsilcilerinin görüşüne başvurmak gerekebilmekteydi. Bu aşamada ise o esnaf teşkilatının belirlediği *ehl-i hibre*, sürece dahil olmaktaydı. Ehl-i hibrenin, bu tür davalarda bir nebze daha üst bir bilirkişi olarak görüldüğünü de ayrıca belirtmekte fayda vardır. Ehl-i hibrenin, kafa karışıklığını gidermek amacıyla son çare olarak görüşüne başvurulmasıyla ilgili örneğe, bir tamir keşfi kaydında rastlanılmaktadır. Buna göre

²⁵⁰ Nurcan Abacı, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 3, S. 3, 2002, ss. 75-84; Bkz. Ahmet Kılınç, *Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yay., Ankara, 2022.

²⁵¹ EHM ŞS. 4, 35/2. (Evh. Za 1014/Mart 1606)

²⁵² Bu konuda yapılan Evahir-i Şaban 1023/Ekim 1614 tarihli bir tamir kaydında şu ifadeler yer almaktadır: “Mahmiye-i İstanbul’da Merhum Mehmed Ağa Evkafına bi’l-fül müteveli olan Hüdaverdi Çavuş bin Abdulmennan meclis-i şer’e gelip, Mehmed Ağa Camii yakınında bulunan zaviye ve darülhadis ve kırk bab odaların sakafı (çatıları) meremmata ve zikr olunan odaların tülen 25 zira ve karren 6 zira’ taş duvarı münhedim olmağla tecdide muhtaç oldukda bundan akdem izn-i şer’le Evkafdan tecdid ve meremmat eylemişdim. Hala kibel-i şer’den üzerine varılıp ne mikdar akçeye tahmili var keşf ve tahrir olunmasını talep ederim dedikde savb-ı şer’den Mevlana Mehmed el-Müderris ve hassa mimarlarından Üstad Ali bin Halil irsal olunup zeyl-i kitabda mesturu’l-esami olan müslümanlar ile müşahade olundukda filvaki bu meremmat ve tecdid olunan cümle sarf olunan taşlarının derklerinin tabanlarının ve kiremidlerinin ve kireç ve horasanının ve neccariye (marangozluk) ve ırgadiye ve hammaliyesinin 28 bin 900 akçeye tahmili vardır diyü mimarı mezbur ve sayir ehl-i vukuf Müslümanlar ittifak eylediklerini Mevlanayı mezbur mahallinde tahrir edip badehu meclis-i şer’a gelip haber vermeğün...” EHM ŞS. 8, 12/2: 14/2.

Gedik Ahmed Paşa Evkafı mütevellisi, vakıf hamamın aynı yıl içinde iki kez tamirinin yapıldığını, ilk tamirinde vakıf parasından 1500 akçe, ikinci onarımında ise 4 bin akçenin harcadığını mahkemeye bildirmiştir. Harcanan bedelin ve hamamın mevcut durumunun kayıt altına alınmasını isteyen müteveli, ehl-i vukuf tarafından mahkemenin yerinde görülmesini talep etmiştir. Bunun üzerine, Mehmed Çelebi b. Süleyman isimli müderris (nâib) ile ehl-i vukuf²⁵³ hamama giderek keşif yapmış ve hamamın mevcut durumunun raporunu mahkemeye sunmuşlardır. Ancak mahkeme, bununla yetinmemiş, ehl-i hibrenin de görüşüne başvurmuştur. Ehl-i hibre de ehl-i vukufun yazmış olduğu rapora onay vermiş, sonra mütevellinin yaptığı masraf kaydedilmiştir²⁵⁴.

Müfettişliğin bazı kayıtlarında, özellikle bazı meslek gruplarının şeyhinin ve yiğitbaşısının da vakıf akarlarıyla alakalı hususî problemlerin çözümüne dahil olduğu görülmektedir. Örneğin, Gedik Ahmed Paşa hamamının giderinde yaşanan bir problem sebebiyle belli bir süre boş kaldıktan sonra hamamın çalışmadığı günlerin tespitinin yapılması ve bu çalışılmayan günlerin bedelinin çıkartılıp kirasına katılması gerekmiştir. Bunun için Hamamcılar Şeyhi Emir Efendi, Yiğitbaşı Murteza Çelebi ile Hamamcılar ehl-i hibresi Hüseyin Çelebi'den oluşan heyet²⁵⁵ hamamın boş kaldığı günün bedelini 5 bin akçe olarak belirlemişlerdir²⁵⁶.

Ehl-i vukuf ve ehl-i hibrenin bir ya da birkaç kişiden müteşekkil olabileceği muhtemeldir. Örneğin, Gedik Ahmed Paşa hamamıyla alakalı yukarıdaki işlemde zikredilen Hamamcılar ehl-i hibresi ifadesinin geçtiği benzer kayıtlarda Hüseyin Çelebi'nin *Hamamcılar ehl-i hibresi* olarak zikredildiği görülmektedir²⁵⁷. Bu durum özellikle esnaf gruplarının kendi aralarında bir ehl-i hibre tayin ettiklerini ve gerekli durumlarda bu ehl-i hibrenin görüşüne başvurduklarını göstermektedir. Vakıf meselelerinde de ehl-i hibrelerin özellikle vakıf akarlarının kiralalarıyla ilgili hususlarda görüşüne başvurulduğu aşıkardır. Vakıf dükkânların kiralamalarında yaşanan problemlerin çözülmesinde o esnaf grubunun temsilcileri ile birlikte ehl-i hibre, mahkemelere katılmış ve görüşünü belirtmiştir²⁵⁸.

²⁵³ Mimar, bu keşifte yer almamıştır.

²⁵⁴ EHM ŞS. 4, 35/2. (Evh. Za 1014/Nisan 1606)

²⁵⁵ Kayıttta bunları zikrettikten sonra yanlarında bazı ehl-i vukuf kişilerin de bulunduğu belirtilmektedir.

²⁵⁶ EHM ŞS. 4, 23/2 (Evl. M 1010/Temmuz 1601)

²⁵⁷ Buna benzer başka bir kayıttta da aynı şekilde Hamamcılar ehl-i hibresi Hüseyin Çelebi ile ehl-i vukuf, Gedik Ahmed Paşa hamamının 20 gün boş kalması sebebiyle 7 bin 30 akçe battâliye (gün kesintisi) belirlemişlerdir. EHM ŞS. 4, 27/1.

²⁵⁸ EHM ŞS. 1, 140a/2; EHM ŞS. 4, 23/2.

5.4. MUHAKEME SİSTEMATİĞİNDE ŞUHÛDÜ'L-HÂL

Osmanlı mahkeme sistematüğinde önemli bir yeri olan ve *şuhûdü'l-hâl* denilen mahkeme şahitlerinin görevlerinin neler olduğu ile ilgili çok sayıda çalışma ve görüş bulunmaktadır²⁵⁹. Şer'îyye sicillerini esas alarak temellendirilen bu çalışmaların büyük bir kısmı, bu kişilerin en önemli görevinin mahkemenin usulüne uygun bir şekilde yapıldığına *şahitlik* etmek olduğu konusunda hemfikirdirler²⁶⁰. Ancak bu görevin yanında daha farklı görev ve sorumluluk yükleyen araştırmacılar da vardır²⁶¹. Bu konudaki önemli nokta, özelde uygulanan bazı örneklerin genele uygulanmasının zor olacağı gerçeğidir ki, İstanbul'daki uygulamaların taşraya göre az da olsa farklılık arz ettiği dikkatlerden kaçmaktadır. Örneğin, İstanbul'daki mahkemelerde şuhûdü'hal olarak nâib, müderris, çeşitli askerî görevliler mahkemelerde yer almışken, taşrada ise genelde imam, müezzin ve eşraftan kimseler bulunmuştur. Bunun yanında, şuhûdü'l-hâlde ismi zikredilen kişilerin sayısı da taşrada nadiren 10-12 kişiye ulaşmışken²⁶², İstanbul'da ise bu sayı 20 kişiyi aşabilmiştir²⁶³.

İslam hukuku gereğince bir şer'î işlemin kabul görmesi açısından en az iki şahit tarafından onaylanması gerekmektedir²⁶⁴. Bu sebepten mahkeme kayıtlarında en az iki şahidin bulunduğu görülmektedir²⁶⁵. İki den daha fazla herhangi bir sınırlamanın olmadığı için kimi zaman şer'î işlemler sırasında şuhûdü'l-hâl'in 20-25 kişiye kadar çıktığı gözlemlenmektedir. Şuhûdü'l-hâlde bulunan kişilerin en önemli görevi, mahkemenin usulüne göre yapıldığına şahitlik etmektir. Bu kişilerin mahkemelerde tarafların iddialarına delil (beyyine) olarak hazır bulundurdıkları şahitlerle herhangi bir ilgisi

²⁵⁹ Bkz. İsmail Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53, 2018, ss. 1-49; Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı", ed: Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara, 1999, ss. 453-69; Celal Erbay, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlar, İstanbul, 1999; Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)", *Belleten*, C. LXV, S. 244 Ankara- 2001, ss. 959-1005.

²⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, şuhûdü'l-hâli bilirkişilik kurumu olarak tamamlamıştır. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, ss. 123-124. Mustafa Akdağ'a göre ise Osmanlı uygulamasındaki şuhûdü'l-hâl, batıda ve özellikle Amerika'daki mahkemelerde uygulanan jüriye de benzetilmektedir. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.I, İstanbul, 1974, ss. 403-405.

²⁶¹ Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in The Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Brill, Leiden, 2003. Nâsi Aslan, *İslâm Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l-Hâl, Jüri*, Beyan Yay., İstanbul, 1999, ss. 13-17.

²⁶² Ahmed Efendi'nin köle azadı ile ilgili mahkeme kaydında yalnızca 4 kişinin adı zikredilmektedir. Bu kişiler arasında mahalle imamı, Gedik Beşe isimli bir kişi, esnaftan olduğunu düşündüğümüz Uncu İsmail ve Hacı İsmail yer almaktadır. Yasin Özkan, *213 Numaralı Manisa Şer'îyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu (1174-1175)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019, s. 117.

²⁶³ Mehmet Çelebi b. Hüsam'ın cariyesini azat etmesi ile ilgili mahkeme kaydında ise şuhûdü'l-hâl kısmında 18 kişinin adı yazılmış, ayrıca "gayrihüm" denilerek daha da fazla kişinin olduğu belirtilmiştir. *Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil*, s. 63.

²⁶⁴ Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler", s. 2; İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", s. 254.

²⁶⁵ "Cafer Ağa b. Abdülmennân'ın Frenk asıllı kölesini sözleşmeli olarak âzat ettiği" başlıklı kısımda, şuhûdü'l-hâl kısmında iki isim yer almaktadır. *Galata Mahkemesi 15 Numaralı Sicil*, s. 63

bulunmamaktaydı. Herhangi bir şekilde mahkeme kararına etki ettiklerini gösteren de bir kayıt tespit edilememiştir. Bu kişiler, doğru, sözüne güvenilir ve bilindik insanlar arasından seçilmişlerdir. Çeşitli mesleklerden kişilerin şuhûdü'l-hâl'de yer alabildiği, hatta ulemeden kişilerin, kadıların bile şuhûdü'l-hâlde bulundukları anlaşılmaktadır²⁶⁶.

Haremeyn Müfettişliğine ait sicillerdeki şuhûdü'l-hâl kayıtlarında çok sayıda askerinin zikredildiği dikkat çekmektedir. Özellikle *Bevvâb-ı Sultanî* denilen kapıcılar, *Zevvâk-ı Sultanî* denilen saray çaşnigîrleri²⁶⁷, ordu mensubu anlamında *cundî* nisbeli kişiler²⁶⁸ ile hassa mimarları²⁶⁹ müfettişlik sicillerinde sıklıkla şuhûdü'l-hâl olarak yer almışlardır²⁷⁰. Şuhûdü'l-hâl olarak mahkemede hazır bulunan isimlerin bir standardının olmadığı da belirtilmelidir. Aynı döneme ait mahkeme kayıtlarının bazılarında aynı isimler bulunabilmektedir. Bu şekilde bir önceki mahkemede yer alan şuhûdü'l-hâl'deki isimlerin bir sonrakinde de aynı olması durumunda, o mahkemenin şuhûdü'l-hâl kısmına “*mezburûn*”²⁷¹ ya da “*es-sâbikûn*”²⁷² notu konulmuş, isimler tekrar yazılmamıştır.

Ortaylı'ya göre şuhûdü'l-hâlin ‘*danışma*’ vazifesi de bulunmaktadır. Ortaylı, özellikle örfi uygulamalarda, ticaret ve zanaat meselelerinde Kadı'nın ihtiyaç duyduğu durumlarda danışmanlık görevinde bulunmuş olabileceğini kaydetmektedir²⁷³. Vakıf davalarında da binalara yönelik keşif faaliyetlerinde görevlendirilen mimarların da şuhûdü'l-hâl olarak bulunmuş olması bu görüşü desteklemektedir²⁷⁴. Ancak bu hususu da yine genellemek ve tüm şuhûdü'l-hâl üyelerinin bu maksatla mahkemede yer aldıklarını kesin dille beyan etmek zor olacaktır. Bununla birlikte keşiflerin bulunduğu mahkeme kayıtlarında, heyette yer alan mimar ya da mahkemeden görevlendirilen kadıların aynı davanın şuhûdü'l-hâl kısmında yer almadıklarını da net bir şekilde ifade etmek

²⁶⁶ Haremeyn Evkafıyla ilgili bir mahkeme kaydının Şuhûdü'l-hâl listesi şöyledir: *Abdurrahman Efendi el-Kadı, Mustafa Bey b. Yusuf el-Cündî, Satılmış b. Mustafa, Eyüb Bey b. Ali el-Bevvâb ve gayruhüm.* EHM ŞS. 1, 8a/1.

²⁶⁷ Padişahın yemeklerinin hazırlanıp, ondan önce yemeklerin tadına bakıp, zehirlenmesinin önüne geçen saray çalışanları. Aydın Taneri, “Çaşnigîr”, *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 232.

²⁶⁸ EHM ŞS. 1, 17b/2.

²⁶⁹ Ruh Hatun bt. Lütfi'nin vakfiyesinin şuhûdü'l-hâli: “*Hızır Halife b. Tâlib el-imâm, Hüseyin b. el-Hâc Ömer el-müezzin, İsmail Çelebi b. et-Tabîb, Kasım Bey b. Abdullah, Üstad Ali b. Halil el-mi'mâr ve gayruhüm.*” EHM ŞS. 1, 6b/2.

²⁷⁰ EHM ŞS. 1, 1b/1; 3b/1.

²⁷¹ EHM ŞS. 3, 26-27.

²⁷² EHM ŞS. 1, 5b/2- 5b/3; EHM ŞS. 3, 64/1.

²⁷³ Bu konuda Bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Kadı*, s. 70.

²⁷⁴ EHM ŞS. 1, 77b/2.

mümkündür²⁷⁵. Bu konuda kayıtların şuhûdü'l-hâl kısımlarına dikkatle bakıldığında bir zemine oturtmanın zor olduğu anlaşılmaktadır²⁷⁶.

²⁷⁵ Örneğin 1 Numaralı Sicil’de Ali Ağa b. Abdülmennan’ın Haremeyn Evkafından olan evde yaptığı tamirin keşfinde yer alan Müderris Mehmed Çelebi b. Süleyman ile hassa mimarlarından Üstad Ali b. Halil, keşiften sonra durumu mahallinde istişare ederek yazmışlar, sonrasında Mehmed Çelebi mahkemeye gelerek durumu bildirmiştir. Kayıtlarda, “*mi’âr-ı mezbûr ve sâir ehl-i vukûf Müslimânlar ittîfâk eylediklerini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr edip be’dehû meclis-i şer’a gelip haber vermeğin...*” ifadesi ile yerinde görüldükten sonra durumun tafsilatlı olarak yazılıp mahkemeye sunulduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında yapılan mahkemelerde ise bu kişiler şuhûdü’l-hâlde yer almamışlardır. Aynı kaydın altındaki Şuhûdü’l-Hâl listesinin kaydı şöyledir: “*Şuhûdü’l-hâl: Mustafa Efendi b. Ebubekir el-kâdî, Mustafa Çavuş b. Nasuh, Abdürrahim b. Abdürrahim el-imâm, Rıdvan b. Sadullah el-müezzîn, Yusuf b. Abdullah, Hüseyin b. Mustafa ve gayruhüm.*” EHM ŞS. 1, 9a/2.

²⁷⁶ Örneğin 6 Numaralı Sicil’deki şuhûdü’l-hâl örneklerine bakıldığında, bazı mahkemelerin şuhûdü’l-hâl kısımları oldukça kısıtlı ve az sayıda kişi bulunduğu görülmektedir. Aynı kaydın akabinde ise daha çok sayıda kişi ve farklı görevde kişinin bulunduğu dikkat çekmektedir. EHM ŞS. 6, 21/3-22/1.

İKİNCİ BÖLÜM

VAKIF DAVALARI VE İHTİLAFA SEBEPLERİ

Haremeyn Evkaf Müfettişliğine ait kayıtların büyük çoğunluğunu vakıf davaları oluşturmaktadır. Bunun yanında vakıflara ait çeşitli işlemlerin kayıtlarına da rastlamak mümkündür. Bu bölümde de müfettişliğin dinlemiş olduğu davalardaki tarafların genellikle kimlerin olduğuna ve ihtilaf sebeplerine temas edilecektir.

Müfettiş, kendisine müracaat eden mütevellî, mutasarrıf, kiracı ya da vakıflarla ilgili dışarıdan bir kişiyi dinledikten sonra tabiatıyla karşı tarafın da ifadesine başvururdu. Meselenin çözümü için delil gerektiğinde ise tarafların genellikle şahit sunma yolu seçtikleri gözlemlenmektedir. Bu aşamadan sonra müfettiş, gerekirse davaya konu olan vakfın yerinde görülmesini isteyebilir veya mahalle halkından güvenilir kimselere konuyla ilgili sorgulama yapabildi. Bu süreçte ehl-i hibre veya mimar da dahil olabilmekteydi. Sonrasında ise yapılan tahkikatlarla birlikte konu karara bağlanırdı.

Davalarda konularına göre ayrı çözüm usulü takip edilmekte idi. Örneğin, kiracılar ile mütevellî arasında cereyan eden bir tamir anlaşmazlığında, devreye mimar ve ehl-i vukuf girerek, akar yerinde görülüyor ve ona göre karar veriliyordu. Hatta gerektiğinde mahkeme heyetinin topluca yerinde görmesi ve belki de mahkemenin yerinde kurulması gerekebilmekteydi. Kiralamaların sözleşmeleri, keşif, tamir, ecr-i misil, istibdal, vakıf kurma-vakfiyenin hazırlanması gibi davalının bulunmadığı şer'î meseleler de yine müfettişler tarafından ele alınmaktaydı. Mahkemede olmazsa olmaz unsurlardan birisi de şuhûdü'l-hâldi. Tüm işlemler ve kayıt işlemi şahitlerin huzurunda yapılmaktaydı.

Mütevellîlerin, her ne kadar kendilerini ilgilendiren bir durum olmasa bile dava süreçlerine bir şekilde dahlinin söz konusu olduğu söylenebilir. Bu noktada aşağıda geniş biçimde ifade edileceği gibi nezaretin bünyesinde görev yapan mütevellîlerin, müfettişlerle her halükârda iş birliği içerisinde bir görüntü sergilediği de ortadadır. Müfettişler, vakıflarla ilgili gerek kendileri gerek duyum üzerine hukuk dışı bir durumdan haberdar olduklarında bunu mütevellîlere havale ederek şer'î işlemleri başlatmışlardır.

Müfettişlik, henüz Nezarete intikal etmemiş ancak şartında Haremeyn olan vakıfların davalarına da bakmıştır. Böyle davalarda yalnızca mevcut mutasarrıflar

mahkemede hazır bulunmuş, Haremeyn mütevellisi ise ancak gerektiğinde müdahil olmuştur. Bu tür davaların örneklerine ilerleyen bölümlerde geniş çapta yer verilecektir.

Ele alınan tarihlerde bir meseleyi mahkemeye intikal ettirmek isteyen bir ferd, doğrudan Kadı'nın bulunduğu yere gidebilmekte ve dava konusunu sözlü olarak ifade edebilmekteydi. Kadılar, her türlü beledî ve adlî işlemlerin yanı sıra kendisine intikal eden nikâh, miras taksimi, vasî tayini, cürüm ve cinayet, vakıf tescili ile çeşitli vakıf davaları başta olmak üzere tüm hukukî meselelerin takip ve çözümünü gerçekleştirirdi²⁷⁷. Dolayısıyla vakıflarla ilgili meselelerin çözümü ve davaların halli için de davacı ya da vekili Kadı'ya başvurabilmekteydi. Vakıfların idaresi ve tasarruf cihetleri vakfiyeye göre yapılacağı için Kadı'nın davanın çözümü noktasındaki en temel dayanak noktası vakıf şartları yani vakfiye idi. Vakfiyeye ulaşılamadığı zamanlarda çözüme yardımcı olabilecek keşif, soruşturma, şahit (beyyine-delil), ulemanın görüşü ve fetvalara da başvurulabilmekteydi.

Haremeyn Müfettişleri, kaza kadıları gibi kendilerine gelen her davaya bakmamakta, sadece memur olduğu vakıfların davaları ve Nezaretin şer'î işlemleri ile ilgilenmekteydi. Bu sebeple Müfettişin muhatap olduğu şahıslar nispeten sınırlı kalmıştır²⁷⁸. Bunlar genelde, mütevelliler, câbiler, mültezimler mutasarrıflar ve vakıf mürtezikalıydı. Bu sebeple özellikle İstanbul'daki vakıfların görevlileri, sadece davalarda değil, vakıflar üzerinde gerçekleşen kiralama, keşif, bedel teslimi ve diğer tüm şer'î işlemlerde müfettişle sıklıkla bir araya geliyorlardı. Nezaret özelinde bakıldığında tüm görevliler idarî anlamda Darüssaade ağasına bağlı oldukları için işlerin daha kolay ve vakıf davalarının hızlı çözümüyle amacıyla da ortak hareket etmişlerdir. Bu durum genelde İslam hukukuna göre yargılamaların sıhhatine hâlel getirecek²⁷⁹ bir süreç ise taşınmamıştır. Nitekim kayıtlarda da vakıf görevlilerinin ayrıcalıklı olduklarını gösteren hiçbir detay bulunmamaktadır. Kurumsal birliktelik kanaatini destekleyen bazı önemli ayrıntılar ise şöyledir: Haremeyn Müfettişleri, nezaretin bünyesindeki vakıflara yönelik bir taarruz gerçekleştiğinden haberdar olduklarında, bir mütevelliyi o davaya taraf olarak atayarak davanın hukukî bir alt yapıda gerçekleşmesini sağlayabilmişlerdir. Bu durumun,

²⁷⁷ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 262; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet'inin İlmiye Teşkilatı*, ss. 108-110; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yay., İstanbul, 2018, ss. 70-72.

²⁷⁸ Vurguladığımız bu hususlar Müfettişliğin kuruluş safhasındaki aksettirdiği görüntü ile ilgilidir. Zira daha sonraki dönemlerde, özellikle saray çalışanlarının davalarına da Haremeyn Müfettişinin baktığı anlaşılmaktadır. Bkz. Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

²⁷⁹ İslam hukukuna göre, hâkim, Nâzir ve mütevelliyi, vakfa zarar verdiği tespit edilirse gerektiğinde azletme hakkına sahipti. Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, Madde 11, s. 18.

mütevelli ve diğer vakıf görevlilerinin taraf oldukları mahkemelerde lehlerine hüküm çıkarttıkları anlamına gelmemelidir. Keza mütevellilerin haksız çıktığı çok sayıda dava da bulunmaktadır²⁸⁰. Buradaki iş birliğinden maksat, vakıflarda daha sorunsuz bir idare ve vakfiyelere uygun tasarrufların sağlanması amacıyla davaların hızlı görülmesi ve vakıflardaki problemlerin önüne geçilmesi için ortak hareketten ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Bu şekilde bir çıkarım yapılmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Haremeyn Evkafı ve diğer vakıflara mütevelli tayin edilenlerin neredeyse tamamının *bevvâb-ı sultânî* denilen kapıcılardan seçilmiş olmalarıdır. Tevliyet görevi için bevvâbların seçilmesinin neden, bevvâb-ı sultânî denilen saray görevlilerinin, Darüssaade ağasının yakından tanıdığı ve yeri geldiğinde doğrudan iletişime geçebileceği kişiler olmalarıdır. Ayrıca bu görevliler Darüssaade ağasının delaletiyle mütevelli tayin edilmişlerdir²⁸¹. Aynı şekilde müfettişler de Darüssaade ağası ile yakın ilişki içinde olmuşlar ve bu görevlere getirilmişlerdir. Darüssaade ağası da nâzırı olduğu vakıflarda problem çıkmaması için nezaretin altındaki vakıflarla yakinen ilgilenen bu görevlileri, rahat çalışabilecekleri, güvendikleri ve bildikleri kişilerden seçmişlerdir. Sonuç olarak hem müfettiş hem de mütevelliler günün sonunda nâzıra yani Darüssaade ağasına karşı sorumlu oldukları için yeri geldiğinde birlikte hareket etmişlerdir²⁸². Müfettişle, mütevellilerin çoğunlukla sarayda çalışıyor olması sebebiyle de vakıfların akarları, gelirleri ve hususî durumlarında hızlı bir bilgi alışverişi mümkün olabilmiştir. Böylece Haremeyn Müfettişi, yalnızca bir kadı gibi çalışmamış, aynı zamanda Darüssaade ağasının vakıflarla ilgili gözü kulağı olmuştur. Bu sebeple, Müfettişler, Darüssaade ağalarının himayelerinde olmuşlar ve onların destekleriyle yüksek payeler elde edebilmişlerdir.

Müfettişlik tarafından icra edilen vakıf davalarının nasıl görüldüğünden kısaca bahsettikten sonra, davalardaki taraflardan da bahsetmek iktiza etmektedir.

²⁸⁰ EHM ŞS. 1, 7b/1.

²⁸¹ BOA, TSMA.d. 1355. 9 (996/1588).

²⁸² Haremeyn Evkaf Mütevellilerinin atanması ile ilgili elimizde az da olsa bilgi bulunmaktadır. Buna göre tezimizin ana kaynakları olan Haremeyn Müfettişliği Sicilleri'ndeki kayıtlara göre, mütevellilerin tamamının kapıcılardan seçilmiş olması önemli bir veridir. Bu görevliler Darüssaade Ağası'nın emri altında hizmet eden saray görevlileridirler. Bunun yanında arşivde bulunan mütevelli tayini ile ilgili Darüssaade Ağasının bizzat pençesinin bulunduğu bir belge konunun özeti mahiyetindedir. Burada Kıbrıs'ta bulunan Haremeyn Evkafının mütevelliliği görevine Hüseyin Ağa'nın atanması için Darüssaade ağasının arzı yer almaktadır. Üzerinde ise hatt-ı hümayûn dikkat çekmektedir. BOA, AE.SMST. II.41.4057.1 (23 Ra 1108/20 Ekim 1696).

1.TARAFLAR

Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin kayıtlarındaki davaların büyük çoğunluğunun mütevelliler ile mevcut vakıf mutasarrıfları arasında cereyan ettiği görülecektir. Aynı zamanda akarların kiracıları ile kurucunun şartlarında belirlenmiş mutasarrıflar da davalarda taraf olabilmektedir. Bu tarafların genelde kimlerden oluştuğu ve bu kişilerin görevleriyle ilgili detaylar bu başlık altında ele alınacaktır.

1.1. MÜTEVELLİ

Arapça -ولي- mazi kökünden türetilen ‘müteveli, *sorumluluk verilen, velâyet verilmiş, birinin yerine geçen*, anlamına gelmektedir²⁸³. Vakıf ıstılahında ise *bir vakfın idaresine memur edilmiş kimse* manasındadır²⁸⁴. Mütevellinin vakıflar üzerindeki idare hakkı, kurucu tarafından tayin edilmesi sebebiyle hukukî bir haktır²⁸⁵.

Bir kimsenin müteveli olabilmesi için gereken bazı şartlara sahip olması lazımdı. Bunlar, kendisine emanet edilen vakfı idare edecek kudrette akıl sahibi olması, hür olması ve Müslüman olması gibi şartlardı²⁸⁶. Müteveli, vakfın tüm işlerini vakıf kurucusunun belirlemiş olduğu şartlar çerçevesinde idare etmekle yükümlüydü²⁸⁷. Vakfa ait hayrat ve akarların tamir edilmesinden, kiralanmasından, kira paralarının toplanıp gelirin dağıtılmasından, vakfın mülk ve akarlarının korunup gözetilmesinden sorumluydu²⁸⁸. Mütevellinin, yaptığı işlerin uygunluğunu denetleyen mercii ise nâzır idi. Vakfın nezaret görevi ise her vakıf kurucusunun vakfiyesinde ifade ettiği bir görev olmayıp, genelde nezaret ifadesi *hasbî nâzırlık* tevcihi olarak yer almıştır²⁸⁹. Vakfiyeler ve dava kayıtlarında genelde *hasbî* kelimesiyle yan yana zikredilmiştir. Kurucular genelde mahalle halkının, hâkimin ya da isimlerini zikrettikleri belirli kimselerin bu görevi

²⁸³ Serdar Mutçalı, *Mu'cemü'l-Arabî El-Hadîs*, Dağarcık, İstanbul, 2015, s. 1026.

²⁸⁴ *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 751.

²⁸⁵ Mütevellinin vekilliği meselesi tartışmalı bir konudur. Mütevellinin idare ve tasarruf hakkının vekillğinden geldiği konusunda ittifak eden İslam hukukçuları, onun vâkıf mı yoksa vakıf mutasarrıflarının mı vekili olduğu konusunda ihtilafli görüşlere sahiptirler. Ahmed Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 329.

²⁸⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, C.V, ss. 69-71; Bazı fıkıhçılar mütevellinin erkek olmasını da şartlardan saymışlardır. Ömer Hilmi Efendi'ye göre, mütevellinin erkek olması şart değildir. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, s. 85; Ayrıca uygulamada kadınların da müteveli olabildikleri de net bir şekilde görülebilmektedir. BOA, AE.SMHD.I.253/20651 (6 C 1146/14 Kasım 1733); BOA, AE.SAMD.III.190/18364 (8 L 1116/3 Şubat 1705); Üsküdar kadılarının nezaretinde olan Rukiyye Hanım bt. İshak Paşa Evkafının evladiyet üzere olan tevliyet ciheti Ayşe Hanım'dadır. Bkz. BOA, AE.SMST.III. 15/959 (25 Ş 1181/16 Ocak 1768). Ayrıca Sultan III. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'ın vakfiyesine de daha sonra kızı Rukiye Sultan zeyl vakfiye ekletmiş, burada da vakfın tevliyetinin kendisine verildiği yazılmıştır. VGMA. D. 1436, s. 32 (15 L 1156/21 Ekim 1743).

²⁸⁷ Ahmed Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986, s. 976; Muhammad Zubair Abbasi, *The Classic Islamic Law of Waqf, Arab Law Quarterly*, C. XXVI, S. 2, 2012, s. 124.

²⁸⁸ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, ss. 77-79.

²⁸⁹ Bkz. Abdülhakî Efendi'nin vakfiyesinde geçen ve mahalle halkına verilen hasbî nezaret tevcihi kaydı şöyledir: "...Ve şerata en-nezâretehu'l-hasbîyyi'li-hâlîyyi'l-mahalleti..." EHM ŞS. 1, 2b/1. (Evh. L 1016/Şubat 1608).

yapmalarını istemişlerdir²⁹⁰. Nâzırın en önemli görevi, mütevellinin vakıfla ilgili sorumlu olduğu görevleri ve tasarrufları vakıf şartlarına göre yerine getirip getirmediğini denetlemektir. Özellikle sultanlar ve devlet adamlarının kurmuş oldukları büyük vakıfların nâzırlık görevi, sadrazam, Bâbüssaade ağaları, şeyhülislam ve Darüssaade ağaları gibi yüksek rütbeli bürokratlara verilmişti²⁹¹.

Haremeyn'e şart kılınmış olan vakıfların önemli bir kısmı ise evlâtlık vakıflardı. Evlatlık vakıf kurucuları, vakıflarının tevliyet şartlarını vakfiyeye yazdırırken, çoğu zaman kayd-ı hayat şartıyla kendilerine, vefatları sonrasında evladına veya akrabalarına, evladının ve bu akrabalarının inkırazından sonra ise Haremeyn mütevellisine bu görevi tevcih ediyorlardı²⁹². Böylece Haremeyn mütevellisi eliyle akarın kiralanarak ya da başka türlü gelir elde edilerek bu gelirin Haremeyn'e gönderilmesini sağlıyorlardı. Hâl böyleyken inkıraz şartları gerçekleştikten sonra Haremeyn mütevellisi akara el koyup vakfiye şartlarına göre gerekli şekilde gelir getirici usulleri uygulamaktaydı. Müteveli, aynı zamanda bu akarların tamirini ve bakımını yaptırmakta ve vakfı dışarıdan gelecek taarruzlara karşı da korumaktaydı. Haremeyn mütevellisinin bir vakfa el koyabilmesi için vakfiyeye göre inkıraz şartları denilen şartların gerçekleşmesi gerekmekteydi. İnkıraz şartları vuku bulmadığı takdirde, sadece o vakıfla ilgili tasarruf şartlarını takip etmek ve inkırazların gerçekleşip gerçekleşmediğini izlemekle yükümlüydü. Vakfa yönelik mutasarrıflardan ya da başka kimselerden bir taarruz gelmesi halinde ise müdahale edebilmekteydi. Bu noktada özellikle mutasarrıfların vakfı tanımama veya vakfı satma gibi taarruzlarında, Haremeyn mütevellisi gerekli şer'î işlemleri başlattığı ve bizzat davacı olarak vakfa müdahil olabildiği görülmektedir²⁹³.

Vakıf Haremeyn cihetine geçmemiş olsa bile Haremeyn mütevellisi, vakfın hükmî yapısına zarar getirebilecek her türlü taarruzda çekinmeden müdahale etme salahiyetine sahipti. Ancak bu müdahale, vakfı hukuksuz veya zamansız zapt etme amacıyla değil, vakfı koruma maksadını taşımaktaydı. Sonrasında bu taarruzlar önlenip vakıf, mutasarrıflara teslim edildiğinde ise müteveli, yine vakfa müdahale etmeden dışarıdan, şartların vuku bulup bulmadığını izlemeye devam etmekteydi. Bu usulün tüm vakıflarda sıkıntısız bir şekilde gerçekleştiğini söylemek de yanlış olacaktır. Zira bazı vakıfların,

²⁹⁰ Örneğin, vakıf bir evin başka bir evle istibdal edilmesi ile ilgili kayıta, hasbî nâzırlık görevi '*her kim Ekmekçi başı olursa*' ona şart edildiği bilgisi yer almaktadır. EHM ŞS. 1, 25a. (Evs. Ra 978/Ağustos 1570)

²⁹¹ Mehmet Genç, "Nâzır", DİA, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı, C.32, s. 450.

²⁹² Örneğin Fatma Hatun bt. Abdurrahman'ın vakfiyesi için Bkz. EHM ŞS. 1, 11b/2.

²⁹³ EHM ŞS. 6, 100/1 (Evl. S 1024/Mart 1615).

uzun süre âtil kaldığı veya başka kişiler tarafından satıldığı görülmektedir. Hatta bizzat vakıf kurucularının evlatları tarafından vakfın *mülk* sıfatıyla satıldığı, bu tür işlemler gerçekleşirken Haremeyn mütevellisinin haberinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada Haremeyn mütevellilerinin titizliği, vakıfların takibi ve intikallerin gerçekleşmesindeki önemi ortaya çıkmaktaydı²⁹⁴.

Haremeyn mütevellisinin bir vakfa tam bir hâkimiyet sağlaması için vakfiyedeki inkıraz şartlarına göre tevliyet ve tasarrufu elinde bulunduran kişilerin vefat etmiş olması gerekmektedir. Vefat sonrasında Haremeyn cihetine vakfın kullanımı hükmen geçmiş olmaktadır. Burada bu ölümleri ve şarta göre tasarrufların takibini yapma görevi ise yine mütevellideydi. Ancak tüm bu aşamaları takip etmek, intikalleri gerçekleştirmek ve şarta göre gelir sağlayarak yeri geldiğinde mahkeme süreçleriyle uğraşmak büyük bir iş yükünü açığa çıkartmaktaydı²⁹⁵. Özellikle Haremeyn vakıfları noktasında iş yükünün çok fazla olmasının da bazı sebepleri vardı. Bunlardan birincisi, her vakfın kendine göre inkıraz şartları bulunmaktaydı. Bununla birlikte bu inkıraz şartlarından sonra da tasarruflarla ilgili de önemli detaylar bulunmaktaydı. Örneğin bazı vakıflarda müşterek tasarruflar söz konusuydu. Yahut vakıflarda intikaller gerçekleşmiş olsa bile her vakfın kendi vakıf şartına göre işletilmesi söz konusuydu. Tüm bunlara göre hem intikalleri gerçekleştirecek hem de vakfiyeye göre işletilmelerini sağlayıp, gerektiğinde istibdal, mukataa ve diğer şer'î uygulamaların takibini yapma durumu vardı²⁹⁶.

Bunların haricinde vakfın Haremeyn'e intikali gerçekleştikten sonra da bu kez vakfın işletilmesinin detayları ile ilgili işlemlerin yapılması gerekmektedir. Bu da tamir, bakım, müzayede için duyuruların yapılıp tekliflerin alınmasıydı. Akardan bir an evvel gelir sağlanması için tüm bu işlemlerin oldukça hızlı tamamlanması gerekmektedir. Kiracı bulunduğunda ise sözleşme ve ödeme şartlarının Haremeyn müfettişliği tarafından sicile kaydedtirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte de Haremeyn mütevellisi ile kiracı, Müfettişliğe giderek resmî kiralama sözleşmesi yapılırdı. Bunun akabinde de kiracıların vakıflar üzerinde gerçekleştireceği her türlü işlemin takibini de yine mütevellî yapmak durumundaydı²⁹⁷.

²⁹⁴ EHM ŞS. 1, 51b/1 (Evl. Z 1023/Ocak 1615).

²⁹⁵ EHM ŞS. 1, 37b/1 (Evs. Ra 1023/Nisan 1614); EHM ŞS. 1, 29a/1 (Evh. Ra 1022/Mayıs 1613)

²⁹⁶ Bkz. Ramazan Hüseyin Biçer, “Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S. 25, 2022, ss. 603-625; Ali Bey B. Abdülmennan'ın ev vakfiyesinin şartları için Bkz. EHM ŞS. 1, 178b/1; Kamer Hatun'un bağ vakfiyesi için Bkz. EHM ŞS. 1, 10a/1.

²⁹⁷ EHM ŞS. 6, 92/3 (Evh. L 1023/Kasım 1614).

Kiracıların, mütevelliden izin almadan herhangi bir ekleme veya onarım yapması mümkün değildi. Bazı vakıf kurucuları, tevliyet ve tasarruf şartlarını Haremeyn mütevellisinin tasarrufuna geçmesini, hayratın yıkılması, bozulması veya çeşitli sebeplerle ortadan kalkmasına bağlayabilmekteydiler. Bu durumda yine Haremeyn mütevellisi tarafından arazinin, bina ya da eşyanın satılarak gelirin Haremeyn'e gönderilmesi gerekmekteydi. Bu gibi durumlarda ise yine müteveli, satış işlemini gerçekleştirerek elde edilen gelirin Haremeyn hazinesine aktarılmasını sağlamaktaydı²⁹⁸.

Haremeyn mütevellilerinin çalışma sistematüğinde ise Nezaret kurulduktan sonra düzen getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mütevellilerin kendi aralarındaki problemlerin çözümünde müfettişliğin ve bizzat Darüssaade ağasının konuya dahlî ve mütevellilerin muhasebelerine yönelik evrakın Nezaretin kurulmasından sonraki döneme yoğunlaşmasından bu durum açıkça görülmektedir. Mütevellilerle ilgili bu tür kayıtları, bizzat Darüssaade ağası tarafından görülmüş ve kayıtların kontrolleri müfettiş tarafından yapılmıştır²⁹⁹. Bu durum Nezaret kurulduktan sonra Haremeyn mütevellilerinin daha titiz çalışmasını da sağlamıştır.

Nezaretin bünyesindeki mütevellilerle ilgili ayrıma da değinilmesi gerekmektedir. Nezaret altında görev yapan iki farklı müteveli sınıfının olduğu anlaşılmaktadır. Birinci kısım, Nezaretin bünyesinde bulunan hanedan ve devlet adamlarının vakıflarıyla ilgilenen mütevelliler, ikinci kısım ise Haremeyn Evkafı ile ilgilenen mütevellilerdi. Bu mütevellilerin çalışma usullerinde farklılıklar bulunmaktaydı. En önemli fark, Haremeyn Evkafının sayısı, doğası gereği zamanla artmakta olduğundan ilgilenilmesi gereken vakıf sayısı da sürekli artmaktaydı. Ayrıca her vakfın kurucusunun şartı aynı olmadığı için mütevellilerin vakıfların kendi şartlarını dikkate alarak tasarrufları sağlaması gerekmekteydi. Diğer tarafta hanedan ve devlet adamlarının vakıflarının akarı, hayratı ve mürtezikaları belli olduğundan bu vakıfların mütevellileri mutat uygulamaları takip etmekle yükümlüydüler. Bu açıdan bakıldığında Haremeyn Evkaf Nezaretinin asıl ağırlık merkezini Haremeyn Evkafının oluşturduğu söylenebilir.

Bu noktada mütevelliler arasındaki *bi'l-meşrût* ve *bi'l-fiil* müteveli arasındaki farka da değinilmesi gerekmektedir. Keza Darüssaade ağası uhdesine verilen Haremeyn Evkaf Nezaretinin altında görev yapan mütevellilerden bir kısmı muayyen (şarta göre

²⁹⁸ Bu konuda örnekler için Bkz. Güler ve Biçer, "Haremeyn'e İntikal Eden Konya Vakıfları", ss. 292-293.

²⁹⁹ Bkz. BOA, TSMA.d.8963.1. 6a (999/1590); TSMA. d. 3646.10, 3b (1031/1622).; BOA, TSMA.d.3735. 8b (1002/1593); BOA, TSMA.d.3989.8. (Evs. Ş 1003/Nisan 1595).

belli), bir kısmı ise Darüssaade ağasının işareti ve padişahın tevcihiyle atanmış mütevellilerden oluşmaktadır³⁰⁰. Birinci kısımdaki mütevelliler, bi'l-meşrut mütevellilerdi ve onlar, bizzat vakfiye şartlarından kaynaklı olarak tevliyet cihetini ellerinde bulundurmaktaydılar³⁰¹. İkinci kısımda olan mütevelliler ise bi'l-fiil mütevelliler olarak kayıtlarda yer bulmuştur. Bunlar, belli bir vakfın tevliyeti için kadı ya da padişah tarafından atanmış mütevellilerdi. Genelde Haremeyn Evkafı ile ilgilenen mütevelliler, (bi'l-fiil) bu türden mütevellilerdi. Özellikle *bilfiil mütevellilerin* tayininde Darüssaade ağasının etkisinin olduğu açıkça görülmektedir³⁰². Mütevelliler arasında cereyan eden sorunların çözümünde de yine bizzat Darüssaade ağasının mahkemeye dahli söz konusuydu. Hatta kimi örneklerde bizzat Darüssaade ağasının buyrulduzu ile tevliyet sorunlarının çözümüyle ilgili mahkemelerin kurulduğunu bu tür davalara ağanın kayıtsız kalamadığı açıktır. Bu tür davalar da genellikle Darüssaade ağasının hazır bulunduğu yerde görülmüştür³⁰³.

Haremeyn mütevellilerinin, ebedi hayır ciheti Haremeyn olan vakıfların tasarruflarını takip ve şartların gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol ettiğini, şartlar oluştuğunda ise bu vakıfların Haremeyn cihetine intikalini sağladığından yukarıda bahsedilmişti. Bu noktada mütevellilerin bu işlemi nasıl ve neye göre yaptıkları sorusu akla gelmektedir. Bu konuda Davudpaşa Vakfı üzerinde cereyan eden bir tevliyet davasında geçen bazı ifadeler bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Şöyle ki, mezkûr davada, Davudpaşa Evkafının eski mütevellisi Mehmed Bey, tevliyetin kendisinden hukuksuz olarak alındığı iddiasıyla Zeyni Hatun isimli kadının vakıftan el çektirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Zeyni Hatun'un vekili Mehmed Efendi ise Zeyni Hatun'un, kurucunun kardeşi olan Mehmed Bey'in kızının kızı olduğunu söyleyerek bir vakfiye ibraz etmiştir. Buna mukabil eski müteveli Mehmed Bey, Zeyni Hatun'un sunmuş olduğu vakfiyenin gerçek olmadığını ve asıl vakfiyenin, Hazîne-i (Hizâne-i) Âmire'de³⁰⁴

³⁰⁰ BOA, İE.EV. 23 – 2781 (28 Ş 1104/4 Mayıs 1693); Şam'daki Haremeyn Evkafının mütevellisi olarak Korkud'un atandığını bildiren kayıt için Bkz. BOA, TSMA.E. 0699.19 (999/1591); Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın İsmail Geçidi'ndeki vakıflarının mütevelliliğine dergâh-ı âli çavuşlarından Yusuf Çavuş'un atandığına dair Sultan I. Ahmed tarafından yazılan berat için Bkz. BOA, TSMA.E. 0716.69 (1013/1605).

³⁰¹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, s. 14.

³⁰² BOA, AE.SMST. II.41.4057.1 (23 Ra 1108/20 Ekim 1696); BOA, İE.EV. 23-2781 (28 Ş 1104/4 Mayıs 1693)

³⁰³ Dava, konuya dair ciddi ipuçları sunmaktadır. Bu tarihte, Davud Paşa Evkafının tevliyetiyle ilgili davanın görülmesi konusunda Darüssaade Ağası Osman Ağa, eski İstanbul Kadısı Mustafa Efendi ile Haremeyn Müfettişi'ne davanın dinlenmesi için buyuruldu göndermiştir. Darüssaade ağasının huzurunda görülen davada taraflar dinlenilmiş ve konu karara bağlanmıştır. EHM ŞS. 8, 46-1. (Gr. S 1011/21 Temmuz 1602)

³⁰⁴ Devlete ait nakit, kıymetli eşya ve bunlara ait evrakın saklandığı yer olan hazîne, yazışmalarda "Hizâne-i Âmire" olarak ifade edilmiştir. Vakıflarla ilgili birtakım bilgilerin yer aldığı suretlerin de hazinede saklı olduğunu bu kayıttan anlaşılmaktadır. Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1998, ss. 130-133; Mehmet Memiş, "Sanat Tarihi Araştırmalarında Vakfiyelerin Öneme Dair Şanlıurfa'dan İki Örnek: İbrâhimiye ve Rahimiye

olduğunu, suretinin ise mütevellilerin elinde olduğunu beyan ederek iddiasını sürdürmüştür. Bu ifade üzerine İstanbul Kadısı olan Emir Efendi'nin hazırladığı vakfiye, Hazine-i Âmire'den getirtilerek dava çözümlenmiştir. Buna göre Haremeyn Mütevellilerinin elinde de vakıfların şartlarının özeti mahiyetinde suretler olduğu, bunlarla da vakıfların tasarruflarını ve sırası gelen vakıfların ebedî hayır ciheti yönüne intikalinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Haremeyn Nezaretinin bünyesinde olan ve hâlihazırda mütevellisi bulunan vakıflarda ise mütevellilere genelde dokunulmamıştır. Bu mütevelliler, vakfiye şartlarına göre görevlerine devam etmişlerdir. Vakıflarla ilgili şer'î bir işlem olacaksa da müfettişlik eliyle bu işlemler icrâ edilmeye devam edilmiştir³⁰⁵. Dolayısıyla bu tür vakıfların nezaret ve müfettişlikle bağı bu süreçte oldukça kısıtlı kalmıştır. Haremeyn vakıflarıyla ilgilenen mütevellilerinin, böyle vakıfların mevcut mütevellilerine de herhangi bir müdahaleleri söz konusu değildir.

Haremeyn Evkaf Nezaretinin kurulması ve bu nezaret altında görev yapan mütevellilerin çalışma usulünün örfi bir uygulama olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu hususu Ali Haydar Efendi, şöyle açıklamaktadır:

“Vakıf hakkında bâ'zı istilâhat-ı örfiyye dahî meydana gelmiş olduğundan bunun ber-vech-i zîr beyânına ibtidâr olunur. Evkaf-ı mazbuta doğrudan doğruya evkaf nezareti tarafından idâre olunan evkaftır ki üç kısımdır. Kısım-ı evvel; selâtîn-i izâm ve müteallakâtlarının evkafıdır. Evkaf-ı mezkûrenin tevliyetleri makâm-ı saltanâta meşrûta idüğünden umûr-ı tevliyeti idare etmek üzere evkaf nâzırı tevki³⁰⁶ buyurulmuşdur. Kısım-ı sâni, tevliyetin meşrûtun-lehi zürriyet ve müteallakât-ı vâkıf gibi kesân iken bunlar münkariz olarak tevliyetleri evkaftan zabt ve idâre olunan evkaftır. El-yevm mer'î bulunan tevcih-i cihât nizamnâmesi mucibince tevliyetin meşrutun-lehi münkariz olunca taraf-ı kâdîdan kimesne mütevellî tayin olunmayub evkaf nezâreti tarafından idâre olunur...”³⁰⁷

Medreselerinin Vakfiyeleri”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, Ed: Kasım Şulul vd., Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yay., Şanlıurfa, 2018, s. 151.

³⁰⁵ Kamer Hatun vakfı üzerinde gerçekleşen bir tevliyet davasında Kâmile bt. Abdullah isimli kadının söz konusu Haremeyn vakfının mütevellisi olduğu görülmektedir. Bu dava da Haremeyn Müfettişliği tarafından dinlenmiştir. EHM ŞS. 1, 124b/1 (Evs. S 1034/Kasım 1624)

³⁰⁶ Vekil kılınmış.

³⁰⁷ Ali Haydar Efendi, birinci ve ikinci kısımda Haremeyn Evkaf Nezareti ve bu Nezaret altındaki mütevellilerin çalışma usullerini açıkladıktan sonra üçüncü kısımda ise Mazbut Evkaf-ı Mülhaka ve Müstesnâ Evkaf gibi hususları açıklamaktadır. Bu konuyla ilgili Ali Haydar Efendi şöyle demektedir; “Kısım-ı sâlis, tevliyetleri meşrutun lehleri uhdelinde olduğu halde mütevellilerine muayyen bir maaş tahsisıyla umur-ı vakfa müdahale ettirilmeyüp Evkaf nezareti tarafından idare olunur. Bu kısma idaresi mazbut Evkaf denilir. Köprülü, Çağazâdeler ve Şehid Mehmed

Ali Haydar Efendi'nin de vurguladığı üzere Haremeyn Evkaf Nezaretinin idaresine verilmiş vakıflar; özellikle birinci kısımda yer alan sultan ve hanedan üyelerinin kurmuş olduğu vakıflar ile ikinci kısımdaki, tevliyet şartlarının evlat ve akrabaya has kılınıp onların inkırazından sonra intikal şartı bulunan vakıflardır. Burada Haremeyn Evkaf Nâzırı olan Darüssaade ağasının hanedan vakıflarının tevliyet işlerini padişahın 'vekil'i sıfatıyla icra etmesi bahsi dikkat çekicidir. Nâzır'ın bizzat kendisinin belirleyip, padişaha işaret ettiği kişilerin mütevellî yapılmasının izahı da burada saklıdır. Her ne kadar Ali Himmet Berkî, "*Haremeyn Evkaf Nezaretinin tevliyete müdahale etmediğini yalnızca mütevellîlerin teftişi ve vakıfların idarelerini denetlemekle meşgul olduğunu*"³⁰⁸ söylemişse de yukarıda örnekleri verilen bazı arşiv kayıtları³⁰⁹ ve sicillerden çıkarılan sonuç; *Nezaretin bu konuda daha geniş yetkilerinin olduğu* şeklindedir.

Nâzır, bir anlamda '*hanedan vakıflarının tevliyeti*' için kendi vekilini belirlemiş olduğundan mütevellînin tayininde yüksek derecede söz sahibi olmuştur. Aynı şekilde, mütevellîsi münkariz olan ve nezarete intikal eden bu vakıfların mütevellîleri de nâzır tarafından belirlenmiştir. Oysa ki İslam hukukuna göre bir vakfın mütevellîsi vefat eder, azlolunur veya ortada bulunmazsa hâkim tarafından bir başkası belirlenir ve mütevellî atanırdı. Nezaretin kuruluşuyla birlikte mütevellîsi inkıraza uğramış vakıflara mütevellî tayini de Nezaret eliyle gerçekleştirilmiştir. Burada tevliyet ile nezaret görevinin aynı kişide olup olmaması ile ilgili bir soru akla gelmektedir. Buna cevaben İslam hukukçuları, bir vakıfta tevliyet ve nezaret vazifelerinin tek bir şahsın uhdesinde toplanamayacağını belirtmişlerdir³¹⁰. Bu durum İslam hukukuna göre nâzırın aslî görevinin mütevellîyi vakıf işlerinde denetleyecek bir konumda bulunmasından ileri gelmektedir. Nezaretin teamülleri özelinde bu hususa bakıldığında ise Nezaret, altındaki kalemlerle hem mütevellîleri takip ederek vakıf işlerinin daha sistematik ilerlemesini sağlamış hem de bizzat tayinleri konusunda etkin rol oynayarak mütevellîleri nezarete bağlamıştır.

Paşa vakıfları gibi. Fakat bu yolda zabt-ı evkaf şer'i şerîf ile aslâ kâbil-i tevfiğ olmadığından meşrutun leh olan mütevellîlere iade edilmek vâcib olur. Evkaf-ı mülhaka, evkaf nezaretinin taht-ı nezaretinde olarak mütevellî-i mahsusları marifetiyle idare olunan evkafdır. Evkaf-ı mülhakanın ekserisinin nezâret ve tevliyetleri taraf-ı vâkıdan sadâret ve meşihat ve darüssaade ağalığı -kızlar ağası- ve bilfiil kadiaskerlik ve fetevâ emâneti ve İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadılıkları gibi menâsıb-ı erbâbına şart edilip onlar tarafından idare olunmakta iken muahharan evkaf nezaretinin teşkiliyle ona ihale olunmuştur. Bu kısım evkafsa evkaf nezaretinin meşruiyet-i tasarrufu meşrutun lehleri olan zevât tarafından vekâlet istihsaline mütevakıftır. Bu vekalette meşrutun leh olan zevât yahut evkaf nâzırları tebeddül ettikçe tecdid edilmek lazım gelir. Müstesnâ evkaf; Evkaf nezaretinin asla müdahalesi olmayarak mütevellî-i mahsusları tarafından idare olunan evkafdır. Kuzât ve eizze-i kirâm evkafı gibi." Ali Haydar Efendi, *Tertib*, Madde 94, ss. 73-75.

³⁰⁸ Ali Himmet Berkî, *Vakıflar*, s. 26.

³⁰⁹ BOA, İ.E. Ev.23-2781 (28 Ş 1104/4 Mayıs 1693); BOA, AE.SMST.II.414057.1 ((23 Ra 1108/20 Ekim 1696).

³¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, s. 74.

Bu konuyu izahtan sonra Nezaretin bünyesinde olan vakıflar ile bu vakıfların mütevellileri hakkında da malumat vermek gerekmektedir. Arşiv kaynaklarından ve sicillerden belirlendiği kadarı ile çalışmanın kapsadığı tarihlerde Nezaretin idaresi altındaki vakıflarda görev yapan mütevellilerin isimleri şöyledir:

Tablo 3. Haremeyn Evkaf Nezareti Bünyesinde Görev Yapan Mütevelliler ve Sorumlu Oldukları Vakıflar

Vakıf Adı	Vakfın Yeri	Mütevellisi	Tarihi
Haydar Paşa Evkafı	İstanbul	Davud Halife ³¹¹	994/1585
Davud Paşa Evkafı	İstanbul	Mehmed Bey b. İdris	1011/1622
Gedik Ahmed Paşa	İstanbul	Ali b. Mahmud ³¹²	994/1585
		Câbi ve kâim-imakam mütevellisi: Ahmed Çelebi b. Ali	994/1585'te vakfın câbi ve kâimimakam mütevellisiyken 1001/1592'de müteveli olmuştur.
Mahmud Paşa	İstanbul	Kasım Bey b. Abdullah ³¹³	1008/1600
		Mehmed Bey b. Mahmud ³¹⁴ - bevvâb	1009/1601
		Câbi ve kâim-i makâm mütevellisi El-Hâc Hasan b. Mehmed ³¹⁵ bevvâb	1009/1601

³¹¹ EHM ŞS. 3, 1/1-2.

³¹² EHM ŞS. 4, 1.

³¹³ EHM ŞS. 8, 38/1.

³¹⁴ EHM ŞS. 8, 39/1.

³¹⁵ EHM ŞS. 8, 38/2.

Tablo 3. (Devam) Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesinde görev yapan mütevelliler ve sorumlu oldukları vakıflar

İshak Ağa Evkafı	İstanbul	Ahmed Çelebi b. Ali ³¹⁶	1009/1600
Takyecibaşı Evkafı	İstanbul	Kasım Bey b. Abdullah ³¹⁷	988/1580
Süleyman Ağa Evkafı	İstanbul	Davud Halife b. Abdullah	995/1586
Dalgıç Ahmed Paşa Evkafı	İstanbul	Mehmed Çavuş b. Kasım ³¹⁸	1016/1607
Yakut Ağa Evkafı	İstanbul	Rıdvan Bey b. Abdülmennan ³¹⁹ bevvâb	1013/1604
		Yusuf Bey b. İskender ³²⁰ bevvâb	1014/1606
Mirahur Ahmed Ağa Evkafı	İstanbul	Mehmed Bey bevvâb ³²¹	1029/ 1620
Ayasofya-i Kebîr Vakfı	İstanbul	İshak Efendi b. Ahmed ³²²	1023/1614
Valide Sultan Evkafı	İstanbul	Behram Bey b. Abdülmennan ³²³	1022/1613

³¹⁶ 4 Numaralı Sicil’de Gedik Ahmed Paşa Evkafı mütevellisi olan Ahmed Çelebi b. Ali’nin aynı zamanda İshak Ağa Evkafının da mütevellisi olduğu kayıtlıdır. EHM ŞS. 4, 75.

³¹⁷ EHM ŞS. 3, 22/2.

³¹⁸ EHM ŞS. 8, 47/2.

³¹⁹ EHM ŞS. 4, 122.

³²⁰ Evâil-i Şevval 1014/Şubat 1616 tarihinde Yakut Ağa Evkafında müteveli olarak Yusuf Bey b. İskender görülmektedir. Diğer müteveli ile yakın tarihli kayıtlarda başka bir mütevellinin bulunması vakıfta iki mütevellinin görev yapmış olma ihtimalini akla getirmektedir. EHM ŞS. 8, 34/1.

³²¹ EHM ŞS. 8, 29/2.

³²² EHM ŞS. 6, 72.

³²³ EHM ŞS. 6, 49-50.

Tablo 3. (Devam) Haremeyn Evkaf Nezareti Bünyesinde Görev Yapan Mütevelliler ve Sorumlu Oldukları Vakıflar

Safiye Sultan Evkafı ³²⁴	İstanbul	Cafer Bey. B. Abdülmennân-bevvâb ³²⁵	1016/1607-08
Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafı	İstanbul	Hüdaverdi Çavuş b. Abdülmennan ³²⁶ kâid-i sultânî ³²⁷	1020-1023/ 1611-1614
Kılarî Mehmed Ağa Vakfı	İstanbul	Süleyman Bey b. Abdülmennan ³²⁸	1023/1614
Haremeyn Evkafı	Edirne	İbrahim Bey ³²⁹	1022/1613
Haremeyn Evkafı	Bursa	Mustafa Sinan Bey ³³⁰	1014/1605
Haremeyn Evkafı	İstanbul	Hamza b. Abdülmennan ³³¹ bevvâb	1016/1607
		Hasan Bey b. Mehmed ³³² bevvâb	1017/1608
		Veli Bey b. Abdullah ³³³ bevvâb	1028/1618

³²⁴ Sultan III. Murad'ın eşi, Sultan III. Mehmed'in annesi.

³²⁵ EHM ŞS. 8, 48/1.

³²⁶ EHM ŞS. 8, 6; 20/3; 21/2.

³²⁷ Kâid: Salar, kumandan, Ş. Sami, Kamus-ı Türkî s. 1044.

³²⁸ EHM ŞS. 1, 38b.

³²⁹ EHM ŞS. 6, 47/4.

³³⁰ İE.EV.19.2248.1 (25 Za 1014/3 Nisan 1606).

³³¹ EHM ŞS. 1, 3a/1.

³³² Hamza Bey'den sonra Hasan Bey b. Mehmed'in Haremeyn mütevelliliğine getirildiği görülmektedir. Hasan Bey de tıpkı selefi Hamza Bey gibi sarayda görevli olan kapıcılardan birisidir. Hasan Bey'in mütevelliliğinin başlangıç tarihi 1017/1608'lerin başları olmalıdır. Hamza Bey'le ilgili elimizdeki kayıtların en erken tarihli olanı 1016/1607'dir. Ancak kendisinin eskiden beri bu görevde bulunmuş olma ihtimali vardır. Örneğin Hasan Bey b. Mehmed yaklaşık 11 yıl mütevellilik yapmıştır. EHM ŞS. 6, 4/1/2/3/4.

³³³ EHM ŞS. 1, 73b/2.

Tablo 3. (Devam) Haremeyn Evkaf Nezareti Bünyesinde Görev Yapan Mütevelliler ve Sorumlu Oldukları Vakıflar

		İsmail Çelebi b. Mehmed ³³⁴ Bevvâb	1036/1626
Haremeyn Nukûd Evkafı	İstanbul	Mustafa Bey b. Mehmed ³³⁵ bevvâb	1021/1612
		Mustafa b. Kurd ³³⁶	1023/1614

Tabloda yer verilen mütevellilerin çoğunun saray çalışanı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Haremeyn Evkaf Müfettişliği, genelde İstanbul'daki vakıfların davalarına baktığı için tabloda da İstanbul'da bulunan vakıflar çoğunluktadır. Ancak Bursa, Edirne hatta Kastamonu, Adana ve daha birçok yerde bulunan Haremeyn Evkafı mütevellileri ile ilgili bilgilere arşivlerde rastlanmaktadır³³⁷.

Haremeyn mütevellilerinin sayısı, bulundukları yerdeki vakıfların sayısına oranla değişebilmekteydi. Ancak incelenen tarih aralığında İstanbul'da görev yapan Haremeyn mütevellilerinin kalabalık olmadıkları anlaşılmaktadır. Yine Haremeyn Nukud Mütevellisi adıyla Haremeyn Evkafı ile ilgilenen başka bir mütevellinin daha görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu müteveli ise Haremeyn'e geliri şart edilmiş para vakıflarıyla ilgilenmiş, para vakıflarından elde edilen gelirin sarf edilmesi ile ilgili işlemleri yürütmüştür. Nukud Mütevellisi, aynı zamanda bu para vakıflarından elde edilen gelirlerden gerekli yerlere sarf edileceği zaman da para çıkışını gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Haremeyn'e gönderilmek için verilen sadakalar da Haremeyn Nukud Mütevellisi eliyle toplanmıştır. Bunların kayıtları da sicillere işlenmiştir³³⁸. Haremeyn Evkafı için alınacak akarların parası da yine nukud mütevellisi eliyle ödenmiştir³³⁹. Burada Haremeyn mütevellisi ile *Haremeyn nukûd mütevellisinin* farklı kişi ve görevliler olduğunu

³³⁴ İsmail Çelebi b. Mehmed'in Veli Bey b. Abdullah'tan sonra göreve geldiği anlaşılmaktadır. Kendisinin taraf olduğu mahkeme kayıtları 1036/1626 tarihinden itibaren ortaya çıkmaktadır. EHM ŞS. 1, 148b/1.

³³⁵ EHM ŞS. 1, 23b/1.

³³⁶ Mustafa b. Kurd, Mustafa Bey b. Mehmed'den sonra nukûd mütevellisi olmuştur. Mütevellilerin yine saray görevlisi olan bevvâb-ı sultanî oldukları kayıtlara işlenmiştir. EHM ŞS. 1, 30a/1; 47b/2.

³³⁷ 1010/1602 yılında Kastamonu bölgesindeki Haremeyn vakıflarının tevliyet görevi bevvâb Yahya Bey b. Abdullah'tadır. TSMA.E.1040.31.

³³⁸ EHM ŞS. 6, 57/2.

³³⁹ Örneğin, Ramazan 1022/ Ekim 1613 tarihli kayıtta, Haremeyn nukud mütevellisi, Barbent binti Babaton isimli zimmi kadından vakfa borcuna karşılık evini satın almış, borcun arta kalan kısmı vakıf parasından karşılanmıştır. EHM ŞS. 6, 62/1.

söylemek gerekmektedir. Nukud mütevellisi, Haremeyn mütevellisinden ayrı çalışmakta, ancak akarlarla ilgili parasal meselelerde onunla birlikte hareket etmekteydi. Nukud Mütevellisi, Haremeyn'e geliri gönderilecek akarların, alım, satım, istibdâl (değiş-tokuş), bey-bi'l-istiğlâl³⁴⁰, Haremeyn'e hayır maksadıyla verilen paraların alınması gibi hususlarda yetkiliydi³⁴¹. Bu durumun İstanbul için geçerli olduğunu, taşrada ise Haremeyn Evkafından ayrı bir nukud mütevellisi ile karşılaşmadığını söylemek gerekmektedir. Haremeyn Evkafının tevliyeti için taşraya görevlendirilen mütevelliler, bulundukları yerlerdeki para vakıfları ile de ilgilenmişlerdir. İstanbul'daki bu usul farkının sebebi ise hem vakıf akarlarındaki hem de para vakıflarındaki sayının fazlalığı ile bu vakıfların nitelik olarak kendine has usullerinin bulunmasından kaynaklanmıştır. Bu sebeple akarlar ile para vakıflarının işlerinin ayrı mütevelliler tarafından muntazaman idare edilmesi maksadıyla İstanbul'da Haremeyn mütevellisinin yanında bir de Haremeyn Nukûd Mütevellisi görev yapmıştır.

Nukud mütevellileri de kendi dönemlerinde yapmış oldukları alım-satım, kiralama, değiş-tokuş (istibdâl) ve her türlü şer'î muameleyi müfettişlik sicillerine kaydettirmişlerdir. Kendi dönemlerinden önceki dönemlerden kalan vakıf alacaklarını da aynı şekilde takip ettirmişler, yapılan muhasebe kontrollerinde eksik kalması durumunda bir önceki mütevellinin vârislerinden talep etmişlerdir³⁴².

1.1.1. Mütevellinin Yardımcıları

Haremeyn mütevellisi, kendisine vakıfların işlerinde yardımcı olacak çeşitli görevlilerle desteklenmiştir. Mütevellinin vakıf işlerindeki en önemli yardımcıları zâbitler ve câbilerdi.

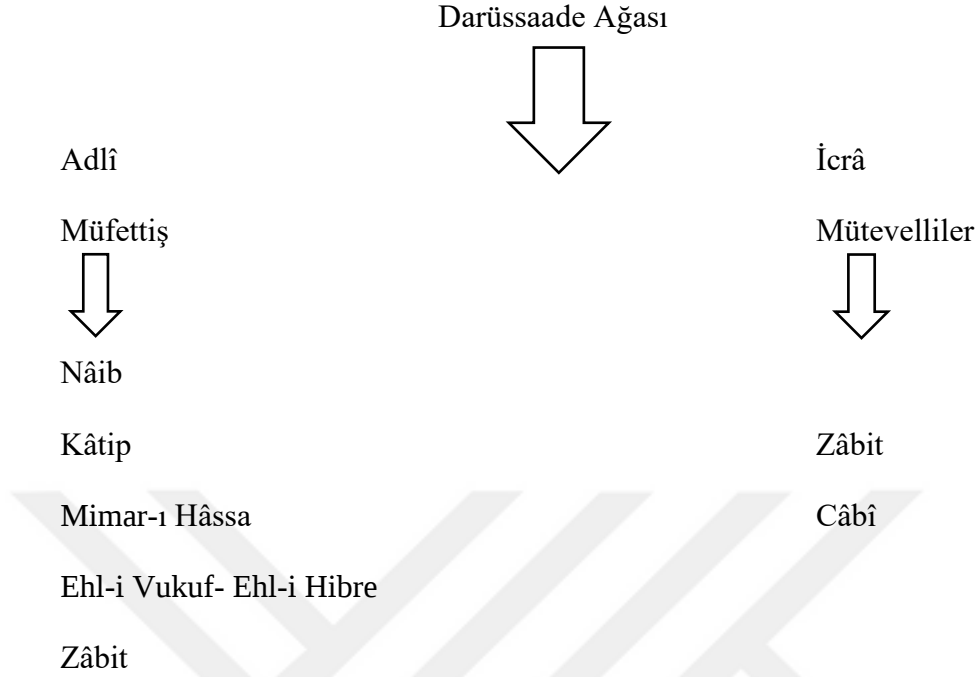
Haremeyn Evkaf Nezareti altında çalışan Haremeyn Evkaf Müfettişliği ve Haremeyn mütevellileri ile yardımcılarının görevlerinin şematik gösterimi şöyledir:

³⁴⁰ Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere yapılan satış akdi. Abdülaziz Bayındır, "Bey'bil-Vefâ", İ.A. T.D.V. C.6, 1992, ss. 20-22.

³⁴¹ Örneğin, Şaban 1022/Eylül-Ekim 1613 tarihli 6 Numaralı Sicil'deki kayıta, Haremeyn nukûd vakfı mütevellisi Mehmed Bey b. Ahmed isimli Bevvâbı Sultani'nin, 'Merhume Hani Hatun'un Haremeyn fukarasına vakf ettiği 20 bin akçeyi Hüseyin Efendi'den 'almasıyla ilgili kayıt dikkat çekmektedir. EHM ŞS. 6, 57/2; EHM ŞS. 1, 47b/2.

³⁴² İstanbul'daki Haremeyn Nukud Mütevellisi Mustafa Bey b. Kurd, daha önce mütevellî olan Mustafa Bey b. Mehmed'in oğlu Hasan Beşe huzurlarında, Mustafa Bey b. Mehmed'in kendi döneminde yapmış olduğu borçlardan bir kısmının alınmadığı, Mustafa Bey'in oğlu Hasan Beşe'nin borçluları bizzat gösterip vakıf için aldığını ifade etmiştir.

Şekil 1. Darüssaade Ağasının İdaresi Altında Görev Yapan Müfettiş ve Mütevelliler ile Onların Yardımcıları

Câbinin görevi, kiralık vakıf akarların kiralalarını toplamaktır. Haremeyn vakıflarının çok büyük bir kısmı kiraya verilerek gelirleri toplanmakta ve bu gelirler Haremeyn Hazinesi'nde toplanarak surrelerle Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilmekteydi. Dolayısıyla mütevellinin tüm vakıf akarların hem şer'î işlemlerini takip etmesi hem de kiralardan toplanması ile uğraşması müşkül bir durumdur. Bu noktada câbiler bu görevi ifa etmişler ve mütevelliyi büyük bir yükten kurtarmışlardır.

Zâbit ise mütevellinin vakıfların intikali sürecinde müteveli ile birlikte hareket ederek gerektiğinde onu korurdu. Vakıf akarların zapt edilmesinde mütevellinin en önemli yardımcısıydı³⁴³. Örneğin müteveli, bir vakıf akarının, kurucunun şartlarına göre Haremeyn'e hükmi olarak intikali gerçekleşmişse, zabitlerle birlikte akarın bulunduğu alana giderek teslim işlemini gerçekleştirmekteydi. Herhangi bir tartışma veya problem çıkması durumunda zabitler, mütevelliyi korumaktaydı.

Müteveli, görevi gereği vakfın idaresine tayin olunduğu için³⁴⁴ davalar da bizzat onun eliyle açılmaktaydı. Müteveli özellikle, vakıf akarların devri, yani akarların

³⁴³ BOA, Mühimme Defteri, 73, 341 (23 Ş 1003/3 Mayıs 1595). Ereğli Kadısı'na yazılan hükümde zâbitler tarafından Haremeyn vakfına ait olan vergilerin eksiksiz toplanıp evkafa dışarıdan kimsenin müdahale ettirilmemesinin emri bulunmaktadır. Evkaf zabitlerinin vakıf akarlarının korunması, gelirlerin toplanması ve mütevellinin taraf olduğu meselelerde mütevellinin yanında bulunduğu açık bir şekilde görülmektedir. BOA. Mühimme Defteri, 70. 439. (1003/1595).

³⁴⁴ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf*, s. 13.

Haremeyn tasarrufuna geçişi sırasında problem yaşamakta ve bu aşamada gerek mutasarrıflar gerekse dışarıdan bazı engellerle karşılaşabilmektedir³⁴⁵. Bu sebepten açılan davalar, kimi zaman mütevellinin kurucunun şartı gerçekleşmeden önce akarı zapt ettiği için mutasarrıfları tarafından şikayet etmesi, kimi zaman da mütevellinin el koymak için gittiği vakfın mutasarrıfları tarafından müteveliye teslim etmemesinden kaynaklanmaktaydı. Bunun yanında, vasî, beytûlmâl emini veya vakıf akarlara dışarıdan müdahale edenlerle de zaman zaman karşı karşıya gelinebilmektedir. Bu aşamada özellikle zâbitlerin önemi ortaya çıkmaktaydı. Nitekim zâbitler, bu gibi durumlarda müteveliye korumakla görevliydi.

1.2. MUTASARRIFLAR

Vakıf kurucusunun vakfiyesinde belirtmiş olduğu şartlar çerçevesinde vakfın, evlâdın ya da sâir akraba tarafından kullanımı, kiraya verilmesi, ebedî hayır cihetine intikali ve sonrasındaki kullanımı ile gelirin nasıl kullanılacağı meseleleri *tasarruf* konusu etrafında cevabının aranması gereken konulardır. Zira vakıf davalarının birçoğu da vakıf akarlarına kimin tasarruf edeceği ve kimin uygun olacağı ile ilgilidir.

Mutasarrıfları iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi vakıf şartından kaynaklı vakfı kullananlar, diğeri ise vakfın ya da akarın kiracıları yani kiradan kaynaklı tasarruf hakkı bulunanlardır. Bu noktada her iki tasarrufun da usule uygun olarak gerçekleşmesini sağlamak mütevellinin göreviydi. Tasarruflarla ilgili problemlerin çözümünü yapacak adlî merci ise kadı, Haremeyn Evkaf Nezareti özelinde ise müfettişti. Vâkıfın belirtmiş olduğu şartlara göre tasarrufların sağlanması için öncelikle vakfiyeye başvurmak gerekmemektedir. Ancak, vakfiyelerdeki her şart açık değildi. Yani, şartlar muğlak ve kinayeli kelimelerle ve anlaşılması zor ibarelerle yazılmış olabilmektedir. Bu gibi durumlarda da nasıl bir yol izleneceği konusunda şüpheye düşülmektedir³⁴⁶. Dolayısıyla tasarruf ve kurucu şartı özelinden değerlendirdiğimizde bu husus mahkeme açısından içinden çıkılmaz duruma gelebilmektedir. Mutasarrıfların kim olduğu, vakıf şartları ile akarların neler olduğuyla ilgili de zamanla unutmalar meydana gelebilmekte, kayıtlara ulaşmakta sorun yaşanabilmektedir. Bunun önüne geçmek için yapılan vakıf tahrirlerinde

³⁴⁵ EHM ŞS. 6, 68/1 (Evl. M 1023/Şubat 1614).

³⁴⁶ Ali Himmet Berkî, bu hususlara örnek olabilecek birtakım ifadeleri vererek cevap aramıştır. Ali Himmet Berkî, “Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi”, *Vakıflar Dergisi*, C.VII, S. 13-16, Ankara 1968, ss. 13-16. Ayrıca Ali Haydar Efendi de bu tür durumlarda izlenmesi gereken yolu ele almıştır. Ali Haydar Efendi, *Tertib*, Madde 17; Madde 19; Madde 20; Madde 22; Madde 23, ss. 22-29.

bile kimi zaman konu aydınlatılamamaktaydı. Böyle durumlarda ise mahkeme kurularak sorunların çözümü sağlanmakta ve tasarruflar tadil edilmekteydi.

Örneğin, Hesnâ Hatun'un vakfettiği ev üzerinde vuku bulan tasarruf davası dönemin şartları ve zamana bağlı ne tür olası tasarruf problemlerinin yaşanabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre, Hesnâ Hatun İstanbul'da Hoca Teberruk Mahallesi'nde bulunan evini, 950/1544'te evde oturma şartını (hakk-ı süknâsını) önce kendisine, vefatından sonra oğlunun oğlu Mustafa'ya ve kızının oğulları Mustafa ve Piri'ye, sonra bunların evladına ve evlad-ı evladına, onların inkırazından sonra ise Haremeyn fukarasına vakfetmiştir. 1019/1610 yılına gelindiğinde ise yani vakfın kuruluşundan 66 yıl geçtikten sonra, Piri'nin kızının torunları, yani kurucunun evlâd-ı evlâd-ı evladları olan İbrahim Çelebi ile Safiye Hatun, Haremeyn mütevellisini şikayet için mahkemeye başvurmuşlardır. İbrahim Çelebi ile Safiye Hatun, vakıf ev, Haremeyn'e henüz intikal etmemişken ve vâkıf kurucusunun şartlarına göre de kendileri tasarruf etmekteyken mütevellinin evi zapt ettiğini söylemişlerdir. Müteveli ise bu kişilerin evlattan olduklarını bilmediğini söyleyerek, İbrahim Çelebi ile Safiye Hatun'dan iddialarına beyyine (delil) talep etmiştir. Şahitler de bu kişilerin vakıf kurucusu Hesnâ Hatun'un evladından olduğunu, vakıf şartlarına uygun bir şekilde evi tasarruf ettiklerini söylemişlerdir. Bu beyandan sonra müteveli, evden el çektirilmiştir³⁴⁷.

Örnekte de görüleceği üzere zamanla vakıf şartların unutulması sebebiyle zamansız müdahaleler bizzat mütevelliden gelebilmiştir. Vakfiyeye ulaşılamamış olması da üzerinde durulması gereken bir durumdur. Mütevellilerin elinde bulunması gereken vakfiye suretlerine ulaşılamaması, vakıflarda sıklıkla yaşanan problemlerden birisidir³⁴⁸. Bu husus, çalışmanın kapsadığı tarihlerde vakıf tasarruflarının doğru yapılmasının önündeki en önemli engellerdendi.

Haremeyn'e intikalden önce evladın tasarrufuna yönelik şart bulunan vakıflarda tasarruf meselelerinin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Evlatlık vakıf olarak isimlendirilen bu vakıflarla ilgili³⁴⁹ fikhî tartışmalar bulunsa da İslam'ın en erken dönemlerinden

³⁴⁷ EHM ŞS. 1, 7b/1 (Evs. N 1019/Aralık 1610)

³⁴⁸ Çalıştığımız dönemden daha geç bir tarihte gerçekleşen bir vakıf tasarruf davasında da bu hususa vurgu yapılmaktadır. Burada geçen ifadeler şöyledir: "...ba'de'l-inkırâz Ayasofya-i kebîr Câmî-i şerîfinde her kim imâm olursa ona şart ve tayîn edip Mevlânâ Abdullah Efendi eş-şehîr bi-Pervîz imzâsıyla mümzâ olan vakfiyyesi defter-i hâkânide mastûr ve mukayyed olmağın hâlâ ben câmi-i merkumda imâm-ı evvel olmağla yedimde olan suret-i Defter-i Hâkânî ve şart-ı vâkıf-ı merkum üzere menzil-i merkumun sükân ve tasarrufu bana âid olmuş iken..." EHM ŞS. 1, 86a/1 (Evh. R 1031/Mart 1622).

³⁴⁹ Münir Yaşar Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017, s. 49.

itibaren varlığı bilinmektedir³⁵⁰. Kurucular belli şartlar çerçevesinde kendileri, eşleri, evlatları, azatlı köleleri (utekası) ile onların çocuklarının tasarrufunda olduktan sonra akarın ebedî hayır cihetlerinden birisi olan Haremeyn'e intikal şartı koymuşlardır. Bir kısım davalar da işte bu intikal süreciyle, mütevellinin akara el koyması ya da akar mütevellinin uhdesindeyken evlattan olduğunu iddia eden kişilerin müdahalesi sonrası yaşanan anlaşmazlıklarla yakından ilişkilidir.

Mütevellinin, Haremeyn'e intikal ettiğini varsayarak ya da yanlış bilgiyle vakfa el koyabildiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda vakfı tasarruf eden azatlı köle, akraba ya da evlat, mütevelliyi şikayet edebilmekteydi. Bu durumda şikayetçi ile müteveli, müfettişin huzurunda hazır bulunmakta ve karşılıklı olarak iddialar dinlendikten sonra iddia sahibinden beyyine (delil) talep edilmekteydi. Sonrasında haksız olan taraf, akardan el çektirilmekteydi.

İstanbul'da Mesihpaşa Mahallesi'nde bulunan vakıf ev hakkında görülen dava da bu konuya genel bir örnektir. Dava, mevcut mutasarrıfları olan vakıf kurucusu Zahide Hatun bt. Abdullah'ın evlâdından olan Nesli Hatun ile Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey arasında vuku bulmuştur. Buna göre, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, mahkemeye gelerek, Zahide Hanım, ölmeden evvel evini, evvela kendisine, vefatından sonra evladına ve evladının inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfettiğini söylemiştir. Müteveli, bu şartlara göre evin Haremeyn'e geçtiğini ancak Nesli Hatun isimli kadının kendisini evlattan sayarak evi tasarruf etmek istediğini ifade etmiştir. Bu kişinin evden çıkartılmasını talep eden mütevellinin bu iddiasına Nesli Hatun, "*Ben vâkıfe Zahide Hatun'un öncesinde vefat eden Aynî isimli kızının kızıyım. Benim de Ayşe isminde bir kızım ve Mehmed isimli bir oğlum var. Hepimiz evlâd-ı vâkıfdanız. Vakıf ev bundan önce 55 yıldan fazladır evlâdiyet üzere benim tasarrufumdadır*" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, Nesli Hatun'un vâkıfenin evladından olmadığını iddia etmiş ve Nesli'den iddiasını kanıtlayacak delil istemiştir. Nesli Hatun da mahkemeye 7 kişiden oluşan şahitleri sunmuştur. Sonuç itibarıyla Nesli Hanım'ın vakıf kurucusunun evladından olduğu açığa çıkmış ve müteveli evden el çektirilmiştir³⁵¹.

³⁵⁰ Bu konu daha çok son dönemde Mısır'da ortaya çıkmış fikhî tartışmalardan birisidir. Bizzat Peygamber'in Ebû Talha'ya yapacağı sadakalarda önce hısımlarını tercih etmesini söylediği, Hz. Ömer ve Zübeyr b. Avam başta olmak üzere çok sayıda sahabenin yakın akrabalarının menfaatine vakıflar kurdukları bilinmektedir. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, ss. 275-276; Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, ss. 44-46.

³⁵¹ EHM ŞS. 1, 49b/1 (Evl. Ş 1023/Eylül 1614).

Örnekte de görüleceği üzere, Haremeyn mütevellisi ile akarların mevcut mutasarrıfları arasında haksız müdahaleler ve taarruzlar olabilmektedir. Bu davada bazı sorular açığa çıkmaktadır. Birincisi, 55 yıl gibi uzunca bir süre boyunca Nesli Hatun'un tasarrufunda olan bir evle ilgili neden tasarrufun kimde olduğu ve evladın yaşayıp yaşamadığıyla ilgili bir kontrol yapılmamıştır? Dahası 1023/1614 tarihinde Hasan Bey eve müdahale ettiği ana kadar neye dayanarak vâkıfın evladının kesilmiş olduğu sonucuna varmıştır? Oldukça uzun bir süre boyunca vakıf üzerinde herhangi bir kontrolün gerçekleşmemiş olması, bu yanlış müdahalenin en önemli sebeplerinden birisi olsa gerekir. Müteveli de muhtemelen yeterli bilgi sahibi olmadan vakfa el koymaya gitmiş ve sonrasında mutasarrıfın engeliyle karşılaşınca konu mahkemeye taşınmıştır³⁵². Bu durum vakıflarla ilgili özellikle Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önceki hâli de bir anlamda gözler önüne sermektedir. Vakıflarda zaman zaman yapılması gereken tahrir ve teftişlerin yapılmadığı ya da yapılırsa da bazı vakıfların atlanıldığı sonucunu ortaya koymaktadır. Böylelikle nezaret kurulduktan sonra yapılan tahrir ve teftiş faaliyetlerinin vakıflar için ne kadar önemli olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Haremeyn mütevellisi ile mutasarrıflar arasındaki meseleye farklı bir zaviyeden daha bakmak gerekmektedir. Bu da vakıf kurucularının vakıflarını herhangi bir ebedî hayır yönü şartı koymadan yalnızca kendi evladına ve akrabalarının tasarrufuna şart edip edememesi hususudur. Bu konuda Hanefî fıkıhçıları arasındaki yaygın görüş vakfın ebedî olması şartı gereği vakfın meşrutun lehinin de ebedî olması yönündedir. İnsan gibi yok olma ihtimali olan tasarruf şartları varsa, onların inkıraz şartından sonra bir ebedi hayır cihetine daha vakıf şart edilmelidir³⁵³. Örneğin, bir kimse vakfının gelirini, zürriyetinin fukarasına şart eylemişse, '*zürriyetim inkıraz olduktan sonra gelir fukaraya şart edilsin*' diye bir ebedi cihet zikretmesi gereklidir³⁵⁴. Özellikle İmam-ı Azam ve İmam Muhammed'e göre vakfın âhirini yani son tasarruf şartını, kesilmeyecek bir cihete bağlayana dek vakıf tamam olmamaktadır. İmam Ebu Yusuf'a göre ise münkariz olacak son bir cihete vakıf şart edilebilir ancak öyle olduğunda ise o cihetin münkariz olmasından sonra, zikredilmiş olmasa da vakıf fakirlere yani *fukaraya* intikal etmektedir³⁵⁵.

³⁵² Örneğin bu vakıf, 1009/1600 tarihli İstanbul vakıfları tahririnde bulunmamaktadır. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, Haz: Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2004.

³⁵³ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf*, s. 26.

³⁵⁴ Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf*, s. 26.

³⁵⁵ İmam Kuduri, *Kitâbu'l-Kudurî*, Çev: Süleyman Fâhir, Özyayın Matbaacılık, İstanbul, 1967, s. 200; İbn-i Abidin, *Reddû'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, C.IX, s. 258; Münir Yaşar Kaya, "İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. XXV, S. 1, 2021, s. 315.

Osmanlı'daki zürri vakıf kurucuları da bu minvalde İmam-ı Azam ile İmam Muhammed'in görüşüne bağlı olarak kurmuş oldukları vakıflarını, evlatlarına veya diğer aile fertlerinin tasarrufuna, akabinde ise bir ebedî hayır cihetine şart etmişlerdir. Bu sebeple, mevcut vakıf şartından doğan mutasarrıfların inkırazı ya da kurucunun belirlemiş olduğu növbet-i tasarruf sırası geldiğinde Haremeyn mütevellisi, akarlara el koymuştur. Müteveli, bu aşamadan sonra ebedî hayır ciheti olan Haremeyn'e gelir göndermek için genellikle bu vakıfların kiralamalarını gerçekleştirmiştir. İşte bu aşamada gerek müteveli ile kiracılar arasında gerekse kiracılar ile vâkıfın diğer evlatları (inkıraz sonrasındaki) arasında yaşanan problemler de yine vakıf meselelerinde önemli yer tutmaktadır. Bu problemlere ileride yer verilecektir.

1.3. VASÎLER

Vasî, bir şahsı hukuken temsil yetkisine sahip olan kişiye denmektedir³⁵⁶. Buluğa ermemiş babası ölmüş çocuğun vasîsi, iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi, çocuğun babasının hayattayken belirlediği vasîdir ki buna *vasî-yi muhtar* denilmektedir. İkincisi ise hâkimin belirlediği vasîdir. Buna ise *vasî-yi mansub* denilmiştir³⁵⁷. Atanmış bir vasî ise kendisini azledemezdi³⁵⁸. Hâkim isterse bir vasînin yanına ikinci bir vasî de atayabilirdi³⁵⁹. Zürri vakıf kurucularının evlatlarının tasarrufuna şart ettiği vakıflarda evladın yaşı küçük yani reşid olmaması ya da akıl sağlığının olmaması durumunda, vakfın tasarrufu evladın adına vasîsi tarafından gerçekleştirilirdi³⁶⁰.

Vakıf davalarında vasîlerin de sıklıkla taraf olarak yer aldığı görülmektedir. Onların vakıf davalarına dâhil olması, vasîsi oldukları yaşı küçük evlat ya da sâir akrabadan olan çocuklardan ileri gelmektedir. Genellikle müteveli ile karşı karşıya gelen vasîlerin, başka mutasarrıfları ile de davalık oldukları vakidir. Vasîler genellikle, kiracıların vefatından sonra kira sözleşmeleri dahilindeki kullanımlardan dolayı geride kalan evlat adına akara el koyduğu zamanlarda müteveli ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu konu aşağıda yeri geldiğinde irdeleneceği üzere icâreteyn bahsiyle de yakından ilgilidir. Bu şekilde ölen kiracının çocuğunun vasîsi, müteveli akarı zapt edip başkasına kiraya vermek istediğinde, ortaya çıkabilmekte ve akarın tasarrufunu (çocuk adına) talep edebilmekteydi. Vakıf dükkânların kiracıları öldükten sonra mütevellilerin dükkâna el

³⁵⁶ Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 460; Ali Bardakoğlu, "Vesâyet", DİA, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, s. 66.

³⁵⁷ Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yay. 3. Baskı, İstanbul, 1979, Madde: 974, s. 192.

³⁵⁸ Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, Haz: Pehlul Düzenli, Klasik Yay., İstanbul, 2013, s. 192.

³⁵⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, s. 182.

³⁶⁰ Kaya, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Aile Vakıfları*, s. 72.

koyarak başkasına kiralaması, hayatını kaybeden kiracının geride kalan çocuklarının zor duruma düşmesine neden oluyordu. Ancak bu mesele Osmanlı'da sosyal açıdan bir sorun teşkil etmeye başladıktan sonra Evâsıt-ı Cemaziyelevvel 985/Temmuz 1577 tarihinde çıkartılan bir fermanla çözüme bağlanmıştı. Söz konusu fermanla geride kalan yetimlerin aynı şekilde vakıf dükkânları kiralayarak gelir elde etmelerinin önü açılmıştır:

“... buyurdum ki hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ'ım vusûl buldukda emrim üzre eğer Ayasofya'dan ve sâir ecdâd-ı izâmım enârallâhu bürhânehum evkafıdır ve eğer sâir evkafa müte'allık dekâkîn ve mehâzin ve kârgir binâ ve gayrıdır, onun gibi müste'cirleri vefât eylediklerinde oğullarına ve kızlarına icâre-i mu'ayyene ile icâra verdirip mütevellileri ol bâbda dahl ve taarruz ettirmeyip müste'cirlerden fevt olup evlâdı kalmayanların dekâkîn ve mehâzin ve sâir evkafa müte'allık yerleri muktezâ-yı şer-i şerîf üzre vakıf tarafından zabt ve kabz ettirip şer'i şerîfe muhâlif hâricden kimesneye dahl ettirmiyessin ve bu emr-i şerîfimi sicill-i mahfûza kayd ettikten sonra ellerinde ibkâ eylesin ki dâimâ mazmûn-ı hümayûn ile amel oluna...”³⁶¹

Fermanda net bir şekilde kiracıların oğullarına ve kızlarına muayyen kira bedeli üzerinden kiralamaların yapılacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Böylece, daha önce kiracıların vefatından sonra geride kalan yetimlerin yaşadıkları mağduriyet de giderilmiş olmaktadır. Lakin mütevellilerin, ölen müstecirlerin evlatlarının olmadığını düşünerek vakıflara el koyup başkasına kiraya vermek istediğinde yetim ortaya çıkabilmekteydi. Bu durum ise yetim adına kiralamayı yapmak isteyen vasî ile müteveli karşı karşıya getirmekteydi. Bu şekilde gerçekleşmiş ve vasînin taraf olduğu bir mahkemenin detayları ise şöyledir:

İstanbul'da Gedik Ahmed Paşa vakfının akarı olan ve Beyazıt Gedik Paşa Mahallesi'nde bulunan şerbetçi dükkânının kiracısı olan Hüseyin b. Abdullah isimindeki müstecir vefat etmiştir. Kiracının vefatından sonra çocuğu Hasan'ın vasîsi olan Ali b. Abdullah, şerbetçi dükkânını tasarruf etmek istemiş ve bu sebeple müteveli ile karşı karşıya gelmişlerdir. Konu mahkemeye intikal ettiğinde ise vasî, mahkemede Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellisi olan Ahmed Çelebi b. Ali'nin dükkâna haksız el koyduğunu söylemiş ve şikayetçi olmuştur. Müteveli de çocuğun eski kiracı Hüseyin'in çocuğu olduğunu delillendirmesini istemiştir. Sonrasında çocuğun vefat eden kiracının

³⁶¹ İstanbul kadı sicilleri *Galata Mahkemesi 15 numaralı sicil* (H. 981-1000 / M. 1573-1591), Ed: Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2012, s. 287.

oğlu olduğu ortaya çıkınca mütevellî, dükkânı vasîye teslim etmek durumunda kalmıştır³⁶².

Buna benzer işlemlerde vasîlerin, vakıf bir akar üzerindeki hak talebi, kendisinin değil, vesayeti altındaki çocuğun hakkına yönelik bir taleptir. Dolayısıyla vasînin mütevellî ile karşı karşıya gelmesinde ve bu hak arayışında kendisi için bir talebi olmamaktadır.

1.4. BEYTÜLMÂL EMİNİ

Beytûlmâl, devletin elindeki malları ve bu mallarla ilgilenen kurumu ifade etmektedir³⁶³. Sultan I. Murad devrinde Karamanlı Rüstem Paşa'nın aracılığıyla Beytûlmâl teşkilatı oluşturulmuş, Hazîne-i Miriyye, Hazîne-i Padişahî, Hazîne-i Hassa, Hazîne-i Hümâyûn ve Hazîne-i Devlet gibi isimler almıştır. Sonraları ise vârisi olmayan ya da bilinmeyen ölülerin geride bıraktıkları mal varlıklarını kaydedip, devlet adına muhafaza ve zapt eden kurumu ifade etmeye başlamıştır³⁶⁴. Ölen kişilerin terekelerini kaydedip zapt eden memura ise *beytûlmâl emini* adı verilmiştir. Beytûlmâl emini ve yanındaki yardımcılarının sorumlu oldukları yerler bulunmaktaydı³⁶⁵. Zapt edilen mallar, eminlik uhdesinde beş yıl muhafaza edildikten sonra, herhangi bir vâris çıkmazsa mal sandıklarına teslim edilmekte, sonrasında ise satışı yapılarak hazineye aktarılmaktaydı³⁶⁶.

Beytûlmâl emini, görevini yerine getirirken kimi zaman vakıfların mütevellîleriyle de karşı karşıya gelebilmekteydi. Bunun en önemli sebebi beytûlmâl emininin ölen kişinin vakıf muamelesinden haberi olmamasıydı. Böyle bir müdahale gerçekleştiğinde mütevellî, beytûlmâl eminden el koyduğu vakıf mallarını geri talep etmekteydi. Meselenin sulh ile çözülemediği hallerde ise konu her iki tarafça mahkemeye intikal ettirilebilmekteydi. Dava sürecinde mütevellînin vakfı ispat etmesi halinde beytûlmâl emini, el koyduğu vakıf mallardan el çektirilmekteydi. Beytûlmâl emininin sadece vakıf olan ve şartlarda zikredilmiş olan malların iadesini yaptığını belirtmekte

³⁶² EHM ŞS. 4, 21/3 (1005/1596)

³⁶³ Mehmet Erkal, "Beytu'l-mal", DİA, C.VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s. 90; Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vergi Sistemi*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2019, s. 154; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 55.

³⁶⁴ Kazıcı, *Osmanlıda Vergi Sistemi*, s. 155; Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 554.

³⁶⁵ Örneğin Galata'da 1023/1614'te Beytûlmâl Emini olan kişi Mustafa Çavuş'tur. EHM ŞS. 1, 51a/3; 997 /1588-1589 tarihli Mısır Beytûlmâl Emini Abdi'nin muhalefatıyla ilgili mühimme kaydı için Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 66, 61 (10 Za 997/20 Eylül 1589); Bolu'da Beytûlmâl Emini olan Hüseyin Bey'le ilgili hüküm. BOA, Mühimme Defteri. 30, 274 (11 S 995/21 Ocak 1587).

³⁶⁶ Kazıcı, *Osmanlıda Vergi Sistemi*, s. 155.

fayda vardır. Nitekim vakfiyede zikredilmeyen yani vakıf olmayan mallar, beytûlmâlde kalmaya devam etmekteydi³⁶⁷.

Örneğin, Galata'da beytûlmâl emini olan Mustafa Çavuş tarafından bir vakfa el koymasının akabinde Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed konuyu mahkemeye taşımıştır. Dava, beytûlmâl emini ile mütevelliler arasında yaşanmış olan ihtilafa tipik bir örnektir. Mezkûr davanın seyri ise şöyledir; Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, Beşiktaş'ta Ekmekçi başı Mahallesi'nde bulunan ve Mehmed Bey b. Ali'ye ait olan vakıf evin Beytûlmâl Emmini Mustafa Çavuş tarafından zapt edildiğini ancak burasının vakıf olduğunu söylemiştir. Müteveli, Mehmed Bey b. Ali isimli vakıf kurucusunun ölmeden önce evini, evvela kendisine sonra azatlı kölelerine, onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfettiğini, kendisi ve kölelerinin vefat ettiğini ifade etmiştir. Böylece tasarruf hakkının Haremeyn'e geçtiğini söyleyen Müteveli, Beytûlmâl Emmini Mustafa Çavuş'un evi haksız yere zapt ettiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine söz alan Beytûlmâl Emmini Hasan Çavuş, evin sahibi Mehmed Bey vefat ettiğinde *vâris-i ma'rûfu*³⁶⁸ olmadığı için terekesinin beytûlmâlde ait olduğunu söylemiştir. Kendisinin görevi gereği eve emaneten el koyduğunu ifade eden beytûlmâl emini, Mehmed Çavuş'un evi vakfettiğini de bilmediğini beyan etmiştir. Bunun üzerine mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil istendiğinde mahalle sakinlerinden 3 kişi mahkemeye şahit olarak gelmiş ve onlar da evin sahibi Mehmed Bey'in, ölmeden evvel evi vakfettiğini söylemişlerdir. Sonrasında evin vakıf olduğuna kanaat getirilince beytûlmâl emini, evi mütevelliyeye teslim etmiştir³⁶⁹.

Beytûlmâl emini, vârisiz vefat eden kişilerin parasına da el koyabilmiştir. Emin hatta varsa mütevellinin zimmetinde olan parayı da isteyebilmiştir. Mesela İstanbul'da Haydarhane Mahallesinden Hani Hatun bt. Abdullah'a ait para vakfında gerçekleşmiş bir husumet davası da bu konuya örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki, Hani Hatun, sağ iken 20 bin akçesini vakfetmiş, Kapıcılar Kâtibi Hüseyin Efendi b. Bayezid'i de müteveli olarak tayin etmiştir. Hani Hatun vefat ettikten sonra Beytûlmâl Emmini Sefer Çavuş b. Emrullah, vâkıfın tüm muhallefatına el koymuş, ilaveten vakıf olan 20 bin akçeyi de mütevelliden talep etmiştir. Bunun üzerine Müteveli Hüseyin Efendi, meseleyi mahkemeye intikal

³⁶⁷ EHM ŞS. 6, 57/1 (Evl. N 1007/Nisan 1599)

³⁶⁸ Bilinen bir vârisi.

³⁶⁹ EHM ŞS. 1, 51a/3. (Evl. R 1023/Mayıs 1614)

ettirmiştir. Mahkemede de beytûlmâl emininin talep ettiği paranın vakıf olduğu ortaya çıkınca emin uyarılmış ve talep ettiği paradan vazgeçmesi sağlanmıştır³⁷⁰.

1.5. VEKİLLER VE VEKÂLET

Vekâlet, bir kimsenin, birini, işini yapması için kendi yerine bulundurmasıdır. O kimseye müvekkil, yerine bıraktığı kişiye vekil, vekilin bakacağı o işe ise müvekkelün-bih denmektedir³⁷¹. İslam hukukunda da davalarda vekil bırakmaya izin verilmiştir³⁷². Bu minvalde Osmanlı dönemi vakıf davalarının büyük çoğunluğunda davacı ya da davalıların vekâlet uygulamasına sıklıkla başvurdukları söylenebilir. Hemen her konuda, alım-satım, borç alıp verme, hatta vakıf kurarken bile asıl kişilerin yerine davada vekillerinin hazır bulundukları görülmektedir³⁷³.

Vekalet verme ile ilgili incelenen kayıtlarda, genelde ‘*vekîl-i şer’î*’ ifadesi geçmekle birlikte bazı kayıtlarda, vekâletin başkalarının şehâdeti ile tasdikinin yapıldığı vurgulanmaktadır.

Örneğin;

“...*fahrü’l-mukadderât Raziye Hatun bt. Abdullah tarafından husûmet-i âtiyeye Müderris Abdurrezzak Efendi b. Abdullah ve Mülazım Ahmed Çelebi b. Abdullah şehâdetleri ile vekâleti sabit olan fahrü’l-müderrisîn Mevlânâ Ahmed Efendi b. Mehmed...*”³⁷⁴,

“...*Medîne-i Kudüs sâkinlerinden fahrü’s-sülehâ Şeyh Ahmed Afîf el-Gânimî tarafından vekil olan Şeyh Mehmed b. İzzeddin şehadetleriyle şer’an vekâleti sâbite olan Şeyh Ali bin Musa nam kimesne...*”³⁷⁵,

“...*Derviş Ömer b. Hasan ve Mehmed b. Mehmed nam kimesneler şehâdetleri ile şer’an vekaleti sabit olan Cafer bin Abdi nam bevâbı Sultanî...*”³⁷⁶

³⁷⁰ EHM ŞS. 6, 57-1 (Evl. N 1007/Nisan 1599); Dava kaydının devamında müteveli Hüseyin’in 15 yıl sonra Hani Hatun’un vakfettiği 20 bin akçesinin Haremeyn Nukûd Vakfı Mütevellisine teslim ettiği belirtilmiştir. EHM ŞS. 6, 57/2.

³⁷¹ Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, s. 300; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz: Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016, ss. 212-213.

³⁷² Vekâlet uygulaması İslam’da, Kitap, Sünnet, icmâ ve akılla sabit olarak görülmüş ve cevaz verilmiştir. İmam Kudûrî, ‘Vekalet’, *Kitâbu’l-Kudûrî*, s. 179.

³⁷³ Habibullah Habib, “Osmanlı Devleti’nde Vekalet Akdinin Uygulanması (1008-1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer’iyye Sicili Örneği)”, *İhya International Journal of Islamic Studies*, C. VII, S. 1, 2021, s. 460-483; EHM ŞS. 2, 32/3 (935/1528); Vekâletle ilgili şeyhülislam fetvaları için ayrıca Bkz. Seyyid Ahmed Efendi ve Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Neticetü’l-Fetavâ*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 245-260.

³⁷⁴ EHM ŞS. 5, 122/1.

³⁷⁵ EHM ŞS. 8, 13/1.

³⁷⁶ EHM ŞS. 8, 13/3.

gibi kayıtlar, vekillerin, belli şahitlerce işlemin tasdik edildiğini ortaya koymaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, başkalarının şahitliği ile de bir dava için vekil tayini yapılabilmekteydi. Ancak Haremeyn Müfettişliği Sicillerinde vekalet tayini ile ilgili bir kayıt bulunmadığını vurgulamak doğru olacaktır³⁷⁷. Bunun sebebi Müfettişliğin umuma açık bir mahkeme olmamasıdır. Şer'iyye sicillerinde bugünkü anlamda *şer'î işlemlerin tümü için* vekâletin hazırlanıp onaylandığını gösteren bir örnek bulunmamaktadır. Kayıtlarda geçen *vekil-i şer'i*, *şer'an vekâleti*³⁷⁸ ifadesi ile de bu şekilde belli şahitler ve kadı huzurunda yapılan vekil tayini kastedilmekte ve vekalet tayininin yalnızca belirtilen şer'î işlemle sınırlı tutulduğu vurgulanmaktadır. Nitekim *husûs-ı âtiyüz-zikre vekîl-i şer'îsi* ya da *ikrâr-ı âtiyü'z-zikri tasdîke vekîl-i şer'îsi*³⁷⁹ gibi ifadelerle vekillerin yalnızca o davaya has vekillik yapacakları özellikle belirtildiği görülmektedir. Böylece yalnızca davalı ya da davacının kimler olduğu ifade edilerek varsa bu kişilerin vekilinin adı zikredilmiştir. Müfettişlik sicilleri özelinden bakıldığında daha çok kadınların taraf oldukları davalarda vekil bulunduğu dikkat çekmektedir³⁸⁰.

Davacı ya da davalılar tarafından mahkemede hazır bulunan vekillerin kim olduklarına ve görevlerine bakıldığında ise bu konuda bir zemine oturtmak zordur. Zira vekillerin, müderris³⁸¹ gibi ulemeden olabildikleri gibi saray görevlileri³⁸², hatta eşlerden birinin diğeri için de vekil olabildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple bugünkü manada vekillerin avukatlık benzeri bir görevinin bulunmadığı da söylenebilir³⁸³.

Vekâlet işlemi yine kadı huzurunda gerçekleşmekteydi. Bunun için şahitler huzurunda vekil ile vekâleti verecek olan şahıs ikrarda bulunmakta ve kadı da vekil olan kişi için hüccet hazırlamaktaydı. Bunun da sicile kaydı düşülmekteydi. Vekil olan kişi ilgili iş için elindeki hüccetiyle vekâletini aldığı kişinin işlemini görmekte, davasına katılmaktaydı³⁸⁴. Fıkıh kaynaklarında uzak bir yerde yaşayan ve dava mahalline kendilerinin gidemeyeceği durumlarda da vekillerini göndermeleri uygun görülmüştür³⁸⁵. Mütevelliler de bulundukları yerden uzakta olan vakıf akarlarla ilgilenmek için vekil

³⁷⁷ Başka sicil kayıtlarında vekâlet verme ile ilgili kayıtlar bulunabilmektedir. A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, ss. 174-175.

³⁷⁸ EHM ŞS. 1, 26b/1;116b/1. Fatih Küçük, *14 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 67-74; VGM. D.735.100. s. 197.

³⁷⁹ EHM ŞS. 1, 116b/1;118b/2.

³⁸⁰ EHM ŞS. 6, 10/3 (Evl. C 1019/Ağustos 1610).

³⁸¹ EHM ŞS. 5, 122/1 (Evh. Z 1016/Nisan 1608).

³⁸² Bevvâb gibi saray görevlilerinin de davalarda vekil olabildikleri görülmektedir. EHM ŞS. 8, 132/3.

³⁸³ EHM ŞS. 2, 32/3; EHM ŞS. 4, s. 24/3.

³⁸⁴ *Galata Mahkemesi 15 numaralı sicil*, s. 74.

³⁸⁵ Bu duruma, Ferhad b. Şaban'ın Karahisar-ı Sâhip'te bulunan Gedik Ahmed Paşa Vakfı'ndan alacağı olan parayı vekili aracılığıyla tahsil etmesini örnek olarak verebiliriz. EHM ŞS. 4, 40/1 (Gr. C 1021/30 Temmuz 1612); EHM ŞS. 2, 40-1; EHM ŞS. 6, 14-1 (Evs. Ş 1003/Nisan 1595).

tain etmişlerdir. Örneğin, Midilli’de bulunan Sinan Çelebi Vakfı’nın gelirin toplatılması için Haremeyn Mütevellisi Hüseyin Ağa, Sinan Çelebi b. Nasuh isimli yeniçeriye vekil tain etmiştir. Sinan Çelebi, Hüseyin Ağa’nın vekili olduğunu belirten imzalı vesika sunarak yerel kadıdan da vekilliğine dair hüccet almıştır³⁸⁶.

2. NÂZIRIN DAHİL OLDUĞU VAKIF MESELELERİ

Vakıflarla ilgili bazı davalara ve şer’î işlemlere Darüssaade ağasının bizzat müdahil olduğu görülmektedir. Haremeyn Evkaf Nâzırı kimliği ile bu davaları ve şer’î işlemleri zaman zaman takip eden Darüssaade ağası, kayıtlardan anlaşıldığına göre herhangi bir şekilde davanın seyrinin etkileyecek bir müdahalede bulunmamıştır. Ancak belli önemli davaları ve işlemleri kendi bulundurduğu yerde dinletmesi, Darüssaade ağasının vakıflarla yakından ilgilendirdiğini göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır. Nitekim o, teamülde mütevellinin yaptığı bazı işlemleri bizzat kendisi gerçekleştirmiştir. Bunlardan bazıları kiralama gibi basit görünen şer’î işlemler de olabilmektedir. Bu tür uygulamaların çok da sık görülmeyişi belirtmekte de fayda vardır. Buna mukabil, nâzır, yukarıda da kısmen temas edildiği üzere tevliyetlerle ilgili problemler, mukataa, iltizam gibi vakıfların önemli davalarını kendi huzurunda dinletmiştir. Yine mültezimlerden alınan paraların sicillere kaydı, paraların teslim edilmesi, yeni mültezim belirlenmesi gibi işlemleri de nâzır, yani Darüssaade ağası bizzat kendisi gerçekleştirmiştir³⁸⁷.

Haremeyn Evkaf Nezaretinin en üst idarecisi konumunda olan Darüssaade ağasının da bulunduğu yerde dinlenen davaların kayıtlarında bu işlemin onun bulunduğu yerde³⁸⁸ gerçekleştiğine vurgu yapılmıştır³⁸⁹. Bu konunun örneklerine geçmeden evvel, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın nâzır ve müteveli hakkındaki düşünceleri, bu konuda aşağıda örnekleri verilecek hususlara ışık tutmaktadır. Elmalılı, nâzır ile mütevellinin salâhiyetlerinden bahsederken, nâzırın bir vakfın idaresinde, “*kuvve-i kanuniye*”, mütevellinin ise “*kuvve-i icrâiyye*” mesâbesinde olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Elmalılı, mütevellinin, nâzıra, nâzırın da hâkime, hâkimin de ahkâm-ı şer’iyyeye uygun olarak muamele etmeye mecbur olduğunu dile getirmektedir³⁹⁰. Bu ifadelerden de

³⁸⁶ EHM ŞS. 1, 106a/1 (7 B 1032/7 Mayıs 1623)

³⁸⁷ EHM ŞS. 4, 17/2; EHM ŞS. 6, 24/2; 24/3.

³⁸⁸ Kayıtlarda genellikle bu husus, “*huzurunda görüldüğü*” şeklinde vurgulanmıştır. Ama şer’î mahkeme sistematığı açısından Darüssaade Ağası’nın davalarda bir nevi hâkim sıfatıyla bulunma imkânı yoktur. Bu sebeple kayıtlarda saygı ifadesi olarak bu tür davaların onun bulunduğu ortamda yapıldığını ifade etmek için “*huzurunda*” ifadesi kullanılmıştır. EHM ŞS. 8, 8/1 (Gr. N 1016/21 Kasım 1607).

³⁸⁹ EHM ŞS. 6, 46/1 (Gr. L 1021/25 Kasım 1612).

³⁹⁰ Bu konuda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*’ta şu ifadelerle yer vermektedir; “*Mamâfih müteveli altında bulunan ashâb-ı vazâifin murakabesine memur olduğu gibi; Nâzır da mütevellinin murakabesine memurdur. Fakat her vakıfta ayrıca Nâzır bulunması şart olmadığı için ekserî vakıflarda maddî ve manevî yönden idare mütevellîye tevdi edilmiş olur... Gerek Nâzır ve gerekse mütevellinin vakıflar hakkındaki salâhiyet derecelerini tain*

anlaşılacağı üzere mütevellinin, vakıfla alakalı işlemleri görmede nâzıra bağlı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu sebeple Haremeyn Evkaf Nâzırı, padişahdan aldığı yetkiyle kendi uhdesinde olan vakıfların şer'î işlemlerinde zaman zaman bizzat müteveli gibi hareket etmiştir. Nitekim bizzat Darüssaade ağasının eliyle yapılan kiralamalar, mültezimlerin elinden iltizam paralarının alınması gibi örnekler bu düşüncüyü doğrulamaktadır³⁹¹. Darüssaade ağasının vakıflara yönelik davaları yakından takip ederek gerektiğinde müdahil olması gibi bir uygulamanın Haremeyn Evkaf Nezaretî ile Müfettişliğin kurulmasından önce de var olduğunu gösteren kayıtlar da bulunmaktadır³⁹². Bu anlamda Darüssaade ağası gerek Nezaret kurulmadan önce gerekse de Haremeyn Evkaf Nezaretinde oldukça dinamik bir görüntü sergilediği vakıflarla yakından ilgilendiği söylenebilir³⁹³.

Nâzır'ın özel olarak ilgilendiği ve dahil olduğu vakıf meseleleri ise aşağıda örnekleri verileceği üzere; tevliyet meseleleri, mültezimlerle ilgili konular, mütevellilerin çözümleyemediği meseleler, bazı hususi kiralamalar, vakıflar arasında borç alıp verme gibi hususlardır.

2.1. MÜTEVELLİLERİN ÇÖZEMEDİĞİ SORUNLAR

Haremeyn Evkaf Nezaretî bünyesinde görev yapan mütevellilerin kendi aralarında vuku bulan bir anlaşmazlık durumunda nâzır devreye girmiştir. Zira bu mütevellileri bulundukları mevkilere gelmesinde ve tayin edilmesinde nâzırın etkisi olduğundan bu kişilerin neden olabilecekleri olumsuz bir vaka bir şekilde nâzıra aksettirilebilmiştir. Bu sebeple mütevellilerle ilgili problemler büyümeden nâzır, meseleye müdahil olmuş ve sorunlar kurumun kendi içerisinde çözülmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak mütevellilerin kendi aralarında yaşadığı problemler mahkeme yansıdığında da nâzır, bu davaların kendi huzurunda dinlenmesini istemiştir.

ederek kanun, evvel emirde, şart-ı vâkıf, ikinci olarak teamül, üçüncü olarak re'y-i hâkimdir. Çünkü hâkim, nâzır üzerinde nâzır gibidir. Ancak bu salâhiyetlerin tamamını, vakfın yararına olması lazım gelmektedir. Bu bakımdan vakfın zararına olacağı kesin veya tahmin olunan hususların icrası kimsenin salâhiyet derecesinde değildir. Buna bizzat şeriat manî olur. Bu sebebe mebnî vakıfla alakalı külliyyat-ı ahkâm'ın tatbiki için, müteveli nâzıra, nâzır hâkime, hâkim ahkâm-ı şer'îye uygun olarak muamele etmeye mecburdur. Hâkimlerin salâhiyetleri, irâde-i padişâhiye' bağlı olarak kanunlar ile tayin olunur. Bu görevlilerin cümlesi, müteselsil ashâb-ı murakabe' tarafından mes'ul tutulur." Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf -B*, 1327, s. 62; Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, s. 170.

³⁹¹ EHM ŞS. 1, 6a/1 (2 Z 1018/27 Ocak 1610); Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın Safer 1022/Nisan 1613 tarihinde İstanbul Şeyh Vefa'da bulunan bir evin kiralama işlemini bizzat kendisi yapmıştır. Bkz. EHM ŞS. 6, 47/1 (S 1022/Mart 1613).

³⁹² Nezaret kurulmadan önce de Darüssaade Ağası'nın uhdesinde olan bir vakfın tevliyet davası da onun huzurunda görülmüştür. EHM ŞS. 3, 22/2 (Evs. C 988/Temmuz 1580).

³⁹³ Vakıflarda murâkabe, yani vakfın yararına idare ve muamelenin yapılıp yapılmadığını gözetme esas vakıflarda en önemli meselelerden kabul edilmektedir. Bu konuda ashâb-ı murâkabe olarak geçen bu gözetleme işi görevlilerin yukarıdan aşağıya doğru bir görüntü aksettirir. Misalen mütevelliler, altındaki diğer görevlilerin, nâzır, mütevellinin, hâkim ve hükümet de nâzıra murakıptırlar. Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf -B*, s. 156.

Nâzır, mütevellilerin çözmekte yetersiz kaldığı başka konularda da bizzat devreye girmiştir. Örneğin, aşağıda verilen davanın detaylarında da görüleceği üzere, özellikle vakıfların kiralandıktan sonra kiracıları ile müteveli arasındaki problemlerin mütevellinin çözemeyeceği boyuta ulaştığında nâzır devreye girmiştir. Mütevellinin çok sık karşılaştığı ve çözmekte zorlandığı hususlardan birisi, akarların kiralalarının ödenmemesiydi. Zira birden fazla akarı kapsayan kiralamalarda, kiranın uzun süre ödenmemesi durumunda vakıflar büyük zarara uğrayabilmekteydi. Mütevelliler bu gibi durumlarda ise kiracılarla karşı karşıya gelmişler ve vakfın alacağı kira bedelini talep etmişlerdir. Kira bedelleri mütevellinin talep etmesine rağmen ödenmemesi durumunda ise konu, mahkemeye intikal ettirilerek çözümü sağlanmaya çalışılmıştır. Kiralamalar, icâreteynli ise gerektiğinde varsa muaccesinden ödenmeyen zaman dilimine ait para tazmin edilerek sözleşme iptali gerçekleşmiştir. İcare-i vahideli kiralamalarda ise mütevelliler daha büyük sorunlarla karşılaşmışlardır. Nitekim bu usulle vakıf akarları kiralayan kişiler kira bedellerini ödemedikleri durumlarda herhangi bir yaptırım ya da zarar tazminine uğramamakta, yalnızca müteveli eliyle kira feshi gerçekleştirilmekteydi. Bu şekilde akarları kiralayan kişiler, akarların tamirini yapmadıkları da oluyordu³⁹⁴.

Birden fazla dükkânın belli esnaf grubuna kiralanması durumunda da esnaf ağız birliği yaparak kiralaları ödememekteydi. Bu durumda ise vakıf daha çok zarara uğramaktaydı. Kiracıların bu şekilde bir tutum içine girmesi, vakfın hem büyük bir gelirden yoksun kalmasına sebep oluyor hem de müteveli, ağız birliği yapan çok sayıda kiracıyla tek başına uğraşmak zorunda kalıyordu. Bu noktada ise Darüssaade ağasının etkisi ortaya çıkmaktaydı. Keza o nâzırı olduğu vakfa ait bir akara yönelik bu şekilde bir esnaf grubunun zararı durumunda, müdahil olmaktan çekinmemekteydi. Onun hem saray hem de devlet içerisindeki ağırlığının bilinmesinden dolayı da kiracılar kolay kolay bu işlere kalkışamamaktaydı. Zira böyle bir tutum içine giren kiracılar, Darüssaade ağasının da bulunduğu bir ortamda ifadesinin alınacağını bilmekteydi. Bu sebeple, vakıf akarlara yönelik geniş kapsamlı kira davalarına az rastlanılmaktadır. Ancak ele alınan dönemde az sayıda da olsa bazı vakıf davaları bu gibi durumların da yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu şekilde bir dava örneği, hem buna benzer meselelerin İstanbul’da nasıl çözüldüğünü hem de bir vâkıanın görülmesi açısından önem arz etmektedir. Söz konusu kira davası, Üsküdar’da bulunan, Valide Sultan ile Darüssaade Ağası Mehmed Ağa’nın

³⁹⁴ İstanbul’da Yakup Ağa Mahallesi’nde, bu usulle kiralanmış bir evin kiracısı 20 yıldan fazla kirasını ödemiş evin tamirini de yapmamıştır. Sonrasında Haremeyn mütevellisi, bu kiracıyı evden çıkartmış ve vakıf evi başkasına kiralamıştır. EHM ŞS. 6, 17-2 (1 B 1020/9 Eylül 1611).

vakıf debbağhaneleri üzerinde cereyan etmiştir. Üsküdar'da bulunan 8'i Valide Sultan Evkafı, 3'ü Mehmed Ağa Evkafına ait olmak üzere, 11 debbağhane, günlük 5'er akçe ile müşterek kiralama usulüyle 8 kişiye kiralanmıştır. Ancak bu kiracılar, bazı sebepler öne sürerek birkaç seneden beri kiralarını ödememişlerdir. Bunun üzerine Valide Sultan Evkafı Mütevellisi ile Mehmed Ağa Evkafının mütevellisi konuyu mahkemeye intikal ettirince, Darüssaade Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın da hazır bulunduğu mahkemede taraflar önce dinlenmiş, akabinde ise farklı debbağcı esnafından teklifler alınmıştır. Görülen davada mesele, mevcut kiracılarla çözümlenemeyince, dükkânlar Yedikule debbağcılarına kiraya verilmiştir. Mahkeme sürecine Yedikule debbağlar esnafı teşkilatının önde gelenleri de dahil olmuşlardır. Hatta onların ileri gelenlerine ve ehl-i hibrelerine bu akarların kiralanması ile ilgili fikirleri de sorulmuştur. Sonuç itibariyle Mehmed Ağa Evkafı ile Valide Sultan Evkafına ait dükkânlar başka debbağlara kiralanmıştır³⁹⁵.

Bu işlemle ilgili kayıta, mahkemenin Darüssaade ağasının bulunduğu mecliste yapıldığı bilgisi yer almakta, ancak Darüssaade ağasının mahkeme sürecine, ne şekilde dahlinin söz konusu olduğu ile ilgili bir detay bulunmamaktadır. Bu noktada, vakıf akarlarını ilgilendiren bu önemli dava sürecinde, farklı debbağcılardan teklif alınması, onların esnaf teşkilatının ileri gelenlerinin mahkemeye gelmesi ve sürece katkıda bulunmalarında Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın etkisinin olduğunu akla getirmektedir. Nâzır'ın tüm davalarda bulunması gibi bir durum söz konusu olmasa da özellikle buna benzer büyük vakıflarla ilgili önemli meselelerde mahkemenin gerçekleştiği yerde hazır bulunması, onun bir şekilde dahlinin olduğunu ortaya koymaktadır. Keza kayıtlardaki detaylardan anlaşıldığına göre Darüssaade ağasının bu tür bir mahkemedeki görevinin *şahitlik* ya da *şuhûdü'l-hâl* üyesi gibi bir mesabede olmadığı açıktır.

2.2. KİRALAMALAR

Vakıf akarlarını bizzat nâzırın eliyle kiralaması, vakıf sistematüğünde çok da fazla görülen bir uygulama değildir. Ancak Haremeyn Evkaf Nâzırı'nın bizzat bazı akarları kendisinin kiraladığı da olmuştur. Örneğin, Darüssaade Ağası Hacı Mustafa Ağa, Üsküdar'a bağlı Karamürsel Nahiyesi'ndeki Konaklı isimli köydeki Hacı Mustafa b. Hamza'nın Haremeyn'e vakfettiği evi ile farklı yerlerde bulunan mülklerini, Yeniçeri Ali

³⁹⁵ EHM ŞS. 8, 22/1 (Gr. Ş 1016/21 Kasım 1607).

Beşe'ye senelik 6 bin akçeye kiralamıştır³⁹⁶. Yine buna benzer başka bir kiralama işlemi, İstanbul'da Şeyh Vefa Mahallesi'nde bulunan ve Haremeyn Evkafından olan evin kiralınması sırasında gerçekleşmiştir. Burada da vakıf evin ilk kiracısı olan Ömer Çelebi b. Mustafa vefat ettikten sonra kendisinin de evladı olmaması sebebiyle evin tasarrufu yeniden Haremeyn Evkafına geçmiştir. Bu sebeple Darüssaade Ağası Mustafa Ağa, bizzat kendisi, vakıf evi Mustafa Subaşı isimli kişiye kiralamıştır³⁹⁷.

Bu kiralamaları neden mütevellî değil de nâzırın yaptığı sorgulandığında ise bunun cevabının işlemlerin kayıtlarından bir zemine oturtmanın zor olduğu görülecektir. Nitekim mutat olan usulün dışında herhangi bir ayrıntı göze çarpmamakta mütevellî yerine bu işlemleri nâzırın yürüttüğü görülmektedir.

2.3. MÜLTEZİMLER İLE İLGİLİ KONULAR

İltizam, bir kişinin devlete ait vergi gelirlerini toplamayı belirli bir ücret karşılığında üzerine alması anlamına gelmektedir³⁹⁸. Vergi gelirleri Haremeyn'e ya da başka vakıflara bağlanmış yerlerin gelirlerinin toplanması için de birtakım kişilere (mültezim) bu görev verilmiş, karşılığında da belirli bir ücret tahsisi yapılmıştır. Haremeyn Evkaf Nâzırı da geliri vakıflara tahsis edilmiş olan yerlerin vergilerini toplayacak mültezimlerle ilgili işlemleri genelde kendisi takip etmiştir. Kayıtlardaki bilgiler ışığında nâzır, Haremeyn vakıflarına ile nezaret bünyesindeki diğer vakıflara ait yerlerin vergilerini toplayan bu mültezimlerden, iltizam paralarının alınması sırasında ve mültezim değişimlerinde bizzat bulunmuştur. Hatta çoğunlukla bu mültezimlerle yapılan anlaşma sonrasında iltizam bedelini de bizzat kendisi teslim almıştır. Mültezimlerle yapılan anlaşmaların ise genellikle 1 ya da 3 yıl olduğu anlaşılmaktadır. Her yılbaşında³⁹⁹ mültezimler, belirli yerlerin vergilerini toplamadan evvel iltizam bedelini Haremeyn Evkaf Nâzırı'na teslim etmişlerdir. Mültezimlerin değişimleri yapılırken de sicillere işlenmiştir. Değişim sırasında bir önceki mültezimden alacağın kalmadığı ve süresinin dolduğu bizzat nâzır tarafından sicillere kaydedilmiştir. Ayrıca iltizama verilen yerin gelirlerini toplayacak yeni mültezimin ismi ile anlaşma süresinin kaç yıllık olduğu ifade edilerek iltizam için belirlenen paranın peşin olarak ödendiği tasdik edilmiştir.

³⁹⁶ EHM ŞS. 1, 6a/1 (2 Za 1018/27 Ocak 1610).

³⁹⁷ EHM ŞS. 6, 47/1 (S 1022/Mart 1613).

³⁹⁸ Mehmet Genç, "İltizam", DİA, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 154; Ayrıca Bkz. Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Lârende Kazası Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (SUTAD)*, S. 47, Aralık 2019, ss. 217-238; Mehmet Emin Yardımcı vd., "Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı "Mültezim", *Düzce İktisat Dergisi*, C.1, S. 1, Aralık, 2020, ss. 57-68.

³⁹⁹ Genellikle sicillerde bu durum "Mart ibtidasından sene tamamına varıncaya kadar" ifadesiyle zikredilmiştir.

Örneğin Gurre-i Şevval 1021/25 Kasım 1612 tarihinde Ruha (Urfa) bölgesindeki Haremeyn Evkafına ait yerlerin vergilerini⁴⁰⁰ toplamak üzere her yıl 400 kuruş olmak üzere 3 yıllığına Hüseyin Bey isimli mültezime verilmiştir⁴⁰¹.

Mültezimler, Darüssaade ağası ile yapılan ilk anlaşma sırasında anlaşılan parayı peşin olarak ödememişlerse, bir kefil bulmak zorunda olmuşlardır. Keza yukarıdaki örnekte de mültezim, Sefer Ağa isimli birini kefil göstermiştir. Mültezimler, peşin ödeme yaptıklarında ise herhangi bir kefil bulmalarına gerek görülmemiştir⁴⁰².

İltizamlarla ilgili Haremeyn Müfettişliği kayıtlarında dikkat çeken bir diğer husus ise kayıtların tarihlemelerinin günü gününe yapılmış olmasıdır. Normal mahkeme ve diğer şer'î işlemlerle ilgili kayıtlarda, evâil, evâsıt, evâhir gibi ifadelerle ayın hangi döneminde olduğunu belirten ifadeler kullanılırken, iltizam kayıtlarında gün bazlı tarihleme yapılmıştır. Bu da iltizamdaki muhasebeleştirilmenin günlük olarak tutulmasından kaynaklanmıştır⁴⁰³.

2.4. VAKIF ŞARTLARI İLE İLGİLİ MESELELER

Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesindeki vakıflarda yaşanan problemlerde genel olarak çözümün ilk ayağı mütevelliler olmuşlardır. Mütevelliler problemi çözemediklerinde ise konuyu müfettişe bildirmişler böylece şer'î olarak mahkeme sürecini başlatmışlardır. Ancak nâzır da vakıflarda yaşanan bazı problemlerde konuya dahil olabilmıştır. Yukarıda değinilen problemlerin yanında, bazı vakıfların tasarrufları ve vakıf şartları ile ilgili yaşanan karmaşada da nâzır, davalara dahil olabilmıştır. Böyle davalarda mahkemenin kendi bulunduğu mecliste akdedilmesini isteyen nâzır, böylece vakıflarda yaşanan belli başlı problemlere bizzat tanıklık etmiştir.

Bu tür işlemlerin süreçleri sicillere kaydedilirken, yalnızca ilgili davanın nâzırın huzurunda görüldüğü bilgisine yer verilmiş, başka da bir detay sunulmamıştır. Bu sebeple dava süreçlerine nâzırın ne şekilde katkı sunduğunu net olarak söylemek zordur. Ancak, nâzırın, yalnızca davaları dinlemekle yetinmediği düşüncesi, bu tür davaların kayıtlarına bakıldığında ağır basmaktadır. Nitekim davaların bir süreç aldığı, tek bir celsede konunun

⁴⁰⁰ Bu vergi kalemleri sicillerde, "...a'şâr-ı şer'iyye ve rûsûm-ı örfiyye ve cürm-ü cinayet ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve bâd-ı hevâ ve bi'l-cümle vakf için kadîmden zabt olunan cümle mahsûlât..." denilerek not edilmiştir.

⁴⁰¹ EHM ŞS. 6, 46/1 (Gr. L 1021/25 Kasım 1612); EHM ŞS. 6, 46/2 (Gr. M 1022/21 Şubat 1613).

⁴⁰² EHM ŞS. 6, 92/1 (5 Ş 1023/10 Eylül 1614); Ayrıca Gedik Ahmet Paşa'nın Karahisar-ı Sahip'te bulunan vakıflarının mukataalarından olan İnebolu Çiftliği ve sair mukataalarının mülteziminin değişerek başkasına iltizamın verilmesiyle ilgili kayıt. EHM ŞS. 4, 17/2 (Evs. N 1003/Mayıs 1595).

⁴⁰³ EHM ŞS. 6, 61/2 (15 N 1022/29 Ekim 1613).

karara bağlanmadığı bilinmektedir⁴⁰⁴. Bu sebeple nâzır önünde yapılan mahkemelerin, son celseler olduğu ve burada da bir çözüme ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, nâzır, mahkemelerin en azından tahkikat aşamalarında, ehl-i vukuf ve ehl-i hibrenin belirlenip mahkeme sürecinin daha hızlı ve doğru sonuçlanmasını sağlamış olma ihtimali vardır. Yine davanın konusuna göre esnaf teşkilatlarının idarecilerini de yeri geldiğinde sürece dahil etmiş ve meselelerin çözümünü sağlamış olmalıdır. Tüm bunlara ilaveten Haremeyn Evkaf Nâzırı yani Darüssaade ağasının huzurunda mahkemenin icrası da davacı ve davalıların tutum ve davranışlarını da müsbet yönde etkilemiş olmalıdır.

Sicillerde fazla olmasa bile özellikle mühimme kayıtlarındaki detaylardan, Darüssaade ağası eliyle vakıflarda yaşanan neredeyse her problemin Divân'a bildirilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁵. Bu durumda nâzır, vakıflarda yaşanan belli başlı sorunların neler olduğunu hem mahkemeleri bizzat kendisi dinleyerek hem de mütevelliler ve müfettişle istişare ederek öğrenmiş olmalıdır. Sonrasında ise bunları Divân-ı Hümâyûn'a sunmuş ve gerekli düzenlemelerin ve emirlerin çıkmasını sağlamıştır.

Nâzırların dahil olduğu vakıf problemlerinden birisi de vakıf şartlarıyla ilgili konulardır. Özellikle sahte vakfiye veya şartlarla ilgili davaların bazılarının nâzırın da bulunduğu bir yerde akdedildiği görülmektedir. Bu konuya dair bir dava kaydı da sahte vakfiye ve vakıf şartları ile ilgili problemlerin hem bir vâkıa olduğunu hem de nâzırın bu tür davalara kayıtsız kalamadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Davanın detayları, sahte vakfiyelerin veya değiştirilmiş şartların önüne nasıl geçildiği ve gerçek vakfiye şartlarına nasıl ulaşıldığı ile ilgili önemli ayrıntılar içermektedir⁴⁰⁶. Darüssaade

⁴⁰⁴ EHM ŞS. 1, 101a/1 (Evl. S 1032/Aralık 1622).

⁴⁰⁵ BOA, Mühimme Defteri, 48, 176 (990/1582); BOA, Mühimme Defteri, 49, 439 (19 Ca 991/10 Haziran 1583); BOA, Mühimme Defteri, 52, 822-845-853 (992/1584); BOA, Mühimme Defteri, 53, 259 (5 Safer 992/17 Şubat 1584)

⁴⁰⁶ Dava kaydının transkripsiyonu şöyledir: “Mahmiye-i Kostantiniyye’de vâkı merhum Davud Paşa camii ve imaretinin evkafına sabıkan mütevellî olan fahrül emâsil işbu hâmilül’-kitab Mehmed Bey bin Aydın yedinden hususi atının istimâna evkafı mezbure Nâzırı olan fahrül havâs Ağa mübaşeretleriyle bilfiil İstanbul kadısı olan Mustafa Efendi hazretleriyle bu fakire buyurulduyi şerif vârid olup mûmâ ileyh Mustafa Efendi dahi bu fakire tefvîz ve ihtibâr buyurdıkları ecilden ağayı müşârün ileyh huzur-ı âlilerinde meclis olunup ihzâr-ı husamâ kâındıkda mezbur Mehmed Bey fahrülmuhadderât Zeyni Hatun tarafından nehc’i-ş-şer’i üzere husus-ı atıye vekâleti sabite olan etebbâ-ı hâssadan el-Hâc Mehmed bin Mehmed mahzarında takrir-i kelâm edip Evkaf-ı merkumeye mukaddema ben mütevellî olup istikâmet üzere hizmet ederken mezbure Zeyni Hatun bir tarikle hilâf-ı şer benim bilâ sebep tevliyetimi almış sual olunup icrâ-yı hak olunmak talep ederim diyüb vekil-i mezbur istintak olundukda vâkıf-ı merkumun tevliyeti karındaşı Mehmed Beye ve evlâdına ve evlâd-ı evlâdına meşrut olup müvekkile-i mezbûre Zeyni Hatun mezbur Mehmed Beyin sadriye kızı Şahdîdar hatunun kızı olup şart-ı vâkıf mucibince tevliyet-i mezbure hak-ı şurutu vakfiyesinde mesturdur diyüp takririne muvafık bir vakfıname ibrâz edilmek mezkur Mehmed Bey cevap verip müvekkile-i mezbure Zeyni Hatunun ettiği davayı telbis (elbise giydirilmiş, kılıf, uydurulmuş) ve ibraz ettiği vakfiyeye hilâf-ı vâkidir. Merhum merkumun kadîmü’l-eyyâmdan ilâ hezihi’l-ân ma’mulün bihâ olan vakfiyesi hizâne-i âmirede mahfuz ve mazbut olup sureti mütevelliler yedlerinde mevcuddur ona nazar olunup mucebiyle amel olunsun ol takdirce hak-ı tasarruf-ı tevliyet benimdir diyüp sabıkan İstanbul kadısı olan merhum ve Demirder Saçlı Emir Efendi hazretleri imzasıyla mumzâ hizânede mahfuz olan vakfınamesinin suretini ibrâz idüp ve nazar olundukda vâkıf-ı merkum tevliyeti evvelâ kendi nefisine ba’de ibnâsına ve ba’delinkıraz eslâh utekâsına ve ibnâ-ı utekâsına ilâl-inkıraz ba’dehüm saadetlû padişah hazretleri kime tevcih ederse ol ola diyü mestur bulunup müvekkile-i mezburenin davası ve şurutun aslı bulunmayıp ve şurût-ı vâkıf mucibince meşruta olanlar münkariz olup saadetlû padişaha müntehî olup onlar dahi merkum Mehmed

ağası, bizzat bu mahkemenin dinlenmesi için İstanbul Kadısını bir buyrulduyla görevlendirmiştir. Bundan, ihtiyaç duyulması durumunda Haremeyn Müfettişinin yanına başka kadıların da vakıf davalarına görevlendirilebildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bir kişinin mahkemeye sahte vakfiye ibraz etmesinden sonra bu vakfiyenin nasıl tashih edildiği de mezkûr davadan öğrenilmektedir. Tüm bu detaylar, vakıf davalarının çözümünün nasıl olduğuyla ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Söz konusu dava aslında bir tevliyet meselesidir. Buna göre, Davud Paşa Camii Vakfı'nın eski mütevellisi, Zeyni Hatun'un sebepsiz yere tevliyeti elinden aldığını iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. Sonrasında ise Zeyni Hatun'un vekili, onun vakfiyedeki tevliyet şartlarına göre ve vakıf kurucusunun torunu olması hasebiyle müteveli olduğunu söylemiş ve bu iddiasına delil olarak da bir vakfiye sunmuştur. Bunun üzerine davacı Mehmed Bey, Zeyni Hatun'un vekilinin mahkemeye sunduğu vakfiyenin sahte olduğunu, asıl vakfiyenin şartlarının Hazîne-i Âmire'de muhafaza edildiğini ve buraya bakılması gerektiğini söylemiş, kendi elinde bulunan vakfiye suretini de mahkemeye sunmuştur. Buradaki yazılı şartlara göre vakıf kurucusunun tevliyet şartlarının, sırasıyla erkek evlatları, en salahiyyetli azatlı köleleri ile padişahın atadığı bir kişide olduğu görülmüştür. Davacı Mehmed Bey'in de bizzat padişahın atadığı bir müteveli olduğu açığa çıktıktan sonra Zeyni Hatun'un elinden tevliyet alınmış ve Mehmed Bey, yeniden müteveli olmuştur.

Bu davada Haremeyn Evkaf Nâzırı'nın etkisi açıkça görülebilmektedir. Nitekim gerek davayı dinleyecek kadıları bizzat belirlemesinden gerekse de davayı huzurunda akdettirmesinden nâzırın bu tür önemli vakıf problemlerine duyarsız kalmadığı sonucu çıkartılabilir. Ayrıca buradaki mütevellinin bizzat padişah tarafından atanmış birisi olması da dikkat çekmektedir. Nâzırın, nezaret bünyesindeki vakıflarda görev yapacak mütevellilerin seçiminde ve atanmasında da etkili olduğu yukarıda ifade edilmişti. Burada da Davutpaşa Evkafının mütevellisinin vakıf şartına göre bizzat padişah tarafından atanması şartı olduğundan bu mütevellinin de nâzırın işareti ile Davut Paşa Camii Evkafına müteveli olarak atanmış olma olasılığı yüksektir. Zira nâzır, bu sebeplerden dolayı davanın, bizzat kendi huzurunda görülmesini istemiş olmalıdır.

Bu hususa örnek verilebilecek başka bir vakıf davası da vakfın inkârı ile ilgilidir. Dava, Haremeyn mütevellisi ile vakıf kurucusunun borcu sebebiyle vakfı inkâr eden vârisler arasında cereyan etmiştir. Mahkeme bizzat Haremeyn Evkaf Nâzırı'nın

be yi nasb edip ve bilcümle beher vecihle tevliyete layık ve şart-ı vâkıf mucibince tevliyet müstehak olup ibkâsı lazım olmağın olaki vâkıfdır bittaleb ketbolundu.” EHM ŞS. 8, 46-1 (Gr. S 1011/21 Temmuz 1602).

bulunduğu yerde dinlenmiş ve onun önünde çözümlenmiştir⁴⁰⁷. Buna göre, vakıf kurucusunun ölmeden evvel borcu olması ve muhallelâtının da bu borcu karşılamaya yeterli gelmemesi sebebiyle vârisler, vakfı inkâr etmişlerdir⁴⁰⁸. Bu sebeple vârisler, Haremeyn mütevellisi tarafından şikayet edilmişlerdir. Sonunda vakıf kurucusunun muhallelâtının borcu karşıladığı öğrenilmiş ve vakfın sahih olduğuna karar verilmiştir. Davayı Rumeli Kadıaskeri Kemaleddin b. Mehmed ile Haremeyn Müfettişi birlikte dinlemişlerdir. Davanın başında yer alan bir not bu hususu doğrulamaktadır⁴⁰⁹. Bu konu Haremeyn Evkafı Nezareti davaları özelinde irdelenmesi gereken bir konudur. Nitekim teamülde Haremeyn mütevellisinin müfettişlik haricinde başka bir mahkemeye genelde başvurmadığı bilinmesine rağmen⁴¹⁰ Rumeli Kadıaskeri'nin de davayı dinlemesi önemli bir ayrıntıdır. Zira, Darüssaade ağasının bazı önemli vakıf davaları için İstanbul'daki diğer kadıları da görevlendirmesi gerçeğinden hareketle, Haremeyn Müfettişi ile birlikte Rumeli Kadıaskeri Kemaleddin b. Mehmed de bu davanın dinlenmesinde görev almış olmalıdır. Özellikle karmaşık ve önemli davalarda davaların daha doğru çözümlenmesi maksadıyla bu yönde bir usul benimsenmiş olmalıdır. Bu başlık altında ele alınan iki dava örneği, bu gibi önemli vakıf meselelerinin üst düzey kadıların, müfettişle birlikte çalışmış olduklarını da ortaya koymaktadır.

2.5. VAKIFLARIN NÂZİR İZNİYLE BORÇ ALIP VERMESİ

Haremeyn Evkaf Nezaretinin yükümlülük ve sorumluluklarının örfi kaidelere dayandığı ifade edilmişti. Kurumsal manada nezaretin uhdesine sunulan çok sayıda vakfın bilumum işleri de nâzırın özel izni ve bilgisine bağlı olmuştur. Vakıfların kendi aralarında mütevellileri eliyle borç alıp vermeleri de nâzırın izniyle gerçekleştirilen işlemlerdendi⁴¹¹. Vakıflar arasındaki bu borç alıp verme işlemine ise *istikrâz* adı

⁴⁰⁷ EHM ŞS. 1, 24a-1 (Ra 1021/Nisan-Mayıs 1612)

⁴⁰⁸ Borçlu kişilerin kurmuş olduğu vakıf konusu vakıf hukukunda ele alınmış ve değerlendirilmiş bir meseledir. Buna göre kişinin ölmeden evvel kurmuş olduğu vakıf sahih olarak değerlendirilmiş ancak kişinin borcuna karşılık bir muhallelâtının bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Berki, *Vakıflar*, ss. 77-78.

⁴⁰⁹ Mezkûr kaydın başındaki not ise oldukça dikkat çekicidir. Burada, “*lemmâ uriza aleyye el-kitâbü’z-zâhiru min-fehâvîhi asâri’s-sıdk ve’s-savâb ve’l-gıbbeti alâ-nehci’s-şerî’ati’l-garrâ ve’l-huccetü’l-beyzâ kabiltühû ve’rtezeytuhû ve nefeztuhû ve emzaytuhû harrehhü’l-fakir Kemaleddin b. Mehmed el-Kâdî bi asâkiri Rumeli el-me’mûr ufiye anı*” şeklinde bir not dikkat çekmektedir. Burada, davanın Rumeli Kadıaskeri Kemaleddin b. Mehmed tarafından da imza edildiği ifade edilmektedir.

⁴¹⁰ Bazen Haremeyn mütevellisinin kaza kadılarına da davaların dinlenmesi için başvuruda bulunmuş ancak bu davalar sonrasında Müfettişliğin kayıtlarına geçirilmiştir. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Yaşam, Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul’unda Yaşam*, Ed: Timur Kuran, İş Bankası Yayınları, C.5, İstanbul, 2010, ss. 114-117; EHM ŞS. 1, 51b/1 (Evl. Z 1023/Ocak 1615).

⁴¹¹ Bu mesele dahilinde ele alınması gereken ‘istikrâz’ konusuna aşağıda temas edilecektir. Bu sebeple biz bu başlık altında istikraz konusuna fazla temas etmeden nâzırın bu tür işlemlerdeki salâhiyetine temas edeceğiz.

verilmekteydi⁴¹². Özellikle vakıfların kayıtları incelendiğinde bu işlemlerin mütevelliler eliyle ve nâzırın izniyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu şekilde gerçekleşmiş bir işleme bakıldığında da vakıflar arasında gerçekleşen istikraz işlemlerinde nâzırın onayının önemi açıkça görülmektedir. Örnek istikraz işlemindeki süreç ise şöyle olmuştur: öncelikle Gedik Ahmed Paşa Vakfı ile Ali Ağa Evkafı arasında vuku bulan istikraz işlemine göre her iki vakfın mütevellileri borç alma konusunda kendi aralarında öncelikle anlaşmışlar ve borç alınacak bedeli belirlemişlerdir. Sonrasında ise durumu, dönemin Darüssade Ağası ve Haremeyn Evkaf Nâzırı Server Ağa'ya bildirmişler ve onun da onayını aldıktan sonra borç alıp verme işlemini kayda geçirmek üzere müfettişe başvurmuşlardır⁴¹³. Mahkemede borca kefil olarak Gedik Ahmed Paşa Evkafının kâtibi Mehmed Çelebi ile vakıf câbisi Pervâne b. Abdullah belirlenmiş, Ali Ağa Evkafının mütevellisi de kefaleti kabul ederek işlem tamamlanmıştır⁴¹⁴.

Vakıfların kendi aralarında borç alıp vermesinin altında yatan en önemli sebep ise vakıf binalarının tamiri idi. Bundan dolayı kasasında bu tamirleri yapacak miktarda para bulunmayan vakıflarda mütevelliler, farklı vakıfların mütevellileriyle anlaşarak borç para alma yoluna gitmişlerdir. Tamir konusu vakıfların en önemli gider kalemlerinden birisini oluşturmaktaydı. Nitekim özellikle büyük ve çok sayıda akarı olan vakıflarda bile kimi zaman binaların tamirini yaptırmaya yetecek paranın bulunamadığı görülmektedir. Mezûr örnekte de Gedik Ahmed Paşa Evkafının binalarının tamirini yapmak üzere Ali Ağa Evkafından borç alınmıştır. Bu önemli iş için Darüssaade Ağası Server Ağa da izin vermiştir⁴¹⁵.

3. KADI İZNİ, FETVA VE EMR-İ SULTANÎ GEREKTİREN VAKIF KONULARI

Mütevellilerin, vakfiyelere göre vakıfları idare etmek ve işletmeleri noktasında geniş yetkileri ve salahiyeti bulunmaktaydı. Ancak buna rağmen mütevellilerin de

⁴¹² Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 520.

⁴¹³ Mahkemeye konu kaydettirilmek için gelindiğinde Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellisi şöyle demiştir; “Mütevellisi olduğum Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait dükkânlar ve hamam yanıp vakıf tarafından bunların tekrardan inşası ve tamirini gerçekleştirmek üzere para bulunmamaktadır. Bu sebeple borç almak lazım gelmektedir. Gedik Ahmed Paşa Evkafının Nâzırı Darüssaade Ağası Server Ağa b. Abdulmu’in bilgisi dahilinde (marifetiyle) Ali Ağa vakfından 41 bin akçe aldım” demiştir.

⁴¹⁴ EHM ŞS. 4, 1/1 (Evh. B 999/Nisan 1591). Bu arada Gedik Ahmed Paşa Evkafı, 993/1584 senesinde yani henüz Haremeyn Evkaf Nezareti kurulmadan önce Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'nın nezaretine verilmiştir. BOA, Mühimme Defteri, 60, 264.

⁴¹⁵ Bu mesele *istidâne* başlığı altında değerlendirilmiş bir meseledir. Ali Haydar Efendi, *Tertib*, s. 588-589; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf -B*, 1327, s. 183. (tıpkıbasım: Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar içerisinde).

vakıflar üzerinde yapacakları bazı işlemler için özel izin ve yetki alması gerekmektedir. Bunlar arasında yukarıda üzerinde durulduğu gibi vakıflar arasında borç alıp verme istikraz yer almaktaydı. Bunun haricinde daha farklı işlemler de müfettiş izni ve padişah iznine bağlıydı. Bu özel izinleri gösteren en önemli hukukî belgeler, kadı izni, fetvalar ve *Emr-i Sultani* denilen padişah emir ve hükümleri idi.

Bazı özel vakıf problemlerinde mütevellilerin ya da nâzırın arzıyla da padişah hükmü alınabilmekteydi⁴¹⁶. Örneğin tasarruflarla ilgili girift konularda fetvalara başvurulabilmekteydi. Yine vakıflarla ilgili çeşitli tebdil ve tağyir, vakıf arazilerinin satılması ya da vakıf arazilerinin uzun süreli kullanımları gibi konularda padişah emri istenilmekteydi. Bunların yanında mütevellinin yapmış olduğu birçok işlemin de izne tabi olduğunu belirtmekte fayda vardır. Mütevellinin yapmış olduğu bu işlemlerin kontrolü ve izni de şer'î olarak kadıya bağlı olduğu için yine kadı, gerektiğinde gerekli tahkikatı yaparak bu işlemin vakıf için menfaati olup olmadığına göre karar ve gerektiğinde işlem için izin vermektedir.

3.1 MÜFETTİŞTEN İZİN ALINMASI GEREKEN KONULAR

Haremeyn mütevellisi ve Nezaretin altında çalışan diğer mütevelliler, vakıf mallarıyla ilgili değiştirme (tebdil) ve kiralama usulleri ile ilgili işlemlerde, özellikle mukataa, icâreteyn gibi⁴¹⁷ hususi kiralamalarda, müfettişin iznine tabi idi. Bunlara ilaveten vakıf mülklerinin tamirinin yapılması için de mütevellî, kadıya başvurarak keşif talebini iletmekte, sonrasında yapılan keşiflerle akarın tamire ihtiyacı olduğuna karar verilip tamirin de vakıf parasıyla yapılmasına izin verilmesi durumunda binaların tamirini yapmaktaydı⁴¹⁸. Yine vakıf binaların tamiri gerekip, vakfın buna yetecek parası olmadığı durumlarda borç alınması (istikraz) gerektiğinde de mütevellinin bu işlem için müfettişe başvurması ve izin alması gerekmektedir. Ancak Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesindeki uygulamada mütevellinin nâzırdan da izin aldığı görülmektedir⁴¹⁹.

Mütevelliler, özellikle vakıf parasıyla tamir yapmak istediğinde, harcanacak bedeli önceden keşif yaptırarak tespit ettirmişlerdir. Akabinde ise müfettiş, vakfın tamire ihtiyacı olduğuna ikna olduğunda mütevellinin tamir için vakıf parasını kullanmasına izin

⁴¹⁶ AE.SMST.III. 15/959 (25 Ş 1181/16 Ocak 1768).

⁴¹⁷ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 377.

⁴¹⁸ EHM ŞS. 4, 17/2 (Evs. N 1003/Mayıs 1595).

⁴¹⁹ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 556.

vermiştir. Böylelikle mütevellilerin tamir bahanesiyle vakıf gelirlerini gereksiz yere kullanımının önüne geçilmiştir⁴²⁰.

Bu konuya Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellisi Ahmed Çelebi b. Ali'nin 1009/1601 senesinde, mahkemeye izin talebiyle başvurması örnek gösterilebilir. Bu işlemde müteveli Ahmed Çelebi, vakfın akarı olan hamamın kurşunlarının ve su döşemelerinin bazı yerlerinin çok acil tamire ihtiyacı olduğunu belirterek vakıf parasıyla tamir ettirmek istediğini, bunun için keşif yapılarak ne kadar para gideceğinin belirlenmesini istemiştir. Sonrasında mahkemeden Mevlâna İbrahim ile hassa mimarlarından Üstat Mehmed b. Abdullah ile ehl-i vukuftan oluşan heyet, hamama giderek, mevcut halini görmüşler ve tamirata ihtiyaç duyduğunu mahkemeye bildirmişlerdir. Keşif heyeti ayrıca, tamirat için gidecek bedeli de istişare ile belirlemişlerdir. Keşif raporunun mahkemeye ulaşmasının ardından da müfettiş, hamamın vakıf malıyla tamirinin yapılmasına izin vermiştir⁴²¹.

Özellikle vakıf mallarıyla tamirler yapılmak istendiğinde mütevellinin mahkemeden izin almak zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakıf akarlarını kullanan kiracıların yapacakları tamiratlar için mütevellinin izninin yeterli olduğu görülmektedir⁴²².

Vakıf mülklerinin mukataaya çevrilmesi konusunda da yine müfettişin izni gerekmektedir. Mukataaya çevrilecek akarlar için müteveli, öncelikle bir keşif talebinde bulunmakta, keşif heyeti tarafından bu akarlar yerinde görülerek mukataaya çevrilmesine ihtiyacı olup olmadığına⁴²³ karar verilmekteydi. Mütevellinin keşif talebindeki beyanına uygun bir durum söz konusuysa ve vakfın mukataaya çevrilmesi, vakıf için daha hayırlı olacağı kanaati oluşursa, arazinin mukataa olarak işletilmesine izin verilmekteydi⁴²⁴.

Edirne'de bulunan Haremeyn Evkafından bir evin yıkılıp kirasının da tamirine kâfi gelmemesi nedeniyle evin tamamen yıkılarak arsasının mukataaya çevrilmesi ile ilgili bir mahkeme kaydı, bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Buna göre, Edirne'de bulunan Haremeyn Evkafının mütevellisi İbrahim Bey, icâre-i müeccele ile kiralık olan bir evin harap olması sebebiyle tamire ihtiyacı olduğunu ve tamirini yapacak kadar vakfın

⁴²⁰ EHM ŞS. 8, 9/2 (20 B 1020/28 Eylül 1611).

⁴²¹ EHM ŞS. 4, 22/1 (Evs. B 1009/Ocak 1601). Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafından olan 18 tane odanın tamirinin vakıf parasıyla tamirinin yapılmasının izninin talep edilmesiyle ilgili mahkeme kaydı. EHM ŞS. 8, 9/2.

⁴²² EHM ŞS. 8, 49/1; EHM ŞS. 1, 3b/2; 5b/1; 31a/1; EHM ŞS. 6, 4-2.

⁴²³ Mukataalar, ikinci bölümde vakıf akarların devamlılığının sağlanması bahsinde geniş çapta değerlendirilecektir.

⁴²⁴ EHM ŞS. 6, 21/3 (M 1021/Mart 1612).

gelirinin olmadığını belirtmiştir. Mütevellî, vakfın mukataaya çevrilmesinin daha iyi olacağını söyledikten sonra, bu konuda keşif yapılarak müfettişten vakfın mukataaya çevrilmesi için izin istemiştir. Sonrasında mahkemeden Nâib Şüca Efendi, hassa mimarlarından Hacı Şaban ve ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti, vakıf evi incelemek üzere Edirne'ye gitmişlerdir. Vakfı gördükten sonra mütevellînin beyanı gibi evin tamirinin zor olduğuna kani olmuş ve durumu müfettişe rapor etmişlerdir. Müfettiş de evin yıkıntısının satılarak arazisinin mukataaya çevrilmesine izin vermiştir⁴²⁵.

3.2. FETVÂ TALEP EDİLEN VAKIF MESELELERİ

Vakıf davalarının çözümünde fetvalara sıklıkla başvurulmaktadır. Bazı vakıf davalarının oldukça karmaşık ve çözümünün zor olduğu görülmektedir. Zira yukarıda muhtelif başlıklarda değinildiği gibi vakfiye şartları veya vakfiyeye ulaşılamıyor olması durumu veya tasarrufların intikalleri gibi girift davalarda müfettiş tarafından Şeyhülislamdan fetva talep edilebilmiştir⁴²⁶. Haremeyn vakıflarıyla ilgili en çok fetva talep edilen meselelerin, Haremeyn cihetine geçişlerle ilgili konular, mutasarrıfların bulunmaması, tamirler gibi bahislerde yoğunluk kazandığı görülmektedir⁴²⁷. Bunun yanında vakıf mutasarrıfların yapmış olduğu bazı işlemlerin de müfettiş eliyle tam bir çözüme kavuşturulması maksadıyla fetvâ alındığı görülmektedir. Özellikle vakıf akarlarının mevcut mutasarrıflarının yaptığı kiralamalar ya da başka uygulamaların vakıf hukukuna uygun olup olmadığı konusu, davalarda en çok dikkat edilen meselelerdendir. Bu noktada Şeyhülislam fetvaları yol gösterici olmaktadır. Vakıf sorunlarının ve fikhî açıdan değerlendirilmesi gereken hususların çok fazla değişkenlik arz etmesi bakımından fıkıh kitaplarında zikredilmemiş belli başlı meseleler de az da olsa çıkabilmekteydi. Buna örnek teşkil eden bir vakıf davasında, bizzat şeyhülislama yöneltilen soru ve fetvayı içeren metinlere de yer verildiği görülmektedir. Mesela vakıf bir evin mutasarrıfı tarafından başkasına kiralanması sonrasında yaşanan bir kira bedeli ile ilgili meselenin çözümü fetva ile gerçekleşmiştir. Bu hususla ilgili dava kaydında şu ifadeler yer almaktadır:

“husûs-ı mezbûr istiiftâ olunup fetvâ-yı şerîfeden “Hind kendüye galesi meşrût olan vakıf menzili Amr’a icâr ettikde Amr’dan yetmiş bin akçe icâre-i mu‘accele almış olup ba‘dehû Hind-i mezbûre menzil-i merkûmu Amr’dan almak murâd edicek, aldığı

⁴²⁵ EHM ŞS. 6, 47/2; 47/3 (Evl. Safer 1022/Mart 1613).

⁴²⁶ EHM ŞS. 6, 10/3. (Evl. Cemaziyelahir 1019/Ağustos 1610).

⁴²⁷ EHM ŞS. 6, 31/2 (Evs. Cemaziyelahir 1021/Ağustos 1612).

yetmiş bin akçe icâre-i mu‘acceleyi Amr’a vermedikçe menzili Amr yedinden alıp kendisi tasarrufa kâdir olur mu?” deyu suâl olunup cevâb-ı bâ-savâbında “olmaz” deyu buyurulmuş olmağın gıbbe’t-tasdîk fetvâ-yı şerîfe mûcebince işbu hurûf ber-sebîl-i temessük ketb olunup yed-i tâlibe def ‘ olundu’⁴²⁸.

Konu ile ilgili başka bir davada da ölmeden evvel şahitler huzurunda vakıf kurup ancak kadıya vakfı tescil ettirmemiş birinin muhallelfatına beytûlmâl tarafından el konulup konulamayacağına yönelik Şeyhülislam’dan fetva istenmiştir. Şeyhülislam da vakfın kadıya tescili olmasa bile vakfın lazım olduğunu ve beytûlmâl emininin hak talep edemeyeceği yönünde fetva irad etmiştir⁴²⁹.

Dönemin en dikkat çekici sorunlarından olan yangınların da vakıflara etkisi çok büyük olmuş, haliyle bu konuyla ilgili bazı vakıf meseleleri ortaya çıkmıştır⁴³⁰. Özellikle bu yanan vakıf binaların yeniden tamir edilmesi sonrasında durumunun ne olacağı gibi hususlar, mutasarrıfların da konuya dahil olmasıyla çözüm sürecini daha karmaşık hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu gibi davaların çözümünde de yine Şeyhülislam fetvalarının önemli dayanak noktalarından biri olduğu görülmektedir.

Vakıfların yangınlardan nasıl etkilendiği ve yangın sebebiyle ortaya çıkan meselelerin mahkemelerde fetva ile nasıl çözüldüğünü gösteren bir dava kaydı, sosyal bir vakanın, vakıfların idaresini ve tasarrufunu nasıl zorlaştırdığını ve şeyhülislam fetvalarının bu tür davalardaki önemini ortaya koyması açısından dikkat çekmektedir. Buna göre, vakıf kurucusu, azatlı kölelerinin tasarrufuna ve onların evlatlarına vakfını şart etmiştir. Azatlıların tasarrufu sırasındayken evlerin tamamının yanmasından sonra mutasarrıflar, mütevelliden izin alarak kendi mallarıyla evleri yeniden yaptırmışlardır. Ancak azatlılardan birisi yaptırmış olduğu evi kendisi de Medine fukarasına vakfetmiştir. Vefat ettikten sonra Haremeyn mütevellisi ise azatlının vakıf evine el koymak istemiş ancak hayatta olan diğer azatlı köleler, evin tasarrufunun kendilerinde olduğunu iddia ederek müteveli ile karşı karşıya gelmişlerdir. Hatta mütevelliyi de dava etmişlerdir. Müteveli ise mezkûr azatlının kurmuş olduğu vakfa ait, Haremeyn Müfettişinin imzası bulunan vakfiyeyi mahkemeye sunmuştur. Bu noktada Haremeyn Müfettişi, şeyhülislandan meselenin halli için fetva istemiş, o da fetvasında; yangından sonra vakıf arazinin üzerine bina yapıp vakfeden azatlı kölenin vakfına, diğer azatlıların

⁴²⁸ EHM ŞS. 1, 123b/1.

⁴²⁹ EHM ŞS. 6, 10/3 (Evl. Cemaziyelahire 1019/Ağustos 1610).

⁴³⁰ Bu tarihe dönemlerde sıklıkla İstanbul’da yangınlar çıkmıştır. Vakıflar da bu yangınlardan etkilenmiştir. *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, C.1, s. 554.

müdahalesinin olamayacağı yönünde bir cevap vermiştir. Şeyhülislamın bu fetvasından sonra bu kez diğer azatlılar, vakfı inkâr yoluna gitmişlerdir. Mütevellî ise vakfın azatlı köle tarafından kurulduğunu ifade eden şahitler mahkemeye getirince vakıf arsa üzerine yapılmış olan ev, azatlı kölenin vakfı olarak kalmış ve diğer azatlılar evden el çektiler⁴³¹.

Buna benzer ve oldukça karmaşık görünen bir vakıf davasında da yine Şeyhülislam Hocaade Es'ad Efendi'den⁴³² bir fetva alınarak meselenin çözümü sağlanmıştır. Buna göre, Üsküdar'da Debbağlar Mahallesi'nde sâkin olan Saadet bt. Abdullah'ın vakfı üzerinde cereyan eden anlaşmazlık sonrasında Şeyhülislam Hocaade Es'ad Efendi'ye,

“Hind'in utekâya ve evlâd-ı utekâya ba'de'l-inkırâz Medîne-i Münevvere fukarâsına vakf ve teslîm ve tescîl-i şer'î ettiği menzîlini utekâ kendilerine vech-i muharrer üzere vakf olunduğunu isbât ederler iken mücerred ellerinde vakfiyye zâyi' olmağla hâricden Amr ol menzil bana vakfdır deyip bi-gayr-i sübût-ı şer'î utekâya tasarruf ettirmemeğe kâdir olur mu[?]” şeklinde bir soru sorulmuştur. O da buna cevaben *“olmaz”* demiştir⁴³³. Sonrasında bu fetva da davalının yüzüne karşı mahkemede okunmuş, böylece söz konusu mahkeme davacılar lehine sona ermiştir.

Dönemin en önemli sosyal problemlerinden birisi de eşkıyalık faaliyetleridir. Eşkıyaların vakıflara verdiği zararlar Haremeyn Müfettişliği sicilleri kayıtlarına da yansımıştır⁴³⁴. Eşkıyaların vakıflara yönelik verdiği zararlar da davalara konu olmuş ancak bunların çözümü konusunda da yine fetvalara başvurularak çözümler sağlanmıştır. Örneğin, Bağdat yakınlarında bulunan Haremeyn Evkafı *Avçuşu*⁴³⁵ mukataasının gelirleri eşkıyalar tarafından ele geçirilmiştir. Dava bilgilerine göre, Haremeyn Mütevellisi Osman Bey'in vekili olan Mustafa Ağa, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın huzurunda görülen mahkemede, müvekkili Osman Bey'in, Avçuşu mukataasının gelirinden 85 bin akçeyi Bağdat'ta bulunan Ahmet Bey isimli kişiye emanet ettiğini, Ahmet Bey'in de bu vakıf parasını vermediğini ve el koyduğunu söylemiştir. Bunun üzerine davalı Ahmet Bey, bu paranın elinde olduğu dönemde Bağdat'ın Uzun Ahmed oğlu Mustafa⁴³⁶ isimli

⁴³¹ ; EHM ŞS. 1, 8b/1 (Evl. Ramazan 1019/Kasım 1610).

⁴³² Vefatı: 14 Şâban 1034/22 Mayıs 1625. M. Münir Aktepe, “Es'ad Efendi”, *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, ss. 340-341.

⁴³³ EHM ŞS. 1, 105a/1 (Evs. Cemaziyelahir 1032/Nisan 1623).

⁴³⁴ Bu konu 3. Bölüm'de geniş olarak değerlendirilecektir.

⁴³⁵ Yazılışı ‘اوجوشی’ bu şekildedir.

⁴³⁶ Uzun Ahmet oğlu Mustafa ve kardeşleri 1607 senesinde Bağdat'ı ve Basra'ya kadar olan bölgeyi istila edip Osmanlı idaresine zor zamanlar yaşatmıştır. 1608'de Cigalazade Mahmud Paşa nihayet asileri ele geçirerek bölgeyi güvenli

eşkıya tarafından ele geçirildiğini hatta kendisinin de eşkıyaların zulmüne uğradığını ve uzun süre hapsedildiğini söylemiştir. Bu süre zarfında eşkıyaların, tüm mal varlığını ve vakıf parasını ele geçirdiklerini, bu sebeple de vakfın parasını verecek durumunun olmadığını beyan etmiştir. Mahkemeden Ahmet Bey'den bu ifadelerini doğrulayacak delil istediğinde ise mahkemeye gelen şahitler olayı doğrulamışlardır. Onların beyanları sonrasında konunun çözümü noktasında Şeyhülislam'dan da görüş istenmiştir. Şeyhülislam da Ahmed Bey'in bu söylediklerinin doğruluğuna bir de yemin etmesi gerektiği konusunda fetvâ vermiştir⁴³⁷. Ahmed Bey, bunun üzerine bir de yemin etmiş sonrasında da kendisinin üzerinde kalan vakıf parasından beraat ettirilmiştir⁴³⁸.

3.3. EMR-İ ŞERÎF (PADİŞAH EMRİ) GEREKTİREN VAKIF MESELELERİ

Vakıf davalarında *emr-i şerif* diye ifade edilen padişah hüküm ve fermanları gerek özel vakıf problemlerinde gerekse umumi ilgilendirecek vakıf meselelerinde de önemli birer çözüm aracı olmuştur. Ele alınan dönemde de Padişahlar, vakıflarla ilgili gerek özel gerek hususiyet arz eden fermanlar çıkartmışlar vakıflarla yakından ilgilenmişlerdir⁴³⁹. Nitekim bu dönem, Osmanlı Devleti'nde vakıflarla ilgili ilk genel anlamda düzenlemelerin yaşandığı dönem olarak da değerlendirilebilir. Zira çalışmanın da konusu olan Haremeyn Evkaf Nezareti gibi önemli bir kurum bu dönemde ihdas edilmiştir⁴⁴⁰.

Padişahlar, vakıf davalarıyla ilgili de fermanlar çıkarmışlardır. Özellikle müteveli, Darüssaade ağası ya da çeşitli kimseler aracılığıyla yazılan arzlarla vakıflarla ilgili bir problem padişaha aksettirildiğinde bu konuda fermanlar çıkmıştır⁴⁴¹. Bununla birlikte bazı vakıf işlemlerinde de padişah fermanlarına özel ihtiyaç duyulmuştur. Mesela *istibdâl* gibi vakıf hukuku özelinde tartışmalı olan⁴⁴² işlemlerin emr-i sultanî olmaksızın

altına alabilmiştir. Emirhan Özçelik, "Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)", *Kadim*, S. 4, 2022, s. 5; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, haz. Ziya Yılmaz, C.1, Ankara, 2003, s. 508; Cengiz Oroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, ORSAM, Ankara, 2012, s. 181.

⁴³⁷ Osmanlı muhakeme sisteminde yemin de delil araçlarından birisiydi. Yemin davalıdan istenebildiği gibi davacıdan da istenebilmekteydi. Nitekim burada da görüldüğü şahitlerin beyanının akabinde bir de ye iddia sahibinden yemin etmesi istenmiştir. Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar Toplum ve Ekonomi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 72.

⁴³⁸ EHM ŞS. 6, 24/3. (Evs. Safer 1021/17 Nisan 1612).

⁴³⁹ Örneğin, Hüseyin Ağa Evkafından olan yerlerde vakıf mallarının reayanın varislerine veya şahıslara nasıl intikal ettirileceği ile ilgili Sultan III. Murad'a ait olan ferman için Bkz. BOA, TSMA.E. 0420.12 (Evl. Ra 989/Nisan 1581).

⁴⁴⁰ Sultan III. Murad'ın vakıflara yönelik çok sayıda fermanının olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin Küçük Ayasofya Evkafının vakıf şartlarına göre kâtip ve câbi tayin edilmesi ile vakıf yerlerin gelirlerinin şarta göre toplanması gerektiği ile ilgili fermanı için Bkz. BOA, TSMA.E 0420.10 (Evr. Ra 988/Mayıs 1580).

⁴⁴¹ *Galata Mahkemesi 15 numaralı sicil*, s. 287.

⁴⁴² Kınalızâde Ali Çelebi, vakıf akarların istibdâlinin sebep şartları gerçekleşmesi durumunda istibdâlin kadı izniyle gerçekleştirilebileceğini söylemektedir. Bu şartlardan en önemlisi vakfın harab olması ve vakıftan faydanın kesilmesidir. Bkz. Kınalızâde Ali Çelebi, *Risâle fî Ba'zî Ahkâmî'l-Vakf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, Nr.785, s. 12a.

yapılamadığı vakidir. Hanefî mezhebine göre; belli şartlar çerçevesinde cevaz verilen istibdâl işleminde, üzerinde durulan en önemli husus, muamelenin vakfa faydalı olup olmayacağı konusudur. Bu hususta yine vâkıfın istibdâl şartını koyup koymaması, vakfın menfaatinin sona ermesi, istibdâlde vakıf malla değiştirilecek olan mülkün vakıf maldan daha düşük değerde olmaması gibi birtakım şartlara sahip olması gerekmektedir⁴⁴³. Tüm bunların yanında esas olarak istibdâl işleminin gerçekleştirilmesi için önce hâkimin, son olarak da Padişah izninin alınması şartı⁴⁴⁴.

Aslında, ele alınan tarihlerden daha erken dönemlerde de istibdâl işlemlerinde emr-i sultaniye gerek olup olmadığı konusunda ulema fikir birliğine varamamıştır. Ancak son olarak 951/1543-1544 senesine gelindiğinde Ebussuud Efendi'nin padişaha arzı sonrasında, emr-i sultanî olmadan kadıların istibdâl işlemini gerçekleştirmeleri yasaklanmıştır⁴⁴⁵. Aynı şekilde, Ali Haydar Efendi de bu arz sebebiyle emr-i sultanî olmadan Kadının vakıflar üzerinde herhangi bir istibdâl gerçekleştiremeyeceğini ifade etmektedir⁴⁴⁶.

Uygulamaya bakıldığında ise istibdâl işleminin yapılabilmesi için emr-i sultanînin alındığı özellikle vurgulandığı görülmektedir. Hatta, aşağıda bu konuya dair verilecek örneklerde de görüleceği üzere, bizzat emr-i sultanî suretine de işlem kayıtlarında da yer verilmiştir⁴⁴⁷.

Örneğin, İstanbul'da Akbıyık Mahallesi'nde bulunan ve Haremeyn Evkafına ait bir evin Abdullah Ağa Mahallesi'ndeki başka bir evle istibdâl edilebileceğini ifade eden Sultan I. Ahmed'e ait Evasıt-ı Safer 1021/17 Nisan 1612 tarihli hatt-ı hümayûn suretinde şu ifadeler yer almaktadır:

“İftihârü'l-ulemâi'l-muhakkıkîn muhtârü'l-fuzâlâi'l-müdekkakîn yenbû'ü'l-fazl ve'l-yakîn el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-mu'în müderrisînden olup hâlâ evkaf müfettişi olan Mevlânâ - dâmet fezâiluhû tevki'i refi'i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki düstûrû'l-ekrem müşîr-i efham nizâmü'l-âlem vezîr-i a'zam ve serdâr-ı ekrem Nasuh Paşa edâmallâhu te'âlâ iclâlehu'nun kethüdâlığı hidmetinde olup Dergâh-ı muallâm

⁴⁴³ Bkz. Kınalızâde Ali Çelebi, *Risâle fî Ba'zî Âhkâmî'l-Vakf*, ss. 12a-16b.

⁴⁴⁴ Akgündüz, “İstibdal”, *DİA*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 319-320; Berkî, *Vakıflar*, ss. 233-235; Ali Haydar Efendi, *Tertib*, ss. 695-697.

⁴⁴⁵ Berkî, *Vakıflar*, s. 235.

⁴⁴⁶ Ali Haydar Efendi, *Tertib*, s. 697.

⁴⁴⁷ İbrahim Oğuz, “Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi (Midilli Örneği)”, *TAD*, C. XXXIV, S. 58, 2015, s. 586; Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdal Uygulaması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXX, S. 3, s. 997.

*müteferrikalarından olan iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Hüseyin dâme mecduhû südde-i saâdetime arzuhâl sunup mahrûse-i İstanbul'da Abdullah Ağa mahallesinde ma'lûmü'l-hudûd bir mülk evi olup ve yine mahrûse-i mezbûrede Akbıyık mahallesinde olan ba'dehû Medîne-i Münevvere'ye vakf olan bir bâb Evkaf-ı evlâddan Ömer nâm kimesne tasarrufunda olup harâba müşrif olup bunun eviyle mübâdele etmek murâd edinip **mübâdele olunmak vakfa evlâ olup pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda tebdîl oluna deyu hatt-ı hümayûn-ı izzet-makrûnum sâdır olmağın** buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan hatt-ı şerîfim mücebince **zîkr olunan ev vakfa mu'âdil olup ihtiyârlarıyla mübâdele ederler ise bir birlerine tebdîl edip hüccet ve vakfiyelerin veresiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız.**⁴⁴⁸*

Yukarıda verilen örnek, istibdâl işlemi özelinde çıkmış olan bir hatt-ı hümayûnu da göstermesi açısından önemlidir. Emr-i şeriflerde, istibdâle konu olan vakıf evin neden böyle bir işleme ihtiyacının olduğu genellikle vurgulanmıştır. Zira yukarıdaki emirde de istibdal işlemi yapılacak vakıf evin harab olduğu, değişimin vakfa faydalı olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla istibdal işlemlerinde emr-i şeriflerde de bakılan husus bu işlemin vakfa faydasıdır. Emr-i Sultanî çıktıktan yaklaşık 15 gün sonra istibdal işlemleri gerçekleşmiştir⁴⁴⁹. Genellikle de bu işlemlerin kayıtlarında emr-i şerif uyarınca istibdâlin gerçekleştiği vurgulanmıştır.

Yukarıda Ebussuud Efendi'nin arzı sonrasında tüm istibdâl işlemlerinin padişahın emrine tabi tutulduğu ifade edilmişti. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, bazı kayıtlarda bizzat padişah emrine yer verilmemiştir. Emr-i Sultaniye yer verilmeyen istibdâl işlemleri, muhtemelen, vakfiyede tebdil ve tağyir şartı bulunan vakıflara aittir. Zira tebdil ve tağyiri serbest bırakılmış vakıflarda, genelde istibdâl yapılacak mülkler için keşifler yapılmış, istibdâl işleminin vakfa faydası olacağına kanaat getirilirse hâkimin izni yeterli görülmüştür⁴⁵⁰.

Vakıflara dair istibdâl haricindeki başka işlemlerde de yine emr-i sultaniye ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin vakıfların tasarrufuyla ilgili önemli şekilde teamül dışına çıkılması gerektiğinde de pâdişahın özel bir emir vermesi iktizâ etmiştir. Örneğin vakıfların mukataalara çevrilmesi padişah iznine tâbi olmuştur⁴⁵¹. Yine yangınlardan sonra vakıf

⁴⁴⁸ EHM ŞS. 1, 19b/1 (Evs. S 1021/Nisan 1612).

⁴⁴⁹ İstibdâl işleminin gerçekleşmesinde hâkimin izninin gerekli olması ve vakfa fayda yönünden ele alan Kınalızâde de vakfa faydası söz konusu olmayan istibdalın makbul olmayacağını ifade etmektedir. Kınalızâde Ali Çelebi, *Risâle fi Ba'zi Âhkâmî'l-Vakf*, s. 12b.

⁴⁵⁰ EHM ŞS. 1, 25a/1.

⁴⁵¹ Nazif Öztürk, "Mukataalı Vakıf", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2020, s. 132.

binalarının tekrardan yapılmasının mümkün olmaması sebebiyle Haremeyn vakıflarında bu da bir teamül haline gelmiş sonrasında da sadece hâkimin (müfettişin) izni yeterli görülmeye başlanmıştır⁴⁵².

Çiftlik, mezraa gibi yerlerin tapu karşılığında iltizam usulü ve kayd-ı hayat şartıyla kiralanmasına dair bazı kayıtlarda da bu işlemlerin emr-i şerifle gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin, Gedik Ahmed Paşa Evkafından olan Hüsameddin Çiftliği mukataasının tapu vermek üzere iltizam olunması konusunda emr-i sultanî çıkmıştır⁴⁵³.

Vakıf arazilerin yerleşime açılması gibi önemli değişikliklerin gerçekleştirilmesi de yine emr-i şerife bağlıydı. Padişahın emri olmaksızın vakıf arazilerin uzun süreli kiralamasını gerektiren bu tür bir işlem gerçekleşemezdi. Nitekim Evâil-i Cemaziyelevvel 994/ Nisan 1586 tarihinde Haslar Kadısının arzı sonrasında çıkartılan fermanla, Sultan Bayezid Evkafına ait olan Eyüp'teki araziler, mukataa olarak Abdi Çelebi Mahallesi halkına dağıtılmış ve buralar halkın kullanımına açılmıştır⁴⁵⁴. Bu fermanla hemen sonra ise vakıf arazinin dağıtımı başlamıştır. Araziler, mülkiyet olarak değil, 60 yıllık süreyle icâre-i tâvile (uzun süreli kiralama) mantığıyla gerçekleşmiştir⁴⁵⁵.

Sonuç itibarıyla padişah emrine bağlı olan işlemleri, istibdal, vakıfların mukataaya çevrilmesi ve vakıf arazilerinin mukataa usulüyle veya icâre-i tavîle kiralanması gibi uygulamaların kapsadığı söylenebilir⁴⁵⁶.

⁴⁵² Bu meseleye, 'Müfettişten izin alınması gereken konular' bahsinde temas edilmişti.

⁴⁵³ Bu konuyla ilgili mahkeme kaydında şu ifadeler yer verilmiştir; "*Budur ki; Mahrûse-i İstanbul'da vâki merhum Gedik Ahmed Paşa Evkafına mütevellî olan Ali b. Mahmud meclis-i şer' de işbu bâisu'l-hurûf Cafer b. Hacı Ali muvacehesinde ikrâr edip evkaf-ı mezbureden Ortakçı Kadılığında (?) vâki' Hüsameddin Çiftliği demekle ma'rûf çiftlik furûht olmak için emr-i şerif vârid olup 50 bin akçe tapu vermek üzere iltizâm eyleyüp ...*" EHM ŞS. 4, 10/3 (Evs. N 997/Temmuz 1589); Ramazan Pantık, "Osmanlı'da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 48, 2017, ss. 78-82; Birgi Kadısı'na yazılan hükümde tapu ile Haremeyn Evkafından olan yerleri tasarruf edenlerin mütevellinin izni olmadan tapularını satmamaları gerektiği, erkek evladı olmadan vefat eden mutasarrıfların tapularının Haremeyn'e geçtiğinin ifade edildiği emir için Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 41, 105 (17 Ş 987/9 Ekim 1579).

⁴⁵⁴ *Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 3 Numaralı Sicil, I (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*, ed: Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2011, s. 210.

⁴⁵⁵ Bu mantıkla gerçekleşmiş bir kira kaydında şu ifadeler yer almaktadır: "*Bâlâda mastûr olan arâziden bir tarafı su harkına ve bir tarafı sâbıkan defterdâr olan Seyfullah Efendi yerleri ve tarafeyni tarîk-i âm ile mahdûd olan bir evlek yeri mezbûr mütevellî bâ'isü's-sicil Mehmed Reis b. Abdullah nâm kimesneye icâre-i tavîle ile iki bin üç yüz akçeye verip mu'accelen iki bin akçeyi mezbûr Mehmed yedinden alıp sâir akçe her senede beşer akçe altmış yıla varınca edâ eylemek üzere rızaları ile kayd olundu.*" Bkz. *Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 3 Numaralı Sicil*, s. 211; *Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yay., İstanbul-2019, s. 186.

⁴⁵⁶ Bu hususta Ebussuud'un şu fetvası dikkat çekicidir; "Evkaf-ı Selâtinden olan çayır ve bağçelerden izn-i pâdişâhî için muhtâc-ı arz olan yerlerden mütevellisi arz etmeden fuzulî mukâtaa vazıyla evlek yer vermeğe kâdir olur mu? El-cevâb: me'zun olmayınca olmaz." Meşrebzâde, *Câmiu'l-İcâreteyn*, s. 62. Sultan Bayezid Evkafından olan arazilerin mukataaya verilme şekli de arz sonucu gerçekleşmiştir. Bu tür mukataaların yerleşim yerlerinin açılmalarında da önemli bir yer ettiği aşikardır. Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, İktisat Yayınları, İstanbul, 202, ss. 79-86.

4. VAKIFLARDA İHTİLAFA SEBEPLERİ

4.1. VAKIF ŞARTLARINA AYKIRILIK

İslam hukukuna göre, vakıf kurucusunun koymuş olduğu şartlara uygun şekilde tasarrufların ve yine şartlara göre cihetlere intikallerin geçişinin sağlanması gerekmiştir⁴⁵⁷. Vakıf kurucularının şartlarının hangilerine riayet edilip edilmeyeceği konusu ise uzun süre İslam hukukçuları tarafından tartışıl原因 gelmiştir. Bu hususta vakıf hukuku ile ilgili eserlerde *hangi şartlara uyulur* ya da *uyulmaz* şeklindeki sorulara cevaplar aranmıştır⁴⁵⁸. Özellikle *mevkufun-aleyh* denilen cihetlerin neler olduğu ve hangi durumlarda bu cihetler arasındaki intikallerin gerçekleşeceği bahsi vakfiyelerde belirlenmiş olsa da cihetlerin fıkha uygunluğu meselesi üzerinde de durulmuştur⁴⁵⁹. Bu konu vakfiyedeki hükümler arasındaki en önemli noktalardan görülmüştür. Zira vakfın tasarrufları ve idaresi bu şartlara göre sağlanmıştır⁴⁶⁰.

Vakıflarda, bu şartlar içerisinde bulunan ebedî hayır ciheti olarak ifade edilen hayır yönüne geçmeden evvel, evlat ya da başka mutasarrıfların kullanımı sırasında bazı problemlerin daha sık yaşandığı görülmektedir. Özellikle evlerde ve dükkânlarda *hakk-ı süknâ*, yani oturma hakkıyla ilgili problemleri konu edinen vakıf davalarının en çok karşılaşılan davalardan olduğu anlaşılmaktadır. Yine evladın uzakta yaşaması gibi sebeplerle tasarruf edememesi nedeniyle devletin vakıflarla ilgili bazı kararlar almak zorunda kaldığı da görülmektedir.

4.1.1. Hakk-ı Süknâ Meselesi

Vakıf mülklerde *oturma-kullanma* anlamına gelen hakk-ı süknâ, genellikle vakıf evler ve dükkânlarla ilgiliydi. Her ne kadar vakfiyelerde, bu binaların kullanımıyla ilgili evladın ya da diğer akrabaların tasarruflarının sırası zikredilmiş olsa da bazı tasarruf şartları, mutasarrıflar arasında ihtilaf yaşanmasına neden olmaktaydı. Bu tür davaların yoğun olmasının sebeplerinden birisi de akarların çoğunun ev ve dükkân gibi nispeten küçük akarlardan oluşmasından ileri gelmekteydi. Nitekim bu akarların kullanımını ve içinde sakin olmayı kasteden hakk-ı süknâ, evlerde yaşanan bu tür karmaşalarla ilgili davalarla sık sık zikredilmiştir.

⁴⁵⁷ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 558; Hacı Mehmed Günay, "Vakıf", s. 478.

⁴⁵⁸ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, ss. 47-51; Berkî, *Vakıflar*, s. 80-91.

⁴⁵⁹ Örneğin ebedî bir cihet tayini hususunda İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in farklı görüşlerinin bulunması, vakfiyelerde geçen bazı ibarelerin (ibâdullah, fukara gibi bulunmayan vakıflarda) müebbetlik hükmünün bulunup bulunmayacağı ve bunların durumuyla ilgili meseleler tartışıl原因 gelmiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, Haz: Hamdi Çilingir, Vakıbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 300.

⁴⁶⁰ Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, s. 302.

Vakfiye şartlarının haricinde, mütevellî, evlat ya da tasarruf sırası gelmeyen kişilerin ancak şart-ı vâkıftan olan mutasarrıfların zamansız müdahaleleri de ihtilafların yaşanmasına neden olmuştur. Tasarrufun ortak gerçekleşmesiyle ilgili şartlar (müşterek tasarruf) ve münasafa denilen ikiye bölerek evladın kullanımının bulunduğu şartlar da bu hususta bir dizi problemin önünü açmıştır⁴⁶¹. Zira vakıf tasarruf şartlarında, ‘ale’l-iştirâk’ yani ortak kullanım şartı üzere tasarruflar varsa mutasarrıflardan biri vefat ettikten sonra hayatta kalan mevcut mutasarrıflar ile mütevellîler arasında problemler yaşanabilmiştir⁴⁶². Bu tür vakıfların, tasarruf paylaşımlarında mevcut mutasarrıflardan birisinin ölmesi sonrasında vakfın yarısı ebedî hayır cihetine geçerken, diğer yarısı da hayatta olan mutasarrıfta kalmıştır⁴⁶³. Böyle durumlarda özellikle ebedî hayır cihetine geçiş sırasında mütevellî, müşterek tasarruflu bir vakfa el koymaya geldiğinde hayatta olan mutasarrıf ile karşı karşıya gelebilmiştir. Yine mütevellînin tasarrufuna geçen yarım hissenin kiralanması durumunda da hayatta olan mutasarrıf ile kiracılar arasında çeşitli sorunlar yaşanabilmiştir⁴⁶⁴.

Vakıf bir binayı kullanan mutasarrıfa, sırası gelmeyen bir başka mutasarrıf ya da mütevellîden gelen engellemeler de bu hususta kayda değerdir. Bunun dışında herhangi bir sebep yokken ve vakıfla alakası olmayan kişilerden de müdahaleler gerçekleşebilmiştir. Mütevellîlerin yapmış olduğu müdahalelerin büyük bir çoğunluğu, vakfiye şartlarını bilmemesinden kaynaklanmıştır. Örneğin, bu konuda detayları verilecek bir dava kaydı da mütevellîlerin bu şekilde haksız müdahalelerinin olabileceğine delil mahiyetindedir. Söz konusu dava, Saray Saatçi Başı Ağası Mustafa Ağa’nın İstanbul’da Cerrahpaşa Mahallesi’nde bulunan vakıf evi üzerinde vuku bulmuştur. Mustafa Ağa, ölmeden evvel evini, 11 azatlı kölesinin kullanımına, onlardan sonra evlatlarına⁴⁶⁵ şart etmiştir. Onların inkırazından sonra ise vakfının gelirinin Haremeyn mütevellîsi eliyle Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmesini istemiştir. Ancak Mustafa Ağa, vefat ettikten hemen sonra Haremeyn mütevellîsi, vakıf evin ebedî

⁴⁶¹ Vakıfların tasarrufunda münasafa ve müşterek tasarruftan kaynaklı yaşanan problemlere yaptığımız bir çalışmada geniş biçimde temas edilmiştir. Bkz. Ramazan Hüseyin Biçer, “Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S. 25, 2022, ss. 603-625.

⁴⁶² Ortak tasarruf şartı bulunan bir vakfiye örneği için Zamane Hatun bt. Abdullah’ın vakfiyesini verebiliriz. Burada Zamane Hatun, evlatlarının neslinin inkıraz şartlarını belirttikten sonra büyük ihtimalle azatlı köleleri olan Kamer ve Handan bt. Abdullah’a yarımşar hisse ile tasarruf şartı koydurmuştur. Onlardan hangisi erken ölürse hayatta kalan diğerinin de hissesini tasarruf edecektir. EHM ŞS. 1, 58/1.

⁴⁶³ EHM ŞS. 1, 163b/3.

⁴⁶⁴ EHM ŞS. 6, 72-3.

⁴⁶⁵ Mahkemenin detaylarına göre, vakıf evle ilgili, kölelerin evlatları ve evlad-ı evlatlarına ve evlad-ı evlad-ı evlatları olmak üzere toplam 4 neslin tasarruf şartı bulunmaktadır. Onların inkırazından sonra ise evin tasarrufu Medine-i Münevvere fukarasına geçecektir.

hayır cihetine geçtiğini varsayarak zapt etmek istemiştir. Müteveli, eve gittiğinde, vâkıfın köleleri olan bu 11 kişiyle karşılaşmıştır. Daha sonra müteveli, haklı olduğunu düşünerek vâkıfın kölelerini, kendisine engel olduklarını düşünerek mahkemeye vermiştir. Mahkemede ise 11 kişiden oluşan davalılar, kendilerinin Mustafa Ağa'nın azatlı kölesi olduklarını, Mustafa Ağa'nın yukarıda zikredilen şartlara göre, yani kendilerinin tasarruflarında olmak üzere evini vakfettiğini anlatmışlardır. Müteveli ise, onların bu sözlerinin doğru olmadığını, Mustafa Ağa'nın evini, hayatta kaldığı müddetçe kendisinde kalacak şekilde, kendisinden sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına şart ederek vakfettiğini ifade etmiştir. Müteveli, bu 11 kişiden iddialarını doğrulayacak delil talep ettiğinde, köleler, evin bulunduğu mahallede ikamet eden şahitleri mahkemeye hazır etmişlerdir. Şahitler, vakıf kurucusunun, şartnamede, kendisinden sonra kölelerin ve evlatlarının tasarrufunu belirttiğini söyleyince, mütevellinin haksız olduğuna kanaat getirilmiş ve vakıftan el çektirilmiştir⁴⁶⁶.

Hakk-ı süknâ problemine dair bir başka örnek ise mütevellinin dışında, sırası henüz gelmemiş evladın başka bir mutasarrıfa engel olmasıyla ilgilidir. Mezkûr dava, İstanbul'da Muhtesip İskender Mahallesi'nden Ahmed Ağa'nın ölmeden evvel vakfettiği evinin kullanımı (hakk-ı süknâ) ile ilgilidir. Buna göre, Ahmed Ağa, hayatta iken evinin tasarrufunu önce kendisine, vefatından sonra eşi Kamer Hatun'a, onun vefatından sonra ise evladına, evlad-ı evladına, evlatların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına (ebedî hayır ciheti olarak) vakfetmiştir. Kurucunun ölümünden sonra evin tasarruf hakkı eşi Kamer Hatun'a geçmişken, Ahmed Ağa'nın kızı Sâkine, eve el koymuştur. Bunun üzerine Kamer Hatun, mahkemeye başvurarak durumu müfettişe anlatmış ve kurucunun evladı Sâkine'nin evden el çektirilmesini talep etmiştir. Sâkine ise mahkemede babasının, evini evvela kendisine, daha sonra *Kamer Hatun'a ve evladına* vakfettiğini, bu sebeple de eve el koyduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine müfettiş, Sakine'den iddiasını haklı çıkartacak bir delil sunmasını istemiş ancak o, mahkemeye geçerli bir delil sunamamıştır. Bunun üzerine kurucunun evladı haksız bulunarak vakıf evden el çektirilmiştir⁴⁶⁷.

Yukarıdaki dava örneğinde görüldüğü gibi vakıfların mevcut mutasarrıflarının kullanımına bir şekilde engel ya da tasarrufa ortak olmak maksadıyla mahkemedeki beyanlarda, tasarruf şartları çarpıtılabilmektedir. Yukarıdaki dava örneği, kurumsal anlamda

⁴⁶⁶ EHM ŞS. 6, 93/1 (Evs. L 1023/Kasım 1614)

⁴⁶⁷ EHM ŞS. 1, 37b/2 (Evs. Ra 1023/Haziran 1614). Vakıf evlerle ilgili hakk-ı süknâ ile ilgili fikhî hükümler için ayrıca Bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf*, s. 53.

Haremeyn Müfettişliğinin çalışma usulüyle ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Zira vakıf, her ne kadar vakıf Haremeyn'e geçmemiş olsa da davanın Haremeyn Müfettişliği tarafından dinlenilmiştir. Bu detay Haremeyn vakıflarının intikalleri gerçekleşmese bile Haremeyn Müfettişliği tarafından davalarının dinlenildiğine iyi bir örnektir. Zira bu tür davaların Haremeyn Müfettişliğinde görülmesi ve Haremeyn vakıflarına ait davaların işlemlerinin tek elde toplanması, vakıfların Haremeyn cihetine geçme sürecini kolaylaştırmış, aynı zamanda geçmiş tasarrufların ve davaların takibi imkanını da sunmuştur.

Bu kapsamda, vakfiyelerdeki *növbet-i tasarruf* denilen tasarruf sırası ve inkıraz şartları gerçekleşmeden ebedî hayır yönünün mütevellisinin uhdesine vakfın geçmediğini de belirtmek gerekmektedir. Nitekim bu davada da Haremeyn mütevellisinin herhangi bir dahlinin olmadığı görülmektedir. Ancak mezkûr kayıt, Haremeyn cihetine geçmemiş olsa da ebedî hayır cihetinde Haremeyn olan vakıfların davalarının Müfettişlik tarafından dinlenmesine de örnek teşkil etmektedir.

Bu davada, şartların yazılı olduğu vakfiyeye neden müracaat edilmemiş olduğuna yönelik bir soru akıllara gelmektedir. Bu hususta iki olasılık bulunmaktadır; birincisi birçok davada da görüldüğü gibi ya vakfiye gerçekten elde yoktur ya da kayıtlı olduğu mahkeme sicili bilinmediği için bulunamamıştır. İkinci olasılık ise İslam muhakeme sistematığının detayında saklıdır. Zira İslam hukukuna göre genelde delil (beyyine) olarak *şahitler* kesin ispat vasıtaları arasında görülmüştür⁴⁶⁸. Bu husus, şahitliğin İslam hukukuna göre kesin delil grubuna girmesi ve hâkimin kararında, şahitlerin ifadelerinin bağlayıcı olmasından ileri gelmektedir⁴⁶⁹. Vakfiye gibi yazılı belgeler de kesin deliller ve ispat vasıtaları arasındadır⁴⁷⁰. Ancak şahitliğin ve ikrarın kesin ispat vasıtaları arasında ilk sırada yer alması sebebiyle genelde şahitler, davaların çözülmesi noktasında birincil tercih sebebi olmuştur⁴⁷¹. Kimi fıkıh eserlerinde yazı ile amel edilemeyeceği de açıkça vurgulanmış, hatta daha önceki kadıların yazıları olan vakıf kitabelerinin de

⁴⁶⁸ Mücahit Çolak, "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 85, Erzincan-2016, s. 85-87; Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, ss. 380-382; İmam Kuduri, *Kitabul'Kuduri*, ss. 341-343; Ali Bardakoğlu, "Beyyine, DİA, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s. 97.

⁴⁶⁹ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev: Mehmet Dağ ve Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s. 197; Abdulaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 165.

⁴⁷⁰ Bardakoğlu, "İsbat", *DİA*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, C.22, İstanbul, 2000, s. 493.

⁴⁷¹ Vakıf mukataa üzerinde gerçekleşen bir mülkiyet davasında da bu detay görülmektedir. Mahkemeye delil olarak sunulan işlemin yapıldığını gösteren hüccetle dava çözülmemiş, akabinde iddiacının mahkemeye getirdiği şahitlerin beyanıyla dava sonuçlanmıştır. EHM ŞS. 5, 120/1; Ayrıca Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 384; İbn Nüceym de davalarda yazıya itimat edilemeyeceğini ve yazıyla amel edilemeyeceğini ifade etmektedir. Yine aynı fakih, Kadının vakfiyelerle de amel edemeyeceğini söylemektedir. Bkz. İbn Nüceym, *El-Eşbah ve'n-Nezâir*, s. 624.

mahkemelerde tam bir ispat aracı olamayacağına dikkat çekilmiştir. Örneğin İbn Nüceym bu hususta Kadı'nın sadece hüccet ile hüküm vereceğini dile getirmektedir⁴⁷². Sonuç olarak çoğu vakıf davasında da genellikle şahitlerin beyanına başvurulmuştur. Vakfiyeler ise mahkemelere ibraz edildiğinde tahkikinin yapıldığı görülmektedir. Ancak bu aşamada da bazı sorunların yaşanabildiği vakfiyeyi hazırlayan Kadının bu işlemi hatırlayamadığı da olabilmekteydi. Bu noktada, Haremeyn Müfettişliğinin kurumsal hafıza oluşturma amacıyla vakfiyeleri neden topladığı daha net anlaşılabilmektedir⁴⁷³. Zira dönemin şartları gereği çok sayıda vakfiyeye ve şartların yazılı olduğu suretlere ulaşamamakta hatta kimi vakıf davalarında da taraflar konuya dair şahit sunamamaktaydı⁴⁷⁴.

Yazılı belgelerin kesin delil olarak şahitlerden sonra görülmesinin sebebi şüphesiz sonradan uyarlanabilir olmasıdır. Nitekim kimi davalarda sahte vakfiyelerin de mahkemelere delil olarak sunulduğu vakidir. Bunun önüne geçmek için vakfiye şartlarının bir sureti Hazîne-i Âmire'de saklanmıştır. Dolayısıyla şahitler önünde vakfiyesi hazırlanan vakıfların cihetleri ve tasarruf şartları Hazîne-i Âmire'den de yeri geldiğinde bakılabilmıştır⁴⁷⁵. Bu ayrıntı sadece incelenen sicillerde değil, başka arşiv belgelerinde de açıkça belirtilmiştir⁴⁷⁶. Ayrıca sicillerde de bu hususa vurgu yapan kayıtlar da yer almaktadır. Örneğin, bir mahkeme kaydında geçen ifadeler de bu hususta önemli bilgiler vermektedir. Şöyle ki;

*“...kadîmü'l-eyyâmdan ilâ hezihil-ân ma'mûlün-bihâ olan vakfiyesi hizâne-i âmirede mahfuz ve mazbut olup sureti mütevelliler yedlerinde mevcuddur ona nazar olunup mücebiyle amel olunsun ol takdirce hakk-ı tasarruf-ı tevliyet benimdir diyüb sâbıkan İstanbul kadısı olan merhum ve Demirder Saçlı Emir Efendi hazretleri imzasıyla mumzâ hizânede mahfuz olan vakıfnamesinin suretini ibrâz idüb ve nazar olundukda...”*⁴⁷⁷ ifadesi açık bir şekilde Hazîne-i Âmire'de vakfiye suretlerinin muhafaza edildiğini göstermektedir. Ancak bazı vakfiyelere burada da ulaşılamadığı, hatta hiç

⁴⁷² İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s. 624.

⁴⁷³ EHM ŞS. 8, 46/1.

⁴⁷⁴ EHM ŞS. 6, 68/1.

⁴⁷⁵ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, 1938, s. 116; Berkî, *Vakıflar*, s. 83.

⁴⁷⁶ Divân-ı Hümâyun'dan çıkan kararlardan bazılarında bu durum açıkça ifade edilmiştir. Şu kayıтта, kadıların ya da mütevellilerin arzı sonrasında defterhanedeki kayıtlara bakılarak ona göre karar verildiği vakidir Özge Teneş, 33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019, ss. 302-303.

⁴⁷⁷ EHM ŞS. 8, 46-1 (Gr. S 1011/21 Temmuz 1602)

vakfiyesinin bulunmadığı vakıflar da olabilmektedir. Bu tür davalar da yine şahitlerin ifadelerine dayanılarak çözümlenmiştir⁴⁷⁸.

4.1.2. Evlâdın Uzakta Yaşaması

Vakıflarda yaşanan problemlerden birisi de kendisinde tasarruf şartı bulunan evlat ya da sâir akrabalarının vakıfla ilgilenmemesi ya da başka bir yerde ikamet ediyor olmasıdır. Vakıfların varlığının devamlılığı açısından, tamir ve bakım konusu en önemli hususlardan birisi olarak görülmüştür. Nitekim vakfi şarta göre kim tasarruf ediyorsa tamirini de onun yapması iktiza etmektedir. Ancak mutasarrıfların başka bir yerde yaşaması, onların vakıfla ilgilenememesine ve gerekli tamir ve bakımların yapılamamasına sebep olmuştur. Bu tür bir problemde ise Haremeyn Evkaf Nezaretinin nasıl bir çözüm ürettiğini görmek açısından incelenen kayıtlar önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle Haremeyn mütevellisinin bu tür vakıflarla ilgili problemler had safhaya ulaştıktan sonra bir istida ile durumun padişaha bildirdiği ve sonrasında konu ile ilgili bir ferman çıktığı anlaşılmaktadır. Bu fermanla, Haremeyn mütevellisine, akarların harap olmaması için gerekli tamir ve onarımı yaparak başkalarına kiralama yetkisi verilmiştir. Böylelikle de vakıf binaların tamirinin ya kiracısı ya da kira geliriyle bizzat Haremeyn mütevellisi eliyle yapılarak binaların kurtarılması amaçlanmıştır. Bu hususta İstanbul'da Yazıcı Mahallesi'nde Süleyman Çavuş'a ait ev üzerinde cereyan eden bir keşif kaydı önemli bilgiler vermektedir. Bu tür vakıflarda her ne kadar tasarruf ebedî hayır cihetine geçmemiş olsa da Haremeyn mütevellisinin vakıfların yıkılıp kullanılmayacak hale gelmemesi için vakfa müdahalede bulunmasına izin verildiği ve konuyla ilgili ferman çıktığı belirtilmektedir⁴⁷⁹. Örnek, Haremeyn mütevellisinin, tasarruf sırası gelmemiş olmasına rağmen vakfi dışarıdan takip etmesi, vakfın harap hale geldiğini öğrendikten sonra bu konuyla ilgili arz sunması gibi detayları barındırmaktadır. Nitekim bu hususlar Haremeyn mütevellilerinin çalışmalarıyla ilgili önemli detaylardır. Haremeyn mütevellisinin, vakıf, evlâdın ya da başka mutasarrıfların kullanımındayken müdahalede

⁴⁷⁸ Şahitler huzurunda kurulmuş olmasına rağmen, sicile işletilmeyen ve vakfiye hazırlanmayan bir vakfa yönelik beytülmal emininin muamelesiyle ilgili Şeyhülislamdan fetva istenmiş, fetvada ise sicile işlenmemiş olsa da vakfın lazım olacağı bildirilmiştir. EHM ŞS. 6, 10-3; 11; Ayrıca Bkz. Bkz. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, C. 4, s. 329; Berkî, *Vakıflar*, ss. 76-77.

⁴⁷⁹ Vakıf, evini evladına, evlad-ı evladına ve onların inkırazından sonra ise Haremeyn'e şart etmiştir. Ancak intikal sırasında evlâdının başka bir yerde yaşaması ve başkaca yaşayan olmadığı için ev bakımsız kalmış ve harap olmuştur. Bunun üzerine müteveli Padişah'a arz sunarak böyle olan akarların zaptını talep etmiştir. Sonrasında fetva da alınarak mütevellinin bu tür vakıfların tamirini yaparak kiralayabilmesine izin verilmiştir. Bu fermanın sonrasından sonra Evasıt-ı Cemaziyel Ahire 1021/Haziran 1612 tarihinde Haremeyn mütevellisi, mahkemeye başvurarak vakfın mevcut durumunun görülmesi maksadıyla keşif talep etmiştir. Keşif heyeti, evin taş duvarı ve dolma duvarlarının tamamen yıkılmış olduğunu, döşemeleri, pencereleri ve dış kapısı ile çatısının tamire ihtiyaç duyduğunu görmüştür. EHM ŞS. 6, 31-2.

bulunmadığı ancak vakıfların tasarrufunu dışarıdan takip etmekle yetindiği belirtilmişti. Burada da vakıfların dışarıdan takibini yapan mütevellî, bazı vakıfların evlat ya da başka mutasarrıflar tarafından kullanılmadığını ve vakfin harap olduğunu müşahade etmiş olmalıdır.

Bu meseleyle alakalı dönemin Şeyhülislamlarından Sun'ullah Efendi'nin⁴⁸⁰ verdiği fetvalarda da vakıfların kullanım durumuna ve zorunluluk haline dikkat çekilmiştir⁴⁸¹. Uygulamada vakfin tamire ihtiyaç duyması ve evladın başka bir yerde yaşaması sebebiyle vakfî tasarruf edememesi söz konusudur. Yine vakfin tamiri de en önemli konular arasında görüldüğünden bu meseleyle bir çözüm aranmıştır. Nitekim vakfin devamlılığının sağlanması için vakfiyede buna dair şart olsun ya da olmasın ihtiyaç duyulması halinde tamir işleminin yapılması gerekli görülmüştür⁴⁸².

Vakıflarla ilgili oldukça önemli bir mesele olan mutasarrıfların başka yerde yaşaması nedeniyle binaların harap olması, ele alınan dönemde bir fermanın irad edilmesine de sebep olmuştur. Zaman zaman fetvalara da konu olan⁴⁸³ bu mesele ile ilgili Sultan I. Ahmed tarafından Galata, İstanbul ve Üsküdar Kadılarına hitaben yazılan söz konusu fermanda, Haremeyn mütevellisinin arzuhal göndererek vakıf mutasarrıflarının başka yerlerde oturması sebebiyle vakıfları kullanamadıkları, hatta bu mutasarrıfların vakıfları kiraya verdikleri ifade edilmektedir. Bu nedenle de vakıfların bakımsız ve harap hale geldiği, bunun önüne geçilmesi için de Haremeyn mütevellisi eliyle kiraya verilmesine izin verildiği bildirilmektedir. Mütevellilerin buradan gelecek kira geliriyle de vakıfların tamirini yapması gerektiği vurgulanmaktadır. Yine fermanda, vakıfların mutasarrıfları, geri dönüp vakıfları tasarruf etmek istediklerinde ise buna mütevellilerin müsaade edeceği ifade edilmektedir⁴⁸⁴.

⁴⁸⁰ Vefatı; 8 Safer 1021/10 Nisan 1612. Bkz. Mehmet İpşirli, “Sun'ullah Efendi”, *DİA*, C. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, ss. 530-532.

⁴⁸¹ Örneğin; “*Bir vakfın cümle akarı haraba müşerref olup hiçbirî kâbil-i süknâ olmayıp vakfın tamire dahi müsâadesi olmayınca Zeyd-i mütevellî izn-i hakim ile bir evde yerini bey'edip semeni ile sâirîn tamire kadir olur mu*” şeklinde bir suale Sun'ullah Efendi'nin “*olur, zaruret olunca*” şeklinde bir fetva vermiştir. Bkz. Büşra Ünal, *Sun'ullah Efendi'nin Fetavâsı ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya, 2018, ss. 136-141.

⁴⁸² Berkî, *Vakıflar*, s. 239.

⁴⁸³ Müftîzâde Ahmed Efendi'nin konuyla ilgili verdiği fetva örneği şöyledir: “*Bir vakıf menzilin tevliyet ve süknâsı vâkıfın batnen ba'de batnîn evladına ve evlâd-ı evladına meşrûta olsa vâkıfın evladından batn-i evvelde olan Zeyd menzilde sâkin olmayıp menzili âhara icâra kâdir olur mu? El-cevab: olmaz*” Bkz. Seyyid Ahmed Efendi ve Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Neticetü'l-Fetavâ*, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 149.

⁴⁸⁴ Fermanın transkripsiyonu şöyledir: “*A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdalü'l-fudalâi'l-müteverri'in yenbü'ül-fazl ve'l-yakîn keşşâfî'l-müşkilâtî'd-diniyye hallâlü'l-mudilâtî'l-yakîniyye miftâhü'l-künûzi'l-hakâyık misbâhü rumûzi'd-dekâyık el-mahfûfu bi-sunûfi avâtîfi'l-meliki'l-mu'in sâbîkân Anadolu kâdiaskeri olup hâlâ Galata kâdısı olan Mevlânâ Kemaleddin edâmallâhü te'âlâ fezâilehü ve akzâ kuzâtî'l-müslimîn evlâ vülâtî'l-muvahhidîn yenâbi'ü'l-fazl ve'l-yakîn hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecmaîn vârisünü'l-ulûmî'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn el-mahsûs bi-mezîdi inâyeti'l-meliki'l-mu'in İstanbul ve Üsküdar ve Haslar kadıları zidet fezâiluhum tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki*

Başka yerlerde yaşadığı için vakfı tasarruf etmeyen ve vakıfla ilgilenmeyen mutasarrıflara yönelik vakfın tamirini yaptırmaması konusunda bir zorlamada da bulunulmamıştır. Nitekim gerek bu fermanla gerekse sicillerde bu hususa dair bir ifade ile karşılaşılmamaktadır.

4.1.3. İnkârlar

Vakıflarla ilgili tasarruf davalarında *inkârlar* da önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim tasarruflara engel olan ya da vakıf mülklerine taarruz eden kişilerin çoğunun mahkemedeki beyanları genellikle, “*vakıf şartlarına yönelik inkâr*”, ya da “*bizzat vakfın inkârı*” şeklinde olmuştur. Müdahaleler sonrasında gerek mevcut mutasarrıflar gerekse müteveli tarafından dava edilen bu müdahiller, vakfın inkârı noktasında herhangi bir delil ortaya sunamadıklarından genelde vakıflardan el çektirilmişlerdir. Bu müdahale ve inkârlarla ilişkili davaları iki başlık altında değerlendirmekte fayda vardır. Bunlardan birincisi, vakfiye şartlarının inkârı, diğeri ise bizzat vakfın inkârıdır.

4.1.3.1. Vakfın inkârı

Vakfı inkâr edip, mülklere taarruz eden ya da ele geçiren kişilerin kurucunun çocukları ya da vâsîleri gibi vâkıfla bir şekilde bağı olduğu vakidir. Kimi müdahaleler ise hiçbir sebebe dayanmadan gerçekleşmiştir. Ancak bu tür müdahaleler vakıfla iltisaklı kişilerden gelen taarruzlara oranla daha azdır. Bu durumda taarruzda bulunan kişiler mahkemede de sadece vakfı inkâr yolunu seçmişlerdir. Müdahaleleri gerçekleştirenler, savunma olarak müteveli ya da mutasarrıflardan mülkün vakıf olduğunu gösterir delil talep etmişlerdir. Mesela İstanbul’da Camcı Ali Mahallesi’nde bulunan bir ev üzerinde gerçekleşen taarruz sonrasında müdahilin, tek savunması *vakfi inkâr* etmek olmuştur. Davaya konu olan ev, Saliha Hatun’un mülkü iken evlatlık olarak vakfedilmiştir. Saliha Hatun, evinin hakk-ı süknâsını önce kendisine, kendisinden sonra evladına, evlad-ı evladına ve evlad-ı evlad-ı evladına (torununun çocuğuna) şart etmiş onlardan sonra ise Haremeyn fukarasının tasarrufuna geçmesini istemiştir. Saliha Hatun’un evladının tasarruf şartları tamamlandıktan sonra (inkıraz şartları oluştuktan sonra), ev Haremeyn

Haremeyn-i Şerîfeyn mütevellisi sūd-de-i saâdetime arzu hâl sunup taht-ı kazânızda bazı kimesneler evlerin kendülere ve evlâdına ba’dehû utekâya ve utekâdan sonra Medîne-i Münnevver’e vakf etmekle hâlâ utekâya intikâl eylemiş bazı evlerin içinde şart-ı vâkıf mücebince utekâ sâkin olmayıp âhar diyârlarda mütemekkin olmağla evleri kirâyâ verdikleri ecilden zikr olunan evler tamîr ve termîn olunmayıp harâbe olmağın anın gibi utekâ olanlar geldiklerinde sâkin olmak üzere hâlâ Haremeyn cânibinden kirâyâ verilip hâsıl olan kirâ akçesiyle ta’mir olunmak bâbında emr-i şerîfim verilmek ricâsına i’lâm etmeğın buyurdum ki; Dergâh-ı Âlî bevvâblarından Haremeyn-i Şerîfeyn mütevellisi el-Hâc Hasan vusûl buldukda herbiriniz bu husûsda mukayyed olup taht-ı kazânızda vech-i meşrûh üzere evlâda ve utekâya intikâl eylemiş evlerin içinde şart-ı vâkıf muktezâsınca utekâ sâkin olmayıp âhar diyârlarda mütemekkin olmağla kirâyâ verdikleri evleri mezkûr mütevellîye utekâ gelip kendileri sâkin oluncaya değin zabt ve kirâ akçeleriyle tamîr ve termîn ettirdip bir ferde ta’allül ve inâd ettirmeyesiz...” EHM ŞS. 1, 185b/1 (Evs. C 1018/Eylül 1609)

fukarasının tasarrufuna geçmiştir. Bu aşamada Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, evi zapt etmeye gittiğinde evin İshak Efendi isimli kişi tarafından kullanıldığını görmüştür. Bunun üzerine konuyu mahkemeye taşıyan müteveli, İshak Efendi'nin hukuksuz bir şekilde vakıf eve el koyduğunu söylemiş, kendisinin sorgulanarak evden el çektirilmesini talep etmiştir. Mahkemeye çağırılan İshak Efendi ise evin vakıf olduğunu inkâr etmiş, mütevelliden de evin vakıf olduğunun ispatını istemiştir. Müteveli ise evin vakıf olduğunu bilen şahitleri mahkemeye getirince davaya konu olan evin vakıf olduğu ortaya çıkmıştır⁴⁸⁵.

Buna benzer başka bir müdahale, Kasımpaşa'da Ali Reis b. Sinan'ın ölmeden evvel evlatlık olarak vakfettiği ev üzerinde vuku bulmuştur. Burada da yine vakıf ev ve bahçe, Kâtip Mehmed Efendi adlı kişi tarafından hukuksuz bir şekilde tasarruf edilmekteyken, vakfın mütevellisi ve kurucunun evladı olan Havva Hanım buna engel olmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Konuyu mahkemeye intikal ettiren müteveli Havva Hanım, vakfa taarruz eden Kâtip Mehmed Efendi'nin vakıftan el çektirilmesini istemiştir. Kâtip Mehmed Efendi ise mahkemedeki beyanında, söz konusu mülklerin vakıf olmadığını, eğer öyleyse de Havva Hanım'dan vakfı ispat etmesini istemiştir. Bunun üzerine Havva Hanım mahkemeye şahitler getirerek evin ve bahçenin vakıf olduğunu ispat etmiştir⁴⁸⁶.

Evlatlan veya kurucunun yakını olmadığı halde haksız müdahalede bulunan kişilerin, ellerinde herhangi bir argüman olmadığı için inkâr yolunu tercih ettikleri düşünülebilir. Buna mukabil vakıfla bir şekilde ilişkili kişiler ile vâsî, beytü'l-mâl emini gibi görevlilerin de haksız müdahalesinden sonra inkâr yoluna gittikleri müşahede edilmektedir. Ancak bu tür görevlilerin, mülkün vakıf olmadığını gerçekten bilmemesi sebebiyle müdahale etmiş olabilecekleri daha olası gelmektedir. Nitekim bu kişilerin mülklerin evveliyatında gerçekleşen vakıf işlemini bilmemesinin bir zemininin olduğu mantıklı görülebilmektedir. Diğer yandan bizzat aile üyelerinden gelen taarruzlarda da tarafların vakfı inkâr etmesi düşündürücüdür. Bu noktada, davalar özelinde şu net olarak söylenebilir ki, vakıflarla ilgili özellikle de suistimal konusu olan davalarda suistimalleri gerçekleştiren kişilerin en fazla üzerinde durdukları nokta inkâr olmuştur. Bunun sebebi vakfa yönelik taarruzda bulunan kişilerin bu hususu delillendirecek ya da suistimallerini

⁴⁸⁵ EHM ŞS. 6, 100/1 (Evl. S 1024/Mart 1615).

⁴⁸⁶ Mahkeme kaydının öncesinde mezkûr vakfın vakfiye sureti de yer almaktadır. Galata Mahkemesi tarafından hazırlanan vakfiyenin, söz konusu davadan sonra sureti çıkarılmış olmalıdır. EHM ŞS. 1, 56b/1;56b/2;57b/1 (Evl. S 1025/Şubat 1616).

haklı çıkartacak bir taraf bulunmamasıdır. Zira bu şekilde beyanda bulunan kişiler, davaya konu olan mülkün vakıf olduğu ortaya çıktıktan sonra herhangi bir yaptırıma da uğramamışlardır. Bu husus ileride değinileceği gibi diğer vakıf davaları için de geçerlidir.

Bu konuya dair vasînin müdahalesi sonrasında vakfı inkâr etmesiyle ilgili dava Gazi Mustafa vakfı üzerinde vuku bulmuştur. Söz konusu davanın kaydına göre, İstanbul'da Emir Buharî zaviyesi yakınlarında Hacı İlyas Mahallesi'nde ikamet eden Gazi Mustafa, evini, önce kendisine, ölümünden sonra eşine, onun ölümünden sonra evladına, evladının inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfetmiştir. Gazi Mustafa öldükten sonra eşi ve çocukları evde oturmaya devam etmişler ancak kurucunun evladından olan Mehmed Çavuş da hayatını kaybedince küçük çocuğunun vasîsi olan Mustafa Bey evi ele geçirmiştir. Vasi, vakıf şartlarında bulunan diğer mutasarrıfların vakfı kullanımına da mâni olmuştur. Bunun üzerine vâkıfın eşi Sakine ile evlatlardan Neslihan, mahkemeye başvurarak vasînin evden el çektilmesini talep etmişlerdir. Vasî ise mahkemede, evin vakıf olduğunu inkâr edip vasîsi olduğu Mustafa için eve el koyduğunu beyan etmiştir. Evin vakıf olduğunu iddia eden davacılar da buna dair delil talep etmiştir. Bunun üzerine davacı olan mutasarrıflar, Hacı İlyas Mahallesi'nden buldukları şahitleri mahkemeye getirerek evin vakıf olduğunu kanıtlayınca vasî vakıftan el çektilmiştir⁴⁸⁷.

Buna benzer müdahalelerin beytûlmâl emini tarafından da gelebildiği görülmektedir. Özellikle yukarıda beytûlmâl emini başlığı altında, bu görevlinin ölen kişilerin terekelerini kontrol edip mirasçısı olmayanların mallarına devlet adına el koyduğu ifade edilmişti. Beytûlmâl emininin yapmış olduğu müdahalelerde de genelde vakfı inkâr ettiği ve Haremeyn mütevellisi ile karşı karşıya geldiği dikkat çekmektedir.

Varisi olmayan ve ölmeden evvel de mülkünü vakfeden kişilerin bu vakfettikleri mülklerle ilgili mütevellî ile beytûlmâl emini arasında kimi zaman aralarında sert ağız dalaşlarının yaşandığı, hatta bu hususa dair özel fermanların çıktığı anlaşılmaktadır⁴⁸⁸. Beytûlmâl emininin yapmış olduğu bu tür müdahaleleri, görevi gereği yaptığını belirtmek gerekmektedir. Mütevellinin de yine aynı şekilde, vakfa sahip çıkmak ve korumak

⁴⁸⁷ EHM ŞS. 6, 14/1 (Evs. Ş 1003/ Nisan 1595)

⁴⁸⁸ Beytûlmâl emini ile Haremeyn mütevellisi arasında yaşanan münazaalardan birisi üzerine Sultan I. Ahmed tarafından hususî 21 Muharrem sene 1013/19 Haziran 1604 tarihinde hususî bir hüküm çıkmasına da neden olmuştur. Söz konusu hükümde, Amasya'da Çerkes Mehmed'in Haremeyn'e vakfettiği vakıf mülklerinin zaptı sırasında yaşanan karmaşa sonrasında Haremeyn mütevellisi ile beytûlmâl emini arasında ağız dalaşı yaşandığına vurgu yapılmakta, vâkıfın tüm muhalefatının vakfiye şartlarına göre Haremeyn fukarasına intikal ettirilmesi emrolunmaktadır. BOA, TSMA. E. 888/48.

maksadıyla her türlü müdahaleye engel olması gerekmektedir. Bu noktada mütevellî ile beytûlmâl emini arasındaki problemlerin çözümü ise ancak mahkeme aracılığıyla gerçekleşebilmiştir.

Mütevellî ile beytûlmâl emini arasında meydana gelen ihtilafların, vakfiyenin elde bulunmaması ya da şartlara ulaşamaması sebebiyle ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Zira, mütevellinin beytûlmâl eminine vakfın doğruluğu ile ilgili kesin bir delil sunamaması sebebiyle aralarında ihtilafın çıkmış olabileceği mantıklı görünmektedir. Aksi halde beytûlmâl emininin vakıf mülklerine el koymasına dair çok daha fazla mahkeme kaydının olması gerekmektedir. Ancak bu hususa dair örnekler çok da fazla yoğunluk arz etmemektedir. Bu sebeple belli başlı vakıflar üzerinde beytûlmâl emini ile mütevelliler arasında sorunların çıktığını söylemek daha doğru bir çıkarım olacaktır.

Bu hususa örnek bir ihtilaf davası, Hatice Hatun'un vakıf mülkleri üzerinde vuku bulmuştur. Şöyle ki, İstanbul'da Yazıcı Mahallesi'nde sakin olan Hatice Hatun ölmeden evvel evini, berber dükkânını, bir kahveyi ve meyve ağaçlı arsasını vefatından evvel 960/1553 tarihinde önce kendisine, sonra evladına ve evladının inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Kendisi vefat ettikten sonra vakıf mülklerin tasarrufu, Hatice Hatun'un tek kızı Hüma Hatun'a geçmiştir. Onun da evladı olmadığı için ev doğrudan hayır ciheti olan Haremeyn'e intikal etmiştir. Haremeyn mütevellisi, bu aşamadan sonra vakfı zapt etmek istediğinde Beytûlmâl Emini Osman Bey tarafından, Hüma Hatun'un terekesine el konulduğunu görmüştür. Bunun üzerine Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, beytûlmâl emini ile sorunu çözemeyince konuyu mahkemeye taşımış ve beytûlmâl emininin evden el çekmesini talep etmiştir. Konu, mahkeme tarafından beytûlmâl eminine sorulunca, o da vakıftan haberdar olmadığını ve evin aslında vakıf olmadığını dile getirmiştir. Bunun üzerine mütevellî de şahitler aracılığıyla Hatice Hatun'un, mülkünün vakıf olduğunu delillendirmiştir. Mahkeme de beytûlmâl eminini haksız bularak evden el çektirmiştir⁴⁸⁹.

Vasî, beytûlmâl emini gibi görevlilerin vakıflara yönelik taarruzları sırasında vakfı inkâr edebildikleri örneklerle açıklanmıştı. Ancak aynı şekilde vakfı inkâr yoluyla vakıflara yönelik taarruzlar, bizzat vâkıfın evladı ya da başka akrabalarından da gelebilmiştir. Hatta vakıf kurucusu ile iltisaklı olan kişilerin bu şekilde taarruzlarının daha

⁴⁸⁹ EHM ŞS. 6, 92/1 (Evh. N 1023/Ekim 1614)

sık yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu tür vakaların neden gerçekleştiğini ise iki ayrı yaklaşımla ifade etmek mümkündür. Bu kişiler ya gerçekten mülklerin vakıf olduğundan haberi olmayarak vakıflara el koymuştur ya da vakıf olduğunu bildiği halde ebedî cihete intikal şartlarını tam bilmediği ve mütevellinin de mülke el koymayacağını düşündüğü için mülkleri kullanabildiği kadar kullanma maksadıyla müdahalelerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla kastî bir taarruz olduğu kanısı uyanmaktadır. Bu tür kasıtlı taarruzların yanında doğrudan vakfın inkârı ile binayı vakıf hükmünden kopartıp mülk olarak kullanmak amacıyla taarruzlar da vuku bulmuştur. Bu tür taarruzlar, vakıf bizzat kendi tasarrufunda olmasına rağmen mülk olarak kullanma amacıyla vakfı inkâr amacı taşımaktadır. Bu şekilde görülen bir taarruz davasının detayları şöyledir:

İstanbul'da Akbıyık Mahallesi'nde oturan Ayşe Hatun, evini önce kendisine, sonra evladına ve evlâd-ı evladına, onların neslinin kesilmesinden sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfetmiştir. Ayşe Hatun vefat ettikten sonra vakıf evin tasarrufu önce kurucunun evladı Emine'ye, onun vefatından sonra da Emine'nin kızı Kamer'e geçmiştir. Normalde vakıf şartlarına göre Emine'nin çocuklarının tasarrufundan sonra ev Haremeyn'e intikal etmesi lazımken mevcut mutasarrıf Kamer Hatun, evi mülk olarak tasarruf etmeye kalkınca, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, bu durumu mahkemeye bildirmek zorunda kalmıştır. Mahkemeye çağrılan Kamer Hatun'a vakfı inkâr etmesinin sebebi sorulduğunda, Ayşe Hatun'un bu evi vakıf yapmadığını, dolayısıyla evin de miras yoluyla kendisine intikal ettiğini söylemiştir. Haremeyn mütevellisi ise evin vakıf olduğunu delillendirmek için şahitleri mahkemeye getirince evin vakıf olduğuna karar verilmiştir. Ancak, mülkü olarak vakfı kullanmak isteyen ve vakfı inkâr etmesi sebebiyle davalı olan Kamer Hatun, hâl-i hazırda mutasarrıf ve şarta göre evlattan olması sebebiyle evi tasarruf etmeye devam etmiştir. Ancak mahkeme tarafından mülkü değil, vakıf üzere tasarruf edeceği yönünde kendisine tembihte bulunulmuştur⁴⁹⁰.

Bu davada, bir vakıf mülkünün her ne kadar evlat tarafından kullanılıyor olsa bile vakıf niteliğinin inkâr edilebildiği görülmektedir. Burada, kendisi mutasarrıf olmasına rağmen evlat, neden vakfı inkâr etme gereği duymaktadır şeklinde bir soru akla gelmektedir. Bu konuda, *mülkiyet üzere tasarruf* ile *vakıf olarak tasarruf*un birbirinden keskin çizgiler ile ayrıldığını ve vakıf olarak bir mülkün tasarruf edilmesinin kişinin tasarrufunu oldukça kısıtladığını belirtmek gerekmektedir. Keza *mülk* olarak tasarruf edilen malların satışı, kiraya verilmesi ve tamiri gibi durumlarda tüm salâhiyyet mâlike

⁴⁹⁰ EHM ŞS. 6, 87/2 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614)

aitken vakıf tasarruflarda, kullanımlar şarta göre yapılmakta, vakfın satışı ve diğer işlemleri şartlara ve vakıf hukukuna bağlı olmaktadır⁴⁹¹. Buna ilaveten, vakfın korunması ve tamirinin yapılması da tasarrufçunun isteğine bırakılmamaktadır. Dolayısıyla mutasarrıfların, vakıfların tamirini yapmak istememeleri veya gerektiği zaman satışını yapmak maksadıyla vakfı inkâr ettikleri düşünülebilir. Sicillerdeki örneklerde de mutasarrıfların vakıfların tamirini yapamayacak olması sebebiyle vakıfların tasarruf hakkından ferağ edebildikleri görülmektedir⁴⁹².

4.1.3.2. Şartların İnkârı ve Değiştirilmesi

Vakıflara yönelik inkâr davalarında, vakfın kabul edilmesine rağmen vakfiyenin veya şartların inkâr edildiği davalara da rastlanmaktadır. Hatta bu inkâr, zaman zaman Haremeyn mütevellisinden de gelebilmektedir. Şartlarla ilgili inkârların da suistimal davalarında yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi, bir mülkün vakıf olduğunun duyum üzerine de olsa bilinebilmesi, ancak vakıf şartlarının elde bulunamaması sebebiyle mutasarrıfların ve mütevellilerin şartları inkâr edebilmeleri ile ilgilidir.

Mutasarrıfların hatta ebedî hayır ciheti mütevellilerinin bile bazı şartları inkâr edebildikleri vakidir. Örneğin, bir ev ebedî hayır cihetine geçmeden evvel evlat ya da başka mutasarrıfların uhdesindeyken el koyan bir müteveliye müdahalesinin sebebi sorulduğunda; müteveli, mevcut mutasarrıfların kurucunun şartında olmadığını ya da vakfiyede bu şekilde bir şart bulunmadığını beyan etmiş, sonrasında bu beyanın doğru olmadığı anlaşılmıştır⁴⁹³.

Yine başka bir davada da Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, mevcut mutasarrıfla ilgili vakıf şartını inkâr etmiş bu sebeple yanlış bir müdahalede bulunmuştur. Dava sürecinde Haremeyn mütevellisinin şartları bilmemesi sebebiyle inkârda bulunduğu öğrenilmiş, kendi açtığı davada haksız olduğuna kanaat getirilmiştir⁴⁹⁴.

Burada vakıf şartlarının değiştirilmesi meselesini de ele almak gerekmektedir. Bu tür vakalarda vakfiyelerin bir suretinin Defter-i Hazine (Hazine-i Âmire) tutulsa da zaman zaman kayıtlarından vakıf şartlarının usulsüz olarak değiştirilebildiği müşahede

⁴⁹¹ Vakıf şartlarında, satılması ya da bedeli ile değiştirilmesi şartı bulunuyor ise müteveli ya da vâkıfın belirlediği kişiler tarafından buraların satılmasında bir beis bulunmamaktadır. Bu konuda Bkz. *Fetavâyı Hindiyye*, Akçağ Yayınları, Ter: Mustafa Efe, C. IV, Ankara, 1983, ss. 572-573.

⁴⁹² EHM ŞS. 6, 98/2; EHM ŞS. 1, 55a/1.

⁴⁹³ Örneğin, yukarıda hakk-ı süknâ başlığı altında dava kaydı özeti verilen Mustafa Ağa'nın vakfı üzerinde cereyan eden mahkemede tam da bu konuyla ilgilidir. Burada vakıf mutasarrıfları olan azatlı kölelerin tasarrufuna engel olan Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, mutasarrıflar tarafından mahkemeye verilmiş, o da vakıf kurucusunun bu şekilde bir şartı olmadığını iddia etmiştir. EHM ŞS. 6, 93/1. (Evs. L 1023/Kasım 1614)

⁴⁹⁴ EHM ŞS. 6, 81-1 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614)

edilmektedir⁴⁹⁵. Vakfiye şartlarına veya sicillerden suretlerine ulaşamaması sebebiyle vakıflar dışarıdan taarruzlara daha açık hale gelmekteydi. Vakfiye şartlarını değiştirme teşebbüsü ile ilgili bir dava da bu konuya örnek teşkil etmektedir. Dönemin Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Abdülmennan tarafından yapılan şikayet üzerine açılan dava, İstanbul Edirnekapı, Kilise Camii Mahallesi’nde bulunan bir vakıf evin tasarrufuyla ilgilidir. Buna göre Haremeyn mütevellisi, mahkemeye gelerek, Nefise bt. Abdullah’ın İstanbul’da Kilise Camii Mahallesi’nde bulunan evini, önce kendisine sonra da evladına, evladının inkırazından sonra da Haremeyn fukarasına vakfettiğini söylemiştir. Nefise Hatun’un çocuksuz ölmesi üzerine tasarruf hakkının Haremeyn’e geçmesi sebebiyle eve el koyduğunu, ancak Nuh isimli şahsın kendisine engel olduğunu beyan etmiştir. Müfettiş, kendisine engel olan Nuh’un sorgulanarak evden el çektirilmesi talebinde bulunmuştur. Mütevellinin bu beyanı üzerine, Nefise Hatun’un evi, Evasıt-ı Rebiülahir 1012/22 Eylül 1603 senesinde vakfedip hakk-ı süknâsını kendisine ondan sonra evladına ve Nuh’un evladının inkırazından sonra Medine-i Münevvere fukarasına şart ettiğini ifade etmiştir. Nefise Hatun’un ölümünden sonra tasarruf sırasının kendisinde olduğunu söyleyen Nuh, bununla da yetinmeyip aynı tarihli Balat mahkemesinde nâib olan Abdulvahhab b. Mehmed’in imzasının bulunduğu bir vakfiye de ibraz etmiştir. Durumdan mütevellinin haberinin olup olmadığı sorulunca, haberi olmadığını belirten müteveli, ayrıca vakfiyeyi de inkâr etmiştir. Bunun üzerine Nuh’tan bu vakfiyenin doğruluğunu gösterecek şahit istenince de şahit bulamamıştır. Ancak mahkeme bizzat mahalleden Nuh’un sunmuş olduğu vakfiyenin gerçek olup olmadığını araştırmış, vakfiyenin asıl vakfiye olmadığı, şartlarını değiştirildiği tespit edilmiştir. Sonuçta Nuh, Nefise Hatun’un evindeki iddiasından vazgeçmek zorunda kalmıştır⁴⁹⁶.

Kayıttan, şahitlerin beyanı ile mahalde yapılan tahkikatın asıl çözümleyici olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, çok sayıda vakfin vakfiyesinin aslına ulaşmakta problem

⁴⁹⁵ Berkî, *Vakıflar*, s. 87; İbn-i Âbidin de bu konuyu masaya yatırmış ve değiştirme şartı bulunmayan vakıflarda, hâkimin nezareti, “vakfiyede belirtilmese de hâkimin vakıfta söz hakkı vardır” demektedir. Bkz. İbn-i Âbidin, *Reddû'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, C. IX, ss. 300-302. Bu hususa dair “*Vakfeden bir kimse, vakfında tayin, azil ve diğer tasarruflarda bulunmayı kendi evlâdından müteveli olanlar için şart kılıp kendilerine vakıf hususunda kadılardan ve emirlerden hiçbir kimse müdahale etmesin. Eğer müdahale ederler ise Allah'ın lâneti onların üzerine olsun dese, hâkim ve emirlerin bu vakfa müdahale etmeleri mümkün ve meşru olur mu?*” diye kendisine sorulduğunda Ebu'ssuud Efendi, “*Bu şekildeki vakfiyeler 944/ 1537 tarihinde yazılmıştır. Eğer vakfedenin evladından olan mütevelliler emirlerden olurlarsa bizzat kendileri vakıf işlerinin şer'i şerife uygun olarak yürütülmesi için devlet adamına (vezire) arz ederler. Mütevelliler emirlerden olmazlarsa, vakıf işlerinin şer'i şerife uygun olarak yürütülmesi için beldelerindeki hâkim vasıtasıyla devlet adamına (vezire) arz ederler. Hâkimler, mütevellilere, mütevellilere de hâkimlere muhalefet etmesinler. Çünkü Sultanın emri bu minval üzere vârid olmuştur. Vakfedenler bu şartla herhangi bir fesadın yapılmasını bu fesadı önlemek için mütevellilere müdahale eden hâkim ve emirlere lânet ederlerse, bu lânet kendilerinin üzerine olur. Çünkü usûl-i mukarradandir ki şer'i şerife muhâlif olan bütün şartlar hükümsüz ve bâtıldır*” diye cevap vermiştir. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, ss. 117-119.

⁴⁹⁶ EHM ŞS. 6, 68-1 (Evl. M 1023/Şubat 1614).

yaşanmıştır. Zira Haremeyn Müfettişliğinin vakfiye suretlerini bünyesinde toplamak istemesinin altında yatan sebep de budur.

4.1.4. Vakıf Malda Mülk-i Mevrûs Problemi

İslam miras hukukuna göre vefat eden kişinin kefenlenmesi, borçlarının ödenmesi, varsa vasiyetlerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Tüm bu giderleri çıktıktan sonra arda kalan mal, *mülk* ise mevtanın vârisleri arasında taksiminin yapılması esas kabul edilmektedir⁴⁹⁷. Bu manada vârişsiz vefat eden bir şahsın malı terekisi sırasıyla yukarıdaki usule göre paylaştırıldıktan sonra kalanı beytûlmâle geçmekteydi.

Vakıflarda ise kurucu vefat ettikten sonra vakfiye şartlarındaki sıraya göre intikaller yapılmakta ve tevliyet şartları kime tahakkuk ettirilmişse mütevellî o olmaktaydı. Önceden vakfedilen mülkler, miras dışı tutulmakta dolayısıyla da pay edilmemektedir. Temel hukukî kâidelerle rağmen vakıfların kiralınması veya mutasarrıfları ile mütevellîler arasında yaşanan problemlerde *verâset* meselesine sıkça vurgu yapılmıştır. Vakıflara taarruz eden ve vakıf kurucusuyla akraba olan kişiler, vâris olarak kendilerini görmeleri sebebiyle bu taarruzlarını haklı çıkarma iddiasında bulunmuşlardır. Örneklerde de görüleceği üzere mirasçılarının vakıflar üzerindeki taarruzlarında genelde dayanakları, “*vakıftan haberi olmadığı*” yönündeki beyanları olmuştur.

Bu duruma ilaveten bazı davalarda vakıf akarlarının mevcut kiracılarının vefatlarının akabinde mirasçıları ile tasarruf sorununun çıktığı da anlaşılmaktadır. Özellikle çalışmanın kapsadığı tarihlerden daha erken dönemlerde, vakıf akarlarının kiracıları öldükten sonra geride kalan kız çocuklarına kiralanıp kiralanmamasıyla ilgili sorunun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim vakıf akarlarına ait dükkânların kiracılarının öldükten sonra kız ve erkek çocuklarına kiralanacağına dair Evasıt-ı Cemaziyelevvel 985/Temmuz 1577 tarihinde hususi bir fermânın çıkartıldığı görülmektedir. Fermânda, 978/1570 tarihinde İstanbul’da vefat eden sanat erbabının miras olarak kalan dükkânlarının kız çocuklarına verilebileceğine dair fermanın verildiği, vakıf dükkânlarının da muayyen kira bedelleri üzerinden kiracıların kız ve erkek çocuklarına kiralandırılabilmesine dair yeni bir fermanın çıktığı anlaşılmaktadır. Fermânda, eğer kiracıların mirasçıları yoksa vakıf mütevellîleri tarafından bu akarların zapt edileceği ifade edilmiştir⁴⁹⁸.

⁴⁹⁷ Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, ss. 213-214.

⁴⁹⁸ *İstanbul kadı sicilleri Galata Mahkemesi 15 numaralı sicil*, s. 287, nr. 449.

Bu fermanla birlikte, vakıfların kiracıları vefat ettiğinde, kiracıyla daha önce yapılan anlaşma bedeli belirlenmekte ve süresi sonuna kadar vârisinin kullanımında kalması sağlanmaktaydı. Süre sona erdiğinde mevcut kiracılar ya da vâsilerle anlaşılması durumunda akar, vârisler tarafından kullanılmaya devam edilmekteydi. Eğer kiracının vârisçisi reşid değilse onun adına vasîsi akarı işletiyordu⁴⁹⁹. Reşid ise bizzat kendilerinin tasarrufuna bırakılmaktaydı⁵⁰⁰.

Ele alınan dönemdeki uygulamalara bakıldığında ise kız evlada vakıf akarların kiralınmasında bir beis görülmediği ve fermana uygun şekilde kiralamaların yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁰¹. Öte yandan vârisçisi olmadan vefat eden kiracılar olduğunda ise akarlara ebedî hayır ciheti mütevellisi tarafından el konulmaktaydı. Bu tür vakıf akarlarla ilgili kayıtlarda vefat eden mutasarrıflarının varisi olmadığı için zapt edildiğine özellikle vurgu yapılmıştır⁵⁰².

Yarımşar hisse ile tasarrufu elinde bulunduran mutasarrıflardan birinin vefatı sonrasında yaşanan karmaşa, akarların kiralamaları kapsamında varislerle ilgili yaşanan en önemli problemlerden biriydi. Özellikle yarım hissenin vefat eden mutasarrıfının vârisi olmadığı durumlarda kendisinden sonra hisse, ebedî hayır cihetine geçtiği için diğer yarım hissenin mutasarrıfı ile müteveli arasında problem yaşanabilmekteydi. Yalnızca müteveli ile değil, yarım hissenin kiralınması sonrasında yeni kiracı ile eski kiracı arasında sorunlar yaşanabilmekteydi. Bunun önüne geçmek için ise genelde kiracısı ölen yarım hisse de diğer hissenin kiracısına kiralınmaktaydı⁵⁰³.

⁴⁹⁹ Örneğin, İstanbul'da Gedik Ahmed Paşa Evkafından olan bir dükkânı kiralayan Hüseyin b. Abdullah'ın vefat ettikten sonra oğlunun vasîsi tarafından dükkânı mütevelliden teslim alması ile ilgili kayıt için Bkz. EHM ŞS. 4, 21/3 (1005/1597)

⁵⁰⁰ Atik Valide Sultan Vakfına ait olan tahılçı dükkânı, kiracısı Mustafa Çavuş b. Şehabeddin öldükten sonra aynı şartlarda tasarruf hakkı oğullarına geçmiştir. EHM ŞS. 6, 50/1 (1001/1593)

⁵⁰¹ Örneğin Gedik Ahmed Paşa Evkafından olan bir şerbetçi dükkânı, kiracısının ölümünden sonra kızı Zerkiye'ye 9 yıllığına kiralınmıştır. EHM ŞS. 4, 11/2 (Evh. N 998/Temmuz-Ağustos 1590)

⁵⁰² Örneğin şu mahkeme kaydında geçen ifadeler bu konuda bize önemli bilgiler vermektedir; “Mahmiye-i Kostantiniyye'de vâki' Medîne-i Münevvere şerrefehallâhü te'âlâ fi'd-dünyâ ve'l-âhire evkafına bi'l-fi'il mütevellî olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-eşbâh İsmail Çelebi b. Mehmed meclis-i şer'-i şerîf-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm edip vakf-ı mezbûrdan olup mahrûse-i Galata'da Yolcuzâde mahallesinde iki tarafı yine vakf-ı mezbûr ve iki tarafı tarik-i âm ile mahdûd iki bâb fevkânî ve iki bâb tahtânî odaları ve dahlîzi ve sofayı müştemil olan vakıf menzile icâre-i mu'accele ve müeccele ile mutasarrıf olan Abdülbâki Çelebi b. Receb fevt olup **evlâdı olmamağla** menzil-i mezkûr vakf-ı merkûma âid olmuştur, savb-ı şer'den üzerine varılıp keşf olunmak matlûbumdur dedikte kibel-i şer'den Mevlânâ Hasan Efendi ve hâssa mi'mârlarından Üstâd Ali Çelebi b. Halil ve zeyl-i sûtûrda isimleri mastûr olan müslimin ile üzerine varılıp mu'âyene ve mesâha ettiklerinde fi'l-hakîka menzil-i mezkûrun bennâ zirâ'ıyla tûlen on üç zirâ' altı parmak ve arzen on üç zirâ' bi-hesâb-ı şatrancî yüz yetmiş iki zirâ' arsası olduğunu ta'yîn ve ittîfâk ettiklerinde vâki' hâli mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba'dehü meclis-i şer'a gelip inhâ ve takrîr etmeğin mâ-hîve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.” EHM ŞS. 1, 157a/1 (Evl. C 1037/ Subat 1628)

⁵⁰³ Bu hususa örnek olarak İstanbul'da Divane Ali Mahallesi'nde bulunan iki katlı ev ve dükkândan oluşan vakıf mülkûn yarısını tasarruf eden Zemâne bt. Abdullah vârisiz ölünce, bu yarım hissenin tasarrufu Haremeyn mütevellisinin uhdesine geçmiştir. Müteveli, vakfin diğer yarısını tasarruf eden Mustafa Çelebi'ye kendi tasarrufunda olan kısmı kiralamıştır. EHM ŞS. 6, 21/2.

Kurucuların vârisi olmadığı için mutasarrıfı kalmayan zürri vakıflar, hükmen ebedi hayır cihetlerine geçmekteydi. Bu tür intikaller sonrasında mütevellî de şarta göre işlemleri yaparak işletilmelerini sağlamaktaydı⁵⁰⁴.

Vârislerin, *miras* olarak vakıf akarlara el koyması sonrasındaki sürece bakıldığında ise genelde tasarrufların intikal işlemlerini dışarıdan takip eden Haremeyn mütevellisinin durumu öğrenmesi sonrasında bu tür taarruzların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada özellikle ebedî hayır ciheti Haremeyn olan vakıflarda Haremeyn mütevellilerinin titizliğinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktaydı. Mütevellî, bu şekilde bir suistimalle karşılaştığında mahkemeye konuyu taşıyarak taarruzu gerçekleştiren kişilerin sorgulanıp vakıftan el çektirilmesini talep etmekteydi. Taarruzu gerçekleştiren mirasçılarının büyük bir kısmı bu aşamada genelde vakfî inkâr yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde bir taarruz ise İstanbul'da Abdi Subaşı Mahallesi'nde bulunan vakıf eve gerçekleşmiştir. Buna göre, Nisa Hatun, evini önce kendisine, sonra eşi Mustafa'ya ve Mustafa'nın evladına, onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere (Haremeyn) fukarasına şart etmiştir. Mustafa'nın evladı olan Mehmed de vakıf evin vakfî inkâr ederek, “*bu ev babamdan kalan miras mülkümdür*” diyerek tasarruf etmeye kalkınca Haremeyn mütevellisi, durumu mahkemeye intikal ettirmiştir. Mahkemede konu Mehmed'e sorulunca, evin vakıf olduğundan haberinin olmadığını belirterek mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil talep etmiştir. Bunun üzerine mütevellî de mahkemeye şahitleri getirerek vakıf olduğu delillendirilmiştir⁵⁰⁵.

Vakıf kurucusuyla herhangi bir kan bağı bulunmamasına rağmen dolaylı yünden vârislik iddiasında bulunan kişiler de ortaya çıkmıştır. Özellikle vakıf mülklerin tasarrufları sırasında bu tür iddiaların çözümü de yine mahkeme yoluyla gerçekleşmiştir. Bu konuda Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, İstanbul'da Samanviran Mahallesi'nde bulunan Şahanem Hatun'un ölmeden vakfettiği evi zapt etmeye gittiğinde, Halil ve Bayram adında iki kişi tarafından kullanıldığını görmüştür. Bu kişilere dava açan mütevellî Hasan Bey, ifadesinde, Şahanem Hatun'un evini, ölmeden evvel kendisine, sonrasında evladına ve evlad-ı evladına, onların tasarrufundan sonra Medine-i Münevvere

⁵⁰⁴ Vakıf ev, mutasarrıfı Yahya Çelebi'nin vefat etmesi ve onun da vârisi olmadığı için Haremeyn mütevellisinin uhdesine geçmiş sonrasında da mütevellî tarafından başkasına kiralanmıştır. Bu kiralama işlemine ait kayıt için Bkz. EHM ŞS. 1, 124a/3.

⁵⁰⁵ EHM ŞS. 1, 87b/2. Bu örnekten başka mülkün vakıf olduğunun inkâr edilerek miras olarak kendisine intikal ettiği düşüncesiyle vakıf akarlara çok sayıda müdahalenin olduğunu görmekteyiz. Buna benzer başka bir dava kaydında da bu kez azatlı kölenin tasarrufuna şart edilen bir vakfın azatlı kölenin eşi tarafından el konulduğu görülmektedir. Burada da evin vakıf olduğundan haberinin olmadığını ifade eden davalı, kendisine eşinden miras kaldığını dile getirmektedir. EHM ŞS. 1, 18b/1 (Evh. M 1021/Mart 1612).

fukarasına vakfettiğini söylemiştir. Şahanem Hatun'un kızı Rukiye Hatun'un tasarrufu sırasında evin yandığını ve Rukiye'nin kocası Kantarcı Hasan tarafından yeniden teberru⁵⁰⁶ olmak üzere yapıldığını beyan etmiştir. Rukiye'nin evladı olmadığından, vakfın Medine-i Münevvere fukarasının tasarrufuna geçtikten sonra Halil ve Bayram isimli kişilerin vakfı hukuksuz yere zapt ettiklerini söyleyen mütevellî, bu kişilerin vakıftan el çektirilmesi talebinde bulunmuştur. Bayram ve Halil isimli kardeşler ise, *“Kantarcı Hasan Bey, ev yandıktan sonra kendi mülkü olmak üzere yeniden yaptırıp sonrasında vefat etmiştir. Biz onun kız kardeşlerinin çocuklarıyız. Vârisleri olduğumuz için ev bize intikal etmiştir, bizim de mülk-i mevrûsumuzdur”* diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Haremeyn mütevellîsi, evin vakıf olduğunu kanıtlayınca bu iki kişinin haksız olduğuna karar verilmiş ve vakıf Haremeyn mütevellîsine teslim edilmiştir⁵⁰⁷.

Bu türden mülk-i mevrûs davalarının oluşumunda şüphesiz İstanbul'da sıklıkla yaşanan ve vakıfları derinden etkileyen yangınların da rolü vardır. Vakıfları tasarruf eden kişiler tarafından yangınlar sonrasında yapılan binalara, bu kişilerin vârisleri tarafından mülk zannedilerek el konulduğu görülmektedir. Nitekim yukarıdaki dava da bu hususa örnek teşkil etmektedir. Yalnızca şarta göre tasarruf edenlerin değil, kiracıların da yangınlardan zarar gören vakıf akarları yeniden yapmaları⁵⁰⁸, sonraki dönemlerde vârislerin mülk zannedip bu binalara el koymalarına yol açmıştır.

4.2. TEVLİYET DAVALARI

Ebedî hayır yönü Haremeyn olan vakıfların intikal şartları gerçekleştiğinde vakıf mülkler, Haremeyn mütevellîsinin kontrolüne geçmekteydi. Mütevellîye, vakıflara el koyma sırasında zâbitler de yardımcı olmaktaydı⁵⁰⁹. Haremeyn mütevellîsinin ilgilenmesi gereken çok sayıda vakıf olduğu için vakfiye şartlarına uygun olmayan müdahalede bulunabildiği de oluyordu. Mütevellîler, bu tür zamansız ve haksız müdahalelerinin yanında vakıf muhasebelerindeki eksiklikler ya da bazı hataları sebebiyle de müfettişlik eliyle vakıflardan el çektirilebilmiştir. Vakıflarla ilgili işlerin yürütücüsü ve idareci konumunda olan mütevellîlerin yanlış yönetimleri, zamansız müdahale ve kendi dönemlerindeki muhasebelerinde yaşanan eksikliklerden sonra sistemin nasıl işlediğinin

⁵⁰⁶ Karşılıksız olarak kazandırma. Bilal Aybakan, “Teberru”, *DİA*, C. XLTDV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, ss. 215-216.

⁵⁰⁷ EHM ŞS. 1, 60a/2 (Evl. S 1025/Şubat 1616).

⁵⁰⁸ Bkz. Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait dükkânların yangından zarar görmesi sonrasında kiracısı tarafından yeniden yapılması ile ilgili dava kaydı. EHM ŞS. 4, 2/1; EHM ŞS. 6, 4/3; Safiye Sultan'ın yanan vakıf dükkânlarının kiracıları tarafından yeniden yapılması ile ilgili kaydı. EHM ŞS. 8, 47/2; 49/1.

⁵⁰⁹ Haremeyn Mütevellîlerinin yanında zabıtlar de görev almıştır. Bu konuda Amasya kadısına ve Haremeyn müfettişine yazılan hükümde açıkça Haremeyn zabıtlarından ve görevlerinden bahsedilmektedir. Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 70, 439 (1001/1592).

görülmesi, Osmanlı vakıf sistematığının açığa çıkması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin vakıflardaki problemlere müdahalesi, mahkemelere gelen vakıf davalarının çözümü ve mahkeme konuları, ele alınan devirde vakıflarda yaşanan sıkıntıları açıkça göstermektedir. Mütevelliler özelinde yaşanan problemlerin değerlendirilmesi de bu vakıfların idarî anlamda yaşadığı sıkıntıları açığa çıkarmak olacaktır.

4.2.1. Mütevellinin Muhasebesinde Eksiklik

Mütevelliler, haksız bir taarruz ya da el koyma gerçekleştirdiğinde mahkemeye çağırılabilmekteydi⁵¹⁰. Mütevellinin her sene kendi vakıf hesabını tutması ve faaliyetlerini de kadı siciline işletmesi icap etmekteydi. Yapılan muhasebe kontrollerinde herhangi bir suistimal zannı oluştuğunda da yine mütevelliler olağanüstü teftişlerden geçirilmekteydi.

Muhasebede, gelirlerin ne kadar olduğuna, harcanan yerlere ve vakıf mürtezikasına verilen bedellerin tutarlılığına bakılırdı. Bir tutarsızlık tespiti halinde gerekli tahkikat ve inceleme yapılır, mütevellinin kastî olarak vakfa zararı tespit edildiğinde ise azledilebilirdi⁵¹¹.

Mütevellilerin azil veya ölümü sonrasında yeni atanan müteveli, istediği zaman eski mütevellinin muhasebesinin kontrolünü talep edebilirdi⁵¹². Eski müteveli zamanından kalan vakıf borcu bulunması durumunda ise hayattaysa kendisinden, vefat halinde ise vârislerinden borcun ödenmesi istenirdi.

Haremeyn Evkaf Nezareti özelinde bu tür davaların çoğunlukla bizzat Haremeyn Evkaf Nâzırı olan Darüssaade Ağasının da bulunduğu bir yerde yapıldığı görülmektedir. Bu ayrıntıdan, nezaretin mütevellilerle ilgili davaları kendi iç meselesi gibi gördüğünü, bu sebeple de bizzat nâzırın da bulunduğu bir mecliste bu tür meselelerin çözüme kavuşturduğunu söylemek mümkündür. Bu davaların nâzırın bulunduğu yerde

⁵¹⁰ Örneğin Kilari Mehmed Ağa Evkafının mütevellisi olan Mehmed'in 1073 Zilkadesi/ Haziran Temmuz 1663 ile 1074 Zilkadesi arasındaki bir yıllık muhasebe kaydı için Bkz. BOA, TSMA-E. 86-34.

⁵¹¹ Berkî, *Vakıflar*, ss. 224-229; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, s. 220-221; Ömer Nasuhi Bimen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, s. 87; Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, Madde 1576, s. 545.

⁵¹² Örneğin İstanbul'da Kapdan-ı Derya Hasan Paşa'nın Evkafının bir önceki mütevellisi Mustafa Efendi'nin bir yıllık muhasebesinin irâd (gelir) ve masrafinin muhasebesinin icmalinde gelirin kalem kalem nereye sarf edildiği ayrıntılı biçimde yazılmıştır. Bkz. BOA, TSMA.E.35/18. Kudüste bulunan vakıfların mütevellilerinin muhasebelerinin görülüp, müfredat defterlerini getirip tatbik edilerek yerli yerinde görülerek mütevellilerin teftiş edilmesiyle ilgili emir için Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 55, 349 (7 Za 993/31 Ekim 1585); Yine Sultan Murat Evkafının Medine'deki vakıflarının mütevellisi Süleyman Ağa zamanının muhasebesinde de görüleceği üzere bir önceki müteveli döneminin gelirleri ve muhasebeleri ile ilgili de karşılaştırmalar yapılmıştır. BOA, TSMA. d.1494.3 (1025-1026/ 1616-1617)

gerçekleşmesinden nezaretin mütevellilerle ilgili problemlere yönelik hassasiyetinin had safhada olduğu anlaşılmaktadır. Haremeyn Evkaf Nâzırı'nın kendi idaresi altındaki vakıfların mütevellilerin atanması ve seçilmesi hususunda üzerlerindeki etkisinden yukarıda bahsedilmişti. Dolayısıyla mütevellilerle ilgili yaşanabilecek her türlü olumsuzluk da bir şekilde nâzıra temas edeceğinden mütevellilerle ilgili sorunların çözümü konusunda nezaret oldukça titizlik göstermiştir.

Eski ve yeni mütevelliler arasında anlaşmazlık olması durumunda ya da borçların intikalleri sürecinde de nâzırın yanında karşılıklı beyanların dinlenerek sorunların çözüldüğü görülmektedir. Bu usulün uygulanması nezarete görev yapan mütevellilerin de daha titiz çalışmalarına katkı sağlamıştır⁵¹³. Nitekim mütevelliler, kendi dönemlerinde oluşabilecek borçlardan dolayı kendilerinin ya da vârislerinin bizzat Darüssaade Ağası'nın huzurunda sorgulanacak olmaları gerçeğini düşünerek daha titiz çalışmış olmalıdırlar. Zira bu ayrıntılar bir tevliyet davasında da bu ayrıntılar göze çarpmaktadır. Söz konusu dava süreci şöyle gerçekleşmiştir; Cem Sultan Evkafının mütevellisi Yahya Bey b. Turhan vefat ettikten sonra yeni müteveli olarak atanan Ahmed Bey B. Abdülmennan, vakfın muhasebesinin kontrolünü yaptıktan sonra, vefat eden eski mütevellinin zimmetinde bir miktar borç kaldığını görmüştür. Yahya Bey hayatta olmadığı için mevcut müteveli, oğlu ve varisi olan Hasan Çelebi'den babasının döneminden kalan parayı talep etmiştir. Hasan Çelebi'nin vekili ile Ahmed Bey, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın huzurunda bir araya gelmiş ve muhasebeler incelendikten sonra eksik kalan miktarın bir kısmını Hasan Çelebi'nin vekili, Ahmed Bey'e teslim etmiştir. Kalan miktarın ise Sarây-ı Atık kasablarından Kara Todori ve Yanaki isimli gayrimüslimler ile Zeyrek Mahallesi'nde oturan Mehmed Çelebi'nin zimmetlerinde kaldığını Hasan Çelebi'nin vekili söylemiş, Ahmed Bey de bu borçların bu kişilerde kaldığını nâzır önünde kabul ederek eski mütevelliden vakfın alacağını kalmadığını kabul etmiştir⁵¹⁴.

⁵¹³ Vakıf muhasebelerinde veya mütevellilerin kendi dönemlerinde yaptıkları işlemlerden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Mütevelliler, kendi dönemlerinde kusurlu oldukları işlerden de sorumluydular. Örneğin tamirlerde önceden belirlenen miktardan fazla harcayan mütevelliler, azledilebilir ve yerlerine gelen müteveliye bu fazla harcanan bedeli ödemek zorundaydılar. Bu konuda Behçetü'l-Fetavâda geçen bir fetva şöyledir: “Bir vakfın mütevellisi Zeyd vakfın gallesini ekl kasdıyla bi-gayr-i iktizâ vakfın müstegallâtı duvarlarını tahsis ve tezyin ve bazı mevâzını boyayıp ve levâzım-ı vakfa sarf ettikde kadr-i ma'rûfdan ziyade sarf eyleyip gallesini bu vechile itlâf ettikten sonra ma'zûl olsa yerine müteveli olan Bekir galleden tahsis ve tezyine sarf olunan ile levâzım-ı vakfa sarf olunan mikdârın kadr-i ma'rûfdan ziyâdesini Zeyd'e tazmine kâdir olur mu? El-cevab: olur” Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yay., İstanbul, 2011, s. 261, Madde: 1341.

⁵¹⁴ EHM ŞS. 1, 42b-1 (Evh. R 1023/Mayıs 1614); EHM ŞS. 1, 7a-2 (Evl. B 1019/Eylül 1610)

Vakıfların muhasebesi kontrol edilirken mütevellilerin kimlere ne kadar borç para verdiğine ve borcun ne kadarının geri alındığına da bakılmıştır. Hazırlanan muhasebelerde geri ödenmeyen borçlar olduğunda ise mevcut mütevellinin, bu kişilerden eski döneme ait aldıkları borçların geri ödemesini talep etmesi gerekmiştir. Eğer bir önceki müteveli, bu borcu almış ya da vakıf gelirine dâhil etmemişse, mevcut müteveli dönemine bu borç yazılmazdı. Sonrasında ise eski mütevelliden ya da varislerinden bu açığın hesabı sorulurdu.

Bu çerçevede İstanbul'da Haydarpaşa Evkafının mütevellisi olan Davud Halife ile bir önceki müteveli döneminden borçlu olan bir kişi arasında gerçekleşen dava bu konuya örnektir. Buna göre Davut Halife, önceki müteveli Ferhad b. Abdullah'ın muhasebesinde, vakfa ait 10 bin akçenin Molla Ahmed Efendi'nin zimmetinde olduğunu görmüştür. Davud Halife, bu parayı talep etmek için Ahmed Efendi'yi mahkemeye vermiştir. Mahkemede, Ahmed Efendi'nin vekili olan Mehmed b. Nasuh, Ahmed Efendi'nin bu parayı eksiksiz olarak eski müteveli Ferhad b. Abdullah'a teslim ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme, Mehmed Bey'in bu iddiasına delil isteyince şahitler Ahmed Efendi'nin borcunu ödediğini belirtmişlerdir⁵¹⁵. Bu durumda Ferhad Bey zamanının muhasebesinde eksik görülen bedelin aslında eski müteveliye ödendiği ortaya çıkmıştır.

Tevliyetten azledilmiş ve hayatta olan kişiler, kendi dönemlerinden kalan alacaklarından sorumlu tutulmuşlardır. Eski mütevelliler, mümkün olduğu kadar muhasebelerindeki eksiklikleri giderip mevcut mütevelliyi alacaklarına karıştırmamaya çalışmışlardır. Örneğin Süleyman Ağa Evkafının eski mütevellisi olan Mehmed Bey b. Yusuf da kendi zamanında, eski müteveli Kurd Bey'den bir miktar para aldığını bu paraların bir kısmını vakıf adına borç verdiği kişilerden toplayıp, Süleyman Ağa Evkafının mevcut mütevellisi Davud Halife'ye teslim ettiğini sicile kaydettirmiştir⁵¹⁶.

Nezaretin kurumsal yapısının sağladığı imkân ve başkentte müesses olması nedeniyle İstanbul'daki vakıflarda gerçekleşen mütevellilerden kaynaklı problemlerin çözümü konusunda Nezaretin ve Müfettişliğin hızlı bir şekilde reaksiyon aldığı anlaşılmaktadır. Ancak taşrada bu şekilde bir problem yaşandığında çözümünün yavaş olduğu anlaşılmaktadır. Keza mühimme defterlerinde, taşradaki vakıfların

⁵¹⁵ EHM ŞS. 3, 3/1 (Evs. N 995/19 Ağustos 1587).

⁵¹⁶ EHM ŞS. 3, 1/1 (Evl. N 996/Temmuz 1588)

mütevellilerinin yapmış oldukları suistimallerle ilgili önemli sayıda problem zikredilmekte ve bunların çözümüne yönelik emirler yer almaktadır⁵¹⁷.

Vakıflarda mütevellilerle ilgili gerçekleşen mutata tahkikat ve kontrollerin yanı sıra suistimal şüphesiyle gerçekleşen olağanüstü incelemelerde ve muhasebe kontrollerinde mütevellinin kusuru varsa dava kurulur, hatta gerekli durumlarda müteveli azledilerek vakıfların daha düzgün idare edilmesi maksadıyla başka kişilere tevliyet ciheti verilmekteydi. Buna mukabil, olağanüstü teftişlerde mütevellinin bir kusurunun olmadığı durumlar da ortaya çıkabilmekteydi. Böyle durumların ise vakıf kurucusunun belli şartlarından veya yanlış öngörülerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim suistimal zannıyla gerçekleşmiş bazı soruşturmalar sonucunda mütevellilerin haklılığı ortaya çıktığında ise davalar düşmüştür.

Bu şekilde bir tahkikat, Eyüp'te Takyecibaşı Camii vakıflarından olan Cemile Hatun'un para vakfının mütevellisi üzerinde gerçekleşmiştir. Burada, vakfın ana parası, vakfiyede 5 bin akçe yazılı iken, müteveli Kasım Bey'in 3 bin 580 akçe olarak muhasebesine kaydettiği görülmüştür. Bu karışıklık sebebiyle müteveli Kasım Bey üzerinde bir tahkikat gerçekleşmiş ve mahkeme tarafından sorgulaması yapılmıştır. Müteveli, tahkikat sonrasında mahkemedeki beyanında, vakıf kurucusu Cemile Hatun'un, 5 bin akçenin hayattayken bizzat kendisinin elinde olduğunu, ona para vermediğini söylemiştir. Müteveli, yine sorgusunun devamında, Cemile Hatun vefat ettikten sonra, muhallefatinın tamamının çarşıda müzayede ile satıldıktan sonra elde edilen paranın 3 bin 580 akçe tuttuğunu ve bu sebeple de muhasebeye bu meblağı girdiğini ifade etmiştir. Mahkeme bunun üzerine bu ifadelere delil olabilecek bir *temessük*⁵¹⁸ ibraz etmesini istediğinde ise müteveli temessük ibraz edememiş ancak Cemile Hatun'la aynı mahallede oturan Mustafa b. Abdullah ve Hacı Ferhad b. Abdullah isimli kişileri mahkemeye şahit olarak sunmuştur. Şahitler de Cemile Hatun'un

⁵¹⁷ Örn. Edirne'de bulunan Nâzır Mehmed Vakfı'na ait malın mütevellisi tarafından zimmete geçirildiğinden bahisle mütevellinin mahkemeye çıkartılıp muhasebesinin görülüp zimmetinde para varsa tahsil edilip teftiş olunması istenmektedir. 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul-2020, s. 108; Trablusgarb'da Nemmenoğlu adındaki müteveli ile ilgili suistimallerin olduğu ve görevinden uzaklaştırılması ile ilgili mühimme kaydı için Bkz. BOA, Mühimme Defteri, 31. 540 (25 C 985/9 Eylül 1577) Bursa'daki Yıldırım Han Evkafının mütevellisi Ömer'in muhasebesinin görülüp, vakıf malına suistimali varsa gereğinin yapılması hakkında emir için Bkz. Derya Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 390; Konya'da bulunan Celaleddin-i Rumi ile Sultan II. Selim vakıflarının mütevellilerinin gelirleri suistimal ettiklerinin duyulması sebebiyle mütevellilerin soruşturmalarının yapılarak muhasebelerinin görülmesi ile ilgili emir için Bkz. BOA, Mühimme Defteri 64. 425 (17 Z. 996/7 Kasım 1588).

⁵¹⁸ Osmanlı diplomatik dilinde, borç verirken, alırken, bir şey teslim edilirken ya da alırken karşı tarafa verilen belge, senet anlamına gelir. Mübahat Kütükoğlu, "Temessük", *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, s. 413.

muhallefatından elde edilen gelirin 5 bin akçe değil, 3 bin 580 akçe olduğunu söyleyince mütevellinin haklı olduğu ortaya çıkmıştır⁵¹⁹.

Bu mahkeme kaydındaki bilgilerden vakıf kurucusunun muhallefatından elde edilecek geliri yanlış değerlendirerek vakfiyesine yüksek bir bedel yazdırmış olması, sonrasında ise muhallefatın daha düşük bir bedel tutması böyle bir karışıklığa sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Özellikle kurucuların vefatlarından sonrasına atfen koydukları bu türden şartların aynıyla tahakkuk etmemesi sonucunda vakıflarda bu tür problemlerin yaşandığı bu örnekte bariz şekilde görülmektedir⁵²⁰.

4.2.2.Tevliyetten Feragat

Mütevelliler bazı sebepler dahilinde tevliyet görevlerinden ferağ edebilmişlerdir. Vakıf hukukuna göre bir müteveli, tevliyet görevini başkası lehine ferağ etmek istediğinde bu işlemi Kadı'nın huzurunda gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu aşamada, kendisine tevliyet ciheti ferağ edilen kişinin de kurucunun şartlarına uygunluğuna bakıldıktan sonra Kadı'nın izni alınır⁵²¹. Kadı, bu yönde bir ferağ için karşısına gelen mütevellinin ferağ talebini kabul edip etmeme salahiyetine sahiptir. Bu konuda vakfın menfaati ve ferağın yapılacağı kişinin (mefruğun-leh) ehil olup olmaması gibi hususlar Kadı'nın kararında belirleyiciydi⁵²².

Ele alınan dönem dahilinde bazı mütevellilerin de ferağ ettikleri ancak bunun bazı zorunluluklardan ileri geldiği müşahade edilmektedir. Zira bu hususa dair sicillerde oldukça az örnek bulunmaktadır. Tevliyet ferağlarının çok sık yaşanmamasını nedeni ise mütevellilerin gelirleriyle alakalı bir husustu. Nitekim gerek Haremeyn Evkaf mütevellilerinin gerekse diğer vakıf görevlilerinin vakıflardan belli oranda maaş alması sebebiyle mütevellilerin ferağa çok da başvurmadıklarını söylemek mümkündür. Buna mukabil az da olsa bazı zorunlu haller dahilinde ferağlar gerçekleşmiştir. Bu şekilde zorunlu hallerden kaynaklanan sebeplerle tevliyetinden başkası lehine ferağ etmiş kişiler ise ferağdan dönmek için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Bu şekilde gerçekleşmiş bir ferağ örneğinde de görüleceği üzere, ferağı yapan müteveli, tekrar müteveli olmak istemesi sebebiyle halef müteveli ile bir husûmet yaşamıştır. Diğer tevliyet meselelerinde olduğu gibi mütevelliler arasındaki bu tür ferağ probleminde de vakıf nâzırı Darüssaade

⁵¹⁹ EHM ŞS. 3, 22-1 (Evl. C 988/Ağustos 1580).

⁵²⁰ Cemile Hatun'un para vakfiyesinin suretini görüp doğru bir değerlendirme yapmak için araştırmalar yaptık ancak vakfiyeye ulaşamadık. İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu'nda da mezkûr vakfa ait bir bilgi yer almamaktadır.

⁵²¹ Berkî, *Vakıflar*, 203; İbn-i Âbidîn, *Reddî 'l-Muhtar*, s. 298; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, s. 90.

⁵²² Ali Haydar Efendi, *Tertib*, madde: 1164, s. 539.

Ağası devreye girmiş ve ihtilaf çözülmüştür. Hem ferağ uygulamaları hem de bu tür ferağ problemlerinin çözümünün nasıl gerçekleştiğiyle ilgili önemli bilgiler veren davada, hac sebebiyle tevliyet cihetinden ferağ etmiş bir mütevellinin hacdan döndükten sonra tevliyeti yeniden almak istediğinde mevcut mütevellinin görevi teslim etmemesi ele alınmaktadır. Dava tarihinin Evasıt-ı Cemaziyelahir sene 988/Temmuz 1580 olması, yani oldukça erken bir döneme tekabül etmesi, dava bilgilerini değerli kılmaktadır. Bu dönemde her ne kadar Haremeyn Evkaf Nezareti ve Müfettişlik ihdas edilmese de Darüssaade Ağası'nın İstanbul'daki çok sayıda vakfa nâzır olarak atandığına delil mahiyetindedir. Aynı zamanda Nezaret kurulmamış olmasına rağmen Darüssaade Ağası'nın kendi uhdesine verilen vakıflarla yakından ilgilenerek tevliyet gibi önemli meselelerin çözümüne katkısını da ortaya koymaktadır. Şüphesiz bu ve bunun gibi vakıf meseleleriyle yakından ilgisi, bu tarihten daha sonra kurulacak olan Haremeyn Evkaf Nezaretinin, Darüssaade Ağası'na verilmesinde etkili olmuştur. Mezkûr ferağ davasına göre İstanbul'da Takyecibaşı Evkafının mütevellisi olan Kasım Bey b. Abdullah, kendisinin daha önce Kabe'ye gitmek istemesi sebebiyle Kadı önünde, Takyecibaşı Evkafı tevliyetinden ferağ ettiğini, sonrasında Mahmud Halife isimli kişinin tevliyet beratı çıkarttığını söylemiştir. Kasım Bey, Mahmud Halife'nin 2-3 yıl kadar tevliyeti elinde bulundurduğunu, sonrasında ise yeniden tevliyeti kendisinin almak istediğini beyan etmiş, Mahmud Halife ile aralarında şiddetli ağız dalaşı ve kavgalar yaşandığını belirtmiştir. Durumu, bu şekilde Evkaf Nâzırı Darüssaade Ağası Mehmed Ağa'ya bildirdiğini, kendisine yeniden Takyecibaşı Evkafı tevliyetinin tevcih edildiğini ifade ederek Mahmud Halife döneminin muhasebesini gördürmek istediğini dile getirmiştir⁵²³.

Burada, hac sebebiyle tevliyeti ferağ eden mütevellinin, “*kendi yerine neden bir vekil bırakmadı ya da kâim-i makam tayini talebinde bulunmadı*” şeklinde bir soru sorulduğunda bunun mütevellilerin niteliği ile alakalı bir durum olduğu açığa çıkacaktır. Zira, ‘*mütevellileri, yerlerine vekil bırakmaksızın sefer müddeti uzak bir beldeye gidip tegayyüp etmiş olan vakıflar*’da kâim-i makam tayininin yapılabileceğinden bahsedilmektedir⁵²⁴. Ancak burada kaim-i makam mütevellinin tayin edilmediği ve mütevellinin hacca gitmeden evvel mahkemeye başvurarak tevliyet cihetini başkasına ferağ ettiği görülmektedir. Ek olarak mezkûr kayıttaki bilgilere göre mefrugun-leh, Mahmud Halife midir değil midir tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu konuda, *neden*

⁵²³ EHM ŞS. 3, 22-2.

⁵²⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, s. 75.

mütevelli ferağ ettikten sonra başka birisi, tevliyetten ferağ edildiğine dair arz yazdırmış ve beratla mütevelli tayin edilmiştir şeklinde bir soru sorulabilir. Berkî'nin şu ifadeleri ise bu sorunun cevaplanması noktasında önem arz etmektedir:

“fâriğ, bi'l-meşrût mütevelli ise ferağ tevkil (vekil bırakma) mahiyetinde olup istediği zaman ferağdan rücu' edebilir. Rücu veya mefrûğun-lehin vefatı vukuunda tevliyete kemakân fâriğ mutasarrıf olur. Fâriğ vefat ederse ferağ batıl olup tevliyet meşrutunlehine raci olur. Fâriğ meşrutiyet veçhile mütevelli değilse bu ferağ nefsin azil kabilinden olur ve mücerret ferağla lehine ferağ olunan kimse hâkim tevcih etmedikçe mütevelli olmuş olmaz. Böyle bir ferağ vukuunda hâkim gösterilen şahsa tevliyeti takrir ve tevcihe mecbur değildir. Vakıf için menfaat ve maslahat görürse tevcih eder ve artık fâriğin hakkı sakıt olur. Gözmezse imtina eder. Bu müttefekun-aleyhtir (üzerinde ittifak edilmiş bir konudur). Fakat mücerred ferağla fâriğin hakk-ı tevliyeti sâkit olmayacağı muhtelefün-fihtir (ihtilaflıdır)”⁵²⁵

Berkî, ferağ hakkının hususiyetle meşrutiyet yani vakıf şartından kaynaklanan tevliyeti elinde bulunduran kişide olduğunu, bu fâriğin de rücu hakkını elinde bulundurduğunu ifade etmektedir. Ancak yukarıdaki örnekte bi'l-meşrût değil, bi'l-fiil diye ifade edilen atanmış bir mütevelli olması sebebiyle yapmış olduğu ferağ işlemi, kendisini mütevellilikten azletmiş gibi görülmesine sebep olmuştur. Nitekim bi'l-fiil mütevellilerin yerine vekil bırakmaları kendi salahiyetlerinde değildir. Bu husus, *bi'l-fiil* ve *bi'l-meşrût* mütevellilerin hukukî haklarının farklılığını da ortaya koymaktadır. Mütevelliler arasında yaşanan bu türden bir problemin asıl sebebi de bu noktada saklıdır. Nitekim bir önceki mütevelli, hac farızası sebebiyle ferağ ederken, “kendisini azletmiş” görüldüğünden başka bir mütevelli tayin edilmiş ve fâriğ olan mütevellinin yerine bakacak *kâim-i makam mütevelli* tayinine gerek görülmemiştir⁵²⁶. Dolayısıyla burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta, fâriğ olan mütevellinin *meşrut* yani vâkıfın bizzat şart etmesi sebebiyle tevliyet cihetini elinde bulunduran kişi mi yoksa tevliyet ciheti için kadı ya da Sultan tarafından görevlendirilmiş (*bilfiil*) bir mütevelli mi olduğu konusudur.

⁵²⁵ Berkî, *Vakıflar*, s. 203.

⁵²⁶ Konu hakkında Ali Haydar Efendi de şu ifadeleri kullanmaktadır; “Meşrutiyet üzere tasarruf olunmıyan tevliyet izn-i kadı ile âhara ferağ ve kasr olunabilir ve bundan sonra bu ferağdan rücu' olunamaz. Binâen aleyh kimesneye meşrut olmıyan bir tevliyete mutasarrıf olan kimse mezkûr tevliyeti huzur-ı kadıda âhara ferağ ve kasr edip kadı dahi tevliyeti ehliyetine binâen mefrûğunlehe takrir ve tevcih etse fâriğin artık ol ferağdan rücu'a salâhiyeti olamaz. Bu ferağ ve takrir fâriğin azlini ve mefrûğunlehin nasbını tazmin eder”. Ali Haydar, *Tertib*, Madde: 1174, s. 544.

Bu ayrıma, kayıtlarda mütevellilerden bahsederken ‘*bi’l-fil müteveli*’ ya da ‘*bi’l-meşrûta*’ ya da ‘*meşrûtiyyet üzere müteveli*’ ifadeleriyle vurgu yapılmıştır.

Söz konusu davada da Mahmud Halife’den de bahsedilirken “*bi’l-fil müteveli*” şeklinde bahsedilmiş olması, onun meşrut bir müteveli olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayrım mütevellilerin genel olarak değerlendirilmesinde de önemli bir husustur. Dolayısıyla bir mütevellinin şarta dayalı müteveli mi yoksa atanmış müteveli mi olduğu meselesi, onun şer’î muamelelerdeki durumunu ve salahiyetini de yakînen etkilemiştir. Burada da Mahmud Halife’nin tayin edilmesinden sonra 2-3 yıl kadar tevliyet görevine müsaade edildiği, fâriğ mütevellinin yeniden tevliyeti istemesinden sonra Darüssaade Ağası Mehmed Ağa’nın işaretleriyle de yeniden tevliyet cihetinin verildiği anlaşılmaktadır.

Tevliyet cihetinin geliri olan bir görev olduğuna yukarıda temas edilmişti⁵²⁷. Bu nedenle bu ciheti ele geçirebilmek için birtakım fiiller içine girildiği de kayıtlara geçmiştir. Hatta tevliyeti ele geçirmek için sahte berat hazırlayanlar olmuştur. Bu konuda da özel emirler çıkartılmıştır⁵²⁸.

4.3. TEFVİZLER

Tefvîz, kişinin elinde bulundurduğu bir yetkiyi başkasına devretmesi ya da kullandırması demektir. Ayrıca sözlükte bir işi başkasına havale etmek anlamı da bulunmaktadır⁵²⁹. İncelenen arşiv kayıtlarında, tefvîz işlemlerinin çoğunda *belli bir bedel karşılığında* bu işlemlerin yapıldığını söylemek mümkündür. Nitekim özellikle kiralama kayıtlarında *tefvîz* ifadesine daha çok yer verilmiştir⁵³⁰. Aynı zamanda bir görev tevcihi anlamında da *tefvîz* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir⁵³¹. Ferağ ise daha kapsayıcı bir anlama sahip olup, tasarruf hakkından başkası lehine el çekme manasına gelmektedir⁵³².

⁵²⁷ Ali Haydar, *Tertîb*, Madde: 1328-1329-1330, ss. 600-602.

⁵²⁸ Örneğin, Konya’da bulunan Nizamiye Vakfı’nda herhangi bir görevi olmamasına rağmen sahte bir berat çıkartarak müteveli olduğunu beyan eden Mustafa isimli şahsın tevliyetine izin verilmemesi hakkında çıkartılan emrin transkripsiyonu şöyledir: “*Karaman beğlerbegisine ve Konya kadısına hüküm ki: A’yân-ı vilâyet südde-i sa’âdetüme muhızır gönderüp, Konya’da vâkı’ Nizâmiye Medresesi’nin vakfiyesinde tevliyet olmayup, şart-ı vakfa muhâlif Mustafa nâm kimesne, “Dört akça ile müteveli oldum.” deyü berât ihrâc idüp, vakfa külli gadr olup ref’i için emr-i şerif recâsına bildürdükleri ecilden, şart-ı vâkıf mücibince amel olunmak emridüp buyurdum ki: Vardukda, emrüm üzre bu bâbda şart-ı vâkıf mücibince amel eyleyüp, şart-ı vâkıfa muhâlif olan tevliyeti ref’ eylesin. Min-ba’d şart-ı vâkıf mücibince amel eylesin.*” Abdullah Tanrıvermiş, *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) İnceleme-Metin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 174.

⁵²⁹ Abdussamet Bakkaloğlu, “Tefvîz”, *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, ss. 310-311.

⁵³⁰ EHM ŞS. 6, 26-1.

⁵³¹ Bir mühimme kaydında tefvîz ifadesi tevcih-nasb anlamında şu şekilde kullanılmıştır; “*Konya kadısına hüküm ki, Konya’da medfun Celaleddin-i Rumi ile merhum Sultan Selim-i Sani Evkafı nezareti, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa’ya tefvîz olunup...*” BOA, Mühimme Defteri, 64, 425 (12 Z 996/2 Kasım 1588).

⁵³² Ali Bardakoglu, “Ferağ”, *DİA*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, ss. 351-354; Berkî, *Vakıflar*, ss. 166-167.

Ferağ ve tefvîz ifadelerinin kayıtlarda yan yana kullanılabildiği de vakidir⁵³³. Sonuç itibarıyla ferağ ve tefvîzin kelime anlamı birbirine yakın olup, tefvîzin, özellikle vakıf akarlarıyla ilgili işlemlerde bedel karşılığı gerçekleşen ferağ anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

Vakıflarda gerçekleşen ferağ ve tefvîz uygulamalarına bakıldığında bu hukukî işlemlerin özellikle iki şekilde daha yoğun yapıldığı gözlemlenmektedir. Bunlardan birincisi, kiracı ya da evlat gibi mutasarrıfların başkaları lehine gerçekleştirdikleri ferağlar-tefvîzler, diğeri ise ebedî hayır yönüne yapılan mutasarrıfların gerçekleştirdikleri ferağ ve tefvîzlerdir.

4.3.1. Mutasarrıfın Başkaları Lehine Yaptığı Tefvîzler

Bu türden ferağ ve tefvîzler, şarttan ya da kiracı olarak vakıf bir akarı tasarruf eden birinin kendi kullanım hakkını başkasına devretmesidir. Yeni mutasarrıf, eğer şartta bulunan bir kimse yani evlat, akraba ise bu işlemin vakfiye şartına uygun olup olmadığına bakılmıştır⁵³⁴. Yine mutasarrıflar, başkaları lehine yapacakları tefvîzleri de mütevellîye bildirmesi ve izin alması gerekmiştir⁵³⁵. Bu tür hukukî işlemler de kendi içerisinde *kiracıların yapmış oldukları tefvîzler* ve *şart sebebiyle vakfî tasarruf edenlerin tefvîzleri* olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir.

Özellikle icâreteynli kiralamalarda kiracıların yapmış oldukları tasarruf devirlerine izin verilmiştir. Ancak burada aranan şey mütevellînin izninin olup olmamasıdır⁵³⁶. Nitekim bu tür işlemlerin kayıtlarında da vakıf mütevellîsinin izni ile işlemin yapıldığı özellikle belirtilmiştir.

Mütevellînin yaptığı kiralamalarda, kiracıların vakıf akar üzerindeki tasarruflarının sınırı bellidir. Zira kiracılar, vakıf üzerindeki hukukî tüm işlemleri de mütevellînin müsaadesiyle yapmak zorundaydı. Bu sebeple bir kiracı, kiradan kaynaklı tasarruf hakkından vazgeçmesi ya da başkasına devretmek istemesi durumunda, bunu mütevellîye bildirmek durumundaydı. Birden fazla kiracının olması durumunda ise mevcut kiracıların aralarında yaptıkları ferağlar bile mütevellî iznine tabi idi.

⁵³³ EHM ŞS. 1, 109b/1 (Evh. Z 1032/Ekim 1623).

⁵³⁴ Nasuh Vakfı'ndan olan bir evin tasarrufunun, mevcut mutasarrıf eliyle başka birisine ferağ edilmesi ile ilgili kayıt için Bkz. EHM ŞS. 1, 109b/1.

⁵³⁵ EHM ŞS. 8, 6/1 (Evl. Za 1049/Şubat 1640).

⁵³⁶ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, s. 61.

Örneğin, Üsküplü Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Evkafına ait bir evin kiracısı, tasarruf hakkını belli bir bedel karşılığında ve mütevellinin izniyle başkasına bırakmıştır⁵³⁷.

Kiracıların yapmış oldukları tefvîzlerde alınan bedelin karşılığının ne olduğu konusu ise izaha muhtaçtır. Bu noktada, mütevellinin bu tür kiralamalardan kaynaklı tasarruf devirlerine *izin vermesi* dışında ferağı gerçekleştiren ve ferağı kabul eden kişinin kendi aralarındaki alacak verecek konusuna etkisi görülmemektedir. Bunun bir kira bedeli gibi bir karşılığının olması ise oldukça zor bir ihtimaldir. Nitekim kiracıların, tasarruf ettikleri akarları başkalarına bizzat kendilerinin kiralaması gibi bir yol, tüm vakıf akarlarında açık olmuş olsaydı, vakıf akarlarının kiralayıp belli bir kira bedeliyle başkalarına kiralatılmasına dair çok sayıda örnek bulunması gerekmektedir. Ancak bu tür uygulamaların yalnızca odalarda olduğunu, ev, dükkân ve diğer akarlarda, kiracıların, akarları başkalarına kiraladıklarına çok da rastlanılmadığını ifade etmek gerekmektedir.

O zaman burada kiracıların tefvîz işlemlerinde aldıkları bedelin karşılığı nedir şeklinde bir soru akla gelmektedir. Tefvîzlerde, karşı tarafın ödediği bedel, kiracının kiralama işleminde mütevelliyeye ödediği *icâre-i muaccele*ye karşılık alınan para olması daha mantıklı görünmektedir. Zira kiracıların ferağ hakkı genelde icâreteynli kiralamaların, kiracıya tanıdığı hususi haklardan birisiydi. Böylece, muaccele bedelini önceden ödeyen kiracı, tefvîzi gerçekleştirdiğinde karşı taraftan ödediği muaccel bedelini almış olmakta, mütevellinin de izni ve sicile yeni kiracının kaydıyla da geçmişte alınan icâre-i muaccele bedelini, yeni kiracı ödemiş olmaktaydı. Bu işlemde mütevelliden herhangi bir ücret iadesi de yapılmamaktaydı. Bu tür bir uygulamaya fikhî ifadeyle *ferâğ-ı kat'î* adı verilmekteydi ki bu, tasarruftan herhangi bir şart olmaksızın vazgeçmeyi ifade etmektedir⁵³⁸.

Birden fazla kişiye kiralanan vakıf akarların kiracıları da birbirleri lehine tefvîz yoluna gidebilmekteydi. Böyle bir durumda mevcut kiracı, akarı birlikte kullandığı

⁵³⁷ Tefvîz kaydının transkripsiyonu şöyledir: “Mahmiye-i Kostantiniyye’de Üsküplü mahallesinde sâkin fahrül akrân dergâh-ı âlî çavuşlarından Ahmed Çavuş b. Abdulmennan meclis-i şer’de işbu bâisu’l-kitâb umdetü’l-emâcîd ve’l-ekârîm yine dergâh-ı âlî çavuşlarından bi’l-fiil koyun emini olan fahrü’l akrân Hüseyin Çavuş b. Abdulmennan mahzarında bi’t-tav’î-i’ssarf ikrâr ve itirâf edip mahalle-i mezburede vâki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafından lede’l-ahâlî ve’lcîrân malûmetü’l-hudûd buyûd-ı müteaddideyi müstemil olup icâre-i muaccele ve müeccele ile mutasarrıf olduğum menzilin hak-ı tasarrufunu izn-i müteveli ile mûmâ ileyh Hüseyin Çavuş’a 50 bin nakd-i râyic fi’l-vakt akçe ile tefvîz edip ol dahi vech-i meşruh üzere tefevvuz ve kabul ettikten sonra mukabele-i tefavvuzda meblağ-ı merkum 50 bin akçeyi yedinden bittamam ahz ve kabz ettim dedikde mukarr-ı mezburu ikrâr-ı meşrûunda mûma ileyh Hüseyin Çavuş dahi vicahen tasdik ve tahkik edip mâ hüvel vâki bit-talep ketb olundu” EHM ŞS. 6, 26/1 (Evl. M 1021/Mart 1612).

⁵³⁸ Berkî, *Vakıflar*, s. 166.

kiracıdan, varsa daha önce ödediği muaccel bedeli talep edip akardan el çekebilmektedir. Bu durumda bir akarın birden fazla kişiyle paylaşılmasının zorluğundan olsa gerek, mutasarrıflar, tefvîz yoluna giderek akarın tek kişi tarafından kiralanmasını sağlamışlardır.

Tüm ortak tasarruflu vakıf akarların kiralamalarında ferağ ya da tefvîz yoluna gidildiğini söylemek de yanlıştır. Ancak ortak tasarrufların, ferağa sebep olan unsurlardan birisi olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Örneğin birden fazla kiracısı olan vakıflarda yaşanan ferağ ve tefvîz uygulaması Gedik Ahmed Paşa Evkafından Kadirga Limanı'nda bulunan bir ev üzerinde cereyan etmiştir. Bu vakıf evi kiralayan iki kişiden birisinin kendi rızasıyla vazgeçip diğer kiracıya tasarruf hakkını tefvîz etmesiyle ev bir kişi tarafından kullanılmaya başlamıştır⁵³⁹.

4.3.2. Haremeyn Mütevellisi Lehine Yapılan Tefvîzler

Bu tür işlemlerde ferağı yapacak olan kişiler, vakıf şartına göre ebedî hayır cihetine geçiş şartından bir önceki mutasarrıflardır. Dolayısıyla bunlar, kendi kullanım haklarından vazgeçtikleri takdirde tasarruf hakkı doğrudan Haremeyn mütevellisine geçmekteydi. Kendisinden sonra da şarta göre başka kullanım hakkı bulunan mutasarrıfların bu yönde bir ferağ yapmaları halinde, tasarruf kendilerinden sonrakilere intikal etmekteydi. Bu yönde bir ferağ ise ebedî hayır ciheti lehine ferağ olmamakta, kendisinden sonra gelen mutasarrıf lehine bir işlem olmaktaydı. Dolayısıyla, evlatlık vakıflarda, evlat, utekâ yani azatlı köle ya da başka akrabaların, inkırâz şartına göre növbet-i tasarruf dediğimiz tasarruf sırasında son sırada olmaları gerekmekteydi.

Örneğin, İstanbul'da Camcı Ali Mahallesi'nde bulunan evini vakfeden Saliha Hatun'un tasarruf şartları şöyledir: “*Vâkıfe-i mezbûre menzil-i mezkûrda süknâyı evvelâ müddet-i hayâtınca kendisine, sonra Mevlânâ Mehmed b. Ramazan'a, sonra onun evlâdına, sonra ile'l-inkırâz evlâd-ı evlâdına, sonra mezbûr Mevlânâ Mehmed'in atıkası Gülistan bt. Abdullah'a, sonra onun evlâdına, sonra ile'l-inkırâz evlâd-ı evlâdına şart etti. İnkırâzlarından sonra Medîne-i Münevvere fukarasına şart etti...*”⁵⁴⁰

Yukarıdaki vakfiye şartlarına göre Saliha Hatun'un kendisinden sonra zikrettiği mutasarrıflardan herhangi birisi, hakkından ferağ etmesi durumunda, sonraki mutasarrıfa ev geçebilecektir. Yani Mehmed b. Ramazan'ın evladı, tasarruf hakkından vazgeçmesi

⁵³⁹ EHM ŞS. 4, 20/2 (Evl. Z 1005/Temmuz 1597); Bu konuda, Havva Hatun bt. Hasan'ın Yenimahalle'de bulunan Haremeyn Evkafına ait kiralık evi Eski Anadolu Kadiaskeri Musa Efendi'nin tasarrufuna bırakması ile ilgili ferağ kaydı için Bkz. EHM ŞS. 1, 128a/2 (Evh. R 1034/Şubat 1625).

⁵⁴⁰ EHM ŞS. 1 6b/1 (Evl. N 997/Temmuz 1589)

durumunda tasarruf, (varsa) onların çocuklarına geçecektir. Tasarruf sırasında kendilerinden öncekilerin inkıraz şartları oluştuktan sonra ancak Gülistan bt. Abdullah'ın evlâd-ı evlatları, yani torunları ferağ etmek istediklerinde vakıf, Haremeyn fukarasına (ebedi hayır cihetine) intikâl edebilecektir. Ferağların oluşumunda da bu sıra belirleyici olmuştur. Kurucunun evlatlarının tasarruflarından ferağ etmesi ve vakfın Haremeyn cihetine geçmesiyle ilgili bir mahkeme kaydı, usulün nasıl olduğunun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu şekilde ferağ sonrasında bir intikal işlemi, İstanbul'da Cezeri Kasımpaşa Mahallesi'nden Bali Ağa'nın Galata'da bulunan arsa ve müştemilatından oluşan vakfında gerçekleşmiştir. Buna göre Bali Ağa, Galata Tophane Fındıklı adı verilen mevkideki, mezra, ev ve ahırdan oluşan müştemilatını hayattayken önce kendine, sonrasında evlâdına ve evlad-ı evlâdına, onların inkırazından sonra Medine-i Münevvere fukarasına vakfetmiştir. Kurucunun torunları (evlâd-ı evlatları) olan Abdürrahim Çelebi b. Abdülhay ve Kerime Hatun bt. Sinan Ağa ve Kerime'nin sadriye kızı Fâtıma Hatun bt. Hüseyin Çavuş, mezkûr vakfı müştereken tasarruf etmekteyken vakfın tasarrufundan Haremeyn ciheti lehine ferağ etmek istemişlerdir. Kurucunun torunlarının ferağı yapmak istemelerinin sebebi ise müştemilatın harap olması ve mutasarrıfların tamiri yapacak güçlerinin olmamasıdır. Nitekim bu husus da kayıt altına alınarak ferağ işlemi gerçekleşmiş ve vakıf Haremeyn mütevellisine vakıf teslim edilmiştir⁵⁴¹.

Bu örnek, şarta bağlı mutasarrıfların yapmış olduğu ferağların neden ve nasıl yapıldığıyla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle vakıf mülklerin tamirini yapma konusunda mevcut mutasarrıfların gücü yetmediği için ferağ yoluna gidebildiklerini net olarak söylemek mümkündür. Nitekim başka ferağ örneklerinde de tamire gücü olmayan mutasarrıflar, biraz da zorunlu olarak ferağ hakkını devreye sokmuşlardır⁵⁴².

Vakıf mülklerinin varlığının devam etmesi için vakıfların tamirinin yaptırılması, mutasarrıflarının kim olduğu ile ilgili bir konu değildi. Hatta tamirle ilgili vakfiyede bir şart olup olmadığına da bakılmazdı. Keza vakfın tamire ihtiyacı varsa her şeyden evvel vakfın tamiri gerçekleştirilmek zorundaydı. Bu sebeple mutasarrıflar ya da mütevellilerin vakıfla ilgili yapmaları gereken ilk işlem tamir olarak görülmüştür⁵⁴³.

⁵⁴¹ EHM ŞS. 1, 55a/1 (Evl Ş 1024/Ağustos 1615).

⁵⁴² EHM ŞS. 6, 98/2 (Gr. Z 1023/2 Ocak 1615)

⁵⁴³ Berkî, *Vakıflar*, s. 239; Ali Haydar Efendi, *Tertib*, Madde: 1484-1485, s. 655.

Genelde başka akarı olmayan ev gibi vakıflarda mutasarrıflarından kendi maliyla tamiratın yapılması istenirdi. Tamirata gücü yetmeyen mutasarrıflar ise ferağ yolunu seçerek vakıftan el çekmişlerdir. Bu husus yukarıdaki ferağ kaydında da vurgulanmıştır⁵⁴⁴.

Buraya kadar şarta göre tasarruf eden kişilerin ferağlarının sebepleri arasında tamir bahsinin önemli bir yer tuttuğuna değinilmiştir. Bunun yanında evlad-ı vâkıftan olmasına rağmen tasarrufunda olan vakfı sadece kullanma ihtiyacı olmadığı için Haremeyn mütevellisine ferağ eden mutasarrıfların da olduğu görülmektedir. Bu tür ferağlardaki belirleyici sebepler ise mutasarrıfın vakfin tasarrufuna ihtiyaç duymaması, bu sebeple de vakfin tamirini yapmak istememesi ve daha erken hayır cihetine vakfin intikalini sağlayarak sevap kazanma düşüncesidir.

Sırf hayır maksadı ve kullanmaya ihtiyacı olmayan mutasarrıfın vakıftan ferağ etmesini ihtiva eden detaylara bir kiralama işleminde de rastlanılmaktadır. Buna göre Davud Ağa ve Saliha Hatun isimli kuruculardan Saliha Hatun, eve ihtiyacı olmadığını ifade ederek Allah rızası maksadıyla Haremeyn mütevellisi lehine tasarrufundan ferağ etmiştir. Mutasarrıfın evi ferağ etmesinden sonra da Haremeyn mütevellisi, geliri Haremeyn'e gönderilmek üzere evi başkasına kiralamıştır⁵⁴⁵.

⁵⁴⁴ EHM ŞS. 1, 118b/2 (Evl. B 1033/Nisan 1624)

⁵⁴⁵ Mezkur ferağ kaydının transkripsiyonu şöyledir: “*Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı'na bi'l-fi'il mütevellî olan fahrü'l-akrân Ömer Ağa b. Mustafa mahfil-i kazâda atebe-i aliyye müteferrikalarından kıdvetü'l-e'âlî ve'l-e'âzîm Süleyman Ağa b. Abdüddâim nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mahmiye-i mezbûrede Kalenderhane mahallesinde vâkı' bir taraftan Mehmed Subaşı mülkü ve bir tarafı yine mezbûr Süleyman Ağa mülkü ve iki tarafı tarîk-i âm ile mahdûd ve mümtâz olup muhavvata-i hâriciyyesinin tabaka-i ülâsında bir ahır ve sekiz bâb dükkân ve tabaka-i sâniyesinde iki oda ve bir matbah ve bir kenîf ve tabaka-i sâlisinde iki bâb oda ve bir kenîf ve muhavvata-i dâhiliyyesinin yine tabaka-i ülâsında bir mahzen ve kilâr ve bir matbah ve bir hamâm ve iki su kuyusu ve bir kenîf ve tabaka-i sâniyesinde dört bâb oda ve bir şehnişîn ve tabaka-i sâlisinde iki bâb oda ve bir şehnişîn ve bir kenîfi müstemil olup beher sene mahmiye-i merkûmede Kalenderhane Vakfı'na üç bin altı yüz akçe mukâtaası olan menzilin bundan ak dem ber-vech-i iştirâk mâlikleri olan Davud Ağa nâm kimesne ile zevcesi Saliha bt. Abdullah nâm hatun menzil-i mezbûru hasbeten lillâh vakf ve habs ettiklerinden sonra süknâsını evvelâ kendi nefislerine ve her kangısı mukaddem vefât ederse hissesini âharı mutasarrıf ola ve ba'dehümâ her birinin evlâdına ve ba'dehüm gal lesi Medîne-i Münevvere fukarâsına ve tasarrufu Haremeyn mütevellisine deyu şart etmişler idi, lâkin mezbûr Davud Ağa bilâ-veled mukaddem vefât etmekle ber-müceb-i şart-ı vâkıf cümlesinin tasarrufu merkûme Saliha'ya intikal ettikten sonra kendünün süknâya ihtiyâc olmamağın menzil-i mezkûru Haremeyn'e teslim edip ben dahi tevliyetim hasebiyle kabz ve tesellüm ve sair Evkaf-ı Haremeyn'e ilhâk etmişdim...*” EHM ŞS. 1, 137a/1 (Evs. C 1035/Mart 1626).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN DEVAMLILIĞI AÇISINDAN UYGULANAN İŞLEMLER

Vakıfların devamlılığı, vakıf akarlarının ve binalarının varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim akarların kiralınması ile sağlanacak gelirlerin hayır cihetlerine gönderilmesi vakıfların esas maksadını oluşturmaktadır. Bu sebepten vakıf akarların varlığı vakıfların devamlılığı anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde de vakıf-akar sisteminin akamete uğramaması maksadıyla bir dizi uygulamaya gidildiği görülmektedir. Her ne kadar bu uygulamalar vakıf hukuku özelinde örnekleri daha önceki devirlere dayansa da Osmanlı’daki işleyiş ve uygulamaların görülmesi, vakıf çalışmaları açısından önem arz etmektedir.

Bu başlık altında da vakıfların devamlılığını sağlamak yani vakıflara kaynak sağlamak adına yapılan işlemler ele alınacaktır. Bu konuda dikkat çeken işlemlerden en önemlisi ise vakfın mukataaya çevrilmesidir. Genellikle binası zarar görmüş ya da yıkılmış vakıfların üst kullanım hakkının devri olarak kısaca açıklanacak bu uygulamayla vakıf, arazinin kiralınmasıyla gelir elde etmeye devam etmiştir. Yine vakıfların varlığını devam ettirmek için zikredilen bir diğer uygulama ise tamirler ve keşiflerdir. Mukataanın yanında, vakıflara gelir ve vakfın hayır cihetleri ile mürtezikalarına tahsisatların sağlanması maksadıyla gerçekleştirilen en önemli işlemlerden olan kiralamaların detaylarına da bu bölümde temas edilmiştir⁵⁴⁶.

1.MUKATAA

İslam hukukunda genelde “*hukr*”⁵⁴⁷ olarak ifade edilen ve kiracısı tarafından üzerine bina yapmak veya ağaç dikip ziraat yapmak üzere senelik belli bir ücret üzerinden anlaşarak kiraya verme uygulamasına *mukataa* denilmektedir. Mukataanın vakıflardaki şekline ise mukataalı vakıf denilmiştir⁵⁴⁸.

Sonuçta bir kiralama usulü olan mukataa, arazinin üst kullanım hakkının kayd-ı hayat şartıyla kiralınması şeklinde gerçekleşmekte, vakıf arazi üzerine yapılan binanın

⁵⁴⁶ Yıldız, *1660 İstanbul Yangını*, s. 114.

⁵⁴⁷ Nazif Öztürk, Arabistan ve Kuzey Afrika’da bu uygulamaya ‘hikr’ denildiğini ifade etmektedir. Nazif Öztürk, “Mukâta’alı Vakıf”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2020, s. 132; Akgündüz ise, ‘hikr’ denildiğinin görülmediğini ifade etmektedir. Bkz. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 491.

⁵⁴⁸ İbn-i Âbidin, *Reddû'l-Muhtar*, C.9, s. 309; Ali Haydar Efendi, *Tertîb*, s. 95, madde: 144; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 491.

mülkiyeti kiracıya ait olmaktaydı. Bu noktada aşağıda geniş biçimde de yer verildiği üzere icâreteynden de ayrılmaktaydı⁵⁴⁹.

Mukataa usulüne yeri geldiğinde miri arazilerin işletilmesinde de başvurulduğu oluyordu⁵⁵⁰. Mukataanın Osmanlı'da uygulamasına bakıldığında ise ihtiyaca binâen ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim yapılan akitlerde deprem, yangın veya vakıfların tamire ihtiyacı olması ve bu binaların da tamiri ya da yeniden yapılması için imkân yoksa mukataanın tercih edildiği anlaşılmaktadır⁵⁵¹. Zira binaların tamiri, vakıflar için büyük bir külfet oluşturmakta bunun da altından kimi vakıflar kalkamamaktaydı.

Mukataaya çevrilmek istenen binasından başka geliri olmayan vakıflarda, bu akarlar öncelikle mütevellileri eliyle kiraya verilip peşin ücretiyle (muaccele) tamiri yapılmak istenmiştir. Ancak buna talip çıkmadığı durumlarda bu kez istibdal⁵⁵² gündeme gelmiştir. Bunun da mümkün olmadığı vakıflarda bu kez kullanılamayacak derecede zarar gören binalar yıkılmış ve arazisi mukataaya çevrilmiştir.

Mukataa, normal kiralamadan farklı olmak üzere mutasarrıfına birtakım haklar sağlıyordu. Bu haklardan en önemlisi kiracı, araziye dilediği gibi kullanabiliyor, üzerine diktiği ağaç ya da bina tasarrufunda kalıyordu. Arazi ise vakfin olduğu için kiracılar, hayır cihetine belli bir kira bedeli ödemeye devam ediyordu⁵⁵³. Bu konuyu vakıfların devamlılığını sağlama bağlamında ele alınmasının sebebi, uygulamanın zaten bu maksatla ortaya çıkmasından ileri gelmektedir. Mukataaya çevrilecek akarlarla ilgili süreç ise genelde şöyle işlemekteydi: Mukataaya çevrilecek vakıf binada, öncelikle yukarıda sayılan şartların bulunup bulunmadığına dair müteveli keşif talebinde bulunmaktaydı. Sonrasında müfettişlikten naib, mimar ve ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti, vakfin mevcut durumunun mukataaya dönüştürülmesine sebep olan durumları yerinde müşahade etmekte ve bunu da bir rapor hazırlayıp müfettişe sunmaktaydı. Müfettiş de mevcut durumda vakfin mukataaya dönüştürülmesinin daha faydalı olacağına karar vermesi halinde yazılı bir hükümle bu durum hem sicile kaydedilmekte hem de mütevelliyeye de bu konuya dair hüccet verilirdi. Sonrasında durum, padişaha arz edilir ve o da vakfin mukataaya çevrilmesini uygun görmesiyle emr-i şerif irad eder, vakıf

⁵⁴⁹ Muhammed Emin Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, s. 44.

⁵⁵⁰ Bkz. Hakan Doğan, "Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar", *History Studies*, C. X, S. 9, 2018, ss. 103-131.

⁵⁵¹ Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, s. 43.

⁵⁵² Bir vakıf malın başka bir mal ile değişimi. Bkz. Akgündüz, "İstibdal", *DİA*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul, 2001, ss. 319-320.

⁵⁵³ Berkî, *Vakıflar*, ss. 144-145.

mukataaya çevrilirdi⁵⁵⁴. En son süreçte ise vakfın akarı olan binanın yıkımı gerçekleştirilir, nakzı (yıkıntısı) satılır ve elde edilen bedel vakfa kalırdı. Arazi ise kaydı hayat şartıyla birine kiralanarak arazinin üst kullanım hakkı kiracının olurdu. Kiracı, arazinin kirasını öder, üstüne isterse bina yapar isterse ağaç dikerdi. Gerektiğinde burayı da satabilir, hibe edebilir veya vakfedebilirdi⁵⁵⁵.

Yangınların ve afetlerin sıklıkla yaşanması ve çok fazla vakıf binasında tamir sorununun ortaya çıkması sebebiyle mukataa, vakıflarda bir teamül haline gelmeye başlamıştır. Nitekim Elmalılı da bu hususa vurgu yaparak mukataanın bir zorunlulukla ortaya çıktığını ifade etmektedir⁵⁵⁶. Bu nedenle de emr-i şerife ihtiyaç duyulmamaya başlanmış ve keşifler ve hâkimin izni yeter görülmüştür⁵⁵⁷. Nitekim benzer durumu icâreteynde de söylemek mümkündür⁵⁵⁸.

Şunu da belirtmek gerekmektedir ki, her ne kadar mukataa, vakıfların devamlılığı açısından bir çıkış kapısı olarak görülse de bu durumun bir teamül haline gelmesi sebebiyle vakıfların genel anlamda büyük zarara uğradığı da muhakkaktır. Nitekim mukataa ile vakfın mevcut olan binalarının yıkılarak yalnızca zemin kiralaları alınmış, bu sebeple de vakıfların gelirlerinde önemli oranda düşüş yaşanmıştır. Binalarını kaybeden vakıfların yalnızca arazilerinin kiralanması, buraların da muayyen ücretlerle çok uzun süreyle yarı mülk gibi kiralanması hatta bu araziler üzerindeki mülk binalarda vakfın hiçbir şekilde söz hakkının olmaması arazinin bağlı olduğu vakıfları zor duruma düşürmüştür⁵⁵⁹.

Mukataa usulüne göre vakıf bir arazinin üst kullanım hakkı kiracısındaydı⁵⁶⁰. Kiracı arazi üzerinde yapmış olduğu bina ve diktiği ağaçların sahibi oluyor, yalnızca arazinin kira bedelini veriyordu. Bu husus, icâreteynle mukataa arasındaki en önemli

⁵⁵⁴ EHM ŞS. 6, 23/1. Ahmet İnanır, *İbn-i Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 272; Nazif Öztürk, "Mukataalı Vakıf", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2020, s. 132.

⁵⁵⁵ EHM ŞS. 6, 47/3; Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, s. 44; Berkî, *Vakıflar*, s. 146.

⁵⁵⁶ Elmalılı, *İrşâdu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf-A*, Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330, s. 77-a.

⁵⁵⁷ EHM ŞS. 6, 47/4.

⁵⁵⁸ Sıdkî de mukataa ve icâreteynin çıkışından bahsederken, vakıf akarlarının yıkılması ya da yanması sebebiyle binaların yeniden yapmaya vakıfların gücü olmamasını ve icâre-i vâhide ile kiralayacak kimselerin bulunmaması sebebiyle mukataa ve icâreteynin husule geldiğini söyler. Bu arada Sıdkî'nin meşhur Gedikler ismindeki Tanin matbaasında 1909 yılında basılan eseri 2004 yılında Kamil Ali Gıynaş tarafından transkripsiyonu yapılarak basılmıştır. Bkz. Sıdkî, *Gedikler*, Haz: Kamil Ali Gıynaş, Gazi Üniv. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2004, s. 6.

⁵⁵⁹ Örneğin 7 Zilkade 997/17 Eylül 1587 tarihli İstanbul Kadısına yazılmış bir mühimme kaydında da bu konu açıkça zikredilmektedir. Mezkûr kayıta, yangınlar sebebiyle çok sayıda vakfın mukataalaşması sebebiyle vakıfların zarara uğradığına vurgu yapılmaktadır. BOA, Mühimme Defteri, 66, 78 (28 L 997/9 Eylül 1589); Ayrıca Bkz. Berkî, "Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhtimaller", ss. 336-338.

⁵⁶⁰ Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi, *Câmiu'l-İcâreteyn*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yay., İstanbul, 2019, s. 14.

farklılık noktasıydı. Nitekim icâreteynde tamiri yapılan ya da yeniden yapılan binanın mülkiyeti vakfa aitti⁵⁶¹. Mukataada *hakk-ı karar* denilen kiracısının üst kullanım hakkı iradesi ön plana çıkmaktaydı⁵⁶². Bu hakla mutasarrıf, mukataaya çevrilmiş olan araziye yapmış olduğu binayı dilediği gibi tasarruf edebilmekteydi⁵⁶³.

1.1. FARKLI ANLAMLARDA MUKATAA

Genel manada mukataanın vakıf akarlarıyla ilgili uygulamasına yukarıda değinilmişti. Ancak mukataa, farklı bir manada daha kullanılmıştır ki bu da iltizam usulüyle vakıf köylerin çiftliklerin veya arazilerinden elde edilen gelir ile çeşitli kira bedelleri anlamına gelmekteydi. Ayrıca mukataa ifadesinin vergi anlamı da bulunmaktaydı. Zira bu durum ‘*Ruha (Urfa) mukataası*’⁵⁶⁴ gibi ifadelerle buralardan elde edilen gelirlerin iltizam usulüyle toplanması anlamında *vergi* kalemelerini de ifade etmekteydi.

Kira bedeli anlamında mukataa ifadesi, arzlarda⁵⁶⁵ veya mahkeme kayıtlarında da sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin, Sultan Selim Vakfı’na ait Kadıköy’de bulunan bir bağ arazisi üzerinde vuku bulan ve ağaçların satışı ile ilgili mahkeme kaydında, mukataayı kiralayan kişinin ‘*cânib-i vakfa 70 akçe mukataası*’nın olduğu ifade edilmektedir⁵⁶⁶.

Özellikle arazilerde yani bağ ve bahçelerin senelik kiralananmaları anlamında da mukataa ifadesi sık sık kullanılmıştır. Ancak burada arazinin üzerine, kiracısı tarafından

⁵⁶¹ Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, ss. 44-45; Ahmet Köç, “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremit Mukataaları (1530-1641)”, *OTAM*, C. XXX, 2011, s. 48.

⁵⁶² Hakk-ı karar, vakıf, mülk ya da miri arazi üzerinde kiracısına bina inşa etme, ağaç dikme ve yahut daha önce o arazide bulunan binayı yeniledikten sonra tasarruf etme hakkı vermektedir. Bu hak, yapılan bina ve dikilen ağaçların mülkiyetini araziden ayırarak arazinin sahibinden ya da vakıftan alarak inşaa edene ve mevcut mutasarrıfına bırakmaktadır. Hasan Hacak, “İrtifak”, *DİA*, C.XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 462; Ayrıca Bkz., Muhammed Emin Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, 2018, ss. 18-22; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., C.4, İstanbul-1991, s. 107; Meşrebzâde, *Câmiu’l-İcâreteyn*, s. 14.

⁵⁶³ Berkî, *Vakıflar*, s. 146; Mukataalı vakıf mutasarrıfının hakları ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 495; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, C.V, ss. 19-21.

⁵⁶⁴ Ruha (Urfa) ve buraya tabi mukataanın gelirlerinin toplanmasının (iltizamla) 1200 kuruş karşılığında Hasan Bey’e verilmesiyle ilgili kayıt. EHM ŞS. 6, 46/1. Ayrıca Bkz. Mehmet Genç, “Mukâta’a”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2002, s. 129; Genç, “Mâlikâne”, *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, s. 516.

⁵⁶⁵ Örneğin Edirne’de Çirmen’de Umurbey Vakfı’na ait arazide bulunan dükkânların sahiplerinin mukataalarını vermemeleri sebebiyle vakıf mütevellileri eliyle yazılan arzda şu ifadeler yer almaktadır: “*Edirne’de Haremeyn muhalefatından Çirmen kasabasında medfun Sarıcaapaşa’nın oğlu Umur Bey’in vakfın bervec-i müşterek, evladiyet ve meşrutiyet mütevellileri olup, nefis-i Edirne’de kale içinde sakin Yazıcıoğulları demekle maruf nam zimmilerin vakf-ı şerif toprağında haneleri ve dükkânları olup dört beş seneden beri vakf-ı şerife ait olan mukataaların vermeye muhalefet edip, huzur-ı şer’e dahi itaat-i şer etmeyip hile ve tezvirata sulûk birle hâl-i vakf-ı şerife külli gadr etmek sevdasında olmağla merâhşm-i aliyyelerinden mesfur zimmiler ile Edirne Bostancıbaşı Ağa marifeyiyle Edirne’de Haremeyn müfettişi efendi huzurunda mura’aa-i şer olup hakkımızın hak olunmak babında emr-i ferman devletlü hazretlerindir. Bende Osman Müteveli, Bende Mehmed müteveli.*” BOA, AE. SABH.I. 264/17762 (2 Rebiulevvel 1197/5 Şubat 1783).

Transkripsiyonda da görüleceği üzere kira bedelinden mukataa olarak bahsetmektedir.

⁵⁶⁶ EHM ŞS. 5, 120/1 (Evs. Safer 1019/Mayıs 1610); Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Haz: Esra Kılavuz Eser, İSAR Yay., İstanbul, 2021, C. 1, s. 83, Madde: 84.

bir takım bina ya da ağaç dikme gibi haklar veren mukataa değil, o dönem câri olan kiralama usulü kastedilmiştir. Bu konuda Ebussuud Efendi de bu arazilerin kiralanmasında kullanılan mukataanın “*kiralama (icâre) ile aynı manaya mı gelmektedir*” şeklindeki soruya, günlük ya da aylık kiralardan yıllık olarak ücretin alınması manasında da mukataa denilmesinin meşhur olduğunu söylemiştir⁵⁶⁷.

1.2. MUKATAA DAVALARI

Ev, dükkân, değirmen, çiftlik, bağ veya meyve ağaçlığı gibi gelir getirici alanların kiracıları, teamül gereği kira bedellerini mütevellîye vermekle yükümlüydüler. Bu kiracılar akarın kiralamadan doğan tasarruf hakkını kullanmakta ve akarlara herhangi bir ekleme yapamamakta, mevcut binaların tamirini yaparken bile mütevelliden izin almaktaydılar⁵⁶⁸. Mukataada ise kiracılar, vakıf arazi üzerine bina yapma, ağaç dikme veya mütevellî ile anlaşma durumuna göre bunların dışında başka bir işlem gerçekleştirebilmekteydiler. Bunun karşılığında ise vakfa karşı tek yükümlülüğü, arazinin kirasını (icâre-i zemini) ödemektir. Bu şekilde vakıf arazi üzerine yapılan binanın, dikilen ağaçların ya da başka bir tesisin mülk olarak tasarrufu, vakıf arazinin kiracısına aittir. Bu binaların ve tesislerin kullanımı için herhangi bir bedel ödememekteydi⁵⁶⁹. Bu minvalde Haremeyn Nezareti bünyesinde mukataaya çevrilen yerlerin kayıtlarının tutulup gelirlerini toplamakla sorumlu olan Haremeyn Mukataacılığı da kurulmuştur⁵⁷⁰. Sırf mukataalarla ilgilenecek hususi bir kalemin kurulmuş olması, mukataaya çevrilen arazilerin ve akarların yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Bu mukataaların kiralınması ve diğer işlemlerin takibi de yine Haremeyn mütevellîleri tarafından gerçekleştirilmiş, Haremeyn Müfettişliği tarafından da tüm şer’î işlemleri kayıt altına alınmıştır⁵⁷¹. Bu tür davalar, yarı vakıf yarı mülk davası olduğu için farklı mahkemelerce de mukataalar üzerindeki mülklerin davalarına bakılmıştır. Daha sonra ise bu dava kayıtları, vakıflarla da ilgili olduğu için Haremeyn Müfettişliği sicillerine peyderpey kaydedilmişlerdir.

Mukataa usulüyle kiralanan vakıf araziler belli durumlarda, kiracıların ellerinden alınmıştır. Misalen, arazi üzerine hiçbir bina ya da ağaç dikilmemiş olması ve hiçbir yatırımın yapılmaması durumunda kiralama akdi sonlandırılabilmiştir. Yine icâre-i zemin

⁵⁶⁷ Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, s. 47.

⁵⁶⁸ EHM ŞS. 6, 4/2 (Gr. C 1018/1 Eylül 1609).

⁵⁶⁹ Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, s. 64; Osman Taşkın, “XIX. Yüzyıl Başında Haremeyn Vakıfları ve Bir Yıllık Gelir Gideri”, *Asia Minor Studies*, C.IX, S. 1, 2021, s. 715.

⁵⁷⁰ Osman Taşkın, “XIX. Yüzyıl Başında Haremeyn Vakıfları ve Bir Yıllık Gelir Gideri”, s. 715. Bernard Lewis, “Al-Haramayn”, s. 175.

⁵⁷¹ EHM ŞS. 5, 120-121 (Evs. S 1019/Mayıs 1610).

denilen kira bedelini ödemediği durumlarda da kiracısından arazi alınarak mukataa işlemi feshedilip usule uygun bir şekilde araziyi ihya edecek ve kiralari ödeyecek bir talipliye arazi verilebilirdi⁵⁷².

Mukataalar üzerindeki en önemli anlaşmazlıkların da bu noktayla bağlantılı olduğu görülmektedir. Zira özellikle kiracılar, kira bedellerini ödemekten kaçındıkları zaman mütevelliler ile karşı karşıya gelmişlerdir⁵⁷³. Ayrıca mukataaların kira bedelleriyle alakalı kiracıların vefatından sonraki süreçlerde de bazı sorunların çıktığı vakidir⁵⁷⁴. Yine mukataalarla ilgili en önemli meselelerden birisi de mülkiyetle ilgili davaların vakıfları da ilgilendirmesi hususudur. Örneğin, mukataalı bir vakıf arazi üzerinde bulunan bir evle ilgili vuku bulan bir miras davasına vakıf mütevellisi de çağrılmak zorunda kalınıyor ve arazinin mukataa olduğunun tespitinin yapılması gerekiyordu. Bunun yanında arazi üzerinde bulunan bir mülkün satışından sonra da mukataa bedeli konusu ayrıca görüşülerek karara bağlandıktan sonra sicile işleniyordu. Bundan sonra kayıtlar ve mukataanın mutasarrıfı ile ilgili bilgiler Haremeyn Mukataacılığı kalemine gönderilerek vakıf arazilerle ilgili gelişmeler tadil ediliyordu. Dolayısıyla mukataa konusu hem vakıf hem de özel davaların girift bir halde görülmesine sebebiyet veriyordu.

Mukataa ile ilgili vakıf davalarının genellikle, vakıf arazi üzerine yapılan bina ya da dikilen ağaçların, mâlikin vefatından sonraki akıbetiyle ilgili olduğu görülmektedir. Mukataayı kiralayan kişinin vefatından sonra yaşanan başlıca sorunlar şunlardı:

- Mutasarrıfı tarafından başka bir cihete vakfedilen mukataa üzerindeki bina ve ağaçlar-bağların durumu (vakfın sahih olup olmaması meselesi),
- Mutasarrıfın varislerinin bu mülklerle ilgili tasarruflarına yönelik problemler,
- Vefattan sonra bu tür bina ve ağaçlara beytümâl tarafından el konulması

Mukataa sorunlarına yönelik verilecek ilk örnek Mahmud Paşa Mahkemesinden alınmış bir dava kayıdır. Burada mukataalı bir arazi üzerindeki bağın sahibinin vefatından sonra yaşanan problemler çözülmeye çalışılmıştır. Buna göre Saray Bostancıbaşı Hasan Ağa, Ferhad Paşa isimli kişinin vefat eden oğlunun annesi Raziye ile Ferhad Paşa'nın amcası Mehmed Efendi'yi mahkemeye vermiştir. Davacı Hasan Ağa, kendisinin Ferhad Paşa tarafından oğlu İbrahim'e vasî bırakıldığını, Paşa'nın malının

⁵⁷² Ömer Hilmi, *İthaf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*, s. 143; Berki, *Vakıflar*, s. 146.

⁵⁷³ BOA. AE. SABH.I. 264/17762 (2 Rebiulevvel 1197/5 Şubat 1783).

⁵⁷⁴ EHM ŞS. 6, 72/1 (9 S 1023/21 Mart 1614).

1/3'ünün (sülüs) hayır için harcanmasını vasiyet ettiğini söylemiştir. Hasan Ağa yine mahkemedeki beyanında, kendisinin Ferhad Paşa'nın mülkü olan ve *Üsküdar'a bağlı Kadıköy'de Sultan Selim Evkafı arazisinin üzerinde bulunan*⁵⁷⁵ iki kıta bağını da *vakfettiğini* ancak Ferhad Paşa'nın oğlunun annesi Raziye Hanım ile amcası Mehmed'in, *mülk-i mevrûs*⁵⁷⁶ iddiasıyla bağa el koyduklarını söylemiştir. Mahkemede hazır bulunan Raziye Hanım ile Mehmed Bey'in vekilleri ise davacı Hasan Ağa'nın beyanına karşılık olarak, Ferhad Paşa'nın ölmeden evvel Hasan Ağa'yı vasî olarak atadığını ancak Sultan Selim Evkafı üzerinde bulunan mülk bağı vakfetmediğini beyan etmişlerdir. Hatta, vakıf bir arazi üzerinde bulunan mülkün, bu vakfın hayır cihetinden başka bir cihete vakıf yapılamayacağı konusunda da Şeyhülislam'dan fetva almışlardır⁵⁷⁷. Davalı vekillerinin mahkemeye ibraz ettikleri fetvası gereğince davacı ve vasî Hasan Ağa, mahkemeden el çektilmiş, davaya konu olan bağın vakfının sahih olmadığına karar verilmiştir. Sonuç itibarıyla bağ, Ferhad Paşa'nın amcası Mehmed Efendi ile eşi Raziye Hanım'ın *mülk-i mevrûsu* olarak bırakılmıştır⁵⁷⁸.

Osmanlı dönemi vakıf sistematğinde önemli bir yeri bulunan mukataanın işlemesi ve üzerinde vuku bulan bazı sorunlarla ilgili bu dava önemli bir vakıdır. Mukataa usulüyle bir arazinin kiracısının, üzerinde inşa ettiği bina ya da diktiği ağaçları mülk olarak tasarruf edebildiği yukarıda ifade edilmişti. Hatta bunları kiracının vakıf yapabildiğine de vurgu yapılmıştı. Ancak burada bir ayrıntı daha vardır ki bu da arazinin bağlı olduğu vakfın şartlarıyla arazi üzerindeki bina ya da ağaçların vakfının şartlarının aynı olup olmaması meselesidir. Vakıf arazi üzerindeki bina ya da ağaçların, mukataanın menfaat yönüne vakfedilmesi halinde mukataa bedelinin ödenmesine gerek olmadığı, mukataanın bağlı olduğu vakfın hayır ciheti farklı ise arazinin mütevellisine mukataa bedelinin ödenmesi gerektiği fıkıh kitaplarında işlenmiş bir konudur⁵⁷⁹. Ancak burada, Şeyhülislam⁵⁸⁰ kendi görüşüne göre bunun mümkün olamayacağını belirten bir fetva

⁵⁷⁵ Burada söz konusu arazinin mukataa olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre, Sultan Selim Han Evkafından Kadıköy'de bulunan bir arazide Ferhad Paşa bağ yetiştirmiştir. Bu bağ da Ferhad Paşa'nın mülküdür, arazi ise vakıftır.

⁵⁷⁶ Miras olan mal.

⁵⁷⁷ Şeyhülislam'dan aldıkları fetvada, “*Sultan, memleketten bir kıta mezrayı bina ettiği câmii masârifine vakf eyledikten sonra mezraa-i mezbureyi mutasarrıf olan Zeyd ve Amr üzerine bağ gars edip (dikip) cihet-i uhrâ için vakf etseler mezburlar Zeyd ve Amr'ın vakf-ı mezkurları şer'an sahih olur mu? El-cevâb; olmaz diyü buyuruldu. Mezburlar Zeyd ve Amr vefat ettiklerinden sonra vârisleri vakf-ı mezkûr emr-i Sultâniye makrûn olmamışdır diyü (Sultan'dan müsaade alınmamıştır diyerek) beynlerinde (aralarında) taksime kâdir olurlar mı? El-cevâb; olurlar*” ifadeleri yer almaktadır.

⁵⁷⁸ EHM ŞS. 5, 122 (Evh. Z 1016/Mart 1608).

⁵⁷⁹ Berkî, *Vakıflar*, s. 10; Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ul-Evkâf*, s. 27, 85. Mesele; Ömer Hilmi Efendi, *aynı eser*, s. 81, 276. Mesele.

⁵⁸⁰ Mahkeme tarihi dikkate alındığında, Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'nin görev yapmış olduğu tarihler arasına tekabül ettiği için mezkûr fetvâ da onun tarafından verilmiş olmalıdır. Sun'ullah Efendi'nin Vefatı 1021/1612 Bkz. İpşirli, “Sun'ullah Efendi”, *DİA*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, s. 530-532; Ayrıca Bkz. Büşra Ünalı,

vermiştir. Bu şekilde bir fetvanın çıkmış olması da oldukça dikkate değerdir. Çünkü genel olarak mukataa usulüyle vakıf bir arazi üzerinde inşa edilen bina ve dikilen ağaçların mülk olarak kabul görüldüğü bilinmektedir. Bu sebeple mâlikin bu mülkü satabileceği, ferağ yapabileceği, hatta müteveli izniyle hibe edebileceği açıkça vurgulanmıştır⁵⁸¹. Vakıf kurması konusunda da yine genel kabul edilen görüş cevaz verileceği yönündedir. Bu hususta Osmanlı uleması arasında bir ihtilaf olduğu da açıktır. Nitekim Ebussuud Efendi, bu meseleye şüpheyile yaklaşmaktadır. Arazinin menfaat yönüne vakıf yapılmasında beis görmeyen Ebussuud, farklı bir cihete vakıf kurulmasını ise ihtilafli bulmaktadır⁵⁸². Ali Efendi ise bu hususu hâkimin hükmüne bağlayarak cevaz vermektedir⁵⁸³. Abdurrahim Efendi de (vt. 1656)⁵⁸⁴ yine mukataa üzerindeki bir binanın arazinin vakfından farklı bir cihete vakıf yapılmasına cevaz vermemektedir⁵⁸⁵. İbn-i Âbidîn ise “bir kurbet cihetine vakfedilmiş bir arsanın üzerine bir bina yapıp aynı cihete vakfedilse, arsasına tebaan binanın vakfı da ittifakla câiz olur” demektedir⁵⁸⁶. Bu konu başka sicillerdeki kayıtlarda da ele alınmıştır. Nitekim Bab Mahkemesi’ne ait bir kayıtta bu husus şöyle ifade edilmiştir;

“...vâkıf menâfi-i vakıfdan nefesine nef’ şart etmekle bâtil ve ana müteferri’ olan şurût ve kuyûd dahi hilye-i sıhhatden âtil olup ve bir cihet-i birre mevkûfe arsa üzerinde olan ebniyenin cihet-i uhrâya vakfiyyetini ulemâ-i Hanefiyye’den ba’zı fuzalâ tecvîz buyurmamışlardır binâen alâ zâlik menâzil-i mezbûrenin vakfiyyetinden rücû ve kemâkân mülküme idhâle şürû eyledim”⁵⁸⁷.

Sun’ullah Efendi’nin Fetâvâ’sı ve Tahlili, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

⁵⁸¹ Ali Haydar, *Tertib*, s. 503, Madde: 1060- 1065-1066; Ömer Hilmi, *İthâfu’l-Ahlâf*, 8.Bâb, ss. 81-82.

⁵⁸² Ahmed Akgündüz’ün yayınlamış olduğu Ebussuud Efendi’nin *Gedik Risalesi’nde* bu konuda şu ifade yer almaktadır: “arz-ı mevkufede olan bina ve eşcâr vakfı için bina ve gars olundu ise ki cihet-i kurbet müttehide ola, bina ve eşcârın vakfiyeti sahihadr. Cihet-i kurbet muhtelif olursa mesele ihtilaflıdır” Bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, s. 112.

⁵⁸³ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, C.I, s. 250, nr. 1278-1279.

⁵⁸⁴ 17. Yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından. Geniş bilgi için Bkz. Mehmet İpşirli, “Abdurrahim Efendi”, *DİA*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988 s. 289.

⁵⁸⁵ Meşrebzade Mehmed Arif Efendi, *Câmiu’l-İcâreteyn*, s. 94, nr. 415.

⁵⁸⁶ İbn-i Âbidîn, arazi-i muhtekere denilen mukataa usulüyle kiralanan bir arazi üzerinde yapılmış binanın vakfının câiz olduğunu söylemektedir. İbn-i Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, ss. 309-310.

⁵⁸⁷ *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2011, s. 807. Yine vakıf arazilerin üzerindeki bağların hibe edilmesi konusuna da İbn Kemal olumsuz bakmaktadır. Ahmet İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 273.

Fetvayı verdiğini düşünölen Şeyhölislam Sun'ullah Efendi'nin ise bu konuda net bir ifadeyle vakıf bir arazi üzerindeki bina ya da ağacın farklı bir yöne vakfedilemeyeceğı konusunda kesin bir irade ortaya koymuş olması ise dikkate değerdir⁵⁸⁸.

Aşağıda verilen bir diğör örnek ise vakıf mukataalar üzerindeki mülklerin satışı sonrasında yaşanabilecek bir karmaşayı yansıtmaktadır. Buna göre, Sultan Selim Evkafının mukataası üzerinde mütevellisi ve davalıların bulunduğı oldukça girift bir dava konusu çözümlenmeye çalışılmıştır. Davacı Şeyh Efendi b. Abdulkerim, Yeniçerilerden Mustafa Beşe'den şikayetçi olmuştur. Şeyh Efendi, Üsküdar'a bağı Kadıköy'de 14 dönümlük arazi üzerindeki bağların vakfa 70 akçe mukataası (kira bedeli) olduğunu, bu bağları tasarruf eden Mehmed Beşe'nin varissiz vefat ettiğini ifade etmiştir. Böyle bir durumda bağların beytölmâle geçtiğini, beytölmâl tarafından da vakfa bırakıldığını söylemiştir. Vakıf mütevellisi Osman Ağa b. Murad'ın bağda olan ağaçları kendisine 85 bin akçeye sattıktan sonra, ağaçların yarısına el koymasından şikayet etmiştir. Konu Mustafa Beşe'ye sorulduğunda, vakıf arazi üzerindeki ağaçların yarısının mukataanın mutasarrıfı olan Mehmed Beşe tarafından 17 Safer 1018/ 22 Mayıs 1609 tarihinde kendisine 40 bin akçeye satıldığını, bu sebeple de ağaçların yarısının mülkü olduğunu söylemiştir. Ayrıca Üsküdar nâibi Mehmed b. Mahmud imzalı satışın gerçekleştiğini gösteren hücceti de mahkemeye sunmuştur. Konu Üsküdar nâibine sorulduğunda, nâib böyle bir satışın olmadığını belirtmiş Mustafa Beşe'nin mahkemeye sunduğı hücceti de inkâr etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Beşe'den ifadesini delillendirmesi istenmiş, o da mahkemeye şahitleri getirmiştir. Şahitler, Mustafa Beşe'nin vakıf arazi üzerindeki ağaçların yarısını kendilerinin huzurunda satın aldığını ifade etmişlerdir. Böylece mahkeme, arazi üzerindeki ağaçların yarısının sahibinin Mustafa Beşe olduğuna hükmetmiştir⁵⁸⁹.

Bu dava örneğinde olduğu gibi vakıf mukataalar üzerinde gerçekleşen alışverişlerde konu hem vakıfları hem de mülk malları kapsadığından normal vakıf davalarından biraz daha karmaşık görünmektedir. Bu kayıтта dikkat çeken başka bir unsur ise davalının mahkemeye hüccet sunduktan sonra hücceti hazırlayan ve imzalayan nâibin

⁵⁸⁸ Mukataa üzerine bir doktora tezi hazırlayan Muhammed Emin Durmuş, yayınlanmış tezinde mukâtaa ile kiralanan vakıfları tasarruf eden kişilerin mülklerini vakfedebilmesine dair 57, mukâtaa ile kiracı olduğu mîrî arazi üzerindeki mülklerini vakfedebilmesine dair de 18 olmak üzere toplamda 75 adet fetva tespit etmiş, bunu da bir tablo halinde sunmuştur. Bkz. Muhammed Emin Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya, Eylül, 2020, s. 201; Bkz. aynı tez Ek-1; tezin yayınlanmış halinde ise aynı tablo s. 224-225'te bulunmaktadır. Bu konuda ayrıca Bkz. Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi, *Câmiu'l-İcâreteyn*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yay., İstanbul, 2019, s. 34, nr. 67-68.

⁵⁸⁹ EHM ŞS. 5, 120-1 (Evs. S 1019/Nisan 1610).

satışı inkâr etmesidir. Sonrasında davalının şahitleri satışın yapıldığını ifade etmiş ve karmaşayı gidermişlerdir⁵⁹⁰. Bu dava, farklı bir mahkeme tarafından dinlenilmiştir. Zira, dava Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin çalıştığı döneme tarihlenmesi ancak buna rağmen farklı bir mahkeme tarafından dinlenmiş olması açısından dikkat çekicidir. Burada da görüleceği üzere Haremeyn Evkaf Müfettişliği tarafından Nezaretin bünyesinde olan vakıf mukataalarla ilgili dava kayıtları da sicillere işlendiği için bu dava da kısmen vakıf davası olması sebebiyle sonradan Müfettişlik sicillerine kaydedilmiş olmalıdır⁵⁹¹.

1.3. ÇÖZÜM YOLU OLARAK MUKATAA

Vakıfların binalarının tamiri ve yeniden inşasının mümkün olmadığı durumlarda mukataaya çevrildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Ancak bunun yanında mukataanın bazı vakıf problemlerin çözümü için de bir anlamda çıkış kapısı mahiyetinde olduğu görülmektedir. Nitekim bazı vakıfların birbirlerinin arazilerine yönelik kasti olmayan kullanımlarının şer’î olarak çözümü mukataa olmuştur.

Özellikle vakıf binaların kullandıkları su yolları veya lağım giderleri farklı vakıfların arazilerini işgal etmesi durumunda mukataa usulü ile belli bir ücretle buraların kullanımı devam ettirilmiş, yıkımlarla ya da büyük inşaat giderine gerek duyulmamıştır. Örneğin, İstanbul’da Gedik Ahmed Paşa Evkafından olan hamamın arazisinin dolaylı olarak başka bir vakıf tarafından kullanılması sonucunda bu arazi mukataa olarak başka bir vakfa kiralanmıştır. İşlemde, Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellisi, Davud Çavuş Vakfı’na ait bir evin su yolunun Gedik Ahmed Paşa hamamının arazisinden geçtiğini ifade etmiştir. Bu su yolunun diğer vakıf tarafından kullanılması karşılığında 1080 akçe bedel biçilmiştir. Sonuç itibarıyla bu yer Davud Çavuş Vakfı tarafından mukataa usulüyle kiralanmış ve su yolunun değiştirilmesine gerek duyulmamıştır⁵⁹².

Yangınlardan ve afetlerden etkilenen vakıfların arazileri de mukataa usulüyle kiralanarak vakıf, az da olsa düzenli bir gelire sahip olmuştur. Böylece mütevelliler sürekli olarak bu binalar için kiracı aramak durumunda kalmamıştır⁵⁹³. Kiracıların da

⁵⁹⁰ Burada şahitlerin verdiği ifade şöyledir: “*fil-vaki’ mezbur Mehmed Beşe hal-i sıhhatinde tarih-i mezkurda zikr olunan bağda mülkü olan eşcârlarının nısf-ı şayiğini tefsîl-i meşrû’ üzere râyiç fi’l-vakt 40 bin akçeye mezbur Mustafa Beşe’ye bizim mahzarımızda bey’i bât-ı kat’i ile bey’ edip kabz-ı semeni teslim-i mübeyyâ kalıp ve zikr olunan hüccet mevlana-yı mezburun kendi imza ve hatemidir bu hususa şahitleriz şehadet dahi ederiz.*”

⁵⁹¹ Mukataalı kiralamalarda yaşanan problemlerden birisi de binanın yıkıntısının satışı meselesi olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili Balat Mahkemesi’nde de mütevellî ile yıkıntıyı satan kişi arasında bir münazaa yaşanmış ve bedel üzerinde anlaşmazlığı düşülmüştür. *Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2019, s. 240.

⁵⁹² EHM ŞS. 4, 24-3 (Ca 1010/Kasım 1601).

⁵⁹³ Örneğin, Yoros (Anadolu Kavağı)’nda Anadolu Hisarı yakınında bulunan Haremeyn’e ait yerin kiracısı olan Mustafa b. Seyyid Hüsseyin vefat ettikten sonra, Haremeyn mütevellisi eliyle evin mukataa usulüyle Mustafa b.

genelde mukataa usulüyle vakıf arazileri kiralama yolunu seçtikleri görülmektedir. Bazı kayıtlar da bizzat kiracılardan, vakıf akarları mukataa usulüyle kiralama taleplerinin geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kiracıların mukataayı özellikle talep etmeleri, vakıf arazi üzerine yapacakları her türlü bina ve tesisi mülkiyet hakkıyla tasarruf edecek olmalarıyla ilgilidir. Örneğin bir mukataa işlemi, kiracıların bizzat bu yöndeki taleplerinin olduğunu göstermektedir. Buna göre İstanbul'da Haremeyn Evkafına ait olan bir ev harap olduktan sonra, mimar ve Haremeyn Müfettişi nâibi tarafından yerinde keşifle evin yeniden bina edilmesi için gerekli olan bedelin 6 bin akçe olduğu tespit edilmiştir. Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, müştemilatı, tamir edip kullanması için Hüseyin Beşe isimli kişiye burayı kiralamıştır. Ancak, kiracı evin mukataaya çevrilmesi talebinde bulunmuş ve mütevellinin belirlemiş olduğu muayyen bedelleri ödeyeceğini ifade etmiştir. Kiracının bu talebi üzerine de müteveli mahkemede, kira akdini mukataaya dönüştürmüştür⁵⁹⁴.

2. İCÂRE-İ VÂHİDE VE İCÂRETEYN

Osmanlı devrinde vakıf akarların kiralanmasında genel olarak iki farklı kiralama usulünün takip edildiği görülmektedir. Birincisi *İcâre-i Vâhide*⁵⁹⁵ denilen ve belli bir süreliğine gerçekleşen kiralamalar, diğeri ise *İcareteyn* olarak ifade edilen mutasarrıfına bir dizi haklar sunan ve ikili kiralama anlamına gelen (icâre-i muaccele ve müeccele) kiralama şeklidir. Mukataa usulü genel manada bir kiralama akdi gibi olsa da mutasarrıfa mülkiyet hakkı verdiği için icâre-i vâhide ve icâreteynden ayrılmaktadır.

Belli bir süreyi kapsayan kiralamaların Hanefî vakıf hukukunda daha makbul görüldüğü bilinmektedir⁵⁹⁶. İcâre-i vâhideli olarak yapılan kiralamalar, belli bir süreye

Yusuf'a 14 bin akçe ücret-i muaccele ve yevmî 1 akçe ücret-i müeccele ile kiraya verildiği ifade edilmektedir. İlgili kayıta, evin mütevellisinin kararıyla mukataa edildiği ve yine mütevellisinin izniyle vakıf arazi üzerine bina yapılacağı kaydedilmiştir. EHM ŞS. 6, 48-2 (Evh. R 1021/Haziran 1612).

⁵⁹⁴ Mezkûr kayıta mukataa ile ilgili şu ifade yer almaktadır: “*Mezkur Hüseyin Beşe icâre-i mezbure mukataaya tebdil olunmasını talep ettiği ecilden her sene mezkur ...96 akçe mukataa olundu ba'de'l-yevm 96 akçe mukatayı her sene cânib-i vakfa edâ idüp mutasarrıf ola...*” EHM ŞS. 6, 21-3 (M 1021/Mart 1612)

⁵⁹⁵ Akgündüz, “İcare-i Vâhide”, DİA, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 388.

⁵⁹⁶ Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, ss. 17-18; Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ul Ahlâf*, ss. 79-80.; Akgündüz, “İcare-i Vâhide”, s. 388.

dayalı olarak yapılır, kiracısına da kayd-ı hayat şartıyla tasarruf, ferağ, vereseye intikal gibi haklar sağlamamaktaydı⁵⁹⁷.

İncelenen sicillerde de İcare-i vâhideli olarak⁵⁹⁸ değerlendirilmesi gereken bu tür kiralamaların yanında, herhangi bir süre belirtilmediği için icâreteyn olarak değerlendirilebilecek kiralamalar da bulunmaktadır.

İcâreteyn usulüne göre yapılan kiralamalar, mutasarrıfa, kaydı hayat şartıyla tasarruf imkânı getirmektedir. Mukataa gibi icâreteyn de bu noktada icâre-i vâhideli kiralamalardan ayrılmaktadır. Mukataada vakıf arazi üzerine yapılan bina ve dikilen ağaçların mülkiyet hakkı kiracıdayken, icâreteynde ise yapılan bina ve dikilen ağaçlar her hal ve şartta vakfa aitti. Kelime olarak *iki kira*, *ikili kiralama* anlamlarına gelen icâreteynde, kiracı, ilk olarak ev, dükkân ya da hamam gibi müsakkafatı kiraladığı sırada binanın bedeline yakın bir parayı peşin olarak mütevellîye öder (muaccele), yine muayyen zamanlarda aylık ya da günlük olarak belirlenmiş kira bedelini vermeye devam ederdi (müeccele). Bu noktada kiracıdan icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele ismiyle iki bedel alınmış olurdu⁵⁹⁹.

İcâre-i muaccele olarak peşin alınan yahut adı konan para ya bizzat mütevellî eliyle tamire harcanırdı ya da kiracı tarafından binanın tamiri yapılarak tamir masrafları icâre-i muacceleye daha sonra mahsup edilirdi⁶⁰⁰. Tam da bu noktada icâreteynin asıl çıkış mantığını görmek mümkündür. Nitekim mukataa bahsinde de vurgulandığı gibi vakıf binaların sıklıkla zarar görmesi ve tamirinin vakıflar açısından büyük bir problem teşkil etmesi sebebiyle yeni bir arayışa gidilmiş ve bu noktada icâreteyn ve mukataa gibi kiracısına bazı salahiyetler veren usuller belirlenmiştir. İcareteynde de mutasarrıfa, kayd-ı hayat şartıyla vakfı tasarruf etme, ferağ, hatta vereseye intikal gibi haklar tanınmaktaydı⁶⁰¹.

Kiralamalarda icâre-i muaccele ve müeccele olarak ifade edilmesine rağmen belli bir süre belirtilerek yapılmış kiralamaları icâreteyn olarak değerlendirmek yanlış

⁵⁹⁷ Yıldız, *1660 İstanbul Yangını*, s. 115.

⁵⁹⁸ İcare-i vâhideli kiralamalar, ay veya sene gibi belli bir müddetle ve ecr-i misilleri ile kiraya verme uygulamasıdır. İcare-i muaccele ve müeccele şeklinde iki farklı ödeme türüyle ifade edilse de belli bir süreye bağlı olarak gerçekleşen kiralamaların, uygulama ekseninde icâre-i vâhideli olarak değerlendirilmesinde fayda vardır. Berkî, *Vakıflar*, s. 17; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, s. 17; Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, Klasik Yay., İstanbul, 2014, ss. 21-22.

⁵⁹⁹ Durmuş, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, s. 36.

⁶⁰⁰ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, ss. 465-466.

⁶⁰¹ *Düstûr*, Tertib I, “Tapu Nizamnamesinin Yirminci Maddesinin Makâmına Kâim Olmak Üzere”, C.III, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, ss. 459-460.

olacaktır. Bu şekilde yapılan kiralamalar da icâre-i vâhideli olarak değerlendirilmelidir⁶⁰². Zira icâreteynde kiralama süresinin olmaması, icâreteynli kiralamalarda dikkat çeken ayrıntılardan birisidir⁶⁰³. Aşağıda örneklerde de görüleceği üzere icâreteynli kiralama, herhangi bir süre belirtilerek yapılan kiralamaların dışında, kiracısına kayd-ı hayat şartı ile kiracının tasarrufu ile vefatından sonra da mirasçılarına intikal hakkı veren kiralama şekliydi⁶⁰⁴.

Genelde kiralamaların 1-3 yıl olduğu düşünüldüğünde 30 yıllık kiralamaların da gerçekleştiğini⁶⁰⁵ bunların icâreteyn olarak değerlendirilmesinin zor olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu tür kiralamalar da daha çok icâre-i tavîle denilen uzun süreli kiralamalar konusuna girmektedir⁶⁰⁶.

2.1.İCÂRETEYNİN BAŞLANGIÇ MESELESİ

İcâreteynin Osmanlı'da ne zaman başladığı konusu, vakıf akarlarının kiralamalarıyla ilgili çalışmalarda gündeme gelen bir meseledir. Zira icâreteynin tam olarak ne zaman başladığıyla ilgili çalışmalarda bu konunun net bir zemine oturtulamadığı görülmektedir. Bu konuda, 1611 yılı genel olarak Osmanlı'da icâreteynin görülmeye başladığı tarih olarak ele alınsa da bu çalışmanın ana kaynakları olan siciller ekseninde, İcâreteynin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı'da cari olduğu net olarak söylenebilir. Dolayısıyla XVII. yüzyıl başları icâreteyn için geç bir tarih olarak gözükmektedir.

Son dönemde Süleyman Kaya'nın bu hususta yapmış olduğu çalışma, icâreteynin ne zaman başladığı sorusunu tekrardan gündeme getirmiştir. Kaya, kiralamalarda hem icâre-i muaccele hem de icâre-i müeccele ifadesinin kira sözleşmelerinde yer alıyor

⁶⁰² Bu şekilde bir kiralama az da olsa sicillerde ve arşivlerde yer bulmaktadır. Örneğin, Üsküdar'da bulunan Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafına ait olan bir han İcare-i muaccele ve müeccele ile 3 yıllığına kiralanmıştır. EHM ŞS. 8, s. 4/3.

⁶⁰³ EHM ŞS. 8, 48/1; EHM ŞS. 1, 3b/2; 50a/3.

⁶⁰⁴ Örneğin Behçetü'l-Fetâvâ'da geçen bir fetvada da bu konu ele alınmıştır ve bir senelik kiralamalarda da icâre-i muaccele adıyla bir bedelin alınabileceği vurgulanmıştır. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, s. 256, Madde: 1315.

⁶⁰⁵ Muhtesib Karagöz mahallesinde bulunan Haremeyn Evkafına ait olan evin Kamer Hatun'a kiraya verildiğinden bahseden kayıta, Kamer Hatun'un kendi malıyla vakıf evi tamir ettikten sonra kendisine icâre-i tâvîle ile 30 yıllığına kiraya verildiğinden bahsedilmektedir. EHM ŞS. 1, 3a/2.

⁶⁰⁶ Fetvâlarda da her ne kadar *icâreteyn* şeklinde geçerse de usul ve detay irdelendiğinde icâreteyn kastedildiğini düşündüğümüz hükümler de oldukça çoktur. Bu tür fetvâlarda hem icâre-i muaccele ve müeccelede bahsedilmekte hem de intikal ve ferağ gibi icâreteyn bahsinde yer alan hususlar zikredilmektedir. Örneğin, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Fetâvâ-yı Feyziyyesi'nde geçen bir fetva hükmü şöyledir: "*Zeyd-i sağırin babasından intikal eden icâre-i muaccele ve müecceleli vakıf akar tamire muhtaç olup tamir olunmadığı takdirce harab olup zarar müteayyin olmakla sağırin vasîsi Amr ol akarın tamiri sağıre nâfi' olmakla muaccelesine mahsub olmak üzere sağırin malıyla tamire kâdir olur mu? El-cevab: olur.*" Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvayı Feyziye*, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yay., İstanbul-2009, s. 184, Madde: 1170.

olmasının ayrı bir kira bahsi olan ‘icâreteyn’ olarak değerlendirilemeyeceğini ve çalışmanın kapsadığı tarihler içerisinde de icâreteynin olamayacağını, dolayısıyla da icâreteynin daha geç tarihlerde başladığını ifade etmektedir⁶⁰⁷. Kaya, fetva mecmualarında ilk olarak Hocazade Mehmed Esad Efendi’nin eserinde icâreteyn ifadesinin bulunduğunu ancak bu ifadenin istinsah edene ait olabileceğini belirtmektedir⁶⁰⁸. Kaya, icâreteynin fetvalarda tam olarak görülmeye başladığı tarihi XVII. yüzyılın ortalarını veya 17. yüzyılın ikinci yarısı olarak kabul etmektedir⁶⁰⁹. Ayrıca her icâre-i muaccele ve müeccele olarak alınan kira bedelinin icâreteyn olarak değerlendirilmemesi gerektiğinin de altını çizmektedir⁶¹⁰. Yine, bu dönemde görev yapan Sun’ullah Efendi’nin fetvalarından da örnekler vererek, icâreteyne olumsuz bakan şeyhülislamlar olduğunu bu sebeple de çok daha sonraki dönemlerde yani çalışmanın kapsadığı tarih aralığından yaklaşık 30-40 yıl sonraki bir dönemde *icâreteyn* ifadesinin fetvalarda net bir şekilde kullanıldığını ifade etmektedir⁶¹¹. Kaya, icâreteyn uygulamasının 1020/1612 tarihinde meşru kabul edilmiş olacağını da vurgulayarak bu tarihten önce de mütevelliler ile kiracılar arasında yapılan anlaşmalarda kısmen uygulandığını da kabul etmektedir⁶¹². Akgündüz de Osmanlı hukukçularının 1020/1611 tarihini icâreteynin başlangıç yılı olarak gösterdiklerini, günümüz araştırmacılarının 1000/1591’den önceye, hatta 941/1531’e kadar götürdüklerini söylemekte, Müşribzade’ninki başta olmak üzere bütün fetva kitaplarında *icâreteynin* bunu ifade ettiğini kaydetmektedir. Sonuç olarak Akgündüz, icâre-i muaccele ve müeccele uygulamalarının tamamının icâreteyn uygulaması kapsamında olduğunu ifade etmektedir⁶¹³. Kaya ise icâre-i vâhideli kiralamalarda da icâre-i muaccele ve müeccele

⁶⁰⁷ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 82.

⁶⁰⁸ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 83.

⁶⁰⁹ Bu konuda Süleyman Kaya, özellikle fetvalar özelinde icâreteyn kavramının bulunup bulunmaması konusunda bir değerlendirmede bulunarak, icâreteyn ifadesinin ilk kez Minkarizade Yahya Efendi (vt. 1088/1677) kullanıldığını söylemektedir. Yine Şeyhülislam Feyzullah Efendi (vt. 1115/1703) bir fetvasında icâreteyn için ‘*diyarımızda bilinen*’ anlamında ‘*fî diyârînâ mütearefe olan*’ ifadesiyle icâreteyni kastettiğini söylemektedir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, s. 187, Madde: 1186-1188. Kaya, bu konuda 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde icâreteynin artık yaygın bir şekilde Osmanlı topraklarında uygulandığını ifade etmektedir. Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 84; Memiş de icâreteyn uygulamasının icâre-i tâvile kapsamında uygulanan bir kiralama usulü olduğunu ifade etmektedir. Memiş çalışmasında, Kudüs’teki vakıflarda uygulanan icâreteyn uygulama örneklerini vererek arsa bağ ve bahçelerde genellikle icâre-i vâhide uygulamasının söz konusu olduğunu, bazı vakıflarda da icâreteynin uygulandığını ifade etmektedir. Şerife Eroğlu Memiş, “XVIII. Yüzyılda Kudüs’te Vakıf Mülklerinin İşletim Usulleri: İcâre-i Vâhide, Hikr, İcâre-i Tavile ve Huluvv-i Şer’i Uygulamaları”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C. 19, S. 1, 2019, ss. 29-30; Murat Beyaztaş, *İslam Hukukunda Vakıf Gayri Menkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcareteyn*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

⁶¹⁰ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 114.

⁶¹¹ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, ss. 79-84.

⁶¹² Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 245.

⁶¹³ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 454.

olarak bedellerin alınabildiğini, ancak bunun belli süreye bağlı olması sebebiyle icâreteyn olarak değerlendirilemeyeceğini söylemektedir⁶¹⁴.

Bu noktada, Kaya'nın ifade ettiği her icâre-i muaccele ve icâre-i müecceleli kiralamaların icâreteyn olarak ele alınmaması noktasındaki görüşü haklıdır. Zira tüm icâre-i muaccele ve müecceleli kiralamaların icâreteyn olarak değerlendirilmesi zordur.

İcâreteynli yapılan kiralama akitlerindeki bazı ifadelerin, işlemin icâreteyn olup olmadığı yönünde ipucu verdiğini belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple, uygulama noktasında net bir sonuca ulaşabilmek için bu hususta bilgi sunacak olan kiralama, ferağ ve keşiflerin bulunduğu şer'îye sicillerindeki kayıtlara bakılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu işlemlerde yer alan kiralamalarla ilgili bilgilerde, kiralamanın herhangi bir süreye dayanıp dayandırılmaması, tamirin vurgulanması, evlada intikal ya da ferağ gibi detayların bulunması, kiralamaların mahiyetinin ortaya konmasında esas olmaktadır.

Dolayısıyla Kaya'nın da ifade ettiği gibi süre belirtilmesine rağmen icâre-i muaccele ve müeccele bedelli kiralamalar, çalışmanın kapsadığı tarihlerde de yapılmıştır. Ancak herhangi bir süre belirtilmeyen kiralamalar da oldukça fazladır. Kiralamada muayyen bir süreden bahsedilerek buna rağmen icâre-i muaccele ve müeccele olmak üzere bedel alınıyorsa bunun icâreteyn olarak kabul edilmesi zor görünmektedir. Öte yandan, çoğunlukla da olduğu gibi, icâre-i muaccele ve müeccele bedelden bahsedildikten sonra hem tamir ve bakım vurgusu yapılması hem de kiralamanın herhangi bir süreyle sınırlandırılmaması, akla icâreteyni getirmektedir⁶¹⁵.

Ömer Nasuhi Bilmen de bu hususta, “*Vakıflar, öteden beri mesaili fıkhiyye dairesinde tesis ve idare oluna gelmekte iken 1020/1611 sene-i hicriyyesinden itibaren icâreteynli vakıflar vücuda gelmiş bunlara dair oldukça şer'î kaidelere müstenid bir kanun vazedilmiştir*” demektedir. Bilmen bundan hemen sonra ise *Düstûr*'da icâreteynin usulü ve zamanı ile ilgili mazbatada yazılı olduğunu ifade etmektedir. Oysa ki *Düstûr*'da icâreteynin başlangıç yılı olarak Kanuni Sultan Süleyman devri esas alınmaktadır⁶¹⁶. Aynı şekilde Sıdkî de, “*1020 sene-i hicriyyesine kadar hep icâre-i vâhide suretiyle idare yani vakfedilen emlâk vâkıf veya mütevelliler tarafından bir müddet-i mu'îne ile kiraya*

⁶¹⁴ Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, ss. 79-80.

⁶¹⁵ 994/1586 tarihli Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait bir dükkânla ilgili ferağ işleminde tüm bu ayrıntılara yer verilmektedir. Aynı zamanda mutasarrıf, kirasından ferağ etmektedir. EHM ŞS. 4, 2/1 (N 994/Eylül 1586); EHM ŞS. 6, 26/1 (Evl. M 1021/Mart 1612); 47-1; 48-2; 79-1; EHM ŞS. 1, 22b/1 (Evl. Ş 1021/Ekim 1612).

⁶¹⁶ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, C. IV, s. 304.

verilerek hâsılâtı meşrut lehlerine sarfolunur idiyse de sonraları mecburiyet-i sahîhaya mebni bir kısmı mukâtaaya rabt ve bir kısmı icâreteyne tahvil olunmuştur” demektedir. Sıdkî, 1020/1611-1612 yıllarında icâreteynli kiralamalara dair irâde-i seniyye çıktığından da bahsetmekte, İstanbul ve diğer birçok yerde icâre-i vâhideli vakıf akarlarının pek çoğunun icâreteyne dönüştürüldüğünü söylemektedir⁶¹⁷. Sıdkî, her ne kadar icâreteynle birlikte mukataanın başlangıç yılını da aynı tarihlere dayandırsa da mukataanın çok daha erken dönemlerde uygulanmış olduğuna yönelik arşiv kaynaklarında çokça malzeme bulunmaktadır. Örneğin, bu konuda mukataanın tasarrufundan kaynaklanan icâre-i zemîn yani mukataa bedelinin alınmasıyla ilgili bir hüccet belgesi Evâhir-i Zilkade 913/Mart 1508 tarihli⁶¹⁸. Bu da artık XVI. yüzyıla gelindiğinde mukataa hakkında kesin ve net bir uygulama mantığının oturduğunu göstermektedir.

İcareteynin de mukataa ile benzer sebeplere dayanarak çıktığı düşünüldüğünde XVI. yüzyılın ortalarından itibaren uygulandığını söylemek daha doğru olacaktır. Zira icâre-i muaccele ve müecceleli kiralamaların zaten bu devirlerde cari olduğu görülmektedir. Bu konuda *Düstûr*’da da icâreteynin Kanuni Sultan Süleyman devrinde başladığının vurgulandığı dikkate alındığında her ne kadar icâreteyn olarak ifade edilmese bile uygulama ve kayıtlardaki birtakım ifadelerden vakıf akarlarının icâreteynli olarak kiralandığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle, ele alınan dönemdeki kiralamaların büyük bir kısmının icâreteyn usulüyle yapıldığını ifade etmek mümkündür⁶¹⁹.

Bu konuda icâreteyn olabileceği yönünde bazı önemli ipuçları veren ancak detaylarından net bir çıkarımın yapılamayacağı 1006/1597-1598 tarihli bir kira akdi

⁶¹⁷ Sıdkî, *Gedikler*, ss. 6-7; Berkî, *Vakıflar*, s. 152; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, s. 54.

⁶¹⁸ XVI. Yüzyılın başlarına gelindiğinde artık mukataa uygulamasıyla net bir uygulama mantığının oluştuğu görülmektedir. Söz konusu hüccet, İstanbul’da İmâret-i Âmire-i Cedîde Evkafına ait olan Galata’da bulunan arazinin üst kullanımcısı Tırhala Beyi Hüseyin Ağa’nın vakfidir. Hüseyin Ağa Vakfı’na ait olan Kozlupınar isimli mevkideki bahçenin zemini İmâret-i Âmire-i Cedîde’ye ait olduğu için yıllık muayyen kira bedeli dönüm başına 4 akçe olarak belirlenmiştir. Yıl sonunda, İmâret-i Âmire-i Cedîde Vakfı mütevellisi, Mevlâna Muhyiddin Mehmed b. Nureddin, Hüseyin Ağa Vakfı kâtibi Abdüssamed Efendi’den vakfın izâre-i zeminini yani mukataası olan 280 akçeyi teslim almıştır. BOA, TSMA. E. 1257-25 (Evâhir-i Zilkade 913/Mart 1508).

⁶¹⁹ *Düstûr*’da icâreteynle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Memâlik-i mahrûse-i şâhanede hayrât ve müberrâta mahsus olan vakıflar iki nev’i olarak bunun birisi esasen arazi-i emîriyeden iken yalnız menâfi’i hayrata tahsis olunmuş yerler ve diğeri dahi mülk sarf iken vakfedilmiş olan mahaller olup nev’-i evveli emr-i tasarrufda arazi-i emîriye usulüne tâbi olduğu gibi ikincisi dahi muhtelif usul ve kavâid tahtındadır. Dersaadet ile Rumili ve Anadolu’nun bazı büyük şehirlerinde olan musekkafat vesâir müstekillâtın eksei icâreteyn denilen usul-i vakfiyeye tâbi’ olup tesisât-ı vakfiyenin ibtidasında müstekillât-ı icâre-i vâhide yolunda iken muahharan icâreteyn usulüne tahvil olunmuş ve şöyle ki evâilde bir kimse mutasarrıf olduğu mülk arsa üzerinde hâne veya han ve dükkân yaparak bunun kirasını tesis eylediği bir hayra tahsis edip bu mülk vakfın malı ve içinde bulunan adeten müste’ciri olmağla ol mülkün tamiri ve termimi ve yanar yıkılır ise müceddeden inşası vakfına aid olduğundan ve vakıflarda ise tamire kudret kalmadığından bir çok mülk harab olmuş ve öyle yerlerin icâresi bi’t-tabî’ düşüğüne menbî evkafın temettu’u dahi tenezzüle başlamış olmasıyla hem vakıfların muhafaza-i menâfi’ ve hemde emlâkın husul-i me’uriyeti maksadıyla cennetmek’an Sultan Süleyman Han-ı evvel asrında emlâkın usul-ı tasarrufiyesi bir başka yola konulmuştur. Çünkü müste’cirin ikâmet ettiği yeri tamir etmek vazifesinden olmayıp kendisini bulunduğu yerin imaretine mecbur etmek için müddet-i

örneği ele alındığında konu daha iyi anlaşılacaktır. Söz konusu kiralama işlemi, vakıf bir değirmen üzerinde gerçekleşmiştir. Kiralama ve sonrasındaki ferağ işlemine ait bilgi veren kayıttaki detaylara göre İstanbul'da Fatma Hatun Vakfı'nın mütevellisi olan Emrullah Çelebi b. Ahmed, vakfa ait olan bir değirmeni daha önce Safiyye isimli gayrimüslime günlük 12 akçe icâre-i müeccele ile kiralamıştır. Onun kirası devam ederken İstimay isimli başka bir kadın 9 bin akçe icâre-i muaccele vermek ve günlük (yevmî) 12 akçe icâre-i müeccele ile Safiyye'nin ferağ etmesi ile kiralamaya talip olmuştur. Ancak Safiyye de aynı miktarı mütevellîye teklif edince değirmen Safiyye'de kalmaya devam etmiştir⁶²⁰.

Burada kira süresi ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ancak icâre-i muaccele ve müeccele adı altında bedellerden bahsedilmektedir. Buna rağmen bu kiralamanın doğrudan icâreteyn olarak düşünülmesi zordur.

İstanbul'da Altıpoğaçaoğlu Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Evkafına ait bir evin kiralınmasıyla ilgili sözleşmenin detayları da bu hususa örnek teşkil etmektedir. Kiralama işlemine göre Haremeyn mütevellisi, hassa mimarlarından Muharrem Bey isimli kişiye bu evi ve müştemilatı, aylık 60'ar akçeye (müeccele) kiralamıştır. Aynı zamanda evin harap olan yerlerinin tamirinin yapılması da kiracıya ait olup harcanacak tüm tamir bedeli icâre-i muaccelesine mahsub edilecektir. Kiralamada herhangi bir süre belirtilmemektedir. Kayıtta icâreteyn kelimesi geçmemektedir. Ancak uygulama özeline bakıldığında bu kiralamanın tüm detaylarının icâreteyni çağrıştırdığı söylenebilir. Eğer bu şekilde bu kiralama akdinin icâreteyn olduğu varsayılırsa gerek Süleyman Kaya'nın

tasarrufunu temdid eylemek lâzım geldiğine ve bu dahi kifâyet etmeyüp zirâ bir âdem memur edeceği şeyi kendüsünden sonra evladına dahi bırakmak isteyeceğine binaen müste'cirleri şu maksada hıdmet ettirmek içüm bir kimse elmal-ı vakfiyyeden bir mahalle mutasarrıf olmak istediğinde icâre-i muaccele nâmıyla cânib-i vakfa biraz akçe verdikten sonra beher sene dahi icâre-i müeccele ismiyle bir mikdar şey vermek ve tamir ve termimi kendüsüne ait ve izn-i mütevellî ile her ne bina ve inşâ eder ise vakfa teberrru' olmak şartıyla ve hakk-ı isticarını ahara ferağ edebilmek ruhsatıyla müddet-i hayatında kendüsü tasarruf etmek ve vefatında yalnız evlad-ı zükûr ve inâsa mütesâviyen intikâl eylemek üzere uhdesinde geçirilmek usulüne karar verilmiş ve bu cihetle evladdan ilerisinde hakk-ı intikâl olmadığından bunun ... mahlul olan mülk vakfa ric'at ederek şart-ı meşruh ile yâ muaccele ile ahara verildikten ve bu muaccele ile icârât-ı muaccele ve ferağ ve intikalde vakf için alınan harç ve sâik vakıflara irâd olmak üzere tesis kılınmış ve bu karardan sonra yapılmış olan vakıflar dahi bit'teâmül bu kâideye tevfiğ olunmuş olmağla bununla hem emlakın ma'muriyeti ve hemde menfaati birlikde husule gelüp işte icâreteyn denilen usul bundan ibaret bulunmuştur". Düstûr, Tertib I, "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhanede Hayrât ve Müberrâta Mahsus Olan Vakıflar...", C.I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, C.I, ss. 230-233.

⁶²⁰ Kayıt Gedik Ahmed Paşa ve daha başka vakıfların kayıtlarına ayrılan 4 Numaralı Sicil'de yer almaktadır. EHM ŞS. 4, 87/1; EHM ŞS. 1, 60a/1.

gerekse Ömer Hilmi Efendi'nin belirttiği tarihlerden önce de icâreteyn uygulamasının olduğu söylenebilir⁶²¹.

Bu şekilde bir kiralama olup da kira süresi belirtildiği için icâreteyn olarak değerlendirilemeyecek kira akitleri de vardır. Buna örnek olarak da bir kira sözleşmesinin detayları şöyledir: Haremeyn Evkaf Mütevellisi Hasan Bey, Ali Ağa b. Abdülmennan'a İstanbul'da Nahilbend Mahallesi'nde bulunan bir evi kiralamıştır. Kira sözleşmesine göre, 3 yıllığına günlük 3 akçe (müeccele) ve 3 bin akçe de muaccele üzerinden anlaşma gerçekleşmiştir. Ayrıca kiracının evde yapacağı tüm tamir ve binalar icâre-i muaccelesine daha sonra mahsub edileceği ve yapılan binaların vakfa ait olacağı kira aktinde belirtilmiştir⁶²².

Bu kiralama örneğindeki işlemi de icâreteyn olarak değerlendirmek zordur. Zira hem icâre-i muaccele ve müecceleden bahsedilip hem de yapılacak tamir ya da binaların vakfa ait olacağı vurgulansa da kiralama belli bir süreye dayalı olduğu için kiralamanın net bir şekilde icâreteyn olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

İçerisinde kira süresi geçen başka bir kira sözleşmesine bakıldığında ise her ne kadar kira süresi uzun olsa bile kiralama süresine vurgu yapıldığı için icâreteyn olarak değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Ayrıca burada icâre-i muaccele ve müeccele ifadelerine de yer verilmemiştir. Bu tür kiralamalar ise icâre-i tavile bahsine girmektedir. İcâre-i tâvile usulüyle gerçekleşen bu şekildeki kiralamalar ise 3 yıldan daha uzun süreleri kapsamaktadır. Örnek kiralama işleminde, kiralamanın 25 yıl süreliğine yapıldığı vurgulanmakta ve evin tamir masrafına karşılık, kiracı tarafından hayır maksadıyla (teberru olarak) yıllık 2'şer sikke verileceği ifade edilmektedir. Ancak alınacak bedelin muaccele ya da müecceleyle mahsub olacağına dair bir bilgi bulunmamaktadır⁶²³. Konuya bu zaviyeden bakıldığında, bir kiralama aktinin *icâreteyn olacağını ortaya koyan* bazı ipuçları bulunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle

⁶²¹ EHM ŞS. 1, 4a/2 (15 C 1017/26 Eylül 1608).

⁶²² EHM ŞS. 1, 8a/2 (Evs. L 1019/31 Aralık 1610).

⁶²³ Kaydın transkripsiyonu şöyledir: "*Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bi'l-fi'il mütevellî olan fahrü'l-akrân Hamza Bey b. Abdülmennan nâm bevvâb-ı sultânî meclis-i şer'-i şerîfde hâssa serrâclarından işbu hâmilü'l-kitâb zahrü'l-emsâl Mehmed Bey b. Ali mahzarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr anı'l-merâm edip mahrûse-i İstanbul'da Voynuk Şücâ'bey mahallesinde vâkî' lede'l-ahâlî ma'lûmü'l-hudûd olan menzili bundan akdem el-Hâc Mustafa Bey... nâm kimesne evvelâ kendi nefisine ba'dehû evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ba'de'l-inkırâz Medîne-i Münevvere fukarâsına vakf ve şart edip ve evlâdından Hasan Çelebi nâm kimesne menzil-i mezbûra müstakillen mutasarrîf olmağın sene sitte aşere ve elf Şevval'ının 11'inci gününden yirmi beş yıl tamâmına varınca yevmî ikişer akçeye mezbûr Mehmed Bey'e icâr edip ol dahi vech-i merkûm üzere isticâr ve kabûl eylemiş hâlâ merkûm Mehmed Bey cânib-i vakfa teberru'an târîh-i kitâbdan beher senede ikişer sikke-i filori mukâta'a vermeğe dahi ta'ahhüd ve râzı oldu dedikde mütevellî-i merkûmun kelâm-ı meşrûhunu meşfûr Mehmed Bey dahi bi'l-müvâcehe tasdik ettikde mâ-hüve'l-vâkı' alâ-vukû'ihî bi't-taleb ketb olundu."* EHM ŞS. 1, 4b/2 (Gr. N 1017/9 Aralık 1608).

icâreteyn bahsinde önemli yer tutan *tamir ve bakım ya da binanın yenilenmesi, kiralama süresi ile herhangi bir zamanın belirtilmemesi, icâre-i muaccele ve müeccele kavramları, intikal ferağ gibi* bazı detaylar söz konusu kiralama aktinin icâreteynle kiralananmış olabileceğini ortaya koymaktadır⁶²⁴. Aynı zamanda akarlarda cereyan eden bazı ferağ⁶²⁵ işlemlerinin de söz konusu yerlerin icâreteynli olabileceğini gösteren başka bir delil mahiyetinde olduğunu ifade etmek gerekmektedir⁶²⁶.

İcare-i muaccele olarak alınan ya da belirlenmiş olan bedelin akarın normal değerine yakın bir para ve oldukça yüksek bir meblağ olduğu anlaşılmaktadır⁶²⁷. Tamirler ise ya mütevellî tarafından yaptırılıp ücreti, icâre-i muaccelede karşılanmış ya da kiracı

⁶²⁴ Bu konuda icâreteyn uygulamasıyla ilgili Ömer Hilmi Efendi, *İthaf'u'l-Ahlâf'ta*, şu ifadelerle yer vermiştir; “*Vaz'ı aslîsine binâden icâreteyn muamelesinin hakikati bervech-i âtî beyân olunur; Şöyle ki müsakkafat-ı mevkufeden bir menzil veya dükkân harab olub da imâra kâfî galle mevcut olmadığı ve ücrete mahsuben imâr etmek üzere icâre-i vâhîde ile isticara talib dahi bulunmadığı ber nehc-i şer'î tahakkuk ve icâreteyn ile icârı vakf hakkında enfâ' olduğu tebeyyün ederek icâreteyne tahvile izn-i şer'î sâdır olduktan sonra ol menzil veya dükkânın imarına sarf olunmak üzere icâre-i muaccele nâmile kıymete karib bir meblağ isticara talib olan kimseden ahz ve her sene nihayetinde verilmek üzere cûzi bir meblağ icâre-i müeccele namı ile tahsis olunur. İcareteynli musakkafatlı mevkufeye icâreteynli tesmiye olunmasının veçhi işbu beyandan zâhir olur. İcâre-i muaccele namı ile müstecirden bervechi peşin ahz olunan meblağ mağrifet-i mütevellî ile ol dükkân veya menzilin imârına sarf olunarak mâmur olduğu halde usulî mezuasına tevfiqat tasarruf etmek üzere bil-icâreteyn müstecir olanlara teslim olunur. Bilicâreteyn müstecirin muacceleyle istifâ etmeksizin zamanı kalilde bilâ veled vefatı vuku bulduğu halde muaccelede istifa olunmayan miktarını müstecirin veresesi taraf-ı vakıftan istirdâd ederler.” Bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, ss. 54-55; Bu şekilde icâreteynli vakıf yerler maddi olarak vakfa aittir. Ancak tasarrufu kiracısına aittir. Kiracı hayatta kaldığı müddetçe burasını dilediği gibi kullanabilir, ferağ edebilir ya da başkasına kiraya verebilir. Vefat ettiğinde de erkek veya kız çocuklarına bilâbedel intikal edebilir. Çocuğu olmadan vefat ettiğinde ise akar vakfa dönerdi. Ayrıca Bkz. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, s. 22. İcareteynle ilgili genel bilgiler için Bkz. Bülent Köprülü, “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XVIII, S. 1-2, 1952, ss. 215-57; Yine bu konuda genel bilgi için Bkz. John Robert Barnes, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Brill, Leiden 1986, s. 50-59. Ayrıca Kenan Yıldız da İcareteyn'in ne zaman başladığı konusunu, kaynaklar, şer'iyye sicilleri ve güncel çalışmalar özelinde tartışmıştır. Daha başka örnekleri de ortaya koyan Yıldız, icâreteynin uygulanmasını XVII. yüzyılın başlarında icâreteynin yerleştiğini ve yaygınlaştığını ifade etmektedir. Yıldız ayrıca, XVI. yüzyılda ilk örnekleri görülen icâreteynle ilgili Bülent Köprülü'nün Barbaros Hayreddin Paşa'nın vakfiyesine dayanarak 12 Rebiülevvel 941/21 Eylül 1534 tarihini icâreteynin başlangıç yılı olarak almasını, vakfiyenin sonraki zamanlarda düzenlenmiş sureti olması sebebiyle hatalı olacağını kaydetmektedir. Bkz. Kenan Yıldız, “Osmanlıda İcareteynin Başlangıç Tarihi Meselesi: İlk Uygulamalara Dair Tespitler”, *Cihannuma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. 5, C. 2, Aralık, 2019, ss. 25-46; Ayrıca Bkz. Yıldız, “Süleyman Kaya, Osmanlı Hukukunda İcareteyn”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 47, İstanbul, 2016, ss. 464-467.*

⁶²⁵ İcareteynle kiralananmış bir akarın mutasarrıfında ferağ hakkı da bulunmaktadır. Ferağı yapacak kişi, mütevellinin izni ile gerek bedel ya da gerek bedelsiz olarak tasarruftan ferağ yapabilir. Berkî, *Vakıflar*, s. 166.

⁶²⁶ Örneğin, 6 Numaralı Sicil'de geçen bir ferağ kaydındaki ifadeler bize önemli bilgiler sunmaktadır; “*Dergâh-ı âlî bevvalarından Abdurrahman Bey b. Mehmed nam bevâb-ı sultânî meclis-i şer'î şerifde işbu hâmilü'l-kitâb ve gayrühüm Ramazan Beşe b. Yusuf nam râcil mahzarında ikrâr ve takrir-i kelâm edip Haremeyn-i Şerifeyn evkafından olup mahmiye-i mezbure merhum Murad Paşa mahallesinde vâki hududunun bir tarafı Murad Paşa muallimhanesine ve bir tarafı Süleyman b. ... nâm kimesne mülküne ve bir tarafı tarik-i âmma müntehi olup büyük-ü müteaddideyi müstemil olan menzil bundan akdem 8 bin akçe icâre-i muaccele ve yevmî 6 akçe icâre-i müeccele ile mutasarrıf iken etduğüm bina vakfın olup harç eyledüğüm akçem vakıfda icâre-i muacceleyle zam olunmak üzere izn-i mütevellî ile bir küçük oda bina edip ba'dehu cümle harcımın ... tahmini ile 4 bin akçeye tahmili olduğuna yedime hüccet verilip cem'an vakıfda 12 bin akçe icâre-i muaccele olduktan sonra icâre-i müeccelesi olan yevmî 6 akçenin 2 akçesini menzil-i mezburun mühimmatına lâzimesine sarf için mütevellisi izin vermiştir. Hala menzil-i merhumun hakk-ı tasarrufunu evkaf-ı mezbureye bilfiil mütevellî olan Hasan Bey. b. Mehmed nam bevâb-ı sultânî izniyle mezbur Ramazan Beşeye tefvîz edip oldahi tefevvüz eyledikten sonra menzil-i mezbura olan 12 bin akçe icâre-i muaccele mersum Ramazan Beşe yedinden bittamam alıp kabz eyledim menzil-i merhumda benim alakam kalmadı dedikde...*” EHM ŞS. 6, 5/3 (Ş 1018/Ekim 1609).

⁶²⁷ 1 Numaralı Sicil'de geçen vakıf evin kiralınması ile ilgili kayıta, kiracının vakfa hayır (teberru) olarak bina yapacağı vurgulanmaktadır ancak sonuç olarak bu yapılacak binalar icâreteyn bahsinde olduğu gibi vakfa ait olacaktır. İcare-i muaccelesinin 14 bin akçe gibi nispeten yüksek bir bedel olması dikkat çekicidir. EHM ŞS. 1, 59b-1 (Evl. Ra 1025/Mart 1616).

yaptırdıktan sonra daha önce belirlenen muaccele bedelden sonrasında mahsup edilmiştir. Bu konu da kira sözleşmelerinde özellikle vurgulanmıştır⁶²⁸.

İcâreteyn uygulamasının başlangıç yılı olarak görülen 1611 tarihinden daha erken tarihli yıllara ait çok sayıda kayıt mevcuttur⁶²⁹. Bunlardan bazıları kiralama akti olduğu gibi bazıları da keşif işlemleridir. Zira icâreteyn usulüyle yapılan bu tür kiralamalarda yapılan tamirlerden sonra bedelin belirlenmesi için gerek mütevellilerden gerekse de kiracılardan çok sayıda keşif talebinin geldiği görülmektedir. Bu tür keşiflerde de kiralamaların icâreteyn şeklinde yapıldığı sonucuna varmak mümkündür⁶³⁰. İcâreteynle ilgili bilgi sahibi olunan diğer kayıtlar ise ferağ işlemleridir. Bu konuda kimi mutasarrıflar icâre-i muaccele ve müeccele ile kiralanan vakıf mülklerinden başkaları lehine tasarruflarından ferağ etmişlerdir. Bu tür işlemlerin mütevellinin izni ve belli bir ferağ bedeli karşılığında gerçekleştiği dikkat çekmektedir⁶³¹. Bedel-i ferağ olarak ifade edilen bu paranın kiracının mütevelliyeye kira sözleşmesi sırasında vermiş olduğu icâre-i muaccele karşılığı olduğu açıktır⁶³².

Vakıf akarlarındaki yıpranma, yangın ihtimali veya tamir gereksinimleri gibi sebeplerden mütevelliler, kendilerine icâreteyn konusunda kiracılardan bir teklif geldiğinde genelde olumlu değerlendirmişlerdir⁶³³. Böyle bir durumda söz konusu akarın günlük olarak kiracısı varken başka bir talipten icâre-i muaccele adı altında mülkün değerine yakın bir bedelde muaccele, bir de müeccele teklif geldiğinde müteveli, bu teklifi kabul etmiştir. Nitekim bu şekilde bir teklif, akarları koruma ve tamirini yapma noktasında mütevellinin elini de güçlendirmiştir⁶³⁴.

Bu hususa dair çalışmanın kapsadığı tarih aralığı içerisindeki bazı vakfiyelerdeki kira şartlarına da bakılarak icâreteyn usulüne yönelik detayların olup olmadığı da incelenmiştir. Ulaşılan vakfiyelerde, o dönem cârî olan kira uygulamasının kast edildiği düşünülen bazı ifadeler yer verildiği görülmüştür. Örneğin, kimi vakıf kurucuları,

⁶²⁸ Örneğin bir keşif kaydında, Haremeyn Vakfı'na ait Ermenek Mahallesi'nde bulunan vakıf evin kiracısı olan Şahbaz Ağa'nın 20 bin akçe icâre-i muaccele ve yevmi (günlük) dört akçe icâre-i müeccele ile kiraladığı ev, tamire ihtiyaç duyunca ev yeniden kiracısı tarafından inşa edilerek vakfın olmuştur. Evin yeniden inşa edilmesi konusunda harcanan bedelin belirlenerek icâre-i muaccele mahsup olmak üzere 11 bin 6 akçe olduğu yazılıdır. EHM ŞS. 6, 82/1 (Ca 1023/Temmuz 1614).

⁶²⁹ EHM ŞS. 6, 4/2; 26/1; EHM ŞS. 1, 60a/1; 22b/1; 50a/3; EHM ŞS. 4, 16/1; Ömer Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)", *Vakıflar Dergisi*, s. 9, 1971, s. 115; Yıldız, *1660 İstanbul Yangını*, s. 116.

⁶³⁰ Örneğin, bizzat kiracısının yapmış olduğu tamirlerle ilgili yapılan keşif kayıtlarında da sarfedilen bedelin ücrete mahsub edileceği vurgusu sıklıkla işlenmiştir. EHM ŞS. 1, 53a/1; EHM ŞS. 6, 2/3; EHM ŞS. 1, 9a/1; EHM ŞS. 3, 63/1.

⁶³¹ EHM ŞS. 6, 26/2.

⁶³² EHM ŞS. 6, 26/1.

⁶³³ EHM ŞS. 1, 3b/2.

⁶³⁴ Yıldız, *1660 İstanbul Yangını*, s. 117.

‘icâre-i mu’tâde’ ifadesini vakfiyelerine yazdırarak o dönem ‘adet olan kiralama usulüne göre’ vakfının kiralamasının yapılmasını istemişlerdir⁶³⁵. Bu ayrıntı, vâkıfların o dönem artık adet haline gelen icâreteyni (icâre-i muaccele ve müeccele) kast etmiş olabileceklerini akla getirirse de⁶³⁶ bu konuda kesin bir sonuca varmak yanlış olacaktır⁶³⁷.

Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicillerinde yukarıda da ifade edildiği gibi net bir şekilde icâreteyn ifadesi geçmediğini söylemek gerekmektedir. Zira icâreteyn ifadesinin XVII. yüzyıl ortalarından itibaren sicillerde yavaş yavaş yer bulduğunu anlaşılmaktadır⁶³⁸. Ancak bu tarihlerden sonraki kayıtlarda da yer bulan icâre-i muaccele ve müeccele teamülleri kapsamındaki işlemlerin detayları icâreteyn uygulamalarına örnek teşkil ettiği düşünülmektedir⁶³⁹.

Bu hususa dair özet olarak şu sonuçlara varılabilir: icâreteynin başlangıç tarihi ile ilgili net bir tarih belirtmek zor görünse de icâre-i muaccele ve müecceleli kiralamaların XVI. yüzyılın sonlarında da var olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yine bu konudaki kiralama işlemlerine dair kayıtların detayları, her ne kadar işlemde muaccele ve müeccele bedel zikredilmemiş olsa da kiralamanın icâreteyn olup olmadığı konusunda bilgi sunmaktadır. Buna ek olarak, kiralama işlemlerinde geçen her muaccele ve müeccele bedelli kiralamayı icâreteyn olarak değerlendirmek de zordur. Buna mukabil muaccele ve müecceleli kiralamalar, sonraki yıllarda icâreteyn isminin benimsenmesi ve tam manasıyla ve ayrı bir usul olarak kiralamalarda uygulanmasına da bir anlamda ön ayak olmuştur. Nitekim XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında icâreteyn

⁶³⁵ Örneğin Evâilî Şabân 970/9 Nisan 1563 tarihli Bölükbaşı Hüseyin’in vakfiyesi için Bkz. *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2011, s. 132; Yine Hazine Kethüdası İsmail Ağa b. Abdülmennan’ın vakfiyesi için Bkz. aynı sicil, s. 176; Mahmudpaşa Vakfiyesi EHM ŞS. 1, 46a (18 Ş 1020/26 Ekim 1611); Yine Mustafa Ağa b. Mahmud’un Evâil-i Şaban 1002/22 Nisan 1594 tarihli vakfiye. *Rumeli Sadaret Mahkemesi 21 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2011, s. 230.

⁶³⁶ İcâreteyn muamelesiyle ilgili Ali Himmet Berkî, icâreteynin ilk çıkışının yangınlar ve diğer sebepler sebebiyle gerçekleştiğini, ancak hiçbir zaruret olmadığı halde sayısız toprak ve vakıf mülklerinin icâreteyne tabi olunarak başkalarının tasarrufuna geçtiğini ifade etmektedir. Berkî, vakıf kurucularının icâreteyn muamelesini bir şey zannederek vakfettikleri akarların icâreteyn sureti ile idaresini şart etmelerini ise esefle karşılamaktadır. Berkî, yalnızca icâreteynin değil mukataa uygulamasındaki suistimaller sebebiyle vakıfların zarar gördüğünü ifade etmektedir. Ali Himmet Berkî, *Vakıf Hukuku Yazıları*, Haz: Hüseyin Çınar, VGM Yay., Ankara, 2013, ss. 117-119.

⁶³⁷ 18 Şaban 1020/26 Ekim 1611 tarihli Mahmud Paşa Vakfiyesinde icâre-i mu’tâde ile ilgili şu ifadeler geçmektedir; “...ba’dehüm evlâdları ve evlad-ı evlâdları batnen ba’de batnin ve karnen isre karnin sâkine olalar ba’de’l-inkırâz menzil-i mezkûr icâre-i mu’tâde ile icâr olunup hâsıl olan icâresi Medîne-i Münevvere şerrefehâllâhu fukarâsına irsâl oluna ve kız karındaşım merhûme Emine’den intikâl eden menzilde utekâm sâkin olalar ba’dehüm evlâdları ve evlâd-ı evlâdları batnen ba’de batnin sâkin olalar ve ba’de’l-inkırâz kezâlik icâr olunup hâsıl olan icâresi Medîne-i Münevvere fukarâsına irsâl oluna ve zikr olunan odalar dahi icâre-i mu’tâde ile icâr olunup...” EHM ŞS. 1, 45a/1.

⁶³⁸ *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2011, s. 165; İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Belediyesi Kültür AŞ. Yay., İstanbul, 2019, s. 389.

⁶³⁹ Örneğin, Sinanpaşa Camii Vakfı akarı olan evlerin icâre-i muaccele ve müeccele ile kiracısı olan kişinin tasarruf ferağı kaydı. *Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yay., İstanbul, 2019, s. 138.

uygulamasının hususi bir kiralama usulü olarak net bir şekilde ve bu ifadeler ekseninde uygulandığı söylenebilir.

Bu dönemde icâreteyn ifadesi her ne kadar cari değilse de kiralama akitlerinin detaylarından icâreteyn olup olmadığı az çok ön görülebilmektedir. Zira incelenen sicillerdeki, işlemlerin detayları ortaya konulurken de bu şekilde bir metot izlenmiş kiralamaların mahiyeti, detaylarından ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.

Son olarak bu konuda Akgündüz'ün, icâreteynin vakıf akarlarının kiralamasında usul olarak benimsenmesiyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerin, siciller ve kayıtlar ekseninde daha doğru olduğu görülmektedir⁶⁴⁰. Nitekim sonraki yıllara ait sicillere bu kez 'icâreteyn-i ma'lûmeteyn' olarak icâreteynin net bir şekilde girmeye başladığı anlaşılmaktadır⁶⁴¹. Kaya'nın da her icâre-i muaccele ve müecceleli bir kiralama işleminin icâreteyn olarak değerlendirilmesinin zor olacağı şeklindeki yaklaşımı da yukarıda da ifade edildiği üzere yine doğru bir yaklaşımdır. Zira bu tür kiralamalarda işlemin detayları, işlemin icâreteyn olup olmadığı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

3.AKARLARIN KİRALAMALARINDAKİ FARKLILIKLAR

Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesinde olan akarların kiralamalarında belli usul farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin özellikle evlerde icâreteyn ya da icâre-i tâvile uygulaması tercih edilirken, dükkânlarda ve diğer müsakkafatlarda belli süreli icâre-i vâhideli kiralamalar tercih edildiği görülmektedir. Bu başlık altında da vakıf binalarının kiralamalarındaki usul farklılıkları ile bu kiralamaların detaylarına yer verilecektir.

3.1. EVLER

Osmanlı'da vakıflaşmanın geniş boyutlara ulaştığı, toplumun büyük bir kesiminin vakıf kurduğu döneme ait arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Özellikle büyük geliri ve mülkü olmayan Osmanlı vatandaşlarının da toplum içerisinde önemli bir yeri olan 'vakıf kurma teamülüne' dahil olması bu noktada dikkate değerdir. Kudretli devlet adamları ve hanedan mensupları, kurmuş oldukları vakıflara, genellikle mezra, çiftlik, han, hamam, dükkânlar ve evleri akar olarak yazdırmışlardır⁶⁴². Toplumun yönetici kesiminin yanında reaya da vakıf kurma noktasında gayret sarf etmiş, elinde bulunan mülklerini

⁶⁴⁰ Akgündüz, "İcâreteyn", *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, ss. 389-391.

⁶⁴¹ *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, s. 635.

⁶⁴² Örneğin Bkz. H. Ahmet Aslantürk, "Sadrazam Ayas Paşa'nın Vakfiyeleri ve Bir Sınırnâmesi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 37, ss. 164-180; Mehmet İnbaşı, "Şemsi Paşa Vakfiyesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. XXVII, S. 11, 2005, ss. 257-270.

vakıflaştırmıştır. Genelde de reayanın evlerini vakfettikleri, bu sebeple de vakıf evlerin yoğun olduğu görülmektedir⁶⁴³. Vakıfların yoğunluğu, incelenen sicillerdeki kayıtlara da yansımaktadır. Örneğin şer'î bir işleme konu olan evin mahalli tarif edilirken sağında veya solunda vakıfların bulunduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Bu durum Osmanlı devri İstanbul'unda büyük bir vakıf toplumu olduğunu ve şehrin bu toplum çerçevesinde gelişen bir vakıf şehri hüviyetine büründüğünü göstermektedir⁶⁴⁴. Bu kadar vakfın bulunduğu yerin Devlet'in başkenti olması da önemlidir. Nitekim bizzat başkentte bu kadar yoğun vakfın bulunması, Devlet'in vakıflara yaklaşımının doğru değerlendirilmesi açısından da önemli bir ip ucu sunmaktadır. Dolayısıyla başkentte bu kadar çok vakfın bulunması ve buna izin verilip bu vakıfların kontrolü ile idarelerinin sağlanması önemli bir iş yükü açığa çıkarmıştır. Bu çalışmada ele alınan Haremeyn Evkaf Nezareti ile onun altında çalışan Müfettişliğin oluşturulmasındaki gaye de burada saklıdır.

Tekrar konuya dönülecek olursa Osmanlı tebaası da bu vakıf geleneği noktasında büyük vakıflar kuracak imkânları yoksa bile en azından evlerini vakfetmişlerdir. Bu konuyu mülklerin müsadereeden koruma maksadıyla yapıldığıyla ilgili görüşleri bir kenara bırakarak değerlendirmek gerekmektedir⁶⁴⁵. Nitekim vakıfların şu ya da bu şekilde evlâdın kullanımlarından sonra hayır cihetlerine intikal ettiği düşünüldüğünde vakıfların kuruluşunda yardımseverlik duygusunun bulunduğu görülecektir.

⁶⁴³ Bahaeddin Yediyıldız da ev, oda gibi meskenlerin vakıfların yüzde 70'ini oluşturduğunu ifade etmektedir.. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 103. Ayrıca Bkz. Tablo 3.

⁶⁴⁴ Ali Paşayı Atık Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Vakfı'na ait olan bir vakıf evin tamiratıyla ilgili keşif kaydında evin konumu belirtilirken, "*Haremeyn-i Şerîfeyn evkafından olub mahrûse-i İstanbul'da merhûm Ali Paşayı Atık mahallesinde vâkı' hudûdunun bir tarafı Gönderci Ferhad Vakfı'na ve bir tarafı Hazînedâr ... Vakfı'na ve bir tarafı el-Hâc Kasım b. ... mülküne ve bir tarafı tarik-i âmma müntehî olan menzilin yevmî bir akçe icâre-i müeccele ve icâre-i mu'accele ile müste'ciri olan işbu hâmilü'l-kitâb...*" EHM ŞS. 1, 4a-1; 3 Numaralı Sicil'de geçen başka bir tamiratla ilgili mütevellinin tahmil keşif talebindeki ifadeler, "*Budur ki Bardon v. Elbamoy nam Yahudi meclis-i şer'de mahruse-i İstanbul'da merhum Mahmud Ağa Evkafına müteveli olan fahru'l-emasil Hasan Bey b. Abdullah el-bevvab-ı Sultani muvacehesinde takrir-i kelâm idüp evkaf-ı mezbureden Mahruse-i merkume mahallâtından İstanbul mahallesinde bir canibi Helvacıbaşı Vakfı ve bir canibi hisar duvarı ve iki tarafı tarik-i âm ile mahdud olup...*" şeklindedir. EHM ŞS. 3, 47/1; "*Yahudi taifesinden Zehrîma bin... nam Yahudi mahruse-i İstanbul'da vâkı' merhum Yakut Ağa Evkafının mütevellisi olan bevvabı sultani Davud Bey bin Abdülmennan meclis-i şeri şerîfe ihzar ve mahzarında dava ve takrir-i kelâm edip, müteveli-i mezbur Davud Bey bundan akdem vakf-ı mezburdan mahruse-i İstanbul mahallâtından Zeyrek Yokuşu kurbünde vâkı Hızır Bey mahallesinde bir tarafı merhum Hızır Ağa Vakfı ve bir tarafı Hayreddin Paşa Vakfı ve bir canibi Selçuk Sultan Vakfı ve bir Canibi tarik-i amma müntehî...*" EHM ŞS. 3, 87/2; Yine başka bir sicilde geçen Ferhad Paşa Vakfı ile ilgili bir şer'î işlem kaydındaki ifade ise şöyledir: "*...hal-i hayatında muma ileyh Mehmed Ağa vakfından mahrûse-i mezburede Çukurçeşme kurbünde vâkı bir tarafı defterdar Derviş Efendi vakfına ve iki tarafı yine mezbur Ferhad Paşa vakfına ve bir tarafı tarik-i amma müntehî olup buyut-ı müteaddideyi ve arsa-i hâliyyeyi müstemil olan vakıf menzili...*" EHM ŞS. 8, 9/3.

⁶⁴⁵ Neşet Çağatay, "İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", *Vakıflar Dergisi*, S. 11, Ankara-1975, ss. 1-6; Ayrıca Ömer Lütfi Barkan da evlatlık vakıfların, mülkün nesiller arasında bölünüp parçalanmaması maksadıyla kurulduğunu, vakıf şartlarının bir nevi vasiyetname mahiyetinde olduğunu ifade etmektedir. Ömer Lütfi Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller-Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yay., İstanbul-1980, ss. 210-213

Haremeyn'e geliri şart edilmiş olan vakıfların bina olarak niteliğine bakıldığında bunların çoğunun ev olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴⁶. Bu evlerin Haremeyn Nezareti tarafından işletilmesindeki süreç ise şöyle olmuştur:

-Vakfın evinin tasarruf şartlarına göre inkırazlar gerçekleştikten sonra Haremeyn mütevellisinin eve el koyması,

-yine vakıf kurucusunun belirlemiş olduğu şartlara göre bu evlerin kiraya verilmesi,

-buradan elde edilen kira gelirlerinin de Haremeyn'e *surre* olarak gönderilmesi. Haremeyn Nezareti bünyesinde olan bu vakıf evlerin kira usulleri ise dükkân, han, hamam gibi müsakkafattan farklılık arz etmekteydi. Genellikle, Haremeyn mütevellileri, idareleri altındaki evleri uzun süreli kiralama (icâre-i tavîle veya icâreteyn) kiralamayı tercih etmişlerdir. Diğer akarlardan farklı olarak vakıf evlerde icâreteyn usulünün tercih edilmesinin sebepleri ise şunlardı;

-Haremeyn Nezaretinin uhdesine geçen vakıf evin sayısı oldukça fazlaydı. Bu vakıfların tamir ve bakımı ile şer'î işlemlerinin takibi zor olacağından uzun süreli kiralama⁶⁴⁷ ya da icâreteynle kiralandığında, en azından kiracının bu tür işlemleri kendisinin yapmasını sağlamak veya bu işlemleri olabildiğince azaltmak,

-Yine kullanım alanı ve vakfa geliri diğer akarlara göre nispeten az olduğu için bu akarın diğer akarlar gibi sürekli kiracısının değişmesine gerek görülmemesi⁶⁴⁸,

-Mütevelliler açısından evlere sürekli kiracı bulmanın zor olması ve mevcut kiracıların mücbir sebep dışında sürekli taşınmak istememeleri.

Vakıf evlerde genel kiralama usulünün icâreteyn olduğunu ortaya koyan kayıtlar çokça bulunmaktadır. Bu kayıtlar doğrudan kiralama olmasa da intikal, ferağ gibi kayıtlar da olabilmektedir. Örneğin, icâreteynde intikal hakkı bulunması sebebiyle mutasarrıfın ölümünden sonra evlerin evlatlara intikal ettiğine yönelik bilgiler ve kayd-ı hayat şartıyla

⁶⁴⁶ İstanbul'da Edirne'de ve Bursa'da Haremeyn vakıflarının diğer bölgelere oranla yoğunluğu dikkat çekmektedir. Özellikle İstanbul ve buraya bağlı Galata, Üsküdar, Dikilitaş ve Darphane civarında bulunan Haremeyn vakıflarının oranı Osmanlı ülkesindeki diğer yerleşim birimlerine oranla oldukça yüksektir. Bu durum Haremeyn Muhasebe defterlerinde de açıkça görülmektedir. Rümeysa Kars, *Haremeyn'ş-Şerifeyn ve Bağlı Birimlerine Ait Gelir ve Masrafları İhtiva Eden 1175 Nolu Vakıf Muhasebe Defteri (1 Recep 1016-1 Şaban 1016/ 22 Ekim 1607- 21 Kasım 1607)*, Kriter Yay., İstanbul, 2020, ss. 34-35. Aynı eser Bkz. Tablo 1.

⁶⁴⁷ Haremeyn Evkafına ait evin 30 yıllığına (icâre-i tavîle ile) kiraya verilmesiyle ilgili kayıt. EHM ŞS. 1, 78a/1; 5a/1.

⁶⁴⁸ Aşağıda ifade edileceği gibi genelde han, hamam ve değirmenlerde kısa süreli kira akitlerinin düzenlendiği görülmektedir.

kiralamanın yapıldığına yönelik detaylar⁶⁴⁹, daha önce yapılmış kira işleminin icâreteyn olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁵⁰.

Örneğin, İstanbul'da Hoca Hayreddin Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Evkafından olan evin kiracısı olan Ali Ağa'nın vefatından sonra oğlu Mehmed ile kızı Ümmühani, babalarının hayattayken 8 sikke altın icâre-i muaccele ve günlük 2 akçe (icâre-i müeccele) ile kiraladığı evin tamirini ölmeden evvel yaptırdığını ancak bu tamirin ne kadar tuttuğunun belirlenmediğini ifade ederek keşif talebinde bulunmuşlardır⁶⁵¹.

Mezkûr keşif kaydında her ne kadar icâreteynden bahsedilmese bile kiracısı öldükten sonra evin kiralık olarak tasarruf hakkının evlatlara geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca icâre-i muaccele ve müeccelede bahsedilerek daha önce evin tamirinin yapıldığından bahsedilmektedir. Bu da bu evin icâreteynli kiralandığını göstermektedir.

Buna benzer başka bir kayıta da daha önce icâre-i muaccele ve müeccele ile kiralanan bir evin kiracısının vefat etmesi sebebiyle vakıf evin Haremeyn mütevellisinin tasarrufuna intikal ettiğinden onun da evi başkasına kiraladığından bahsedilmektedir. Evin, kiracının evladı olmaması sebebiyle vereseğe intikalin gerçekleşmediği, bu sebeple de Haremeyn mütevellisinin uhdesine geçtiği bilgisi verilmektedir⁶⁵². Burada da yine icâreteynli olarak evin kiralandığı anlaşılmaktadır.

Bazı evlerin kiralamalarında icâre-i muaccele alınırken herhangi bir şekilde tamir konusuna yer verilmediği, kiralama süresi ile ilgili de bir bilginin bulunmadığı görülmektedir. Bunun sebebi şu iki hususla ilişkilidir: birincisi icâreteyn uygulamasının artık XVI. yüzyılın sonları XVII. yüzyılın başlarına geldiğinde bir teamül haline gelmesinden dolayı icâre-i muaccele alınırken bu hususa artık ayrı bir başlık açılmaya ihtiyaç duyulmamış olmalıdır. İkincisi ise zaten mütevellinin icâre-i muaccele olarak aldığı yüksek miktartlı peşin parayla evin tamirini zaten yapacak olmasıdır⁶⁵³.

⁶⁴⁹ EHM ŞS. 6, 47/1; EHM ŞS. 1, 128a/2; EHM ŞS. 4, 87/2.

⁶⁵⁰ Şeyhülislam Abdurrahim Efendi, icâreteynli bir bostan yerinin evlâda intikal etmesi ve o evladın çocuğunun daha sonra burayı mülk olarak kendisine intikal eden bir yer olduğunu söylese kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir. Meşrebzâde, *Câmiu'l-İcâreteyn*, s. 22.; Yine icâreteynli vakıflarda mütevellî izni ile ferağın yapılması ile ilgili fetvalar için Bkz. *aynı eser*, ss. 22-23.

⁶⁵¹ EHM ŞS. 6, 79/1 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614).

⁶⁵² EHM ŞS. 6, 48/2.

⁶⁵³ Örneğin şu kiralamada da daha önce iki kişi tarafından kiralanan Gedik Ahmedpaşa vakfına ait olan evin kiracılarından birisi kiralamadan vazgeçip tasarrufunu diğer kiracıya ferağ ettikten sonra Gedik Ahmed Paşa Evkafı mütevellisi, evde kalacak kiracıya yalnız 50 bin akçeye kiraladığını icâre-i muaccele olarak 3 bin akçesini aldığını ifade etmektedir. İcare-i müeccelede bahsedilmemektedir. Buradan alınan 3 bin akçenin evin tamir bedeli karşılığında alındığı, her ne kadar kayıta bahsedilmese de açıktır. Müeccele bedelinden bahsedilmemesi sebebini ise daha önceki kira sözleşmesinde belirlenen müeccele bedeli üzerinden kiralamanın gerçekleşeceğini anlayabiliriz. Belirlenmiş olan

Uygulamanın evler özelinde temellendirilmesinin sebebi, aşağıda diğer akarlardan bahsedilirken daha iyi anlaşılacağı üzere, genelde evlerde icâreteyn uygulamasının daha sık uygulandığı gerçeğidir⁶⁵⁴.

Haremeyn cihetine geçen vakıf evler, mütevelliler tarafından genelde en yüksek teklif veren kişilere kiralanmıştır. Müzayede usulüyle vakıf evlerin kirasına talip olanlardan teklif alınarak tekliflerin değerlendirilmesi yapılmış ve karar kılınan kişiye evler kiralanmıştır. Bu şekilde gerçekleşmiş bir kiralamayla ilgili usul noktasında önemli detaylar veren kaydın transkripsiyonu dipnotta verilmiştir⁶⁵⁵. Söz konusu kayıt, kiralanması gereken vakıf evlerin ne şekilde bir yol izlenerek kiralandığı ile ilgili önemli ayrıntılar sunmaktadır. Bu örnekte evlerin Haremeyn mütevellisine geçtiği andan itibaren sürecin nasıl işlediğine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Kiralamalardan önce müzayede ile evlere en yüksek bedeli veren kişilerin seçildiği anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli ayrıntı ise *ragabât-ı nâs-ı inkıta'* olana kadar yani teklifler kesilene kadar müzayedenin devam etmiş olmasıdır. Böylelikle akara en yüksek kira teklifinin gelmesi amacıyla taleplerin tamamının toplanması istenmiştir. Bunun sebebi ise akarın en yüksek bedelle kiralanması sağlanarak Haremeyn'e de olabildiğince yüksek tahsisat gönderilmek istenmesidir. Bir diğer ayrıntı ise evlerin kira sözleşmelerinde, yukarıda ifade edildiği gibi yine tamir ve onarım konusunun önemli bir yer tuttuğudur⁶⁵⁶.

50 bin akçenin yalnızca 3 bin akçesinin alınmasını ise evin o günkü acil tamir masrafı için 3 bin akçeye ihtiyaç duyulmasıyla açıklanabilir. EHM ŞS. 4, 20/2; 21 (Evl. Z 1005/Temmuz 1597).

⁶⁵⁴ EHM ŞS. 1, 95b/2 (Gr. M 1032/5 Kasım 1622).

⁶⁵⁵ “*Mahrûse-i İstanbul'da Haremeyn-i Şerîfeyn Evkafına bi'l-fil mütevellî olan Hasan Bey b. Mehmed nâm bevvâb-ı sultânî meclis-i şer' de işbu hâmilü'l-kitâb Fahri Hatun bt. Abdullah mahzarında ikrâr-ı tām ve takrîr-i kelâm edip mahmiye-i Galata hısın-ı ebvâbından kule kapısı hâricinde Şahkulu mahallesinde sâkine iken bundan akdem fevt olan Fâtıma Hatun bt. Abdullah hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde mahalle-i merkumede vâki' bir tarafı Rahime Hatun bt. Nasuh Reis mülkü ve bir tarafı Hayrioğlu evi demekle ma'rûf menzil ve tarafeyni tarîk-i âm ve hâs ile mahdûd ve hesâb-ı şatrancı üzere altı yüz altmış altı zirâ' arsa üzerine mebnî olup tahtânî üç bâb odayı ve bir köhne kilârı ve bir çardağı ve bi'r-i mâyı ve kenîfi ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi ve muhavvatayı müştemil olan menzili mülkü iken evvelâ kendi nefşine ba'dehâ atıkası Kahraman'a ve evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ve ba'de'l-inkırâz Medîne-i Münnevvere fukarâsına vakfetmişidi. Hâlâ merkûme Kahraman ve evlâdı münkariz olup ber-mûceb-i şart-ı vâkıfe-i müşârun-ileyhâ menzil-i merkûm fukarâ-i mezbûreye âid olmağla icârı lâzım geldikde tâlibine arz olunup ragabât-ı nâs münkatı'a olduktan sonra on dört bin dört yüz akçe icâre-i mu'accele ve beher şehir kırk akçe icâre-i müeccele ile merkûme Fahri'nin üzerinde karâr edip ziyâde ile tâlib-i âhar zuhûr etmemeğin ben dahi menzil-i merkûmu lâzım gelen ta'mîr ve meremmetin vakfa teberru'an kendi malından etmek üzere târih-i kitâbdan on dört bin dört yüz akçe icâre-i mu'accele ve beher şehir kırk akçe icâre-i müeccele ile icâr ve teslim eyledim ol dahi vech-i meşfûr üzere isticâr ve kabûl eyledikten sonra icâre-i muaccele olan meblağ-ı mezbûr on dört bin dört yüz akçeyi merkûme Fahri yedinden bi't-tamâm vakf için alıp kabzeyledim ve menzil-i merkûmun içinde kendi mâlından mu'accelesine mahsûb olmak üzere binâ ihdâs etmeğe izin verdim ba'de'l-yevm icâre-i müeccele-i mezbûresini cânib-i evkâf-ı mezbûreye bi'l-vakt edâ edip sair emsâli gibi mutasarrîfe olsun dedikde gibbe't-tasdikî ş-şer'i mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” EHM ŞS. 1, 59b/1 (Evl. Ra 1025/19 Mart 1616).*

⁶⁵⁶ Yapılan kiralamalarda önceden alınan icâre-i muacceleinin tamiratlara mahsuben alındığı net bir şekilde görülebilmektedir. İcâreteyn usulünün ortaya çıkmasındaki en önemli sebep olarak görülen vakıf akarlarının tamirlerinde, kiracılar kendileri tamiri yaptıklarında, tamir bedellerini, önceden mütevelliyeye verdikleri (icâre-i muaccele) bedele mahsub ettirirlerdi. İstanbul'da Bostancı Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Evkafından bir evin kiracısının evi tamir ettirdikten sonra tamir bedelinin belirlenmesi maksadıyla yaptığı keşif talebi kaydında, kiracı belirlenecek bedelin icâre-i muaccelesine mahsub olumasını talep etmektedir EHM ŞS. 1, s. 53a/1; İcâreteynde icâre-

Başka bir müzayede sonrasında gerçekleşen kiralamayla ilgili bir kayıta da evlerin kiralamalarıyla ilgili yine önemli detaylar verilmektedir. Burada da dellallarca nida edilerek müzayedenin insanlara duyurulduğu ve vakıf evi kiralayacak kişilerden teklif alındığından bahsedilmektedir⁶⁵⁷.

3.2. DÜKKÂNLAR

Nezaretin bünyesinde ve Haremeyn'e tasarruf şartı koşulmuş dükkânlar bulunmuş olsa da sayıları, evlere oranla daha azdır⁶⁵⁸. Ancak büyük akarlara sahip, devlet adamlarının vakıflarında ise dükkânların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Özellikle incelenen sicillerde Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait şerbetçi, semerci⁶⁵⁹ ve kasab dükkânı⁶⁶⁰, Atik Valide Sultan'a ait tahılcı dükkânı⁶⁶¹, Ayasofya-i Kebir Evkafına ait çeşitli dükkânlar⁶⁶², Valide Sultan⁶⁶³ ve Mehmed Ağa Evkafına ait debbağhaneler⁶⁶⁴ yine Mehmed Ağa Evkafına ait nalbant ile arpa dükkânı, bozahane, mumhane,⁶⁶⁵ Haremeyn Evkafından olan berber dükkânları⁶⁶⁶ ile başka dükkânlar dikkat çekmektedir⁶⁶⁷.

Tüm müsakkafat gibi dükkânların da yangınlardan zarar görmesi sebebiyle bu akarların kiralamalarında da kimi zaman icâreteyn uygulamasına gidilmiştir⁶⁶⁸.

Örneğin, İstanbul'da Uzunçarşı'da Yenicami yakınlarında bulunan ve Haremeyn Evkafından olan bir dükkân ayda 30 akçe icâre-i müeccele ile kiralıkken⁶⁶⁹ yangın çıkmış ve dükkân kullanılamayacak hale gelmiştir. Dükkânın kiracısı da mütevellîye kendi malıyla binayı yapmak istediğini, yeniden yapımı için sarf edeceği miktarın da icâre-i

i muaccele ve müeccele namıyla iki ücret varken, icâre-i vâhidede yalnız bir ücretle istifa olunmaktadır. Berkî, *Vakıflar*, ss. 31-32.

⁶⁵⁷ EHM ŞS. 1, 37b/1 (Evs. Ra 1023/25 Nisan 1614).

⁶⁵⁸ Sicillerdeki kayıtlara dayanarak vakıf evlerin sayısının daha çok olduğu söylenebilir. Ancak özellikle büyük akarlara sahip olan vakıfların da dükkân sayıları oldukça fazladır. Haremeyn vakıflarına ayrılan 1 Numaralı Sicil'de dükkânların vakfedildiği vakfiyeler bulunmaktadır. Örn. Mustafa ve Mehmed Efendi'ye ait Karahisar'da bulunan dükkânlarını Haremeyn'e vakfettikleri ile ilgili kayıt. EHM ŞS. 1, 71b/1.

⁶⁵⁹ EHM ŞS. 4, 11/1.

⁶⁶⁰ EHM ŞS. 4, 21/3, 4/2.

⁶⁶¹ EHM ŞS. 6, 50/1.

⁶⁶² EHM ŞS. 6, 72/2.

⁶⁶³ III. Murad'ın annesi, Sultan II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan. M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi", *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul, 1991, ss. 68-73.

⁶⁶⁴ EHM ŞS. 8, 8/1.

⁶⁶⁵ EHM ŞS. 8, 14/4.

⁶⁶⁶ EHM ŞS. 6, 92/2.

⁶⁶⁷ EHM ŞS. 1, 120a/2.

⁶⁶⁸ Örneğin, Mehmed Ağa Evkafının mütevellîsi Hüdaverdi Çavuş, 18 bab oda, nalbant dükkânı, samanlane, arpa anbarı ile arpa dükkânından oluşan Büyük Han (Han-ı Kebîre) denilen hana birleşik olan 6 bab dükkân ile dükkânların üzerinde bulunan 7 bab odanın yandığını vakıf malıyla buraların tamirini yaptığını ifade etmektedir. EHM ŞS. 8, 14/4 (Evl. Ra 1025/19 Mart 1616)

⁶⁶⁹ Yangından önce kiracı icâre-i vâhîde -ki burada müeccele olarak kaydedilmiş- aylık 30 akçe ile dükkânı kiralamıştır.

muaccesesi olacağını söyleyince müteveli, bu teklifi kabul etmiş ve aynı kiracıya dükkân kiralanmıştır⁶⁷⁰.

İcareteynli kiralamaların yanında dükkânlarda ukud-ı müteaddide ile kiralamalar da yapılmıştır.

3.2.1. Ukud-ı Müteaddide Uygulaması ve İcareteynli Kiralamalar

Vakıf akarlarından dükkânların kiralınmaları evlerden farklı bir görüntü aksettirmektedir. Örneğin evlerde genelde icâreteyn benimsenirken dükkânlarda ise çoğunlukla icâre-i vâhide veya ukud-ı müteaddide tercih edilmiştir. Ukûd-ı müteaddide kelime anlamı itibariyle *ukûd* akitler, *müteaddid* ise birden fazla, birçok anlamlarına gelmektedir. Ukud-ı müteaddide, belli zaman aralıklarıyla kira sözleşmelerinin yenilenmesi anlamına gelmektedir. Bu usul, bir akarın uzun süreli yani 3 yıldan fazla kiralamalarında birden fazla sözleşme ile kiralınması mantığına dayanmaktadır. İcare-i tâvile uygulamasının esasını teşkil eden bu uygulama, icâreteynin de çıkış noktalarından görülmektedir. Belli bir süre ile ve belli şartlarda kira akitlerinin yine belli sürelerle yeniden tanzimi ile oluşturulan bu kiralamalar, icâreteyne benzemekte ancak icâreteynin kiracıya sağladığı ferağ, intikal gibi salahiyetleri barındırmamaktadır⁶⁷¹.

Ukud-ı müteaddidenin detaylarıyla ve uygulamasıyla ilgili çalışmalar ise oldukça sınırlıdır⁶⁷². Bu sebeple burada ele alınacak örnekler de ukud-ı müteaddidenin mahiyetinin öğrenilmesi açısından önem arz etmektedir.

Ukud-ı müteaddideli kiralamalarda ilk yapılan sözleşme esas alınmış, diğerleri ise bu ilk aktin aynısı veya bununla bağlantılı olarak hazırlanmıştır. Kira sözleşmelerinde de bu usul, “...tarih-i kitab Zilhiccesi Evâhirinden 9 yıl tamamına varıncaya ukud-ı müteaddide ile her sene mukaddemin müntehâsı akd-i tâlînin mübtedâsı olmak üzere...”⁶⁷³ şeklinde beyanlarla ifade olunmuştur. Yani sözleşmenin yapıldığı tarihten bir sonraki seneye kadar geçerli olan bu sözleşme esasında 1 yıllık olup, belirtilen tarihten

⁶⁷⁰ EHM ŞS. 6, 4/3.

⁶⁷¹ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 453; Cin ve Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 480-481; Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 69-70; Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, C. IV, s. 294; Kiralamalarda birden fazla akitle ilgili geniş bilgi için İbn-i Âbidin, *Reddû'l-Muhtâr*, C. XIV, s. 13.

⁶⁷² Ukud-ı müteaddide uygulamasının ne ve neler olabileceğine ilişkin Akgündüz, kısıtlı bilgi vermiş olup diğer çalışmalar da bu bilgiler ışığında konuyu ele almışlardır. Ancak uygulama ekseninde herhangi bir bilgi ve detay bulunmamaktadır. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 453. Kaya da bazı sicillerden hareketle yalnızca kiralamaların uzun süreyle kiraya verilebildiğinden bahsetmekte yine uygulamanın nasıl olduğuyla ilgili bilgi vermemektedir. Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, s. 70; Ayrıca Bkz. Murat Beyaztaş, *İslam Hukukunda Vakıf Gayri Menkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcareteyn*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, ss. 37-58.

⁶⁷³ EHM ŞS. 4, 6/4 (Evh. Z 996/Kasım 1588).

sonra ikinci akit devreye girmektedir. Ancak ikinci akitte de aynı şartlar bulunabilmekte veya bazı şartlar ilave edilebilmektedir. Yıl bitimlerinde ise yeni sözleşme esaslarına göre kiralamalar geçerli olmaktadır. Kiracılara veya gerekli durumlarda mütevellilere kiralama işlemine son verme salahiyeti verdiği için dükkân kiralamalarında bu uygulamanın genelde tercih edilmiş olduğu kanaatindeyiz.

3 yıldan fazla gerçekleşen bu tür kiralamalar, 9 yıl hatta 25-30 yıllık süreleri de kapsayabilmektedir. Nitekim ukud-ı müteaddide uygulamasına dair bir örnekte de vakıf dükkân 27 yıllığına kiralanmıştır. Söz konusu kiralama işleminde, bir önceki kiracısından sonra boşalan dükkân, müteveli tarafından, Gevher Hatun isimli kiracıya 27 yıllığına kiralanmıştır. Senelik 360 akçe icâre-i müeccele ve 500 akçe muaccele üzerinden yapılan anlaşmada, ukud-ı müteaddide esasları benimsenmiştir⁶⁷⁴.

Bu kiralama işlemi, ukud-ı müteaddide uygulamasıyla ilgili de yine önemli ayrıntılar sunmaktadır. Söz konusu kira örneğinde, ukud-ı müteaddidenin uygulanışıyla ilgili “...*târih-i kitâb Zilkadesi gurresinden 27 yıl tamamına varıncaya ukud-ı müteaddide ile her sene akd-i mukaddemin müntehâsı akd-i tâlînin mübtedâsı olmak üzere...*” şeklinde not bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sözleşme, senelik bir sözleşme olup, sözleşmenin başlangıcı yılın Zilkade ayının gurresi (ayın ilk günü) seçilmiştir. Neden bu tarih seçilmiştir diye sorgulandığında ise zaten sözleşmenin sicildeki tarihin *Evâhir-i Şevval* yani Şevval ayının son günleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Şevval ayı bitmiş ya da bitmek üzere olduğundan sözleşmeye dahil edilmemiş, Zilkade ayının ilk günü sözleşmenin başlangıcı olarak seçilmiştir. “*Akd-i mukaddemin müntehâsı, akd-i tâlînin mübtedâsı olmak üzere yılda 360 akçe icâreye verip*” şeklindeki ifade ile de yıllık olarak yapılan bu antlaşmada bir önceki yılın bitiş tarihi olan Zilkade’nin ilk günü ile *akd-i tâlî* denilen bir sonraki yılın başlangıcında icâre-i müeccelenin alınacağı belirtilmektedir⁶⁷⁵. Bu uygulamada icâre-i müeccele olarak belirlenen bedelin genelde yıllık alındığı da önemli bir ayrıntıdır⁶⁷⁶.

Vakıf dükkânların kiralamalarında ukud-ı müteaddidenin yanında icâreteyn usulü de tatbik edilmiştir. İcareteyn akitlerinde dükkânın tamirinin ya da yeniden inşasının kiracı tarafından yapılacağına dikkat çekilmektedir. Bu usuldeki kiralamalarda aynı evlerde olduğu gibi müzayede usulüyle taleplerin toplandığı anlaşılmaktadır. Aşağıda

⁶⁷⁴ EHM ŞS. 4, 6/3 (Evh. L 996/Ağustos 1588).

⁶⁷⁵ EHM ŞS. 4, 6/4-7 (Evh. Z 996/Eylül 1588).

⁶⁷⁶ Kiralamalarda zikredilen bedelin aylık ya da yıllık olarak alınmasına izin verilmiştir. Berkî, *Mecelle*, 4. Bab, Madde: 487, s. 91.

örneği verilecek kiralama kaydı, vakıf dükkânların icâreteynle kiralamalarının nasıl olduğuyla de ilgili önemli bilgiler sunmaktadır:

“Mahmiye-i Kostantinye’de vâki’ Cami-i şerif Ayasofya-i Kebir Evkafına bilfiil mütevellî olan umdetü’l-emâcid ve’l-ekârim İshak Efendi b. Ahmed meclis-i şer-i şerîfde hâfizu’l-kitâb fahrü’l-işbâh Süleyman Beşe b. Mustafa nam râcil mahzarında evkaf-ı mezbûreden olup Bezzasistan-ı atık kurbünde ... sûkında vâki bir tarafı Hasan b. Abdullah ve bir tarafı Mahmud b. Hasan tasarrufunda olan dükkânlar ve bir tarafı vakf-ı mezbur kârhanesi ve bir tarafı tarik-i âm ile mahdûd olan dükkânı bundan akdem icâre-i muaccele ve ayda on beş akçe icâre-i müeccele ile mutasarrıf olan Şamlı Hami nam kimesne bila veled (çocuksuz) fevt olup dükkân-ı mezkur mahlul olup vakfa ait oldukça ba’del-müzâyede 36 bin akçe icâre-i muaccele ve ayda 15 akçe icâre-i müeccele ile mezbur Süleyman Beşe’ye icar olunmuş iken ahar talip (başka bir talip) zuhur edip ziyade etmekle Süleyman Beşe’nin üzerinde 50 bin akçe karar etmeğin ben dahi tevliyetim hasebiyle icar etdim ol dahi isticar ve kabul eyledi icâre-i muaccele olan meblağ-ı mezburu vakf-ı şerif için yedinden bi’t-tamam kabz ve teslim etdim. Bâdelyevm dükkân mezburun tasarrufu mezkurun yedinde olsun dedikde mukırr-ı müşârun ileyhın ikrarını merkum Süleyman Beşe vicahen tasdik eyledikde mâ-hüvel vâki’ bit-talep ketb olundu.”⁶⁷⁷

Mezkûr kayıttan, vakıf dükkânın bir önceki kiracısına icâreteynle kiralandığı anlaşılmaktadır. Zira kiracının çocuksuz ölmesinden sonra dükkân yeniden mütevellîye geçmiş ve başkasına kiralanması gerekmiştir. Sonrasında ise müzayede ile talep toplanmış ve en yüksek bedelle yine icâreteynli olarak kiralanmıştır. Müzayedelerle mütevellîler, akarı en yüksek bedelle teklif sunan kişiye kiralamak istemişler, gerektiğinde ise daha önce yapılan anlaşma vakfın menfaatleri gözetilerek iptal edilmiştir.

Vakıf dükkânlar, belli esnaf gruplarına ortak tasarruflu olarak da kiralanabilmiştir. Özellikle belli yerlerde bulunan ve birden fazla vakfa ait olan dükkânların aynı kiralama usulüyle ve aynı esnaf gruplarına kiralamalarına dair ele alınan dönemde bazı örnekler bulunmaktadır⁶⁷⁸. Ancak bu tür kiralamalar, kendi içerisinde bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu kiracıların sayısının çok olması, kiracılarla mütevellîler arasında problemlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Mahkeme süreçleri de

⁶⁷⁷ EHM ŞS. 6, 72/2 (9 S 1023/21 Mart 1614).

⁶⁷⁸ Örneğin, Valide Sultan Vakfı’na ait 8 debbağhane ile Mehmed Ağa vakfına ait 3 debbağhaneden oluşan toplam 11 debbağhane bervech-i iştirâk yani ortak tasarrufla Üsküdar debbağcılarında 7 kişiye günlük 5’er akçeye ile kiralanmış ancak daha sonra bu kiracılarla mütevellîler arasında yaşanan anlaşmazlık sebebiyle debbağhaneler Yedikule debbağcılar fırkasına kiralanmıştır. EHM ŞS. 8, 8/1 (Gr. Ş 1016/21 Kasım 1607).

aynı şekilde tarafların sayısının çok olması sebebiyle uzamıştır. Ancak dönemin şartları ve Osmanlı esnaf teşkilatlarının yapısı, bu dükkânların belli esnaf gruplarınca müştereken kiralanmasını bir anlamda zorunlu kılmıştır⁶⁷⁹.

3.3. HAMAMLAR

Hamamlar, genellikle hanedan ve devlet adamlarının kurduğu vakıflara gelir sağlayan büyük akarlardandır. Hamamların kiralanması da dükkân ve ev gibi müsakkafatın kiralamalarından farklılık göstermektedir. Hem kiralanma mantığı hem de kiralandıktan sonra yapılan tamir işlemleri ve sonrasında gerçekleşen bir takım şer'î işlemler, hamamların dönemin vakıf-akar sistemi açısından ele alınmasını gerektirmektedir. Hamamların kiralamalarında genellikle icâre-i vâhideli kiralamaların yapıldığı görülmektedir. 1 ya da 3 yıllık kiralamalarla bu akarlar değerlendirilmeye çalışılmıştır⁶⁸⁰. Ancak özellikle *kıstü'l-yevm*, *zarar mahsubu* gibi hamamların kiralanmalarıyla ilgili hususlar bu bağlamda aşağıda değerlendirilmiştir.

3.3.1. Kıstü'l-Yevm

Kıstü'l-yevm, ıstılâhî manası itibariyle *her güne isabet eden maaş* veya *ücret miktarı* anlamına gelmektedir⁶⁸¹. Kaynaklara ve davalara yansıdığı şekliyle bu ifade, istifade edilemeyen ya da belirli zamanlar dahilinde kullanılamayan günlerin kiradan düşürülmesi anlamında sıklıkla kullanılmıştır⁶⁸².

Özellikle dükkân ve hamamlarda *kıstü'l-yevm* konusu daha sık gündeme gelmektedir. Kiralamalarda icâre-i müeccele bedelleri günlük bedel olarak kaydedildiğinden kiracı, kendisinden kaynaklanmayan sebeplerle akarı tasarruf edemediğinde bu günleri belirterek müeccel bedelden düşürülmesini talep edebilmiştir.

⁶⁷⁹ Biçer, “Vakıflarda İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse”, ss. 618-620.

⁶⁸⁰ EHM ŞS. 4, 27/2.

⁶⁸¹ M. Bahaettin Toven, *Yeni Türkçe Lügat*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2015, s. 384; *Kıstü'l-yevm*; bir aydan yalnız birkaç gün hizmeti ve gelmediği günü olan memura aylığı nisbetinde verilen veya devam etmediği günler için kesilen akçe. Bkz. قسط; Kelime manası olarak da taksimde ya da tartıda ihkâk-ı hak anlamına da gelmektedir. Bütün olarak verilen ücretlerin parçaları, taksit. Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, s. 1070.

⁶⁸² Örneğin, vakıf mukataalarının gelirlerini iltizam usulüyle üzerine alan mültezimle yapılan sözleşmelerde *kıstü'l-yevmine* sonrasında bakılacağı ve hesaplanacağından bahsedilmektedir. Özellikle *kıstü'l-yevmde* haklaşma ifadesi sıklıkla yanyana kullanılmıştır. Bundan maksat, belirlenen *kıstü'l-yevmin* önceden ödenen bedelden düşürüleceği anlamını taşımaktadır. Darüssaade Ağası Mustafa Ağa tarafından Ezine Kazasına tabi Kilise nam karyede bulunan Begriş (?) mukataasını iltizam eden el-Hâc Bayram'a mukataanın gelirlerinin verildiği kayıta, “*mukataa-i merkûmenin aşar-ı şer'iyye ve rüsum-ı örfiyye ve cürm-i cinâyet ve bâd-ı hevâ ve mâl-ı gâib ve bilcümle kadimü'l-eyyâm vakfiçün zabt olunan cümle mahsulatı tarih-i kitabda vâki'i mart ibtidasından üç yıl tamamına varıncaya 130 bin 500 akçeye der uhde eyledim. Şol şartla ki her 6 ayda kıstü'l-yevmini haklaşıp sene-i evvelinin mahsulünü sene-i dâhiliyeye dahil ettirmeyüp ve kifâyet mikdârı ...*” denilmektedir. EHM ŞS. 4, 18/1 (Evl. Za 1003/8 Temmuz 1595)

Kıstü'l-yevm hesabının ne zaman yapılacağı ise sözleşmelerde genelde vurgulanmıştır. Ancak sözleşmede ifade edilmese bile kıstü'l-yevm hesabının kira süresinin yenilenmesinde veya yıllık ya da aylık kira ödemelerinde o yıl veya ay içerisindeki tasarruf kesintilerine bakılarak kıstü'l-yevmin ortaya çıkartılması mümkün olmuştur. Sonrasında ise bu günler, kiradan mahsup edilmiştir.

Kıstü'l-yevm uygulamasının vakıf akarlarında nasıl işlediğini ortaya koyan bir kira kaydında ise şu ifadeler yer verilmiştir;

“Ahmed Çelebi b. Ali nam bevâb-ı sultani, Kenan b. Süleyman nam müstecir mahzarında, evkaf-ı mezbûreden olup tecdîd ve tâmirden müstağnî olan çift hamamı mâh-ı mâh kıstü'l-yevmini haklaşup tedahil etdirmek üzere tarih-i kitab ay guresinden bir sene tamamına varıncaya 30 bin kazî rayiç akçeye tevliyetim hasebiyle müste'cir-i merkûm Kenan'a icar ve teslim eyledim...”⁶⁸³

Kayıtta açıkça kıstü'l-yevmin aylık olarak tespit edileceği ifade edilmektedir. Her ay içerisindeki kesintilere ise o ay için bakılacağı, bir sonraki aya kıstü'l-yevmin dahil ettirilmeyeceği belirtilmektedir.

Kıstü'l-yevm konusu hamam ve dükkân gibi akarların kiralamalarında da göz önüne alınan husustur. Nitekim kimi zaman bu konunun çözümü için hususi keşiflerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Genelde de bu keşifler, müteveli ile kiracı arasında kullanılamayan günler konusunda bir tutarsızlık yaşanması sebebiyle gerçekleştirilmiştir. Bu gibi durumlarda mahkemeye taraflardan birisinin başvurusu sonucunda keşif heyeti oluşturulmuş, gerektiğinde akarın kaç gün kullanılamadığına yönelik mahalle halkından soruşturması yapılmıştır. Bu tür keşifler için hazırlanan heyetin öncelikle yaptığı iş, akarı yerinde görmek olmuştur. Sonrasında ise akar üzerinde vuku bulan işlemi inceleyip bu işin kaç gün sürmüş olabileceği hesap edilmiştir. Bunu belirleyen heyet, mahalle halkına da akarın kaç gün kapalı kaldığını sorarak akarın çalışmadığı gün tam olarak belirlenip durumu raporlanarak müfettişe bildirilirdi. En son işlem ise kıstü'l-yevm belirlenmesi ve kiradan günlerin ücretinin düşürülmesiydi. Bunu da günler netleştikten sonra müteveli ile müstecir yapardı.

Vakıf bir hamamın kıstü'l-yevminin tespit edilmesine dair bir keşif işleminde de bu detaylar görülebilmektedir. Müteveli, Divane Ali Bey Mahallesi'nde bulunan hamamın 1605 senesinde tamirden dolayı toplamda 26 gün boş kaldığını ve toplamda 2.

⁶⁸³ EHM ŞS. 4, 31/3 (Evl. Ra 1013/Temmuz 1604).

600 akçe kıstü'l-yevm hesabı olduğunu söylemiş ancak bunun mahkemeden keşif olarak kaydedilmesini talep etmiştir⁶⁸⁴. Bunun üzerine Haremeyn Müfettişliğinden Naib Mehmed Çelebi ile ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti, Divane Ali Mahallesi'ne giderek hem hamamı görmüşler hem de mahalleliye hamamın kaç gün çalışmadığını sormuşlardır. Mahalleli de toplamda 26 gün çalışmadığını söyleyince, mütevellinin ifadelerinin doğru olduğu açığa çıkmıştır. Böylece hamamın o sene içerisinde toplamda 26 günlük kıstü'l-yevminin olduğu kaydedilmiştir⁶⁸⁵.

Mütevelliler, kendi dönemlerinden kalan muhasebelerindeki noksanları izah edebilmek için bu tür kıst'ül-yevm keşiflerini yaptırıp sicile işletmişlerdir. Mütevellilerin görev yaptıkları dönemlere ait muhasebelerde akarlardan alınan kiralar da görülmektedir. Bu akarlarda yaşanan tamir veya çeşitli sebeplerden kullanımı engelleyecek işlemlerde kıstü'l-yevm devreye girdiği için kiralar ön görülen bedelden eksik yatmaktadır. Bu sebepten muhasebede de eksik bedeller ortaya çıkabilmektedir. Bu tür işlemlerin sicile işlenmesiyle de kıstü'l-yevmler kayıt altına alınmış olmakta, mütevelliyeye noksan kiralar sorulduğunda ise bunun sebebi izah edilebilmektedir. Nitekim bu tür işlemlerin şifahi olarak yapılmasının, muhasebeler kontrol edilirken bir değeri olmayacaktır. Bu durumda mütevellinin muhasebesindeki eksikliklerden dolayı ayrı bir soruşturma geçirmesi, hatta azledilmesi bile gündeme gelebilecektir. Diğer taraftan kıstü'l-yevmlerin hesaplanarak sicile kaydettirilmesiyle, gerektiği durumlarda müteveli veya müstecire verilen hüccetlerin yanında sicillere de bakılarak vakıf akarlarının gelirlerindeki değişiklikler ve mütevellilerin kendi dönemlerindeki tamirden kaynaklı eksiklikler rahatlıkla görülebilmektedir⁶⁸⁶.

3.3.2. Zarar Mahsubu

Akarların kiralamalarında kiracının menfaati dikkate alınmış ve hakları korunmaya çalışılmıştır⁶⁸⁷. Hamamların kiracıları da tamir ya da çeşitli sebeplerden dolayı hamamı işletemedikleri zamanların bedellerini kiralarından düşürmelerini istemişler yukarıda da ele alındığı gibi kıstü'l-yevmin belirlenmesi maksadıyla hususi şer'î işlemler yaptırmışlardır. Kıstü'l-yevmin yanında daha önce adı konmamış bir

⁶⁸⁴ Kayıta “*hat olunması*” şeklinde geçmektedir.

⁶⁸⁵ EHM ŞS. 4, 35/1 (Evh. Za 1014/Nisan 1606).

⁶⁸⁶ EHM ŞS. 8, 10/1 (Gr. M 1021/4 Mart 1612).

⁶⁸⁷ Vakıf hamamlarının kiracısının menfaati yalnızca tamirden veya başka bir sebepten dolayı kesilmiş olsa bile mütevellinin daha önce belirlenen kira bedelini isteyemeyeceği vurgulanmıştır. Ahmed Efendi ve Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Neticetü'l-Fetavâ*, s. 334; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Matbaa-i Osmâniyye, 1300, İstanbul, s. 134, Madde: 443.

uygulama daha vardır ki, ele alınan dönemde, vakıf akarlarından olan hamamların işletilmesi ve karşılaşılan problemler noktasında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu başlık altında da konunun ehemmiyeti ve detayları, örneklerden yola çıkarak ifade edilecektir.

Üzerinde durulacak uygulama, hamamlara has bir işlem olması açısından dikkate değerdir. Nitekim diğer akarlarda, akar kullanılmadığı dönemler sona erdikten sonra kiracı, akarı herhangi bir ek masraf yapmadan kullanabilirken, hamamın yeniden yakılması ve ısıtılması gerekli olduğundan kiracının hamamı yeniden işletilmeye uygun hale gelmesi için ayrı masraflarda bulunması gerekmektedir. Bu sebeple de hem hamamın yeniden ısınması için belli bir zaman geçmesi hem de hamamın yeterli ısıya kavuşması için ekstra yakıt sarf edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla akar tamirden sonra faaliyete geçmiş olsa bile belli bir süre daha hizmet edemeyecektir. Bu da kiracının hem kira süresinden hem de fazladan yakıt sarfiyatı anlamına gelmektedir. Burada ele alınan uygulama ise kiracının bu fazladan harcadığı yakıt ve zamanın da hesabının yapılarak kirasından düşürülmesi işlemidir.

Öncelikle belirtilmelidir ki, söz konusu giderlerin tam olarak tespiti, oldukça zahmetli bir işlemdi. Zira sarfedilen yakıtın cinsi ve hamamın büyüklüğü, giderlerin doğru tespitinin yapılmasında son derece etkiliydi. Örneğin hamam büyükse hem ısınması geç oluyor hem de sarfedilen yakıtın miktarı da artıyordu. Bu sebeple sırf bu giderlerin tespiti için yapılan keşiflere yeri geldiğinde hamamcılar esnaf teşkilatının idarecileri de dahil oluyorlardı.

Genelde de *zarar* tespitine yönelik keşif talepleri kiracılardan gelmekteydi. Zira bu husus kiracılar açısından kıstü'l-yevm kadar önem arz etmekteydi. Özellikle hamamın büyüklüğü ve niteliği açısından bakıldığında fazladan yakılan yakıt miktarı oldukça yüksek çıkabilmekteydi. Bu şekilde gerçekleşmiş bir zarar mahsubu keşfi örneğinden mesele ele alındığında da konunun hamamcılar açısından önemi net bir şekilde görülecektir. Söz konusu zarar mahsubuna yönelik keşif örneği, Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait hamamda gerçekleştirilmiştir. Buna göre, hamamın kiracısı olan Kenan b. Süleyman, Müfettişliğe gelerek, vakfın mütevellisi Ahmed Çelebi b. Ali'nin yanında, daha önce hamamın su hazinesi, kazanı, külhanı ve diğer bazı yerlerinde tamirler yapıldığını, bu sebeple de 32 gün süreyle hamamın kullanılmadığını ifade etmiştir. Kiracı, tekrar hamamın yakılması gerektiği için, hamamın ısınmasına yetecek kadar odunun ve yakıtın masrafının olduğunu ve bu miktarında belirlenmesini istemiştir. Ayrıca hamamın boş kaldığı günlerin de tespitini talep etmiştir. Bunun üzerine bir grup hamamcı

ile hamamcılar yiğitbaşı⁶⁸⁸, hamamı yakıp, daha önceki sıcaklığa varıncaya kadar odun vermişlerdir. Hamam ısındıktan sonra 3.500 akçelik odun harcandığı tespit edilmiş ve bundan daha az bir bedelle hamamın ısınamayacağı ifade edilmiştir. Tüm bunlara mütevellî de şahitlik etmiştir. Böylece, çıkacak bedel konusunda herhangi bir karşıt görüş sunulmasının da önüne geçilmiştir. Sonuç olarak, hamamın boş kaldığı 32 günlük kıstü'l-yevmi ile hamamı yakmak ve normal ısısına ulaşmak için sarfedilen fazladan odun parası da kirasından düşürülmüştür⁶⁸⁹.

Üzerinde durulan bu keşif konusu, dikkat çeken uygulamalardan birisi olup yalnızca hamamlarda geçerli olan bir işlemdir. Ayrıca yapılan tafsilatlı araştırmalarda da bu uygulamaya karşılık olarak terminolojik bir ifade ile de karşılaşılmamıştır. Bu sebepten uzun süre kiracının tamirden dolayı zararının da -küstü'l-yevm haricinde- kira bedeline *eklenmesi* anlamında '*zamm-ı zarar*' ifadesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Bunun yanında vakıf akarlarını kiralayan hamamcılar, yakıt giderleri olağanüstü derecede arttığında da bu konuyu kayıt altına aldırılmışlar ve buna neyin sebep olduğunu da öğrenmek istemişlerdir. Bunun için yapılan keşiflerde eğer hamamın yapısından kaynaklı bir problemten dolayı yakıt sarfiyatı artıyorsa ya da hamam geç ısınıyorsa, tamirini vakıf mütevellisine yaptırmışlardır. Hamam için yakıt, en önemli gider kalemini oluşturduğu için hamamın normalden daha fazla yakıtla ısınması durumunda kiracılar, bu durumun hemen önlemini almak için sebebini öğrenmek için özel keşif taleplerinde bulunmuşlardır.

Örneğin bu şekilde bir işlem, Mehmed Paşa Evkafına ait bir hamamda gerçekleşmiştir. Bu tarihte hamamı işleten kiracı, normalden fazla yakıtla hamamın ısındığını ifade ederek mahkemeye gelmiş ve bunun sebebini belirlenmesi için keşif talebinde bulunmuştur. Yapılan keşifte de külhanı ile kazanının önünde yaş kum ile soğuk su geçişi tespit edilmiş ve bunun da kiracının ifade ettiği gibi fazladan yakıt sarfiyatına sebep olduğu anlaşılmıştır⁶⁹⁰.

⁶⁸⁸ Osmanlı'da esnaf idare heyeti üyelerinden olan kethüda, idare heyetinin başı olan kethüdanın yardımcısı idi. Yiğitbaşı, esnaf grubunun kendi iç meselelerinin çözümünde ve örnek verdiğimiz hususta olduğu gibi meslek gruplarının yer aldığı bilirkişilerin arasında da yer alabilmekteydi. Ayrıca, esnaf grubu içinde meydana gelen problemleri çözebiliyorsa kendisi çözmek çözemediği durumlarda problemi kethüdaya bildirmekle görevliydi. Detaylı bilgi için Bkz. İlhan Şahin, "Yiğitbaşı", *DİA*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, ss. 549-550. Ayrıca Bkz. Ahmet Kal'a, "Lonca", *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, ss. 211-212; Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Oto Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul, 1986, ss. 55-77; H. Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700*, Hebrew University, Jerusalem, 1988, s. 49.

⁶⁸⁹ EHM ŞS. 4, 33/2 (Evh. Ra 1013/Ağustos 1604).

⁶⁹⁰ *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2010, s. 465 nr. 873. (1001/1592-1593).

3.4. ODALAR

Oda, askerî terminolojide, koğuş, kışla, Yeniçeri kışlaları anlamında kullanılmıştır⁶⁹¹. Sosyal tâbir olarak ise genelde bir evin ya da meskenin bölümü ya da bekârlara kiralanmak için yapılmış yerler kastedilmektedir⁶⁹². Ayrıca evin, hanın ya da kervansarayın hücrelerine de oda denilmektedir⁶⁹³.

İstanbul’da, büyük akarları bulunan vakıfların odalarının olduğu ve bu odaların bir kısmının müstakil, bir kısmının ise bir han dahilinde yer aldıkları anlaşılmaktadır⁶⁹⁴. Örneğin, Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafına ait Han-ı Kebîre olarak bilinen handa 18 oda, bir onbaşı odası, arpa ambarı, arpa dükkânı ve nalband dükkânı bulunmaktaydı⁶⁹⁵. Yine bu hana birleşik olarak 6 adet dükkân ile bu dükkânların üst katında 7 tane oda vardı⁶⁹⁶.

Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait hamamın yakınında ise ismi Arakiyyeci⁶⁹⁷ Odaları olarak bilinen 15’ten fazla oda bulunmaktaydı⁶⁹⁸. Yine Safiye Sultan’ın⁶⁹⁹ vakfına akar olarak çok sayıda odanın olduğu da bilinmektedir⁷⁰⁰.

Geniş çaplı yaşanan isyanlar ve ekonomik bozulmalar sonrasında gerçekleşen göçlerin akabinde bekar ve işsiz kimselerin bu vakıf odalarında ve küçük han odalarında kalması sonrasında *bekar odaları* tabiri kullanılmaya başlamıştır⁷⁰¹.

⁶⁹¹ Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 510; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları-I*, TTK, Ankara, 1988, s. 37.
⁶⁹² Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, s. 208; Yediyıldız bu ifadenin otağ kelimesinden geldiğini ifade etmektedir. Yediyıldız, *Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, s. 107;

⁶⁹³ Toven, *Yeni Türkçe Lügat*, s. 571; Luigi Bassano, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, Çev: Selma Cangı, Yeditepe Yay., İstanbul, 2015, ss. 121-123; Mübahat Küçüköğlü, *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, TTK Yay., Ankara, 2018, s. 9-10.

⁶⁹⁴ Geniş bilgi için Bkz. Ceyhan Güral, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, VGM Yay., 1978.

⁶⁹⁵ Tüccarların otel olarak kullanıldığı büyük hanların yanında bazı malların ticaretinin yapıldığı hanlar veya kapanlar da vardı. Buralar tüccarların hem deposu hem de satış yaptıkları yerlerdi. Pirinç hanı, buğday hanı, yağ kapanı, un kapanı gibi. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yay., İstanbul, 2012, s. 173.

⁶⁹⁶ EHM ŞS. 8, 14/4; Yine Mehmed Ağa Evkafına ait Ayasofya civarında da 18 adet oda bulunmaktaydı. EHM ŞS. 8, 9/2 (20 B 1020/28 Eylül 1611).

⁶⁹⁷ Arakiyye, genellikle tarikat mensupları tarafından kullanılan başlıklara verilen isimdi. Bkz. M. Baha Tanman, “Arakiyye”, *DİA*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, ss. 266-267.

⁶⁹⁸ Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellisi, Gedik Ahmed Paşa hamamının ve Arakiyeciler Odası olarak bilinen odaların tamire muhtaç olduğunu belirterek mahkemeden, tamir için ne kadar para sarf edileceğini öğrenmek için keşif talebinde bulunmuştur. EHM ŞS. 4, 14/2 (Evh. B 1001/Nisan 1593).

⁶⁹⁹ Sultan III. Murad’ın eşi (v.t.1028/1619). Ali Akyıldız, “Safiye Sultan”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2008, ss. 472-473.

⁷⁰⁰ Safiye Sultan’ın Evkafının mütevellisi olan Cafer Bey b. Abdullah isimli Saray kapıcısı (bevvâb-ı sultanî), Eskibalık Pazarı Kapısı’nda üstünde 4 bab oda ve altında da yine dükkân ve burasının karşısında da ikisi üst katta birisi alt katta olmak üzere 3 bab odayı Safiye Sultan’ın izniyle vakfın kendi malından yeniden yaptırmıştır. Müteveli odaların yeniden yapımı için ne kadar para harcadığının öğrenilmesi için Müfettişlikten keşif talebinde bulunmuştur. EHM ŞS. 8, 50/1 (Evs. B 1015/Kasım 1606).

⁷⁰¹ Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. 19, 2015, ss. 67-68.

İncelenen sicillerde az da olsa bekar odası ifadesi yerine *mücerred* oda tabiri de kullanıldığı görülmektedir⁷⁰². Ancak bu ifade sonraki dönemlerde daha fazla kullanılmıştır. Bazı vakfiyeler, *evli oda* tabirini de barındırmaktadır. Bu şekilde ifadelerin bulunduğu kayıtlar, yine nispeten daha geç bir tarihe ait olsa da ifadenin özellikle vakfiyede yer alması ve vâkıfın odalarından bahsederken *evli odaları* olarak isimlendirilmesi dikkat çekicidir⁷⁰³. Vâkıflar, bu odaların bekarlara kiralanmasını istemediği için bu ayrımı yapmış olmalıdır. Nitekim bekar odalarının daha yoğun bulunduğu yerlerde şikayetler ve olumsuzluklar daha fazla olmuştur⁷⁰⁴. Ancak ele alınan dönemde genelde müstakil anlamda *oda* tabirinin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Vakıf akarlarından olan odaların kiralama süresi ise genelde aylık ya da yıllık, nadir de olsa üçer yıllıktır. Dolayısıyla odaların kiralamalarında da genellikle icâre-i vâhîde usulü benimsenmiştir. Odaların kira sözleşmelerinde dikkat çeken ayrıntılar da bulunmaktadır. Örneğin, evlerin kira sözleşmesinde, binanın etrafında olan mülkler tasvir edilirken odaların kiralamalarında ise farklı bir metot izlenmiştir. Bu tür kira sözleşmelerinde, önce odanın yönü belirtilmekte ve odanın sağında ve solunda kimlerin kaldığı yazılırdı. Yine aylık ya da günlük kira bedelleri belirtilerek iki tarafın kabulüyle işlem gerçekleşirdi. Bu şekilde yapılmış bir kira kaydında da odanın cepheleri ile yanlarındaki odalarda kimlerin kaldığı detaylıca ifade edildiği görülecektir. Mezkur oda kiralama işleminde, kira süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. Yine odanın bulunduğu tarafa yakın yerde başka bir gayrimüslimin yaşadığı ya da bu odayı kiraladığı da anlaşılmaktadır. Kiralama 3 yıllık olmasına rağmen bedel, aylık olarak zikredilmiştir. Ayrıca icâre-i muaccele olarak 1800 akçe alınmıştır. Ancak burada, sözleşme icâre-i vâhîde ile gerçekleşmişse burada alınan 1800 akçelik icâre-i muaccele bedelinin ne olduğu sorusu akıllara gelecektir. Bu konuda yukarıda icâreteyn bahsinde geniş biçimde ele alındığı gibi, kısa süreli kiralamaların icâreteyn olarak değerlendirilmesinin söz konusu değildir. Ancak icâreteyndeki muaccele bedelin alınmasının mantığı ile burada alınan muaccelenin alınma mantığı aynıdır. Burada kiracıdan alınan muaccel bedel, odanın kiracıdan kaynaklı tamiri ya da zararının önceden alınarak tazmininin garantiye

⁷⁰² Çalışmamızın zaman aralığından biraz daha geç bir döneme ait kayıtlarda bu ifade karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Haremeyn Evkafına ait odalardan birisi olan Servazad Hatun'a ait odaların tamiriyle ilgili keşif kaydında *mücerred* oda ifadesi yer almaktadır. Ancak bu tamir kaydının tarihi, çalışmamızın kapsadığı dönemden sonraki döneme tekabül etmektedir. Evâsıt-ı Rebiülahir 1038/Aralık 1628 tarihli keşif kaydı, 1 Numaralı Sicil'de yer almaktadır. Bu sicilin İSAM tarafından yapılan transkripsiyonunda da *mücerred oda* ifadesi bekar olarak değerlendirilmiştir. *Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri 1 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, s. 556.

⁷⁰³ EHM ŞS. 1, 96a/1 (Evl. Ş 1031/Haziran 1622).

⁷⁰⁴ Yıldız, 1660 *İstanbul Yangını ve Etkileri*, s. 14.

alınması amaçlanmıştır. Zira kiracı, yeni bir sözleşme yapmazsa muaccelle bedel varsa zarar mahsup edilerek kiracıya kalanı geri ödenecektir. Şayet kiracı, odayı kiralamaya devam edecekse belirlenen aylık ya da günlük hesaptan müeccele bedeli ödemeye de devam edecektir. Sözleşme sonrasında herhangi bir tamir ya da binaya zararı söz konusu değilse önceden ödediği muaccel bedeli geri alacaktır⁷⁰⁵.

Aynı bina içerisinde olan bir odanın kiracısı, aynı yerdeki başka birkaç odayı da kiralayabilmiştir. Kira bedelleri, odaların durumu, baktıkları yönler gibi ayrıntılara göre değişiklik arz etmektedir. Örneğin, yukarıda Gedik Ahmed Paşa Evkafından bir odayı kiralayan Dimyo, aynı yerde başka bir odayı daha kiralamıştır. Sözleşmedeki aylık kira bedeli 25 akçe iken başka bir odanın kirası ise 35 akçedir⁷⁰⁶.

Odaların kiralamaları yapılırken ukud-ı müteaddide uygulamasına da zaman zaman başvurulmuştur. Bu şekildeki kiralamalarda, günlük kira bedelleri zikredilerek her yıl muayyen tarihlerde yeniden sözleşme şartları gözden geçirilmekte gerekli durumlarda kiralamalar devam etmektedir⁷⁰⁷. Yalnız odaların kiralamalarında ukûd-ı müteaddide ile de olsa çok uzun süreli kiralamaların yapılmadığını ifade etmek gerekmektedir. Dükkânlarda veya başka akarlarda 30 yıla kadar süreyle yapılan kiralamalarda ukud-ı müteaddide uygulamasına başvurulurken, odalarda ise en fazla 3 yıllığına kiralamalar yapılmıştır. Bu tür kiralamalarda da ukud-ı müteaddideye başvurulmuştur⁷⁰⁸.

⁷⁰⁵ Sözleşmenin transkripsiyonu şöyledir: “Budur ki, evkaf-ı mezbure mütevellisi Ahmed Çelebi b. Ali meclis-i şer’i şerîfde bâisü’l-kitâb Dimyo v. Yani muvâcehesinde takrir-i kelâm idüp evkaf-ı mezbûrededen mahrûse-i merkûmede vâkf-ı mezburun hamamı kurbünde sâbikan muhterik olup cânib-i vakıfıdan binâ olunan odalardan bir cânibi vakf-ı mezburun Nikola tasarrufunda olan odaya ve bir cânibi tarik-i hassa ve bir cânibi hamâm-ı mezbura müntehi olan odayı tarih-i kitâb gurrelerinden üç yıl tamamına varıncaya Dimyo’ya ayda 25 akçe icâreye verip ve vakf-i için 1800 akçe icâre-i muaccesin alıp kabz ettim dedikde mütevellî-i mezburun kelâm-ı meşrûhun mezbur Dimyo vicahen tasdik edip mâcerâ gıbbe’t-taleb tahrîr olundu” EHM ŞS. 4, 13/1 (Evl. B 1011/Aralık 1602).

⁷⁰⁶ EHM ŞS. 4, 13/2 (Evl. B 1011/Aralık 1602).

⁷⁰⁷ Bu şekilde gerçekleşmiş bir oda kiralama sözleşmesinin transkripsiyonu şöyledir: “Budur ki mahrûse-i İstanbul’da merhum Gedik Ahmed Paşa vakfına câbî ve kâim-i makâm mütevellî olan Ahmed Çelebi b. Ali meclis-i şer’de işbu bâisü’l-hurûf Mehmed b. Mustafa muvâcehesinde ikrâr idüp evkaf-ı mezbûreden mahrûse-i mezkûrede vakf-ı mezkûrun hamamı kurbünde vakfın anbarı üzerinde bina olunan iki bab oda ki etrafı erbaası vakfın odalarına ve bir cânibi hamam-ı merkuma muttasıl iki bab odayı havlusı ile târih-i kitâb Cumâdelâhiresinin gurrelerinden yıl tamamına varıncaya ukud-ı müteaddide ile her sene akd-i mukaddemin müntehâsı akd-i tâlinin mübtedası olmak üzere mezbur Mehmede yevmi iki akçe icâreye verdim ve vakf-i için iki bin akçe icâre-i muaccesin alıp kabz ettim dedikde mukırr-ı mezburun kelâm-ı meşrûhun mezbur Mehmed Çelebi vicahen tasdik ve kabul idüp mâ cerâ bi’t-taleb ketbolundu.” EHM ŞS. 4, 4/1 (Evs. C 995/Mayıs 1587).

⁷⁰⁸ Örneğin Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait olan bir değirmenin ukud-ı müteaddide ile 9 yıllığına kiralınması ile ilgili kayıta geçen ifadeler şöyledir: “Budur ki, mahrûse-i İstanbulda vâki’ Gedik Ahmed Paşa Evkafına câbî ve kâim-i makam mütevellisi olan Ahmed Çelebi b. Ali meclis-i şer’de hâmil-i hâze’l-kitâb Fethullah b. Ahmed muvâcehesinde ikrar ve itiraf edip evkaf-ı mezbûreden hamam-ı vâkf kurbünde bir cânibi hamama ve bir cânibi ekmekçi fırınına ve bir cânibi buzhaneye bir cânibi tarik-i amma muttasıl değirmen yerini tarih-i kitap zilhiccesi evahirinden 9 yıl tamamına varıncaya ukud-ı müteaddide ile her sene akd-i mukaddemin müntehâsı akd-i tâlinin mübtedası olmak üzere yevmi 3 akçe icâreye verip vakf-i için bin akçe icâre-i muaccesini alıp alıp kabzeyledim dedikde mukırr-ı mezbûrun kelâmı meşrûhun mezbur Fethullah vicahen tasdik edip mâ cerâ bi’t-taleb ketb olundu.” EHM ŞS. 4, 6/4 (Evh. Z 996/Kasım 1588).

Konuya dair başka bir husus da vakıf odalarını kiralayan kişilerin bu odaları başkalarına da kiralayabilmesidir. Örneğin yukarıda Gedik Ahmed Paşa odalarından iki tanesini kiralayan tek bir kişi ikinci odayı bu maksatla kiralamış olmalıdır⁷⁰⁹.

Odalar, nispeten büyük akarlar oldukları için doğrudan Haremeyn Evkafı olarak şart edilen odaların sayısının hayli az olduğunu belirtmek gerekmektedir⁷¹⁰.

Büyük hayratlar sahibi devlet adamlarının vakıflarının akar kalemlerinden biri olan odaların tamirleri ise genelde bu vakıfların kendi gelirlerinden karşılanmıştır⁷¹¹. Odaların tamirleri dahil olduğu vakfın gelirleri karşılanmadığı durumlarda ise kiracılarından alınan tamir masrafına karşılık gelen muaccele bedelleriyle yapılmıştır. Odaların kiracıları, en yüksek teklifi veren kişiler arasından seçilmiştir. Herhangi bir şekilde kiracılar seçilirken müslim-gayrimüslim ayrımı güdülmemiş, ev ve diğer vakıf akarlarında olduğu gibi odaları da müslüman olmayanlar kiralayabilmiştir⁷¹². Mevcut mutasarrıfı olan odaların kira sözleşmeleri tamamlandığında, aynı odaya daha yüksek teklifler geldiğinde, mevcut mutasarrıf, gelen teklif kadar kira bedelini yükseltmediğinde, odalar başka bir kişiye kiralanmıştır⁷¹³.

4. VAKIF AKARLARIN TAMİR VE KEŞİF USÛLÜ

Vakıfların devamlılığının sağlanması konusundaki en önemli husus akarların tamirinin yapılmasıdır. Tamiri yapılmayan binalar, belli bir süre sonra yıkılmış, arşivlerin ifadesiyle ‘*haraba müşrif*’ olmuştur. Yukarıda bu hususta tamiri ve istibdali mümkün olmayan, yeniden binasını yapacak kiracısı da çıkmayan akarların arazisinin mukataaya çevrildiğinden ve böylece vakfa gelir sağlamaya devam ettiğinden bahsedilmiş, icâreteyn

⁷⁰⁹ Örneğin, bu konuyla ilgili Fetâvâ-yı Ali Efendi’de geçen bir fetva şöyledir: “Zeyd birkaç vakıf odaları ecr-i misli miktarı yevmî ikişer akçe ücret ile müddet-i ma’lûme tamamına dek mütevellisinden isticâr ve kabzettikten sonra Zeyd ol odaları müddet-i mezbûre tamamına dek yevmî dörder akçeye Amr ve Bekir’e icâr-u teslim edip Amr ve Bekir dahî müddet tamamına dek zabt eyleseler, Zeyd ecr-i müsemâyı Amr ve Bekir’den talep ettikde mezbûrlar ‘yevmî ikişer akçe verimiz’ deyip tamamen vermemeğe kâdir olurlar mı? El-cevab: Olmazlar, ammâ ikişerden ziyâdesi Zeyd’e tayyib olmaz.” Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, C.II, s. 620, Madde: 3432.

⁷¹⁰ Hoca Rüstem Evkafının akarları olan 7 odanın tamirinin keşif kaydı. EHM ŞS. 4, 36/2 (Evl. Z 1014/Nisan 1606); Haremeyn Evkafına ayrılan 1 Numaralı Sicil’de ve 6 Numaralı sicillerde Haremeyn Evkafına ait oda sayısı oldukça azdır.

⁷¹¹ Örneğin Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait odalar yangın sebebiyle tamamen yanmış ve vakıf parasından 66 bin 995 akçe sarfedilerek tamirleri yapılmıştır. EHM ŞS. 4, 12/2 (Ca 1001/Şubat 1593).

⁷¹² Gedik Ahmed Paşa Evkafından olan odanın Dimitri isimli gayrimüslime kiralanması ile ilgili kayıt. EHM ŞS. 4, 13/3 (Evl. B 1001/Nisan 1593).

⁷¹³ Mevcut mutasarrıftan daha fazla kira teklifi veren kiracıya odanın kiralanması ile ilgili kira sözleşmesinde şu ifadeler yer almaktadır: “Budur ki mahrûse-i İstanbul’da Gedik Ahmed Paşa Evkafına mütevellî olan Ali b. Mahmud meclis-i şer’de bâisü’l-hurûf Kurd b. Hasan ... muvâcehesinde ikrâr-u i’tirâf idüp evkaf-ı mezbûreden mahrûse-i mezkûrede vakfın hamamı kurbûnde Esbânî (?) ve Yahve tasarrufunda olan odanın ayda 10 akçe icâresin ziyâde etmeğin târih-i kitabdan sene tamâmına varıncaya ayda elli akçe icâreye verip vakfiçün iki bin akçe icâre-i muaccelesin alıb kabz eyledim dedikde mütevellî-i mezkûmun kelâm-i meşrûhun mezbur Kurd vicahen tasdik idüp mâ cerâ bi’i-taleb ketb olundu.” EHM ŞS. 4, 5/3 (Evl. C 996/Nisan 1588).

gibi çeşitli kiralama usulleriyle de vakıf binalarının bakımının ve tamirinin yapılarak varlığının sağlanmaya çalışıldığına da dikkat çekilmişti. Bu başlık altında da binalar üzerinde gerçekleşen tamirlerin ve tamirlerden önce ve sonra gerçekleşen keşiflerin detaylarına ve tamirlerin hususiyetlerine temas edilmiştir.

4.1. AKARLARIN KEŞİF USULÜ

Vakıfların tamiri, vakfın tüm işlerinden önce gelmektedir. Hatta vakfın tamire ihtiyacı varken mevcut olan tüm gelir, tamire sarf edilir ve vazifelilere ve mürtezikaya gelirden de pay verilmezdi⁷¹⁴. İbn-i Âbidîn, tamirin vakıflar için ne denli önemli bir işlem olduğunu şöyle tafsil etmektedir:

“Evvela tamire muhtaç olan bir vakfın geliri her ne kadar şart kılınmış olmasa bile ilk önce tamirine sarf edilir. Çünkü bir vakfın gelirinin ilk önce tamirine sarf edilmesi iktizâ (gerekliklik) yoluyla sâbit olmuş olur. İkinci olarak mescidin imamı, medresenin müderrisi gibi vakfın tamirine daha yakın olan cihet sahiplerine kifayet miktârı verilir. Üçüncü olarak aydınlanması ve döşemesi gibi masraflarına sarf edilir. Bir vakıf tamir edilirken gelirinde hakkı olanların hisseleri kesilir⁷¹⁵”

Vakıf hukukuyla ilgili tüm eserlerde vakfın tamiri konusuna temas edilmiş ve bu meselenin aciliyetine vurgu yapılmıştır⁷¹⁶. Vakıfların tamiriyle ilgili hususlar kimi vakfiyelerde de özellikle ele alınmış ve vakıf kurucuları, tamirle ilgili hususi şartlar koymuşlardır⁷¹⁷. Yapılan kira sözleşmelerinde de tamir konusuna sıklıkla yer verilmiş, çoğunlukla da akarın kiracılar tarafından tamirinin yapılacağı sözleşme altına alınmıştır⁷¹⁸.

Vakıfların tamirinin yapılması ve mutasarrıfları tarafından kullanılmayan binaların Haremeyn mütevellisi tarafından kiralanarak tamirlerinin yine kiracıları tarafından yaptırılmasıyla ilgili hususi emirler de çıkmıştır. Bu emirlerde vakıf akarlarının

⁷¹⁴ İbn Nüceym, *El-Eşbah ve'n-Nezâir*, s. 582.

⁷¹⁵ İbn-i Âbidîn'in buradaki şart edilmeyen vakıflarda tasarruf cihetlerini belirtmesi önemlidir. İbn-i Âbidîn, *Reddül-Muhtar*, s. 281.

⁷¹⁶ Kuduri, “vâcip olan, vâkıf şart kılın veya kılmasın vakfa tamirle başlamaktır” demektedir. Kuduri, *Kitâbu'l-Kuduri*, s. 201. Osmanlı hukukuna göre vakıf malların tamiri konusunda doktora tezi de hazırlanmıştır. Burada vakıf malın tamiri ile ilgili teori ve fikhî kaynaklar özelinde konu irdelenmiş arşiv kaynaklarına da yer verilmiştir. Osman Safa Bursalı, *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 20.

⁷¹⁷ EHM ŞS. 1, 6b/2;11b/2;43a/1; Tavaşi Ahmed Ağa'nın vakfiyesi için Bkz. *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, s. 55; Selçuklu'dan itibaren Osmanlı devrine kadar bazı önemli ve büyük vakıfların vakfiyelerindeki tamiratla ilgili ifadeler için Bkz. Ömür Bakırer, “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı İle İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi*, C. X, 2006, ss. 114-118.

⁷¹⁸ Örneğin, Haydarpaşa Evkafı mütevellisi tarafından Yani ve Dimitri isimli gayrimüslimlere, vakfa ait dükkânın 3 yıllığına kiraya vermiştir. Mütevellî, kira sözleşmesinde vakıf dükkânın tamirinin kiracıları tarafından yapılacağını ifade etmiş kiracılar da bunu kabul etmişlerdir. EHM ŞS. 3, 51/2 (Evh. Za 995/Ekim 1587).

boş bırakılıp harap olmasına sebebiyet verilmemesi ve kiracılar tarafından akarların tamirlerinin yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir⁷¹⁹.

Vakıf akarlar üzerinde gerçekleşen tamir sürecini ise üç aşamada ele almak mümkündür. Birincisi tamir olunacak kısımların ve sarf edilecek bedelin (tahmin) belirlenmesi için yapılan ön keşif, ikincisi tamirin gerçekleşmesi, üçüncüsü ise tamirin doğru ve daha önce ortaya konan bedele uygun yapılıp yapılmadığının belirlendiği son keşiftir. Keşifleri de iki başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, binanın tamire ihtiyacının olup olmadığının ve bu inşaat masraflarının ne kadar tutacağını belirlendiği tahmin eksenli gerçekleştirilen ön keşifler, ikincisi ise ilk keşifte belirlenen bedele uygun bir harcamanın ve tamirin yapılıp yapılmadığının belirlendiği tespit maksatlı keşiflerdir⁷²⁰.

4.1.1. Ön keşif (Tahmin)

İstanbul özelinde hem yangınların sık yaşanması hem de nemli hava etkisiyle vakıf binalarda kısa sürede bozulmalar yaşanmaktaydı. Bu nedenle de vakıf akarlarının tamiri konusu çok sık gündeme geldiği için vakıflar, bunun altından kalkmakta oldukça zorlanmaktaydı⁷²¹. Özellikle Haremeyn Evkafı gibi akarlarının çoğunluğu ev olan vakıflar, tamir ve onarımların üstesinden gelmek için genelde icâreteynli olarak akarları kiralamaktaydılar. Eğer bina tamir olamayacak kadar kötü durumdaysa da yıkılarak arazisi mukataaya çevrilmekteydi.

Haremeyn Evkafı özelinde, vakıf binaların tamirlerine bakıldığında, genellikle vakıf, ebedi hayır cihetine intikal etmeden evvelki mutasarrıfların bu tamirlerden sorumlu olduğu görülmektedir. Zira vakıf, mutasarrıfların inkırazlarının akabinde ebedi hayır cihetine yani Haremeyn'e intikal etmiş ise o zaman ya mütevellileri ya da mütevelliler eliyle kiralamalar yapıldıktan sonra kiracıları tarafından tamirleri gerçekleştirilmiştir.

Binalar, tamirleri yapılmadan önce bir ön keşfe tabi tutulmuşlardır. Bu keşifle, tamire başlamadan evvel binada hangi ölçüde tamirin gerçekleştirileceğine bakılmış ve *tahmil* denilen tamir için gerekli olan paranın belirlenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda binanın tamire ihtiyacı olup olmadığına da yerinde müşahade edilmiştir. Bu tür ön keşif talepleri, genellikle tamiri yapacak olan mutasarrıftan ya da mütevelliden gelmekteydi.

⁷¹⁹ EHM ŞS. 1, 185b/1 (Evs. C 1018/Eylül 1609).

⁷²⁰ Yıldız, *1660 İstanbul Yangını*, s. 106.

⁷²¹ Samettin Başol, Mevlüt Çam, “Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, S. 27, 2010, s. 7.

Yine binanın bakımsızlığından haberdar olan ahali de ön keşif talebinde bulunabilmekteydi⁷²².

Örneğin, bu şekilde bir ön keşif kaydına bakıldığında da Haremeyn Vakfı'na ait bir evin kiracısından talebin geldiği görülmektedir. Mezkûr ön keşif talebi kaydına göre, Üsküplü Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Vakfı'na ait bir evin kiracısı Dilaver Ağa, kiraladığı evin harap olduğunu ve tamire ihtiyacı olduğunu belirtmiş, mahkemeden keşif yapılarak bu tamire kaç para sarf olunacağını belirlenmesini istemiştir. Yine kiracı, keşif sonrasında da kendi malıyla vakıf evin tamirini yapmaya mahkemeden de izin verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine eve giden keşif heyeti, vakıf binanın tamire ihtiyacı olduğunu müşahade etmiş, evin tamir isteyen bölümleri hakkında rapor tutmuştur. Tamire sarf olunacak bedelin belirlenmesi için kereste, taş, kiremit, horasaniye masrafları dikkate alınmış, bunlara usta, amele ve hamal masrafları da o günün ortalama rakamları üzerinden ilave edilmiştir. Tüm bunların da dahil edilmesiyle toplam tamir bedelinin 59 bin 340 akçe tutacağı belirlenmiştir. Bedeller ortaya çıkartılırken, keşfe katılan, o günün tamir harcını bilen ve kayıtlarda mimar ve ehl-i vukuf olarak yer bulan kişilerin etkisi ortaya çıkmaktaydı. Nitekim mimar ve ehl-i vukuf, tamir yapılacak binayı gördükten sonra istişare ile o günün malzemelerini hesaplayıp giderleri ortaya koyarak ortalama bir bedel ortaya çıkartmaktaydılar. Bu işlemde, müfettişin ya da nâibin herhangi bir şekilde dahli genelde bulunmamaktaydı. Bu tür keşiflerde yer alan nâib yalnızca işlemin, usule uygun yapılmasını sağlayarak raporu hazırlayıp Müfettişliğe sunulmasından sorumluydu⁷²³.

Genellikle, icâreteyn usulü ile yapılan kiralamalarda vakfın tamirini kiracıları yapmışlardır. Örneğin yukarıda verilen keşif örneğinde de üzerinde durulduğu üzere, *“vakfın tecdîd ve ta'mîre müsaadesi olmamağın icâre-i mu'accelesine mahsub olmak üzere menzil-i mezbûru kendi malından tamîre mûmâ-ileyh Dilaver Ağa 'ya izin verilip”* şeklindeki ifade, bu binanın icâreteyn usulüyle kiralandığını ortaya koymaktadır. Yine kiracılar tarafından yapılan tamiratlarda, vakfın bunu yapacak kendi gücü olmadığı için bu işlemin kiracı tarafından yapılacağı notu düşülmüştür. Bu husus icâreteynin de ortaya çıkış sebebidir.

⁷²² Bursalı, *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç*, s. 67

⁷²³ Burada, *“bu zikr olunan ta'mîr ve tecdîde lâzım gelen taşa ve keresteye ve kiremide ve mismâra ve kireç ve horasaniye ve üstâdiyye ve ırgadiyye ve hammâliyye cem'an elli dokuz bin üç yüz kırk akçe ancak kifâyet eder deyu mi'mâr-ı mezbûr ve sâir ehl-i vukûf Müslümânlar ittîfâk eylediklerinde vakfın tecdîd ve ta'mîre müsâ'adesi olmamağın icâre-i mu'accelesine mahsûb olmak üzere menzil-i mezbûru kendi mâlından ta'mîre mûmâ-ileyh Dilaver Ağa 'ya izin verilip mâ-hüve'l-vâkı ketb olundu”* ifadesi yer almaktadır. EHM ŞS. 1, 3b/2 (Evh. C 1017/Eylül 1608).

Kiracılar tarafından yapılacak tamirlerde, ön keşif talepleri kiracılardan gelmektedir. Mütevellî tarafından yani vakıf parasıyla gerçekleştirilecek tamirlerde ise bu kez ön keşif talepleri bu kez mütevellîler tarafından yapılmıştır. Bu konuda, başka bir ön keşif kaydında da vakıf malıyla yapılacak tamir öncesi mütevellî tarafından keşif talebinin geldiği görülmektedir. Evahir-i Safer 997/Aralık 1588 tarihli keşif talebine göre, Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellîsi Ahmed Çelebi b. Ali, vakıf akarlarından olan yaşhanenin tamire ihtiyaç duyduğunu, bu tamirin vakıf tarafından yapılacağını ve mahkeme tarafından keşif yapılarak tamir için harcanacak paranın ortaya konmasını istemiştir. Bu talep sonrasında hassa mimarlarından Mehmed b. Abdullah ile ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti yaşhanenin bulunduğu yere gitmiş ve akarın birçok yerinde bozulma tespit etmişlerdir. Hatta binanın yeniden yapılmasına ihtiyaç duyduğu görülmüş ve yeniden yapım için toplamda 4 bin akçeye veya bundan biraz daha fazla bir miktar paraya ihtiyaç duyulduğunu rapor etmişlerdir⁷²⁴.

Bu örnekte vakıf malıyla tamirin yapılacağı özellikle vurgulanmıştır. Nitekim büyük akarları olan vakıflar, genellikle binalarını kendi parasıyla tamir ettirmiştir. Ancak Haremeyn vakıflarında genellikle icâreteyn ya da mukataa gibi uygulamalarla vakıf binalarının tamiri, kiracılar tarafından yaptırılmıştır.

Ön keşifler yalnızca vakıflara ait olan binalar üzerinde vuku bulmamış, bağ, bahçe ve diğer arazilere de uygulanmıştır. Bu türden akarlar üzerinde meydana gelen doğal ya da doğal olmayan birtakım bozulmalar sonrasında yapılacak düzeltmelerden evvel de ön keşifler yapılmıştır. Böylece arazinin bu tamirlere neden ihtiyaç duyduğu da tamirlerden önce kayıt altına alınmıştır.

Bu çerçevede bir keşif, Üsküdar'da bulunan Haremeyn Evkafına ait bahçelere, camızlar girmesi sebebiyle hendeklerin dolması sonucu gerçekleşmiştir. Mezkûr keşif, Haremeyn mütevellîsinin talebiyle gerçekleşmiştir. Nâib ve ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti, bahçenin bulunduğu alana giderek hendeklerin tekrardan temizlenmesi için 3 bin akçe gerektiğine dair rapor hazırlamışlardır. Müfettişlik, mütevellînin araziyle ilgili iddiasının doğru olduğunu teyit ettikten sonra, bahçe hendeklerinin vakıf malıyla temizlenmesi için mütevellîye izin verilmiştir⁷²⁵. Kayıt, yukarıda da örnekleri verildiği

⁷²⁴ Kayıttta, tamirin bizzat vakıf malıyla yapılacağı ifade edilmiştir. EHM ŞS. 4, 7/2 (Evh. S 997/Ocak 1589); Ayrıca Bkz. İstanbul'da Mehmed Ağa Evkafının mütevellîsi Hüdaverdi Çavuş, mahkemeye gelerek, İstanbul'da Hüseyin Ağa Mahallesinde bulunan 30 bab odanın ve çarşı tarafında bulunan 8 tane dükkânın bazı yerlerinde tamir gerektiği bazı yerlerinde yeniden bina yapmak iktiza ettiğini söylemiştir. Bu sebepte mahkemeden keşif talep etmiş ve bu yerlerin tamiri için ne kadar para gideceğinin belirlenmesini istemiştir. EHM ŞS. 8, 10/3 (Evh. R 1022/Haziran 1613).

⁷²⁵ EHM ŞS. 6, 26/2 (Evs. Ra 1021/16 Mayıs 1612).

üzere vakıf binalarının keşiflerinin neredeyse hepsinde mimar yer alırken, arazi keşiflerinde mimarın bulunmadığını göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bu keşfe konu olan akarın bina olmaması sebebiyle de mimar, keşifte yer almamıştır.

4.1.2. Son Keşifler (Tespit)

Vakıf akarların tamirleri tamamlandıktan ya da bina yeniden yapıldıktan sonra gerçekleşen keşifler ise son keşiflerdi. Bu keşifle tahminî bedele uygun bir tamiratın yapılıp yapılmadığı, ilk keşifte tespit edilen binadaki bozuklukların giderilip giderilmediği ve vakıf binaya sonradan eklemelerin olup olmadığı tespit edilmekteydi. Ayrıca daha önce tahmin-i bedel (tahmil) belirlenmişse, önceden belirlenen bu bedeli tutan bir harcamanın mutasarrıfı ya da mütevellisi tarafından yapılıp yapılmadığına bakılırdı⁷²⁶. Kiracıların yapmış oldukları tamirlerde de aynı şekilde bu işlem için harcanan bedel ortaya çıkartılarak kiraya mahsub edilirdi.

İstanbul'da Hoca Hayreddin Mahallesi'nde Haremeyn Evkafına ait daha önce kiracısı tarafından tamir edilmiş bir ev üzerinde cereyan eden *son keşif* işlemi, bu hususa örnek teşkil etmektedir. Haremeyn Evkafından bir evi kiralayan Ali Ağa, vakıf eve iki oda, bir mutfak ve taş avlu eklemiş ve gerekli tamirleri de yaptırmıştır. Ancak bir süre geçtikten sonra Ali Ağa ölmüş, evin tasarrufu çocuklarına intikal etmiştir⁷²⁷. Ali Ağa'nın çocukları, yapılan tamirata harcanan parayı, icâre-i muaccele mahsub ettirmek için keşif talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine Müfettişlikten Nâib Hasan Çelebi, mimar Ali b. Halil ve ehl-i vukuftan oluşan keşif ekibi eve giderek tamire harcanan toplam bedelin 51 bin 340 akçe olduğuna karar vermişlerdir. Keşif sırasında, Haremeyn mütevellisi ile kiracılar arasında bir fikir ayrılığı yaşanmaması için mütevellî de hazır bulunmuştur. Sonrasında bu bedel evin kira bedeline mahsub edilmiştir⁷²⁸.

Görüldüğü üzere son keşifler, kiracıların yaptığı tamirat veya yeniden yapılan binalara harcanan paraların kiraya eklenmesi konusunda çok önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle son keşifler icâreteynli vakıflar için büyük önem arz etmektedir. Böylece hem vakıf korunmuş hem de kira bedellerine mahsub edilecek paraların net miktarı

⁷²⁶ Örneğin, 18 Şevval 1105/12 Haziran 1694 tarihli, Dartıssaade Ağası'nın Nâzır olduğu İstanbul'da Ahmed Çavuş Evkafından olan muallimhanenin zamanla harab olması ve tamire ihtiyaç duyması sebebiyle mahkeme tarafından tamirin yapılması için izin verilmiş mütevellî de tamiri yapmıştır. Ancak tamir sonrasında keşif yapılmayıp son hali görülmediği ve harcanan bedel tahmin olunmadığı için mütevellinin vekili mahkemeye giderek keşif talebinde bulunmuştur. Yapılan keşif sonrasında tamir için sarfedilmiş olan bedelle tamiri yapılan kısımlar belirlenmiştir. BOA, İE.EV.24-2809.

⁷²⁷ Bu ayrıntıdan evin icâreteyn usulüyle kiralandığını anlayabiliriz.

⁷²⁸ EHM ŞS. 6, 79/1 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614).

belirlenerek kiracıların zarar görmesinin önüne geçilmiştir. Keşif sırasında belirlenen para miktarı, mütevellî ile kiracılar arasında ihtilafa sebep olabileceğinden mütevellîler de çoğunlukla keşiflerde hazır bulunmuşlardır. Böylece çıkan bedel konusunda bir ihtilafın yaşanmasının da önüne geçilmiştir.

Buna benzer başka bir son keşif örneğine bakıldığında da bu kez talebin mütevellîden geldiği görülmektedir. İstanbul'da Divane Ali Mahallesi'nde bulunan Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait olan evi daha önce mahkemenin izni ile vakıf parasıyla tamir eden mütevellî, evin bitişiğinde olan 20 odanın yolu üzerindeki oluğu da yenilediğini ifade etmiş; mahkeme tarafından harcanan bedelin tespit edilmesi maksadıyla keşif talebinde bulunmuştur. Keşif için nâib Mehmed Çelebi, hassa mimarlarından Mehmed b. Veysi ile ehl-i vukuftan oluşan heyet, tamiri yapılan akarlara gönderilmiştir. Keşif heyeti, evlerin ve vakıf odaları üzerinde vuku bulan tamirlerde neler yapıldığını kalem kalem yazmış, buna usta, amele ve hammal masraflarını da dahil ederek toplam 7 bin 244 akçe harcandığını belirlemiştir. Sonrasında ise bu harcanan para, mütevellînin muhasebesine gider olarak eklenmiştir⁷²⁹.

Bir vakfın mütevellîsi vefat ettiğinde ya da azledildiğinde, bir önceki dönemin muhasebesinde yer alan tamirat bedelinin doğrulanması maksadıyla da yeni mütevellî tarafından keşif talebinde bulunulabilirdi. Bunun için keşif heyeti, tamir yapılan mekâna giderek sarfedilen bedelleri kalem kalem yazar, ortalama bir gider çıkartarak durumu mütevellîye ve müfettişe bildirirdi⁷³⁰. Dolayısıyla tamirlerden sonra gerçekleşen son keşiflerin yukarıda sayılan sebepler dışında farklı sebeplerle de yapılabildiğini söylemek mümkündür. Ancak genellikle son keşiflerin büyük çoğunluğu, tahmil⁷³¹ denilen bedel belirleme amacı taşıdığı görülmektedir.

⁷²⁹ EHM ŞS. 4, 39/1 (Evh. Z 1016/30 Mart 1607).

⁷³⁰ Örneğin, Gedik Ahmed Paşa Evkafının mütevellîsi Ahmed Çelebi b. Ali, Hoca Rüstem Evkafının mütevellîsi vefat ettikten sonra bu vakfa da mütevellî tayin edildikten sonra eski mütevellînin tamir yaptırdığı bir yerle ilgili keşif talebinde bulunmuş olması bu türden bir keşfe örnek teşkil etmektedir. EHM ŞS. 4, 36/2 (Evl. Z 1014/Nisan 1606)

⁷³¹ *Tahmini bir bedelin ortaya çıkartılması* olarak algılanan *tahmil*, Arapça –hamele- fiil kökünün tef'îl babından olup, bir işi birine yükleme, zorla kabul ettirme, nakletme, ihale etme gibi anlamlara gelmektedir. Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, s. 386; Mutçalı, *Mu'cemu'l-Arabî*, s. 196; Bu kelimenin arşiv kayıtları, yapılan çalışmalar ve incelediğimiz siciller üzerine yapılan mukayesede arşivlerde ve sicillere dayalı çalışmalarda genellikle tahmil ifadesinin bir vergi yüklemek ya da bir vasıtaya bir ürün yüklemek anlamında kullanıldığı müşahade edilmiştir. Jülide Akyüz Onat, “18. Yüzyılda Amasya Kazasına Tahmil Olunan Vergiler”, *History Studies*, C. III, S. 2, 2011, ss. 321-336; *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M.1590-1591)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2012, ss. 590-591.

4.1.3. Ecr-i Misil Keşifleri (Tahmin-i Bedel)

Ecr-i misil, bir malın piyasadaki diğer emsalleri üzerinden değeri demektir⁷³². Pakalın'ın 'bî-garaz-ehli vukufun tâ'yin ettiği ücret' olarak tarif ettiği⁷³³ ecr-i misil, genelde bizzat bu maksatla yapılan keşiflerle belirlenmekteydi. Vakıf akarlarını kiralamak isteyen mütevelliler, genellikle binaları doğru kira bedeliyle kiralamak için ecr-i misil belirlenmesi için keşif taleplerinde bulunmaktaydı. Yine vakıf akarların kiracıları da binaların ecr-i mislinden yüksek kiralandığını düşünmesi durumunda da mahkemeye başvurarak ecr-i misil keşfi yapılmasını isteyebilmekteydi. Bu durumda mahkemeden nâib ve ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti, binayı yerinde görerek dönemin kira bedelleri üzerinden bir ecr-i misil tayin ederlerdi. Bu da kaydedilerek müteveli ile kiracıya durum bildirilir ve kiralamalarda gerekli düzeltmeler sağlanırdı.

Ecr-i misliyle vakıf akarlarının kiralanması konusu, vakıf hukuku açısından da önemli bir bahistir. Nitekim bir akarın, ecr-i mislinden düşük bir bedelle kiralanması, vakfa zarar olacağından doğru görülmemiştir⁷³⁴.

Vakıf akarların, ecr-i misillerinden düşük bedelle kiralanmamaları konusu Devlet'in de üzerinde durduğu bir meseledir. Zira bu konuyla ilgili fermanlar çıkartılarak mütevellilerden akarları ecr-i misillerinden eksik paraya kiralamamaları istenmiştir⁷³⁵.

Ecr-i misil belirleme maksadıyla yapılan keşifler, çoğunlukla akarın zamanla ya da kullanıma bağlı değeri düştüğü düşünülerek kirasında değişiklik isteyen kiracıların talebi üzerine yapılmıştır⁷³⁶. Örneğin bu şekilde bir keşif talebi Üsküplü Mahallesi'nde bulunan ve Haremeyn'e ait olan vakıf evin kiracısından gelmiştir. Kiracısı, evin kira bedelinin yüksek olduğunu düşünerek keşif yapılmasını ve yeniden kira bedelinin

⁷³² Akgündüz, "İslam Hukukunda Ecr-i Misil Müessesesi ve Günümüz Hukukuna Te'sirleri", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Diyarbakır, 1984, s. 343; Ayrıca Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s. 214.

⁷³³ Pakalın da ecr-i misli şöyle izah etmektedir, "Bir malın kullanılmasından doğan menfaatin para ölçüleriyle takdiri mânasına gelir bir tâbirdir. Kira bedeli tayin edilmeden bir yerin işgali halinde vasıf, mevki ve kullanma tarzı bakımından o yerin benzerinin kirası ve binaenaleyh ecr-i misli olur. Bigarâz 'ehl-i vukuf'un takdir ettikleri ücret de ecr-i misildir." Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, MEB Yay., C.I, İstanbul, 1972, s. 500.

⁷³⁴ İcare-i vahideli ve icâreteinli kiralamalarda malın ecr-i misline göre kiralanması gerekmektedir. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, s. 17; Berkî, *Vakıflar*, s. 136.

⁷³⁵ . Özellikle Haremeyn vakıflarının ecr-i misliyle kiralanması, vakıf akarlarının değerinden düşük fiyata kiralanmaması konusunda hususi emirler çıkmış ecr-i misilleri tayin edilmiş akarların bu fiyatların altına kiralama yapmamaları konusunda uyarılmışlardır. Örneğin Sultan I. Mahmud tarafından yazılan fermanla, bu konu ele alınmış ve Haremeyn vakıflarıyla ilgili davaların yalnızca Haremeyn Müfettişi tarafından görülmesi istenmiştir. Haremeyn mütevellilerinin vakıf akarlarını ecr-i mislinden noksan (eksik) bedelle kiralama yapmamaları emredilerek vakıf akarlarıyla ilgili kayıtların muntazaman tutulması istenmektedir. BOA, MFB.83 ((Evl. B 1143/14 Ocak 1731).

⁷³⁶ Yenaki ve Pavlo isimli gayrimüslimlerin Mehmed Ağa Evkafından olan bir vakıf evin aylık 235 akçe ile kiraladıkları evin ecr-i misline bakılmasıyla ilgili talepleri sonrasında keşif heyeti eve gittiklerinde evin tamire ihtiyacı olduğu için ecr-i mislinin 195 akçe olduğunu belirlemiştir. EHM ŞS. 8, 11/3 (25 Ra 1023/5 Mayıs 1614).

belirlenmesini istemiştir. Bunun üzerine müfettişin bizzat kendisi, hassa mimarlarından Muharrem b. Abdullah ile ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti vakıf eve giderek gerekli kontrolleri yapmışlardır. Keşif sırasında Haremeyn Mütevellisi Hamza Bey de keşfi takip etmiştir. Heyet, evin tamire ihtiyaç duyması sebebiyle 30 akçelik kira bedelinin ecr-i mislinden fazla olduğuna, 20 akçe olması gerektiğine karar vermişlerdir. Böylece kiracının ödediği kira bedeline 1/3 oranında bir indirim yapılmıştır⁷³⁷.

Yukarıda örneği verilen keşif, müfettişin de bizzat keşiflere katıldığını göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte ecr-i misil belirlenirken akarın bakımlı olmasına, tamir isteyip istememesine bakıldığı anlaşılmaktadır.

Yine ecr-i misillerin yalnızca müsakkafat üzerinde gerçekleşmediği, arazilerin ve arsalar üzerinde de buna yönelik keşiflerin yapıldığı vakidir. Özellikle yangınlardan dolayı zarar gören vakıf binaların da ele alınan dönemde genel manada bir ecr-i misil değerlendirmesine tabi tutulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira yangından zarar gören binaların yeniden yapılması mümkün olmadığından mukataaya ya da icâreteyne çevrilmesi sebebiyle bu boş arazilerin yeniden değerlerinin ortaya konması gerekmiştir. Örneğin üzerindeki binanın yanması sonucu boş kalan arsalar, mukataaya verilmek ya da icâreteyne kiralanmak istendiğinde boş arsanın ölçümleri yapılarak ecr-i misilleri belirlenmiştir. Bu belirlenen ecr-i misiller üzerinden kiralamar yapılarak ona göre kiracıdan icâre-i muaccele ve müeccele bedeller talep edilmiştir.

Bu şekilde bir işlem, Mahmud Paşa Evkafına ait olan ve üzerindeki binanın yanması sonucu boş kalan arsa üzerinde gerçekleşmiştir. Bu keşif işleminde de yukarıda değinilen hususlar net bir şekilde görülmektedir. Keşif kaydındaki bilgilere göre Mahmud Paşa Evkafı akarlarından olan ev, kiracılarının boşaltmalarının ardından yanmıştır. Müteveli de boş arsayı kiraya vermek isteyince, yeniden değerinin ortaya çıkartılması maksadıyla keşif talebinde bulunmuştur. Sonrasında Haremeyn Müfettişliğinden nâib Mustafa Çelebi, hassa mimarlarından olan Ali b. Halil ile ehl-i vukuf, evin bulunduğu alana giderek arsanın ölçümlerini gerçekleştirmiş ve arsanın 2 bin akçe kadar ecr-i mislinin olduğunu ortaya koymuştur⁷³⁸.

⁷³⁷ EHM ŞS. 1, 4b/1 (Ev. Ra 1017/Temmuz 1608; Buna benzer başka bir kayıta da yine kiracı aylık 14 akçe ile kiracısı olduğu evin ecr-i mislinden fazla kira ödediğini söyleyerek evin ecr-i mislinin keşif olunmasını talep etmiştir. Bu keşif sonrasında da evin 14 akçeye değil 10 akçe ile aylık kiraya verilmesinin doğru olacağı görülmüştür. EHM ŞS. 1, 5b/3 (Gr. Z 1017/8 Mart 1609).

⁷³⁸ EHM ŞS. 8, 29/1 (Evs. Ra 1009/Eylül 1624).

Mütevelliler bazen kira bedellerinin güncellenmesi ya da daha yüksek bir kira beklentisi içine girerek vakıf binaların zaman zaman ecr-i misil keşiflerini yaptırmışlardır⁷³⁹. Böyle durumlarda ise keşif heyeti, akarın mevcut kira bedelinin üstünde bir kira değerinin olduğuna kanaat getirirse durumu müfettişe bildirmişlerdir. Sonrasında ise keşif işlemine göre olması gereken ecr-i misil bedeli kaydedilerek mütevelliyeye olması gereken ecr-i misil bedeli bildirilmiştir. Müteveli de (varsa) kiracısından ücreti yükseltmesini talep etmiştir. Bu şekilde ecr-i misil keşfi sonrasında akarın kira bedelinin tadilinin yapıldığı bir işlem, Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait bir kasap dükkânı üzerinde cereyan etmiştir. Estimad isimli gayrimüslime günlük 5 akçeye kiralanan vakıf dükkân üzerinde gerçekleşen ecr-i misil keşfi sonrasında, günlük kira bedelinin 6 akçeden fazla tutacağı görülmüştür. Sonrasında ise sözleşme tadil edilerek günlük kira bedeli 5 akçeden 6 akçeye çıkartılmıştır⁷⁴⁰.

Bu uygulamaların en nihayetinde hem vakıf akarlarının değerini koruduğu hem de vakıfların menfaat yönüne daha doğru ve hakkaniyetli bir şekilde gelir tahsisini sağladığı düşünülebilir. Bu bedellerin bilirkişiler ve bizzat şer'î işlemler dahilinde ve resmî sicillere kaydedilmiş olması da vakıf akarlarının değerinin korunması için gayret sarf edildiğini göstermektedir.

Akarın ecr-i misli ile kiraya verilmesi noktasında vakfiyelerde de net ifadeler bulunmaktadır⁷⁴¹. Zira kimi vakıf kurucuları, kiralaması yapılacak akarların neye göre yapılacağını da vakfiyelerinde belirtmişlerdir. Rayiç bedelin altında kiralama yapılmasının önüne geçmek isteyen kimi kurucular, vakfın *ecr-i misliyle kiraya verilmesini* özellikle vakfiyelerine yazdırmışlardır⁷⁴².

⁷³⁹ Nişancı Abdulkerim Vakfı'na ait evde mevcut kiracıları varken mütevellisi tarafından ecr-i misil keşfi talebi sonrasında evin ecr-i mislinin kira bedelinden daha yüksek çıkmasıyla ilgili kayıt. *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul-2010, s. 90.

⁷⁴⁰ EHM ŞS. 4, 4/2 (Evs. B 995/21 Haziran 1587).

⁷⁴¹ Her ne kadar kurucular, vakfiyelerinde ecr-i misil ifadesine bizzat yer vermişler de vakıf bir mal, ecr-i mislinden eksik bir fiyata kiralanamaz. Eğer eksik bir bedelle kiralama yapılmışsa tamamlanması gerekir. Berkî, *Vakıflar*, s. 136.

⁷⁴² Bu konuda örnek olarak verdiğimiz vakfiye, Haremeyn Evkaf Müfettişinden bizzat bahsedilmiş olması açısından da önemlidir. Özellikle “...dahi şart eyledim ki menzil-i merkurda evlâdım ve utekam ve evlâdları ale't-tertib şart eylediğim vech üzere zikr olunan ale's-seviyye sâkin olalar veyâ bir biri rızâlarıyla âhara ecr-i misli ile icâr edip hâsıl olan icâresini beynlerinde ale's-seviyye taksîm edeler ve meremmet-i lâzimesini kendi mâllarından edeler kudretleri olmazsa müfettiş-i Evkaf-ı Haremeyn-i Muhteremeyn hâkim-i hâsim ma'rifetiyle icâresine mahsûb olmak üzere meremmete kâdir kimesneye icâr edeler...” ifadesiyle Haremeyn Evkaf Müfettişinden izin alarak ve onun bilgisi dahilinde evlatlarının evi kiralayabileceklerini söylemektedir. Bu noktada Haremeyn Evkaf Müfettişinin ele alınan dönemde Haremeyn şartı bulunan vakıflarına ve vakıf kurucularına bir şekilde temas ettiğini göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir EHM ŞS. 1, 92b/2 (Evs. Ş 1031/Haziran 1622).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIF MÜLKLERİNE YÖNELİK SUİSTİMALLER VE USULSÜZLÜKLER

Vakıflar, insana menfaat sağlayan, insanla ayakta kalan, ayrıca gelir eksenli ve özerk bir yapıya sahip olması sebebiyle müdahalelere açık bir görünüm sergilemektedir. Devlet, bu müdahaleleri önlemek için nezaretler kurmuş, teftişler yapmış, hususi mahkemeler oluşturmuş ve vakıf idarecileri olan mütevellilerin muhasebelerini kontrol etmiştir.

Vakfın işletilmesi, gelirlerinin dağıtılması ve akarların kullanılması konusunda kurucunun belirlemiş olduğu şartların dışındaki uygulamaların tamamı o vakıf üzerindeki usulsüzlükleri oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, vakıf gelirlerinin harcanması, kurucunun belirlemiş olduğu şartların yazılı olduğu vakfiyeye göre yapılmaktadır. Ancak vakıflar, kimi zaman vakfiyelerin elde bulunmaması, şartlara ulaşılamaması, zamanında teftişlerin yapılmaması gibi saiklerle dışarıdan müdahale ve hukuk dışı kullanımlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Vakıflara yönelik gerçekleşen suistimaller, vakıf görevlilerinden ya da *mürtezika* denilen vakıflardan faydalanan kişilerden olabildiği gibi vakıfla hiçbir şekilde bağı bulunmamasına rağmen bir yolunu bularak vakıftan menfaat sağlayan kişilerden de gelebilmiştir⁷⁴³. Vakıflar üzerinde gerçekleşen bu suistimallerin ne şekilde ve özellikle kimler tarafından gerçekleştiği konusu da önemi haiz bir meseledir. Bu suistimallerin tarih ilmi ışığı altında değerlendirilerek tasnif edilmesi de gerekmektedir. Nitekim vakıflar konusunda yapılacak değerlendirmelerde de bir vâkıa olarak bu husus da dikkate alınması gerekmektedir. Buna ek olarak çalışmada ele alınan Haremeyn Evkaf Nezareti ve bu nezaretin altındaki Müfettişlik kalemi de vakıflara yönelik taarruz ve suistimalleri engellemek ve vakıfların daha doğru idare edilmesi için kurulmuştur. Bu sebeple çalışmanın konu bütünlüğü açısından da taarruz ve suistimal meselesi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Nezaret bünyesindeki Müfettişliğin kayıtlarında da bu tür davaların yoğunluğu dikkat çekmektedir.

⁷⁴³ Örneğin Beyşehir’de Süleyman Paşa ve oğlu Mehmed Bey’in vakfının mürtezikasına Mehmed Bey’in annesi olan Mâhitap Hatun’un vakıfla alakası bulunmamasına rağmen müdahale ettiği ve vakıf mürtezikasına zulüm ettiğine dair bilgi alınmıştır. Konuyla ilgilenilerek vakıfla alakası olmayan kişilerin vakıflara müdahalede bulunmaması ve mürtezikaya zulüm edenlerin vakıftan uzaklaştırılması konusunda Beyşehir Kadısına hüküm yazılmıştır. Bayram Karabıyık, *54 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (221-291)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 79.

Ele alınacak suistimal ve taarruzların tüm vakıflarda yaşandığını söylemek de yanlış olacaktır. Ancak bir vâkıa olarak vakıfların yaşadığı kurumsal manadaki dönüşümün nedenlerden biri de vakıflar üzerinde gerçekleşen suistimaller olmuştur. Özellikle burada ele alınacak örnekler, erken dönemlerde yaşanan olayları göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Çalışmada vakıflarda yaşanan suistimal ve taarruzları ele alırken belli bir tasnife gidilecektir. Vakıflarla iltisaklı kişilerden kaynaklı taarruzlar iç müdahaleler başlığı altında, vakıflarla hükmî yönden alakası olmayan kiracılar gibi kişilerden gelen taarruzlar ise dış müdahaleler başlığı altında değerlendirilecektir. İç müdahaleler başlığı altındaki konuları, evlat, vâris, vasî ve mütevellî gibi kişilerden gelen taarruzlar oluşturmaktadır.

1. İÇ MÜDAHALELER

1.1. MİRASÇILARDAN KAYNAKLI TAARRUZLAR

Mirasçılardan kaynaklanan taarruzlar, genelde ya vakıf şartı dışında kullanım ya da mülkün satışının yapılması yoluyla gerçekleşmiştir. Bu tür suistimleri gerçekleştiren kişiler, vakıf bir malı mülk olarak tasarruf etmiş ya da açıktan veya zımnen vakfî inkâr yoluna gitmişlerdir. Aynı şekilde kurucunun kanuni mirasçıları kendilerine intikal eden vakıf akarlarının usulsüz satışını da gerçekleştirebilmişlerdir. Satış yapan mirasçıların çoğu, mahkeme aşamasında mülkün vakıf olduğundan haberi olmaması sebebiyle bu tür bir yola başvurduklarını söylemişlerdir. Bu şekilde bir vakıf evin mirasçısı tarafından satışı ve sonrasında gerçekleşen dava süreci şöyle gelişmiştir:

Dönemin Haremeyn vakıfları mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed, Aynî Hatun bt. Mahmud'u şikayet etmiştir. Mütevellî, Aynî Hatun'un babası Mahmud Efendi'nin Küçük Ayasofya, Hüseyin Ağa Mahallesi'nde bulunan evini 955/1548-1549 yıllarında önce kendisine, sonra *evlâdına ve evlâd-ı evlâdına*⁷⁴⁴ onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfettiğini, vakıf şartına göre Aynî Hatun'un tasarrufunda olması gereken evin Fatıma Hatun'a 20 bin akçe karşılığında satıldığını iddia etmiştir. Mütevellî, vakfiye şartına göre tasarruf edilmesini talep ettikten sonra müfettiş, evi satan alan Fatıma Hatun'a iddiayı sormuş, o da Aynî Hatun'un kendisine evin babasından intikal eden miras evi olduğunu söylediğinden evi satın aldığını, vakıf olduğundan haberinin olmadığını

⁷⁴⁴ Söz konusu davada “*Aynî'nin babası merkûm Mahmud'un mülkü iken dokuz yüz elli beş sene evvelâ kendi nefsine ba'dehû evlâdına ve evlâd-ı evlâdına neslen ba'de neslin ba'de'l-inkırâz Medine-i Münevvere fukarâsına vakıf ve habs edip*” şeklinde ifade geçmektedir. Buradaki nesil tabiriyle batınlarda doğan tüm çocukları kapsamaktadır. Berkî, *Vakıflar*, s. 99; Ali Haydar Efendi, *Tertib*, s. 332, Madde: 646; *aynî eser*, ss. 82-83, Madde:119.

söylemiştir. Daha sonra satışı yapan Aynî Hatun'a durum sorulduğunda ise o da aynı şekilde babasından intikal eden mülkü olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine, mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil (beyyine) talep edilmiş, müteveli de mahkemeye şahitler getirmiştir. Şahitler, evin Aynî'nin babası Mahmud'un mülk evi iken vakfedildiğini beyan etmiş, sonrasında satışı yapılmış olan evin, vakıf şartlarına uygun şekilde tasarruf edilmesine ve satışın iptal edilmesine karar verilmiştir⁷⁴⁵.

Yukarıdaki olay sıradan bir dava kaydı gibi görünse de önemli bir ayrıntı dikkat çekmektedir. Davaya konu olan hadisede satışı yapılan evin geliri, 21 Zilhicce (9)35/26 Ağustos 1529 tarihinde Haremeyn'e intikal etmemiş olmasına rağmen, Haremeyn mütevellisi, vakfiye şartlarını bildiğinden satışı engellemiş ve vakfın şartnamesine göre tasarrufunu sağlamıştır⁷⁴⁶. Ayrıca zikredilen dava, vakıflara yönelik suistimallerin bizzat vâkıfın kendi çocuğu tarafından gelebildiğine örnek teşkil etmesi açısından da önem arz etmektedir. Bunun yanında, kurucunun torunları tarafından da benzer usulsüz tasarrufların olabildiği görülmektedir. Bu şekilde gerçekleşmiş bir satış ile alakalı davanın detayları şöyledir:

Evail-i Rebiulevvel 980/Temmuz 1572 tarihinde Rabia Hatun bt. Mehmed, İstanbul Aksaray civarında Hacı Bayram Mahallesi'nde bulunan mülk evinin *hakk-ı süknâsını* önce kendisine, sonra '*evlâdına ve evlâd-ı evlâdına* onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına vakfetmiştir. Râbia Hatun öldükten sonra evin tasarrufu, çocuklarından sonra torunu Saime'ye geçmiştir. Saime de tasarrufunda bulunan vakıf evi 60 bin akçeye başkasına satmıştır. Bunun üzerine, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed, 1610 tarihinde satışı yapılan vakıf evin satış işleminin iptal edilerek vakfiyedeki şartlar muvacehesinde tasarruf edilmesi maksadıyla mahkemeye başvurmuştur. Hem vakıf evi satan vâkıfın torunu Sâime hem de evi satın alan Mehmed Efendi mahkemede hazır bulunmuş, mütevellinin iddiasını dinlemiştir. Sâime'ye vakıf evi neden sattığına yönelik soru sorulduğunda, vakıf olduğundan haberinin olmadığını, evin miras olan kendisine intikal eden mülkü olduğunu söylemiştir. Evi satın alan Mehmed Efendi de Saime'nin kendisine evi '*mülk*' olarak sattığını, vakıf olduğundan haberinin olmadığını ifade etmiştir. Mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil talep edildikten sonra, müteveli tarafından mahkemeye getirilen şahitler, Râbia Hatun'un

⁷⁴⁵ EHM ŞS. 1, 9b/3 (Evh. M 1020/Nisan 1611).

⁷⁴⁶ Yalnızca vakıflarda değil, vakıf olmayan mülklerde de benzer vakaların yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin 2 Numaralı Sicil'de geçen ve vakıf olmayan bir mülk, vârisler varken, dışarıdan kişiler tarafından satılmıştır. Bu satışı gerçekleştiren kişilerden davacı olan vârise Fâtıma Hatun, satış bedelini almış ve davadan vazgeçmiştir. EHM ŞS. 2, 36/2.

ölmeden evvel evini vakfettiğini söyleyince, müfettiş, evin vakıf şartları doğrultusunda tasarruf edilmesine karar vermiştir⁷⁴⁷.

Bu tür satışları gerçekleştiren ve taarruzlarda bulunan kişiler, genelde dava konusu olan mülkün vakıf olduğunu bilmediklerini ve bu sebeple satışı gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Bunun tabii olarak ne derece doğru ne derece yanlış bir beyan olduğu konusu ucu açık bir meseledir. Ancak şurası gerçektir ki, kendisinden önce vakıf olarak tasarruf edilen ve kendisine de vakıf şartı üzere tasarrufu intikal etmiş bir evin vakıf olduğunun bilinmemesi müşkül bir durumdur.

Şu husus da belirtilmelidir ki, Haremeyn Vakıfları özelinden bakılan bu tür davalarda Müfettişliğin kurumsal bir yapı halinde ve etkin bir şekilde çalışmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, yukarıda izahı yapılan vakıf evin satışıyla ilgili kayıta, “*Haremeyn-i Şerîfeyn evkafına bi’l-fiil mütevellî olup menzil-i âtiyü’l-beyânın vakfiyetini dâ’vâya kâbel-i şer’den mütevellî nasb olunan fahrü’l-akrân Hasan Bey b. Mehmed nâm bevvâb-ı sultânî*” ifadesi dikkat çekmektedir. Burada satışı yapılan evin vakıf olması ve satışın iptal edilmesi ile ilgili dava için mahkeme tarafından özellikle mütevellî tayin edildiği bilgisi yer almaktadır. Genelde bu tür suistimal davalarında mütevellî davacı pozisyonundadır. Oysa yukarıda vakıf evin satışıyla ilgili verilen örnekte bizzat müfettişlik tarafından anlaşmazlığın çözümlenmesi ve vakıf davasının usulüne uygun bir şekilde işlemesi için Haremeyn mütevellisinin atandığı görülmektedir.

Burada vakıf üzerinde cereyan eden haksız satış işlemini bizzat Müfettişlik belirlemiş ve davanın uygun bir şekilde görülmesi için Haremeyn mütevellisi vazifelendirilmiş olmalıdır. Haremeyn cihetine geçmemiş olsa da bizzat Haremeyn mütevellisi tarafından davası takip edilen ve hatta mütevellinin bizzat taraf olduğu çok sayıda vakıf bulunmaktadır⁷⁴⁸. Ancak burada bizzat Haremeyn mütevellisi, bu suistimalden Müfettişlik tarafından haberdar edilerek davanın yürütülmesi için görevlendirilmiş olduğu görülmektedir.

Haremeyn Evkaf Müfettişi, dava konusu olan akarlara dair, nâibler ve diğer mahkeme görevlileri aracılığıyla, çeşitli tahkikatlar yaptırabilmiştir⁷⁴⁹. Böylece müfettiş,

⁷⁴⁷ EHM ŞS. 1, 7b/2 (Evh. N 1019/Kasım 1610)

⁷⁴⁸ Örneğin, Haremeyn Evkaf mütevellisi Hasan Bey, Akbıyık Mahallesi’nde bulunan vakıf evi mülkiyet üzere tasarruf edip vakfı tanımayan Kamer Hatun’a dava açmış, evin vakıf olduğu mahkemede görülünce Kamer Hatun, evin vakıf olduğunu kabul etmiştir. EHM ŞS. 6, 87/2 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614).

⁷⁴⁹ Örneğin, “...menzil-i âtiyüz-zikr yedinde idüğü şer’an sâbit olduğu” EHM ŞS. 6, 92/3; “...vâzî’atü’l-yed idüğü tarik-i şer’i üzere sâbit olan” EHM ŞS. 1, 126b/1; “...vâziatü’l-yed olduğu nehc-i şer’i üzere sâbit olan” EHM ŞS. 6,

dava konusuyla ilgili daha geniş bilgilere sahip olmuş, bu da mahkeme sırasında daha sağlıklı kararlar verilebilmesine olanak sağlamıştır.

Dava örneklerine bakıldığında mirasçılarının özellikle büyük ve değerli akarları ellerinde tutmak için çeşitli yollara başvurabildikleri müşahede edilmektedir. Her ne kadar mahkemede mülklerin vakıf olduğu ortaya çıksa da kimi mutasarrıflar zaman zaman vakıf muamelesinin sıhhati ve lüzumunun olmadığını, dolayısıyla da vakıf olamayacağı gibi hukukî tartışmalar ile mülkleri vakıf şartlarından koparmaya çalışmışlardır. Nitekim bu şekilde bir dava, Muhasebeci Hüseyin Efendi Vakfı üzerinde cereyan etmiştir. Hüseyin Efendi, hayattayken gayr-i menkullerini vakfetmiştir. Hüseyin Efendi'nin ölümünden sonra kardeşi Mehmed Bey, sayılan bu akarları miras gibi kullanmaya başlamıştır. Vakfın mütevellisi Mehmed Ağa b. Ferhad ise vakıf şartına mütenasip olarak intikalleri gerçekleştirmek istediğinde Mehmed Ağa ile karşı karşıya gelmiştir. Bunun üzerine müteveli, Mehmed Ağa'yı Haremeyn Müfettişliğine şikayet edip, vakıftan el çektilmesini talep etmiştir. Mehmed Ağa, mahkemede kendisinin Hüseyin Efendi'nin vârisi olduğunu, onun ölümünden sonra mülklerin kendisine intikal ettiğini beyan etmiş, haliyle vakıf olduğundan haberinin olmadığını söylemiştir. Mutat olduğu üzere mahkeme mütevelliden evin vakıf olduğunu kanıtlayacak delil talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine müteveli de mahkemeye şahitleri getirmiş, şahitler de gayrimenkullerin vakıf olduğu yönünde beyanda bulununca davaya konu olan binaların ve yerlerin vakıf olduğuna karar verilmiştir⁷⁵⁰.

Kimi vakıflarda hak sahibi olmayan bazı çocukların veya akrabaların da vakfiye şartları dışında kullanımları olduğu gözlemlenmektedir. Bu tür davranışların temelinde de evlâdın vakıf şartlarının dışında kalması olduğu düşünülmektedir⁷⁵¹. Ayrıca kimi zaman “*şu hatundan olan evladım*” gibi şartların veya eşi yaşamasına rağmen onun tasarrufa dâhil edilmemesi gibi durumların da daha sonra o eşin, çocukların veya akrabaların vakıf gelirlerinden pay alamamasına yol açmıştır. Bu durum, anılan kişilerin bir sebep üreterek vakfa mülkiyet gibi muamele teşebbüslerine neden olmuştur. Ayrıca

81/1; “...tarafından ikrâr-ı câi'z-zikri tasdika vekîl olup vekâleti hasm-ı câhid mahzarında nehc-i şer'î-i mu'teber üzere sâbite olan, EHM ŞS. 1, 140a/2.

⁷⁵⁰ EHM ŞS. 1, 96b/1.

⁷⁵¹ Bu hususa Mahmud Ağa b. İshak'ın Arapça vakfiyesinde geçen tasarruf şartlarını örnek verebiliriz. Burada geçen ifadeler şöyledir: “...menzil-i mezburun hakk-ı süknâsını mâdâm ki hayâtta ola evvelâ nefsi, sonra evlâdına ve evlâd-ı evlâdına şart etti. Ba'de'l-inkırâzihim zevcesi Mihrimah bt. Abdullah'a şart etti. Ba'de vefâtihâ, Medîne-i münevvere fukarâsına şart etti.” EHM ŞS. 1, 98b/1.

nadiren de olsa kimi kurucuların çocuklarından evvel kölelerini ya da eşlerini zikretmiş olması da çocukların taarruzuna sebebiyet verebilmiştir⁷⁵².

Bu konuya dair bir örnek Ahmed Ağa b. Ali'nin ölmeden evvel vakfettiği Fatih Hırka-i Şerifte Muhtesip İskender Mahallesi'nde, odaları ve ahırları bulunan evine dairdir. Vakıf kurucusu Ahmed Ağa b. Ali'nin eşi Kamer bt. Ahmed isimli kadın, Ahmed Ağa'nın kızı Sakine'yi (kurucunun evladı) vakıf eve el koyduğu için mahkemeye vermiştir. Mahkeme bilgilerinden hareketle Ahmed Ağa isimli kurucu, ölmeden evvel anılan evininin tasarrufunu kendisine, sonra eşi olarak Kamer Hatun'a (davacı), onun vefatından sonra evlâdının, inkırazlarından sonra da Medine-i Münevvere fukarasının tasarrufuna vakfetmiştir. Kamer Hatun, Ahmed Ağa'nın kızı olan Sakine'nin şarta mugayir bir şekilde eve el koyduğunu ifade ederek vakıftan el çektirilmesini talep etmek üzere mahkemeye başvurmuştur. Sakine'ye Kamer Hatun'un iddiaları sorulduğunda ise babasının ölmeden evvel evini önce kendisine, sonrasında Kamer Hâtun ile evlâdına vakfettiğini belirtmiştir. Sonrasında Sakine'den bu şekilde bir vakıf şartı olduğunu delillendirmesi istendiğinde herhangi bir delil sunamamış, sonrasında haksız olduğuna karar verilerek vakıftan el çektirilmiştir. Nihayetinde Kamer Hatun, hayatta olduğu sürece evlattan kimsenin vakfa müdahale etmemesine karar verilmiş ve Sakine de tembih edilerek vakıftan uzaklaştırılmıştır⁷⁵³.

Buradaki taarruzun aslında hem vakıf şartlarına hem de vakıf mülke yönelik olduğu görülmektedir. Zira Sakine, vakfiyedeki tasarruf şartlarını beyanla değiştirmek istemiş, ancak iddiasını kanıtlayacak delil ya da şahit mahkemeye sunamamıştır. Ayrıca hâli hazırda mutasarrıfı bulunan bir vakıf mülke el koyarak bizzat tasarrufa engel olmaya teşebbüs etmiştir. Bu taarruzun bizzat evlattan gelmiş olması dikkate değer bir husustur. Kurucunun evladı burada, vakfiyedeki inkıraz ve intikal şartlarına *birliktelik* eklemek suretiyle devam eden bir tasarrufa *ortak* olmaya çalışmıştır. Bu da net bir şekilde vakıf şartlarına yönelik bir taarruzun olduğunu göstermektedir. Bu davada dikkat çeken ayrıntılardan biri de Haremeyn'e henüz intikal etmeyen bu vakıf davasının Haremeyn Müfettişliğince icrâ edilmesi ve mahkeme sürecine dahil olmayan Haremeyn mütevellisinin şuhûdü'l-hâlde yer alıyor olmasıdır⁷⁵⁴. Mütevellinin buna benzer davalarda kimi zaman davacı olarak ya da davacı olan mutasarrıfla birlikte hareket ettiği

⁷⁵² EHM ŞS. 1, 107b/1.

⁷⁵³ EHM ŞS. 1, 37b/2 (Evs. Ra 1023/Nisan 1614).

⁷⁵⁴ Örneğin, “Şuhûdü'l-hâl: Fahrül-akrân Hasan Bey Mütevellî-i Evkaf-ı Medîne-i Münevvere, İbrahim Bey b. Mustafa el-bevvâbü's-sultânî, Mehmed b. Ahmed, Ali b. Sinan ve gayruhüm.” EHM ŞS. 1, 37b/2 (Evs. Ra 1023/Nisan 1614).

vakidir. Ancak bu meselede davaya dahil söz konusu olmamış, davacı kendi tasarruf hakkını ihlal eden evladı şikayet ederek süreci ilerletmiştir. Mütevellî ise yalnızca mahkemeyi izlemekle yetinmiştir.

Vâkıfın, tasarruf şartlarında yer vermediği yakınlarının vakıflara yönelik taarruzlarıyla ilgili bir başka örnekte de bu kez suistimalin bizzat eşten geldiği görülmektedir. Burada da vakıf kurucusu, tasarruf edecekleri sayarken eşini zikretmemiş, bu sebeple başka birisinin tasarrufu sırasında eş tarafından vakfa taarruzda bulunulmuştur. Davanın seyri şöyle gerçekleşmiştir: İstanbul Ayasofya-i Kebir Mahallesi'nde yaşayan Emine Hatun, ölmeden evvel evinin oturma hakkını önce kendisine, sonra annesi Kamer Hatun'a ondan sonra da Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Ancak Emine Hatun öldükten sonra eşi Veli Bey eve el koymuş ve kurucunun annesinin evi tasarruf etmesine engel olmuştur. Sonrasında Kamer Hatun ile birlikte Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Mehmed, Veli Bey'den şikayetçi olmuşlardır. Veli Bey'e bu müdahalesinin sebebi sorulduğunda ise evin, eşi Emine Hatun'un mülkü olduğunu, o ölmesi sebebiyle kendisine intikal ettiğini ve '*vakfiyetten haberinin olmadığı*'nı beyan etmiştir. Mahkeme, Kamer Hatun ve Haremeyn mütevellisinden evin vakıf olduğuna dair delil talep edince mahkemeye şahitler getirilmiştir. Şahitler, Emine Hatun'un ölmeden evvel evini vakfettiğini ve evin vakıf olduğunu beyan edince Veli Bey, vakıftan el çektilmiştir⁷⁵⁵.

Bir önceki verilen örnekte Haremeyn mütevellisinin bu tür taarruzlarda kimi zaman taraf olmadığı ifade edilmişti. Bu davada ise Haremeyn mütevellisinin bizzat davacı olarak mahkemede yer aldığı görülmektedir. Bu dava sürecinin detaylarından da henüz vakfın Haremeyn cihetine geçmediği anlaşılmaktadır. Nitekim vakıf, henüz kurucunun annesinin tasarrufu altındayken bu mahkeme görülmüştür. Ancak buna rağmen, Haremeyn mütevellisi, mevcut mutasarrıf olan vâkıfın annesi ile birlikte hareket etmiş ve suistimalde bulunan kurucunun eşini şikayet etmiştir.

1.2. VASÎLERİN TAARRUZLARI

Vakıflarda yaşanan iç müdahalelerden bir kısmı da yetim mallarının muhafazası ve işletilmesi için tayin edilen vasîlerden gelmektedir. Vasîlerin vakıflara müdahalesinin en önemli sebebi reşit olmayan bir çocuğun hukukî işlemlerine nezaret için kadı

⁷⁵⁵ EHM ŞS. 6, 66/2 (Evs. M 1023/Şubat 1614).

tarafından atandığı için (vasî-yi muhtâr)⁷⁵⁶ çocuğun atalarının yapmış oldukları vakıftan haberinin olmamasıdır. Bu şekilde cereyan etmiş bir dava, İstanbul Kumkapı’da Muhsine Hatun Mahallesi’nde Fatma bt. Hacı Kasım’ın oğlu İbrahim b. Yusuf’un vasîsi Süleyman b. Ahmed ile Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey arasında cereyan etmiştir. Vasî, davaya konu olan evin vakıf olduğundan haberi olmadığı için eve el koymak istemiş, buna Haremeyn mütevellisi engel olmuştur. Vasî, Haremeyn mütevellisinden şikayetçi olunca konu mahkemeye intikal etmiştir. Mezkûr evin Ayşe Hatun’un eşi Mehmed Çelebi’nin mülkü olduğunu ve Mehmed Çelebi öldükten sonra Ayşe Hatun’a miras kaldığını ifade eden vasî, Ayşe Hatun öldükten sonra da vasîsi olduğu çocuğa mülkün intikal ettiğini söylemiştir. Haremeyn mütevellisinin evi tasarruf etmesi konusunda kendisine engel olduğunu beyan eden vasî, mütevellinin evden el çektirilmesini talep etmiştir. Buna karşılık mütevellî, evin daha önce Katnane isimli bir kadına ait olduğunu, onun da evi, vefatından sonra azatlısı Şahin Hatun’a, ondan sonra evladına ve evladın inkırazından sonra da Medine fukarasına vakfettiğini ifade etmiştir. Mütevellî Katnane Hatun’un vefatından sonra evin, sırası ile azatlısı Şahin Hatun’a, akabinde Şahin Hatun’un kızı Fatıma Hatun’a, ondan sonra da oğlu Cebeci Mehmed’e ve ondan sonra da oğulları Mahmud ile Mehmed Çelebi’ye geldiğini ifade etmiştir. Son iki kişi ile birlikte evladın tasarruf şartının nihayete erdiğini ve vakıf tasarrufunun Haremeyn mütevellisine geçtiğini söylemiştir. Kendisinin de tevliyeti sebebiyle vakfa el koyduğunu, vasînin iddiasında haksız olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine vasî, mütevelliden evin vakıf olduğunu gösterir delil talep etmiştir. Mütevellinin mahkemeye getirdiği şahitler evin vakıf olduğunu beyan edince, vasî, evdeki tasarrufundan vazgeçmiştir. Bu mahkemede de vakfiyelerde zikredilen növbet-i tasarruf sırasının vakıflar için önemi bir kez daha görülmektedir⁷⁵⁷.

Vasîler, yeri geldiğinde vakıf olduğunu bildiği halde bazı mülklere de el koyabilmişlerdir. Bu durumda ise mütevellîyle karşı karşıya kaldıklarında ya da konu mahkemeye intikal ettiğinde vakfın sıhhati konusunda itirazlarda bulunmuşlardır. Bu şekilde bir dava, İstanbul’da Hacı Hasan Mahallesi’nde Ayşe bt. Ali’nin kurmuş olduğu vakıf üzerinde cereyan etmiştir. Buna göre Ayşe bt. Ali, hastalığı sırasında evini Haremeyn’e vakfetmiş sonrasında ise vasî Hüseyin Efendi, bu eve el koymuştur. Haremeyn mütevellisi eve el koymaya gittiğinde ise Hüseyin Efendi mütevellîye mani

⁷⁵⁶ Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 43, İstanbul, 2013, s. 66; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, C. IV, ss. 182-183.

⁷⁵⁷ EHM ŞS. 6, 36/1 (Evl. M 1021/4 Mart 1612).

olmuş sonuçta ise konu mahkemeye intikal etmiştir. Burada da mütevellî, müfettişe durumu izah ettikten sonra Hüseyin Efendi'nin evden el çektilmesi talebinde bulunmuştur. Konu vasî Hüseyin Efendi'ye sorulduğunda ise Ayşe bt. Ali'nin evini vakfettiğini bildiğini ancak malının 1/3'ünün vakıf kurmaya yeter mahiyette olmaması sebebiyle vakfın geçerli olmadığını ve bu sebeple de eve el koyduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Haremeyn mütevellisi, mahkemeye şahitleri hazır ederek Ayşe bt. Ali'nin malının vakıf kurmaya yeterli olduğunu ispat etmiştir. Bunun üzerine vasî vakıftan el çektilmiştir⁷⁵⁸.

1.3. MÜTEVELLİLERİN MÜDAHALELERİ

Vakıf hukuku gereği vefat veya ferağ halinde mütevellisi bulunmayan vakıflara kadı tarafından yeni mütevellî tayin edilmesi şeklinde bir uygulama, nezaret bünyesindeki vakıflarda uygulanmamıştır⁷⁵⁹. Mütevellilerin bizzat Darüssaade Ağası'nın tanıdığı kimseler olması ve padişah beratıyla atanmış olması Haremeyn Evkaf Nezaretinde doğrudan ve bilerek bir mütevellî suistimalini neredeyse ortadan kaldırmıştır⁷⁶⁰. Ancak buna rağmen mütevellilerin zamansız müdahaleleri ve kullanıcılara engel olduğu vakalar da yok değildir. Haremeyn Mütevellileri, sorumlulukları altındaki vakıf akarlarından

⁷⁵⁸ EHM ŞS. 6, 93/2 (Evs. L 1023/Kasım 1614); EHM ŞS. 1, 86b/2; Marîz yani hastanın yapmış olduğu vakıf konusu gerek fetvâ kitaplarında gerekse fıkıh kitaplarında çokça üzerinde durulmuş bir konudur. Ayrıca *sülûs* bahsinde de yine maraz-ı mevt (ölüm hastalığında) kurulan vakfın durumu, kişinin borcunun olup olmaması ve mirasçıları da korumak ve onların sıkıntıya düşmemesi ve mirastan pay almaları için *sülûs* bahsi üzerinde çokça durulmuştur. Örneğin bu konuda Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin fetâvası'nda da *Vakfu'l-Marîz* başlığıyla ayrıca ele alınmıştır. Burada geçen ve bu konuyla ilgili bir fetva şöyledir: “Zeyd maraz-ı mevtinde mülk menziline bir cihete vakf ve teslim ile 'l-mütevellî ve tescil-i şer'i ettirdikten sonra Zeyd fevt olup sülûs müsait olsa, verese vakfı tutmamağa kâdir olurlar mı? El-cevab: olmazlar.” Bkz. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, s. 256, Madde: 1322; Bir kimsenin malının 1/3 (*sülûs*) malından fazlasını vasiyet etmesi câiz görülmemiştir. Ancak vârisler, rıza gösterirse ya da bütün malını bir hayra vasiyet ederse o vasiyet kabul görülmüştür. Bkz. *Fetavâyı Hindiyeye*, C.13, s. 172; bu konuda Hz. Peygamber'in de Sa'd b. Ebî Vakkas'a, “...Üçte bir de çok. Senin vârislerini zenginler olarak bırakman, halka ihtiyaçlarını açan fakirler olarak bırakmandan daha hayırlıdır” şeklindeki uyarısı önemli olmuştur. Bu konuda detaylı bilgi için Bkz. İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Vasiyet Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C.21, S. 3, Aralık-2017, ss. 1739-1774; Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkamül Evkâf), s. 73.

⁷⁵⁹ Ali Haydar Efendi, *Tertib*, Madde 94, ss. 73-75; Bu konuda Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesinde olmayan vakıflardaki mütevellî atamalarıyla ilgili Bkz. Elif Genca, “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXXII, S. 1, 2014, ss. 534-535; Belli zamanlarda ise muhasebeleri de kontrol edilen mütevellilerin muhasebesinde de bir tutarsızlık olduğunda gerekli soruşturmadan geçirilmişlerdir. Yine vakfa zararı tespit edilen mütevelliler gerektiği durumlarda azledilebilmişlerdir. Berkî, *Vakıflar*, ss. 224-229; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Ahkâm-ı Evkâf*, ss. 220-221; Ömer Nasuhi Bimen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, s. 87; Ali Haydar Efendi, *Tertib*, Madde 1576, s. 545.

⁷⁶⁰ EHM ŞS. 3, 22/2; BOA, TSMA.E. 0716.69 (1013/1605); BOA, TSMA.d. 3646.18, 6a (Evs. S 999/Aralık 1590); BOA, TSMA. E.35/18; BOA, Mühimme Defteri, 55, 349 (7 Za 993/31 Ekim 1585); BOA, TSMA.d. 1494.3 (1016/1607).

birine haksız bir taarruz ya da el koyma gerçekleştirdiğinde ise bizzat davalı olarak müfettişliğe çağırılabilmişlerdir⁷⁶¹.

Örneğin, Haremeyn mütevellisi haksız yere müdahalesi sebebiyle vakıf kurucusunun azatlı köleleri tarafından şikayet edilmiştir. Söz konusu müdahale davasındaki bilgilere göre, vakıf kurucusu Suade bt. Abdullah'ın azatlı köleleri Pervane ve Kamile mahkemede, Suade'nin ölmeden evvel evini önce kendisine, sonra eşine, onun vefatından sonra ise evladına, evladının münkariz olmasından sonra ise azatlı köleleri olan kendilerine, akabinde de Medine-i Münevvere fukarasına vakfettiğini söylemişlerdir. Davacılar, Haremeyn mütevellisinin de vakıf tasarrufunun henüz Medine-i Münevvere fukarasına geçmemiş olmasına rağmen eve el koyduğunu ve kendilerinin vakfı tasarruf etmelerine engel olduğunu beyan edip mütevellinin el çektilmesini talep etmişlerdir. Haremeyn mütevellisi ise bu iddia karşısında, şartnamede azatlıların yer almadığını, evladın inkırazından sonra Medine fukarasına vakfın intikalinin gerçekleştiğini ve bu sebeple de vakfı zapt ettiğini ifade etmiştir. Mütevellinin bu beyanı üzerine, davacılar iddialarını kanıtlayacak delil talep edilmiştir. Onlar da şahitleri mahkemeye getirerek kurucunun azatlılarının beyanı üzere vakfı kurduğunu söyleyince mütevellinin haksız yere vakfa taarruz ettiği ortaya çıkmış ve müteveli vakıftan el çektilmiştir⁷⁶².

Yukarıdaki davadan farklı olarak mütevellinin davayı başlatıp haksız çıktığı durumlar da dikkat çekmektedir. Özellikle zamansız el koymalar yüzünden haksız çıkan mütevellinin, vakıf şartlarını doğru bildiğini düşünerek ya da başka sebeplerden, kurucunun şartından kaynaklı mutasarrıflara dava açabildiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda ise mutasarrıfların karşısında iddiasını ikrar eden müteveli, aksi beyanda bulunan mutasarrıflardan iddialarını ispatlayacak delil talep etmiştir. Sonrasında mutasarrıflar kendi iddialarını kanıtlayacak şahitlerle haklılıklarını ispat ettiklerinde, müteveli mahkemeden el çektilmiştir.

Bir vakıf davası da bu konuya örnek teşkil etmektedir. Buna göre, İstanbul'da Mesihpaşa Mahallesi'nde oturan Zahide Hatun, ölmeden evvel evini evladına vakfetmiştir. Haremeyn mütevellisi bu evi tasarruf etmek istediğinde, evin Nesli Hatun isimli kadın tarafından kullanıldığını görünce konuyu mahkemeye taşımıştır. Müteveli

⁷⁶¹ Örneğin, Kiları Mehmed Ağa Evkafının mütevellisi olan Mehmed'in 1073 Zilkadesi/ Haziran Temmuz 1663 ile 1074 Zilkadesi arasındaki bir yıllık muhasebe kaydı için Bkz. BOA, TSMA.E. 86-34.

⁷⁶² EHM ŞS. 6, 92/3; 93 (Evh. L 1023/ Kasım 1614).

mahkemede vakıf kurucusu Zahide Hanım'ın evladının son bulunduğunu ve vakfın Medine-i Münevvere fukarasına (Haremeyn) intikal ettiğini söylemiştir. Müteveli iddiasının devamında vakfı halen tasarruf eden Nesli'nin kurucunun evladından olmadığını da iddia etmiştir. Nesli Hatun ise cevaben kendisinin Zâhide'nin daha önce vefat eden kızı Aynî'nin kızı, yine kendisinin de yine Ayşe isminde bir kızı ve Mehmed isminde bir torununun bulunduğunu ve bunların da şarta dahil olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Haremeyn mütevellisi, Nesli'nin evlattan olmadığını söylemiş ve bu ifadelerin doğruluğunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine mahkeme, Nesli'den kurucunun evladından olduğuna dair delil talep etmiştir. Nesli de mahallesinden bulduğu şahitler ise onun ifadelerini doğrulamışlardır. Şahitlerin bu beyanından sonra müteveli, kendi açtığı davada haksız çıkmış ve vakfı mutasarrıflara bırakmak zorunda kalmıştır⁷⁶³.

Bu dava, kendi içinde bazı soru işaretlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki kurucunun evladı uzun yıllar vakfı tasarruf etmesine rağmen, Haremeyn mütevellisi niçin eve el koymak istediğidir. Bir diğer soru ise mutasarrıfın *evlad-ı vâkıftan* olduğu iddiasını kanıtlamak için vakfiye şartlarının yazılı olduğu deftere ya da belgeye bakmak yerine neden şahitler bulmak zorunda kalındığıdır. Birinci soruyla ilgili, bu vakıfta uzunca bir süredir, herhangi bir teftişin yapılmamış olduğu ve bu sebeple de tasarrufların kontrol edilmediği akla gelmektedir⁷⁶⁴. Nitekim uzun zamandır evladın tasarrufunda olan bir vakfa Haremeyn mütevellisinin ani müdahalesi, vakfın daha önceki tasarruflarından nezaretin, dolayısıyla da mütevellinin haberinin olmadığını akla getirmektedir. Mahkemede, kurucunun evladı olan kişinin 50 yıldır vakfı tasarruf ettiğini ifade etmesi de bu şekildeki bir çıkarımı desteklemektedir. İkinci sorunun cevabı ise daha önce de temas edildiği üzere İslam muhakeme sistematğinde saklıdır. Dolayısıyla aslî delil olarak şahitliğin kabul edilmesi sebebiyle birçok örnekte de görüleceği üzere davaların çözümü çoğunlukla şahitlerin beyanına dayalı olarak gerçekleşmiştir⁷⁶⁵.

Başka bir dava örneğinde de yine zamansız müdahalede bulunan müteveli, davacı olduğu mahkemede haksız çıkmış ve vakıftan el çektirilmiştir. Dava bilgilerine göre, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, İstanbul Fatih'te, Attar Halil Mahallesi'nde Hüma Hatun'un vakıf evini kullanan Saliha bt. Mustafa isimli kadını şikayet etmek üzere

⁷⁶³ EHM ŞS. 1, 49b/1 (Evl. Ş 1023/Eylül 1614).

⁷⁶⁴ Biz, bu tarihe yakın kayıtları ihtiva etmesi sebebiyle, 1009/1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir defterinde bu vakfın olup olmadığına baktık. Ancak, Zahide bt. Abdullah'ın kurmuş olduğu bu vakfa ait herhangi bir kayıt mezkûr defterde bulamadık. Bkz. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, Haz: Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2004.

⁷⁶⁵ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, s. 9.

mahkemeye gelmiştir. Müteveli, Saliha Hanım'ın da bulunduğu mahkemede, Hüma Hatun'un vefat etmeden önce evini evvela kendisine, daha sonra Muhsine isimli kadın ile eşine, onların vefatlarından sonra evlatlarına, akabinde Hüma Hatun'un azatlı kölelerine ve onların evladına, hepsinin inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına şart ettiğini söylemiştir. Şikayetin devamında kurucunun şartlarına göre gerekli inkırazların vuku bulduğunu ve evin Haremeyn cihetine geçtiğini ancak Saliha Hatun'un eve el koyup kendisinin tasarrufuna engel olduğunu beyan etmiş ve mahkemeden vakıf gelirinin Medine fukarasına intikalini talep etmiştir. Mütevellinin iddiaları Saliha Hatun'a sorulunca, o da kendisinin vakıf kurucusunun azatlı kölesinin oğlu Mustafa'nın kızı olduğunu, kendisinden başka evlad-ı uteka kalmadığını söylemiştir. Haremeyn mütevellisine bu durum sorulduğunda, Saliha Hanım'ın *evlad-ı utekâdan* olduğunu açıklayacak delil istemiştir. Bunun üzerine, Saliha Hanım'ın mahkemede hazır ettiği şahitlerin lehinde verdiği ifade sonrasında evi tasarrufa devam etmiş müteveli de davadan el çektirilmiştir⁷⁶⁶.

Yukarıdaki dava örneğinde Haremeyn mütevellisinin kendi açtığı davada iddiasını ispatlayamadığı görülmektedir. Henüz növbet-i tasarruf denilen tasarruf sırası sonlanmadan ve intikal gerçekleşmeden vuku bulan bu tür müteveli müdahaleleri sonrasında açılan davalarda, bizzat Haremeyn mütevellilerinin de haksız çıkabildiği net bir şekilde görülmektedir. Taarruz ya da kullanıma engel teşkil edecek müdahaleler bizzat Haremeyn mütevellisinden de gelse, davacı olup olmadığına bakılmaksızın tasarruflar tadil edilmiştir. Bu detaylar, Haremeyn Evkaf Müfettişliğinin baktığı davaların hukukî açıdan herhangi bir şüpheye mahal bırakmadığını ve hukukun olarak işlediğini göstermesi açısından da önemli bilgiler sunmaktadır.

Haremeyn Mütevellileri, ellerinde bulunan vakfiye şartları veya Hazîne-i Âmire'de saklı tutulan vakfiye suretlerinin özetleriyle vakıfları takip ederek müdahalede bulunduğuna daha önce temas edilmişti⁷⁶⁷. Ancak Haremeyn mütevellisinin uhdesinde çok sayıda vakfın bulunması, bu vakıfların yönetimi ve takibini zorlaştırmıştır. Bu sebeple zamansız ya da yanlış müdahaleler gerçekleşmiş olmalıdır. Buna ilaveten, davalardan ve davaya konu olan hususlardan, tüm vakıfların vakfiyelerine ulaşamadığı ya da ibraz edilemediği sonucu da çıkmaktadır. Bundan da mütevellilerin vakfiyelere ya

⁷⁶⁶ Bu durum mahkeme kayıtlarında, “*ba'det-ta'dil-i ş-şer'iyye şehâdetleri makbul olmağın mücebiyle hükm ve müteveli-i mersûm hâlâ da'vâyı mezbureden men' olunub...*” ifadesiyle kaydedilmiştir. EHM ŞS. 6, 81-1 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614).

⁷⁶⁷ EHM ŞS. 8, 46.

da vakfiyelerdeki şartlara da tam vâkıf olamadıkları ya da bizzat vakfiyelere ulaşamadığı da anlaşılmaktadır. Farklı sicillerde bulunan vakfiyelerin sonraki dönemlerde Müfettişlik eliyle toplanması da bu sorunu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Mütevellilerin açtığı davaların işleyişi ve Müfettişliğin çalışma usulü hakkında önemli ip uçları veren başka bir mahkeme kaydına bakıldığında ise vakfiyelere ya da şartlara ulaşamadığı durumlarda nâibler eliyle tahkikatların yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde *mahallinde soruşturma* yöntemine, vakıf davalarında sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Söz konusu davanın konusu ve çözümü şöyle gerçekleşmiştir: Haremeyn Mütevellisi Hüseyin Bey b. Memi, İstanbul Koca Mustafa Paşa'da Arabacı Bayezid Mahallesi'nde bulunan bir evin vakıf olduğunu ancak vâkıfın yeğenlerinin⁷⁶⁸ eve haksız yere el koyup tasarruf ettiklerini söyleyerek mahkemeye başvurmuştur. Müteveli mezkûr evin Emine bt. Pîr İlyas isimli kadın tarafından ölmeden evvel Haremeyn fukarasına vakfedildiğini, ancak Emine Hanım'ın vakfı tescilini yaptırmadan ve vakfı mütevelliyeye teslim edemedi vefat ettiğini söylemiştir. Sonrasında ise vâkıfın yeğenleri olan Ayşe ve Melike Hatun isimli kardeşlerin vakfı ele geçirdiklerini ekleyerek vakfın Haremeyn'e intikalinin sağlanması talebinde bulunmuştur⁷⁶⁹. Bunun üzerine davalılara konu sorulduğunda, evin kendilerine miras olarak intikal ettiğini ve vakıf olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Bu ifadeler sonrasında Haremeyn Müfettişliğinde görevli olan nâiblerden Abdurrahman Efendi'nin başında olduğu mahkeme heyeti⁷⁷⁰, söz konusu eve giderek mahalle halkına evin vakıf olup olmadığını sormuştur⁷⁷¹. Bu ameliyeden davaya bir süre ara verilerek gerekli tahkikatın gerçekleştirildiği sonucu çıkmaktadır. Aynı zamanda mütevelliyeye de evin vakıf olduğunu ispat edecek şahit ya da başka bir delil bulması için bir süre verilmiştir. Sonrasında ise mahkeme heyeti tekrar eve giderek davayı bizzat evin içerisinde görmüş, bu celsede de mütevelliyeye evin vakıf olduğunu kanıtlayacak herhangi bir delil bulup bulamadığı sorulmuştur. Müteveli evin vakıf olduğunu gösterir bir delil-şahit bulamadığını söyleyince, evin vakıf olmadığına kanaat getirilmiştir. Dava sonucunda Haremeyn

⁷⁶⁸ Kayıtta, "li-ebin karındaşlarının kızları" ifadesi geçmektedir. Bu da bu kişilerin vâkıfın kız ya da erkek kardeşlerinin çocukları (yeğenleri) olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷⁶⁹ Vakfiyenin sicile kaydedilmeden ve mütevelliyeye de teslim etmemesi. Vakfiyenin kadı tarafından sicile işletilmemesi (tescil edilmemesi) ve mütevelliyeye teslim edilmemesi konusu vakıf meselelerinde tartışılmış bir konu olmakla birlikte genel görüş tescil-i vakıf yapıldıktan sonra bu vakfı lâzım olur ki artık bundan geri dönülemez. Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye*, C. IV, s. 329; Berkî, *Vakıflar*, ss. 76-77; Ayrıca mütevelliyeye teslim edilmeyen bir vakfın durumu ile ilgili Bkz. Ömer Hilmi Efendi, *İthâfu'l-Ahlâf*, ss. 85-86; Berkî, "İslamda Vakıf", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 4, Ankara, 1957, s. 23.

⁷⁷⁰ Nâib.

⁷⁷¹ Burada vakıf tescil edilmediği için elde vakfiye de bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Mütevellisi Hüseyin Bey, haksız bulunmuş ve evin mülk olarak davalılar tarafından kullanılmasına karar verilmiştir⁷⁷².

Ayrıntısı zikredilen mahkeme, vakıf gayrimenkulleriyle ilgili meselelerin nasıl çözüldüğü hakkında detaylar sunmaktadır. Nitekim bu tür davaların belli bir süreç aldığı ve gerekli görülen durumlarda nâiblerin ilgili mahalle gönderilerek tahkikatlar yaptığını anlaşılmaktadır. Ancak asıl dikkat çeken ayrıntı ise Haremeyn mütevellisinin kadı tarafından tescili yapılmayan ve dolayısıyla müteveliye teslim edilmeyen bir vakıf işlemiyle ilgili bilgiye nereden ve nasıl ulaştığı hususudur. Bu konuda, mütevellinin ‘*duyum*’ üzerine böyle bir mahkeme sürecini başlatmış olması ihtimali ağır basmaktadır. Böylece müteveli, evin vakıf olduğu ortaya çıkarsa eve el koyacak eğer vakıf değilse de evden el çekecektir. Bu tür davalarda ne mütevellilere ne de haksız çıkan bir tarafa herhangi bir yaptırımın uygulanmamıştır. Kendilerine sadece müdahale teşebbüsünde bulundukları vakıftan el çekmeleri yönünde *tembih* edilmiştir⁷⁷³.

Başka bir davada da mütevellilerin, *növbet-i tasarruf* sırasını bilmemesi ya da yanlış bilmesi sebebiyle zamansız müdahale teşebbüsünün örneği mevcuttur. Burada da müteveli, vakıf tasarrufunun Haremeyn’e geçtiğini zannederek mevcut mutasarrıfa engel olmak istemiştir. Haksız çıkınca da yalnızca kendisine tembihte bulunulmuştur. Davaya göre, İstanbul Fatih Çadırcı Mahallesi’nde Bali Bey b. Abdullah isimli kişinin vakıf evini tasarruf eden Emine bt. Sinan isimli kadın, mahkemeye gelerek Haremeyn mütevellisini şikayet etmiştir. Şikayetçi, vâkıfın dava konusu olan evini ölmeden evvel kendisine, sonra evladına, akabinde bir kısmını eşi Ferahşad ile evladına, ardından da kölelerine ve onların evladına şart ettiğini söylemiştir. Onların inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına tasarruf şartı koydurduğunu bildiren davacı Emine, kendisinin de kurucunun azatlı kölesi Pervane’nin kızı olduğunu, şarta göre vakıf evi tasarruf ettiğini ancak mütevellinin kendisine engel olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine, Haremeyn Mütevellisi Hamza Bey b. Abdullah’a müdahalesinin sebebi sorulduğunda, davacı Emine’nin, Pervane’nin kızı olmadığı halde vakfı tasarrufuna engel olduğunu söylemiştir. Sonrasında Emine’den kendisinin *evlad-ı uteka* olduğunu delillendirmesi istenmiş,

⁷⁷² EHM ŞS. 1, 101a/1.

⁷⁷³ Örneğin, kurucunun koyduğu vakıf şartına uygun olmayan bir şekilde növbet-i tasarrufa müdahale eden ve tasarruf azatlılardayken vakfa el koyan mütevellinin haksız olduğu öğrenilince mahkeme tarafından el çekirilmiştir. Buradaki kayıta, mütevellinin tembih edildiği şöyle kaydedilmiştir; “*müteveli-i mezbur kasr-ı yed ile tenbih olunub...*” EHM ŞS. 6, 92/3 (Ev. L 1023/Kasım 1614); Ayrıca Bkz. müteveli, evlat ve evlad-ı uteka şartına göre evi tasarruf eden Saliha bt. Mustafa’nın vakfı haksız yere tasarruf ettiği iddiasıyla mahkemeye vermiştir. Ancak, dava sonunda mütevellinin haksız olduğu öğrenilmiş, Saliha’nın evlad-ı evlad-ı utekâdan olduğu ortaya çıkmıştır. Böylece mütevellinin açtığı dava düşmüş ve mahkemeden el çektiler vakfa müdahale etmemesi yönünde tembihte bulunulmuştur. EHM ŞS. 6, 81/1 (Evs. Ca 1023/Haziran 1614).

Emine’de şahitleri mahkemeye hazır etmiştir. Şahitler de onun *evlâd-ı utekâdan* olduğunu beyan edince mütevellinin haksız olduğu öğrenilmiştir⁷⁷⁴.

Vakıflarda vuku bulan iç müdahalelerle ilgili Haremeyn vakıflarının, gerek evlatların ya da sâir akrabaların tasarrufu sırasında gerek intikaller sırasında suistimallere uğradıklarını söylemek mümkündür. Nezaretin çatısı altında çalışan Haremeyn ve diğer vakıf mütevellileri, vakıf şartlarına göre Haremeyn cihetine geçen vakıfları zapt ederek şarta göre ya kiralamışlar ya da farklı şekillerde gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. Kimi zaman da vakıfların şartın dışında olan kişiler tarafından kullanıldığını görmüşler ve buna da müdahale ederek dava sürecini başlatmışlardır. Evlat ve diğer akrabalardan kaynaklanan taarruzların kolay fark edilmediği, ancak vakıf mülklerinde gerçekleşen hukuk dışı muamelelerin teftiş, tahrir gibi işlemlerden sonra açığa çıktığı görülmektedir. Vakıflara yönelik taarruzları gerçekleştiren kişilerin elinde delil olmadığı hallerde vakfı inkâr yoluna gittikleri gözlemlenmektedir. Haremeyn mütevellisi tarafından gerçekleşen zamansız teşebbüsler ise genellikle ya vakfın hayır cihetine geçtiği düşünülerek evlat ya da mutasarrıflara mâni olmak suretiyle veyahut vâkıfın ölmesinin hemen akabinde zapt etme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu müdahaleleri sonrasında ise mütevellilere herhangi bir yaptırım uygulanmamış yalnızca tembih edilmekle yetinilmiştir. Haremeyn Evkaf Nezareti bünyesindeki vakıflarla ilgili yanlış bir işlem gerçekleştiğinde, Müfettişler, Haremeyn mütevellilerini bilgilendirmiş, sonrasında şer’i işlemler başlatılarak vakıflar korunmaya alınmıştır. Ayrıca bu tür suistimallerin açığa çıkmasından sonra herhangi bir yaptırımın uygulanmamasının ve yalnızca fâillerin yalnızca *tembihle* yetinilmesinin de suistimallerin önünü açtığı düşünülmektedir.

2.DIŞ MÜDAHALELER

Vakıflara yönelik hükmî yönden herhangi bir bağı olmayan kişilerin de suistimalleri olmuştur. Özellikle kiracıların, kiralarnı ödememesi gibi bir suistimal durumu kiralık akarlarda sıklıkla yaşanabilmekteydi. Özellikle icâre-i vâhideli kiralamalarda bu tür suistimler daha fazla olmaktadır. Zira, ödemeler belli dönemlerde gerçekleştiği için kiracı yeri geldiğinde ödeme yapmamakta veya mütevellie bilgi vermeden akarı boşaltıp gidebilmekteydi. Bu tür olayların önüne geçmek için de yukarıda ele alındığı gibi icâreteyn, ukud-ı müteaddide gibi uygulamalara başvurulduğu

⁷⁷⁴ EHM ŞS. 6, 58/2 (Evl. M 1017/Nisan 1608); Biraz daha geç dönemlere yönelik ve şikayet defterlerine göre yapılan vakıf suistimalleri de bazı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalarda da görüleceği üzere vakıflara yönelik şikayetlerin çoğunu suistimler oluşturmaktadır. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikayet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikayetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 61, S. 1 2012, s. 197.

anlaşılmaktadır. Zira bu kiralamalarda kiracıdan önceden alınan muaccele bedeli kiracıyı vakfa ve akara bir anlamda bağlamıştır. Vakfın mürtezikasından ya da yönetiminden olmayan kiracılar gibi dışarıdan kişilerin taarruzlarına ise *dış müdahaleler* başlığı altında temas edilecektir. Bu konuda ele alınan ilk suistimal konusu ise kiracılarla ilgili meselelerdir.

2.1.KİRACILARIN SUİSTİMALLERİ

Kiracılar, vakıf akarlarını belli bir bedel karşılığında ve belli süre ile kullanma hakkını elinde bulunduran kişilerdi. Kiralama yoluyla akarlardan elde edilen gelirler vakıfların hayır cihetlerine veya mürtezikalarına gönderilmekteydi. Bu kiralamalar, genellikle vakıf mütevellileri ile kiracılar arasında yapılan ve sicile işlenen sözleşme ile kayıt altına alınır, sözleşmede belirtilen ücretleri kiracılar ödeyerek akarları kullanırlardı. Genelde icâre-i muacceleli ve müecceleli kiralamalarda⁷⁷⁵, kiralama sırasında muaccele denilen bedel, vakıf akarı koruma maksadıyla alınan kira bedeliydi. Bunun yanında müeccele namıyla, muayyen zamanlar dahilinde alınan bir bedel daha bulunmaktaydı ki bu, kiracının kullanıma bağlı olarak daimi olarak ödediği bir ücreti ifade etmekteydi. Bu tür kiralamalarda, kiracının akara yönelik zararları gerekli durumlarda muaccele bedelden karşılanmaktaydı. Asıl problemler ise icâre-i vahideli kiralamalarda ve genellikle de *müeccele* olarak zikredilen ve kiralama öncesinde de muaccele bedel alınmayan icâre-i vahideli kiralamalarda çıktığı görülmektedir. Böyle vakıflarda kiracıların kira bedellerini ödemekte problem yaşayabildikleri ve bu sebeple de müteveli ile karşı karşıya geldikleri anlaşılmaktadır⁷⁷⁶. Bu şekilde kiralamalarda kimi kiracılar, yapılan sözleşmeye sadık kalmamakta ve belirlenen ücretleri de ödemeyip gereken tamirleri de yapmamaktaydılar. Böyle bir durumda ise vakıflar büyük zarara uğramakta ve bakımsız kalan binaların yeniden tamiri mümkün olmaması sebebiyle yıkılarak mukataaya çevrilmekteydi. Bu da vakfın bu aşamadan sonra gelirlerinin büyük oranda düşmesi anlamına gelmekteydi.

Bu tür olası problemlere rağmen yukarıda da ifade edildiği gibi hem vakıfların menfaat yönüne faydasının sağlanması hem de tamirlerinin gerekliliği düşünüldüğünde kiralamaların sorunsuz bir şekilde gerçekleşerek gerekli tahsilatın ve tamirlerin muntazaman yapılması vakıflar için büyük önemi haizdir. Bu sebepten mütevellilere

⁷⁷⁵ Her icâre-i muacceleli ve müecceleli kiralama, icâreteyn olarak değerlendirilmemelidir. İcareteynli kiralamaların kendine has kiracısına bazı haklar verildiği görülmektedir. Nitekim belli süreli olup icâre-i muaccele ve müeccele adı altında kira bedeli zikredilerek yapılan kiralamalar da bulunmaktadır.

⁷⁷⁶ EHM ŞS. 6, 17/2; EHM ŞS. 8, 29/1; Derya Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607)*, s. 388.

kiraların takip edilerek günü gününe kira bedellerinin toplanması ve akarların tamirlerinin takip edilmesi noktasında büyük iş düştüğü görülmektedir. Bu şekilde takibi gerçekleşmeyen vakıflar ise büyük zararlara uğradığı da bir gerçektir.

Örneğin mütevellisi tarafından kiracıları ve kiracılarının tasarrufu altındayken takip edilmeyen bir vakfın yaşadığı zararlar hakkında Cafer Ağa vakfıyla ilgili mahkeme kaydı önemli bilgiler sunmaktadır. Zira burada mütevellinin bir vakıf akarı zamanında takip etmemesi sebebiyle uzun yıllar vakıf, kira gelirinden mahrum kalmıştır. Söz konusu dava, Cafer Ağa Vakfı'nı ait bir mahzenin kiracılarının yapmış olduğu suistimale aittir. Buna göre Cafer Ağa Vakfı'na ait Unkapanı'nda olan bir mahzenin kiracısı olan Köse Todorı v. Nikola öldükten sonra çocukları, babalarının öldüğünü vakfa bildirmemiş müteveli de kiracıları kontrol etmemiştir. Ölen kiracının çocukları, icâre-i muaccele ve müeccele ile kiralanan mahzeni de üzerlerine almamışlardır. Üç yıl boyunca vakıf mahzeni hukuksuz olarak kullanan⁷⁷⁷ Todorı'nın çocuklarının üzerinde toplam 5 bin akçe kira bedeli birikmiş ancak bu parayı da ödememişlerdir. Bunun üzerine vakıf mütevellisi akarı başkasına kiralamaya izin veren bir fetvâ almış ve ölen kiracının çocuklarını akardan uzaklaştırmıştır⁷⁷⁸. Sonrasında mahzenin kiralınması için müzayedeye çıkılmış ve mahzen 7 bin akçe icâre-i muaccele ve günlük (müeccele) 5 akçe ile Hacı Ahmed'e kiralanmıştır⁷⁷⁹.

Bu kayda göre, Cafer Ağa Vakfı, 3 yıl boyunca kira bedelinden mahrum kalmıştır. Bu noktada kiracıların, özellikle de icâreteyn usulüyle gerçekleşen kiralamalarda kiracısı ölüp evlada intikal eden vakıf akarların intikallerinin kayda geçmesi ve mütevellilerin bu gibi işlemleri takip etmesinin önemi açığa çıkmaktadır. Zira süreçlerin doğru takibi, hem akarların daha güncel kira bedelleriyle başka kiracılara kiralanmasını hem de akarların doğru işletilmesini sağlamıştır. Bu sebeple kiracılardan kaynaklı suistimallerin arka planında, mütevellilerin vakıfları yeterince takip etmemesinin yattığı söylenebilir. Yukarıda örneği verilen suistimal kaydındaki detaylarda da icâreteyn ile yapılan kiralamalarda bazı sebepler oluştuğunda kira akdinin sona erdirilmesi noktasında müteveliye bazı salahiyetler verilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Normalde icâreteyn usulüyle bir akarı kiralayan kişi, kayd-ı hayat, evlada intikal, ferağ gibi haklara sahip

⁷⁷⁷ Bu kiralamanın icâreteyn usulüyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle icâre-i muaccele ve müeccele bedelinden kayıta bahsedilmesi ve mahzenin müstecirin vefatından çocuklarına intikal etmesi gibi ayrıntıların icâreteyn uygulamasını akla getirmektedir. Biriken bedelin de müeccele bedeli olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁷⁸ Burada fetvanın tam metni bulunmamakta yalnızca mütevellinin, böyle bir kiralama durumunda, kiracının evlatlarının akarı üzerlerine almayıp icâre-i müeccelesini de vermedikleri zaman akarı başkasına kiralayabilmesine izin veren fetvaya göre mahzenin başkasına kiralandığından bahsedilmektedir.

⁷⁷⁹ EHM ŞS. 8, 13/2 (Evl. Z 1023/Ocak 1615).

olduğundan mütevellinin normal şartlarda kiracının evlatlarının tasarrufuna engel olması hukuken mümkün görünmemektedir. Ancak kiracıların vakıflara yönelik bu tür suistimalleri sonrasında da icâreteynli bir işlem de olsa mütevellilere sözleşmeyi fesih hakkı verildiği görülmektedir.

Kiracılardan kaynaklı olan, sözleşmeye uymama, gerekli tamirleri yapmama ve kira bedelleri vermeme gibi durumlarda icâreteynli sözleşmeler de iptal edilebilmiştir. Nitekim yukarıdaki örnekte de mütevellinin bu hususla ilgili fetva aldığı ifade edilmektedir.

Bir başka örnekte de İstanbul'da Yakup Ağa Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Evkafından olan evin kiracısı olan Haraczade ismiyle bilinen Mustafa Çelebi'nin günlük 3 akçe icâre-i müeccele ile mutasarrıf olduğu evin kirasını tam 20 seneden beri vermediği ifade edilmektedir. Aynı kiracının vakıf evi tamir etmediği de anlaşılmıştır⁷⁸⁰. Bu sebepten ev, başka bir kiracıya, yine günlük üç akçe ve 50 bin akçe icâre-i muaccele ile kiralanmıştır⁷⁸¹.

Bu örneğin tarihi, her ne kadar vakıfların belli bir düzene ve kontrolüne dair kurumsal yeniliklerin yapıldığı bir döneme ait olsa da özellikle Haremeyn vakıfları'na tam manasıyla ulaşamadığını ve uzun yıllardan beri süre gelen suistimallerin önüne geçilemediğini göstermektedir. Haremeyn Müfettişliğinin kurulması ve sonrasındaki dönemler ele alındığında kiracının Haremeyn'e ait bir evi 20 yıl kadar uzun bir süre suistimal etmesi ve mütevellilerin de bunca zamandır buna engel olamaması oldukça dikkat çekmektedir. Zira 20 yıl boyunca bir akarın kiracısı tarafından kirasının ödenmemesi gibi bir durum doğrudan vakıf idaresinin ilgisizliğiyle açıklanabilecek bir detaydır.

2.1.1. Kiracıların ve Mürtezikaların Akarlara İlaveleri

Kiralama, vakıf akarların ve vakfın devamı açısından oldukça önemli ve menfaat sağlanması için gerekli bir işlemdir. Nitekim bazı vakıf kurucuları, vakfın kiraya verilerek tamirinin yapılması şartını özellikle koymuşlardır⁷⁸². Kira sözleşmelerinde ise yine aynı şekilde tamirlerin ne şekilde ve kim tarafından yapılacağına dair detaylar da

⁷⁸⁰ Kayıтта bu ifade “*kâbil-i süknâ olmamağın*” denilerek vurgulanmıştır.

⁷⁸¹ EHM ŞS. 6, 17/2 (B 1020/Eylül 1611).

⁷⁸² Örneğin, Gülnaz Hatun'un vakfiyesinde bu konuyla ilgili şu hususlara yer verilmiştir; “...*Medine-i Münevvere fukarasının mesalihine harç- u sarf ola ve hîn-i ihtiyacda tamir ve meremmetini sakin olan kimesneler ile kudretleri olmaduğı takdirce hasbi mütevellî olanlar hakimü'l-vakt marifeti ile âhara îcar eyleyüp kifayet mikdarı icâre hasıl oldukda tamir ve meremmet eyleyeler...*” *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, ss. 52-53.

vurgulanmıştır⁷⁸³. Genellikle de akarların tamiri ve bakımının bizzat kiracısı tarafından yapılacağı ifade edilmiştir⁷⁸⁴. Böylelikle hem mütevellî akarın tamirini yapmak gibi önemli bir işlemi kiracıya yüklemiş hem de vakıf ilave bir yükten kurtulmuştur.

Buna mukabil kiralamaların da kendi için de bazı riskler taşıdığı vakidir. Zira yukarıda da bazı örnekleri verildiği üzere vakıf binalar, kiracılarının ilgilenmemesi sebebiyle harap duruma gelebilmekteydi. Yine kiracıların yapmış olduğu tamirlerde binaya fazladan eklemeler yapabildikleri, bu sebeple de mütevellî ile de karşı karşıya gelebildikleri vakiydi. Bu noktada, daha önce ele alınan *son keşif* konusunun önemi ortaya çıkmaktaydı. Tamiratlar sonrasında yapılan son keşiflerle, kiracıların yapmış olduğu bu tür ilavelerin binaya zararı tespit edildiğinde, genellikle bu tür ilaveler yıktırılmıştır⁷⁸⁵. Yine kiracıların veya sâir mutasarrıfların yapmış olduğu eklemelerin başka binalara zararı ortaya çıktığında, bunların da yıkımına karar verilmiştir⁷⁸⁶.

Binada, kiracıların kullanımları esnasında, herhangi bir müdahale olmadan, eskimeden kaynaklı bozulmalarda ise kiracının herhangi bir kusurunun olup olmadığına bakılmış; gerektiğinde konuyla ilgili hususî tahkikatlar yapılmıştır. Yapılan incelemelerde kiracının kusuru olup olmadığı kayıt altına alınarak gerektiğinde vakıf parasıyla tamiratlar sağlanmıştır⁷⁸⁷.

Kiracıların binalara yönelik yaptığı ilavelerin binayı yangına açık hale getirip getirmediğine de bakılmıştır. Hatta bu hususa dair Divân-ı Hümâyûn'dan hususî emirler de çıkmıştır. Örneğin, mimarbaşına yazılan emirde, Ali Paşa'nın İstanbul'da olan vakıf mülklerinin önüne kiracılar tarafından tahta örtüler yaptırıldığı ve bunların da olası yangınlarda vakfi tehlikeye atabileceği vurgulanarak bu örtülerin bir an evvel kaldırılması emredilmiştir⁷⁸⁸. Yangınlar, vakıf binaları büyük bir yıkıma uğrattığı için, kiracıların bazı vakıf akarların içerisinde ateş yakmamalarına dair hatt-ı hümâyûnlar da çıkartılmıştır⁷⁸⁹.

⁷⁸³ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, ss. 118-338; EHM ŞS. 3, 51/2 (Evh. Za 995/Ekim 1587).

⁷⁸⁴ Kira sözleşmelerinde icâre-i muaccele bedeli alınarak tamirinin önceden yapılması sağlanıyor ya da kiracı tamirini yaptığından harcanan bedel önceden alınan muaccele bedeline mahsup ediliyordu.

⁷⁸⁵ EHM ŞS. 3, 51/1; 58/1.

⁷⁸⁶ EHM ŞS. 8, 1/2.

⁷⁸⁷ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, ss. 286-287.

⁷⁸⁸ Bkz. "Mi'mâr-başına hüküm ki: Mukaddemâ vezîr-i âzam iken vefât iden merhûm Ali Paşa'nın evkaflı mütevellisi tarafından Dergâh-ı mu'allâma arz-ı hâl sunulup merhum müşârun-ileyhin İstanbul'da olan evkafından hân-ı cedîd içinde müste'cirler sonradan odalar önlerinde tahta-puşlar ve binâlar ihdâs itmekle sâbıkân vâkı' olan ihrâkda ol-tahta-puşlar ağaç ve tahtadan olmağla hân-ı mezbûrın kârgîr binâsına küllî zararı olup ile'l-ân termîmi itmâm olunmamışken hâlâ girü ihdâs olunup el-iyâzü billâhi teâlâ ihrâk vâkı olursa girü küllî zarara sebep olur deyü bildirmeğin buyurdum ki: Vardukda göresin ol tahta-puşlar ve binâlar hâdis ise ref'idüp men' itdüresin." Şahin, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1002-1003) (vr. 231-473) *İnceleme-Metin*, s. 225, nr. 564. (9 L 1002/28 Haziran 1594)

⁷⁸⁹ Örneğin Galata'da İbrahim Paşa Vakfı'nın akarı olan dükkânlarda ateş yakıldığı öğrenildiği, bu sebeple vakıf dükkânların tehlikeye atıldığı vurgulanarak esnafın vakıf dükkânlarında ateş yakmaktan men edilmesi hakkında Galata Kadısı'na yazılan hatt-ı hümâyûn için Bkz. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, s. 309.

Bu sebeple kiracıların yapmış oldukları tamirler ve ilavelerin yangına sebebiyet verip vermeyeceğine de bakılmıştır.

Kiracıların yapmış oldukları binaya faydası olacak ve değerini arttıracak ilaveler ise sorun teşkil etmemiştir⁷⁹⁰. Buna mukabil binanın yapısına zarar veren ya da vereceği düşünülen eklemeler, müteveli ile kiracıyı karşı karşıya getirmeye yeter sebep olmuştur. Örneğin, İstanbul'da Haydar Paşa Vakfı'nın mütevellisi Davut Halife, 995/1587 senesinde vakfın akarı olan evin kiracısı olan Nikola v. Hristo'yu evin yol tarafına duvar kaldırıp buraya basamak koydurmak istediğini ve bunun da vakfa zarar vereceğini ifade ederek söz konusu şahsı mahkemeye vermiştir. Müteveli, kiracının yaptığı bu eklemenin yerinde görülerek kaldırılmasını talep ettikten sonra mahkeme tarafından keşif heyeti oluşturulmuş ve eve gönderilmiştir. Sonrasında eve ilave edilen duvar ve merdivenlerin binaya zararının olmayacağı görülmüştür⁷⁹¹.

Bu tür ilavelerin akıbeti de yine keşiflerle belirlenmiştir. Nitekim keşif heyeti, sonradan yapılan bu ilavelerin akara zararının olmayacağını anladıktan sonra yıkıma gerek görmemiştir. Aynı şekilde vakfın yapısına ya da yanında bulunan binalara zarar verecek ilaveler de yıktırılmıştır. Bu şekilde bir yıkım kararı, Pazar-ı Cedid Mahallesi'nde bulunan bir mescidde yapılan eklemelerin, Haremeyn Evkafına ait bir eve zararı olduğu gerekçesiyle alınmıştır. Haremeyn mütevellisinin vakfı korumak adına mahkemeye başvurması sonrasında gerçekleşen keşifte mescide yapılan pencere ve diğer eklemelerin, evin içine baktığı ve bunun da evin mahremiyetine (vakfa) zararı olduğu görülünce bu eklemelerin yıkılmasına karar verilmiştir⁷⁹².

Mütevellinin izni olmadan mürtezikalar tarafından vakıf akara fazladan bina yapması halinde de gerekli durumlarda bu binalar yıktırılmıştır. Bu ilavelerin, yine keşifle durumuna bakılmış aynı şekilde vakfa ya da binaya zararı olacağı görülmesi halinde yıkım kararı çıkartılmıştır. Örneğin, Sultan Selim Evkafının mütevellisinin, Gül Camii imamının ölmeden camiye bitişik odalar yaptırdığını söylemesi üzerine Gül Camii'nde keşif yapılmış ve sonrasında da camiye yakışsız olan bu odaların yıkımına karar verilmiştir⁷⁹³.

Vakfı şarta göre tasarruf eden bazı kimselerin de mütevelliden izin almaksızın bazı eklemeler yaptığı vakiydi. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bu tür ilavelerin

⁷⁹⁰ EHM ŞS. 1, 22b/1 (Evl. Ş 1021/Eylül 1612).

⁷⁹¹ EHM ŞS. 3, 51/1 (995/1587)

⁷⁹² EHM ŞS. 6, 58/1 (Ş 1022/Eylül-Ekim 1613).

⁷⁹³ EHM ŞS. 8, 2/1 (Evs. Za 1009/Mayıs 1601)

gereksiz ve binaya zararı olduğu kanaati oluştuğunda ise yıkımı gerçekleştirilirdi. Mutasarrıfların ilavelerinin kendi içerisinde ise bazı sebepleri bulunmaktaydı. Örneğin yarım hisseli tasarruf paylaşımlarda mutasarrıflar, birbirlerini görmemek için binaya bir dizi ilaveler yapabilmekteydiler. Ya da bir tarafı ebedî hayır cihetine geçmiş, bir tarafı geçmemiş bir vakıf mülkte de benzer işlemler gerçekleştirebilmekteydi. Örneğin, müşterek tasarruf şartından dolayı vakfı kullanan kişilerden birisinin vefatı sonrasında vakıf ebedi hayır cihetine geçtiği takdirde, ebedi hayır ciheti mütevellisinin yaptığı kiralamalar sonrasında mevcut mutasarrıf ile kiracı arasında problemler yaşanabiliyordu. Bu sebeple bir taraf diğer tarafı görmemek için ya da tasarrufuna engel olmak için eklemelerde bulunabiliyordu⁷⁹⁴.

2.1.2. Mürtezika, Mutasarrıf ve Komşu Vakıfların Suistimleri

Mürtezika tarafından gerçekleşen suistimler yalnızca binalara yönelik olmamıştır. Nitekim kimi örnekler, mürtezika vakıftan fazladan kazanç elde etmek için bazı sahtecilik işlerine karıştıklarını da gözlemlenmektedir. Örneğin, 29 Rebiülahir 1002/22 Ocak 1594 tarihinde Edirne Kadısına yazılmış bir emirde, Sultan Murad Camii imamının vakıf şartlarına aykırı olarak kendisine yeni görevler oluşturduğu ve bu görevlerden yeni maaşlar tahsis ettiğinden bahsedilmekte ve bunun önüne geçilmesi talep edilmektedir.⁷⁹⁵

Yine komşu vakıfların birbirlerinin binalarına yönelik suistimleri de vakiydi. Özellikle komşu binaların birbirlerinin mahremiyetine yönelik bazı işlemleri halinde Müfettişliğin ya da vakıfların nasıl önlem aldığını görmek açısından İstanbul'da Yeni Pazar Mescidi⁷⁹⁶ Mahallesi'ndeki bir mescid ile Haremeyn Evkafına ait ev arasında vuku bulmuş bir davayı tahlil etmek yerinde olacaktır. Mezkur tarihte, müteveli İsmail b. Abdulmennân, mescidin yapısını genişletmek amacıyla bir dizi eklemeler yaptırmıştır. Eklemeler esnasında mescidin yanında bulunan Haremeyn Evkafına ait olan vakıf evin

⁷⁹⁴ Biçer, “Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse”, s. 611; Ayrıca Bkz. Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey'in, yarısı Haremeyn fukarası cihetine geçmiş bir vakıf evin diğer yarısında oturan evlâd-ı utekâ olan kişinin eve havale (duvar) inşa ettiğini öğrendikten sonra keşif talebi için Bkz. EHM ŞS. 6, 72/3.

⁷⁹⁵ Tanrıvermiş, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) İnceleme-Metin, s. 52, nr. 68; Özge Teneş, 33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, ss. 302-303 nr. 164/327.

⁷⁹⁶ Kayıta “جديد بزار” şeklinde geçmektedir ancak bezzâz-ı cedîd şeklinde okunma ihtimalide vardır. Vakıf tahrir defterleri, Osmanlı Yer Adları ve Mehmed Canatar'ın hazırladığı “İstanbul'un Nâhiye ve Mahalleleri” gibi çalışmalarda Mercan Nahiyesine bağlı Yeni Bezzâz Mescidi mahallesinden bahsedilmektedir. Bu davaya konu olan mescid de Yeni Bezzâz Mescidi Mahallesi'ne ismini veren mescid olmalıdır. Kayıta da yalnızca mescid-i şerîf denilmektedir. Ayrıca mezkûr mahallede bulunan “Hayreddin el-Hayyâm” Vakfı ile ilgili tahrir kaydında, “Hânehâ-i fevkânî ve tahtânî der mahalle-i mezbûre mahdûd hücerât ve Yenibazâr mülki ve tarik...” şeklinde bir kayıt da bulunmaktadır. Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, s. 140; Ayrıca Bkz. Canatar, “İstanbul'un Nahiye ve Mahalleleri”, *Büyük İstanbul Tarihi*, C.III, s. 236.

içine bakacak bir pencere ayrıca evin duvarının üzerine de mescidin yağmurluğunun döküleceği bir saçak sarkıtılmıştır. Mescide yapılan bu ilavelerin hem evin mahremiyetine hem de yapısına zarar verdiğini düşünen Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, bu işlem sebebiyle şikayette bulunmuştur. Müteveli, durumun yerine görülmesi maksadıyla keşif yapılmasını istemiş bunun üzerine Haremeyn Müfettişliğinden Abdullah Efendi⁷⁹⁷ ve hassa mimarlarından Ali b. Halil ile ehl-i vukuftan oluşan keşif heyeti söz konusu mahalle gitmişlerdir. Heyet, sonradan yapılan ilaveleri yerinde müşahade ettiğinde, saçakların ve pencerelerin vakıf eve zararının olduğunu görünce bu tür yapıların yıkılmasının doğru olacağını müfettişe bildirmiştir. Müfettiş de buraların yıkılması kararını alarak mescidin mütevellisine ilgili yapıların yıkımını gerçekleştirmesi konusunda tembihte bulunmuştur⁷⁹⁸.

2.2. YALAN BEYANLA TAARRUZ VE VAKIFLARA YÖNELİK HIRSIZLIKLAR

Vakıfların yaşadığı en büyük sorunlardan birisi de vakıfla alakası olmayan kimselerin çeşitli sebepler beyan ederek akarları ya da cihetleri ele geçirmeleriydi. Bu durumun çok sayıda vakıfta yaşandığı ve bu konuyla ilgili Divân-ı Hümâyûn'dan da sık sık uyarı yazılarının çıkmış olduğunu anlaşılmaktadır⁷⁹⁹.

Vakıflarda bu şekilde gerçekleşen suistimallerin sebeplerinden birisi, vakfiyeye ve şartlara ulaşamamasıdır. Dolayısıyla vakıfla alakası olmayan ve bunu bilen kişiler, yalan beyan öne sürerek veya sahte vakfiyeler hazırlatarak vakıflardan cihetler temin ve vakıf gelirlerini suistimal edebilmişlerdir⁸⁰⁰. Bu ayrıntı, cihetleri konu edinen davalarda net bir şekilde görülebilmektedir⁸⁰¹.

Vakfiyeleri olmamasının yanında gerekli tahkikat ve teftişlerin yapılmaması sebebiyle de vakıflar suistimale açık hale gelmiştir. Zira uzun yıllar herhangi bir şekilde takip edilmeyen vakıflarda her türlü suistimal vuku bulmuştur⁸⁰².

⁷⁹⁷ Nâib olarak keşif Abdullah Efendi'den *fahrü'l-müderrişin* şekilde elkâb kaydı düşülmüştür.

⁷⁹⁸ EHM ŞS. 6, 58/2 (19 Ş 1023/24 Eylül 1614).

⁷⁹⁹ Örneğin, Rum Beylerbeyine ve Tokat Kadısı'na yazılan hükümde, vakıf mütevellileri ve Nâzırlarının vakıf cihetlerine kendi istediklerini tayin ettirdikleri ve sahte mühür ve arzlarla berat aldıkları ifade edilmektedir. BOA, Mühimme Defteri, 5, 415 (29 Ra 973/24 Ekim 1565); Yine Haleb'de bulunan Haremeyn Evkafı mütevellilerinin bir yolunu bularak berat aldıkları ifade edilmektedir. Şüphesiz bu kayıtlarda, arzuhallerin Darüssaade Ağası tarafından yazılmış olması ve henüz Haremeyn Evkaf Nezaretinin kurulmamış olmasına rağmen Darüssaade Ağası'nın bu vakıflarla yakından ilgilendiğini göstermesi açısından önemlidir. BOA, Mühimme Defteri, 96, 450. (Evl. Za 989/Aralık 1681).

⁸⁰⁰ EHM ŞS. 1, 86a/1; 133b/1.

⁸⁰¹ Örneğin, Davutpaşa Evkafının tevliyet davasında tarafların vakfiye ibraz edememesi sebebiyle birden fazla kadı görevlendirilmiş, hatta bizzat Darüssaade Ağası'nın huzurunda mahkeme görülmüştür. EHM ŞS. 8, s. 46.

⁸⁰² EHM ŞS. 6, 12/2 (Evl. Z 1017/Mart 1609).

Bununla ilgili bir vakıf tescilinde geçen ifadeler de oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu tescil işlemi kaydına göre, Üsküdar'a bağlı Karamürsel Nâhiyesi'ne tabi Konaklı Köyünden Abdulbâki ve Harun Reşid isimli kardeşler, babalarının daha önce mülk bağ, değirmen ve evlerini, evladiyyet üzere vakfettiğini ancak vakfiyesi olmadığını, buna rağmen vakıf olarak bu yerleri tasarruf ettiklerini söylemişlerdir. İki kardeş, yine kendi mülkleri olan iki kıta bağ da vakfetmek üzere mahkemeye geldiklerinden bahisle aynı şekilde babalarının koymuş oldukları şartlar üzerine kendileri de vakıf kurarak vakfiye tanzim etmişlerdir⁸⁰³.

Buradaki tescil işleminde evlatlar, vakfiye olmamasına rağmen babalarının kurmuş olduğu vakfı tanıyıp bu şekilde tasarruf ettiklerini vurgulamışlardır. Bu detay bu böyle kurulmuş vakıflarda yaşanan suistimaller hakkında önemli bilgiler vermektedir. Nitekim vakfiyesi olmamasına rağmen evladın bu mülkleri vakıf olarak tasarruf etmeleri, bir anlamda kendi vicdanlarına kalmış bir durumdur. Zira yukarıdaki çok sayıda örnekte vakıfların vakfiyesi veya şartları bilinmesine rağmen bizzat evlat tarafından satılabildiğine temas edilmişti. Dolayısıyla bu tescil işleminde de evlatların mülkleri vakıf olarak tanıyıp vakıf statüsünden çıkarmadan tasarruf etmiş olmaları tamamen evlatların vicdanlarına kalmış önemli bir konudur.

Vakfiyesi olmayan ya da tescili yapılmamış vakıfların zamanla unutulabileceği veya bileyerek ya da bilmeyerek vakıf statüsü dışında kullanımlara maruz kalabileceği vakidir. Buna mukabil elde vakfiyesi olmasına ve çeşitli teftişler geçirmesine rağmen suistimallere uğrayan vakıflar da yok değildir⁸⁰⁴. Bu sebeple, elde vakfiyesi olmayan ve özellikle taşradaki vakıfların ne şekilde tasarruf edildiği ve bu vakıfların akıbeti merak konusudur⁸⁰⁵.

Vakıf kurucusuyla yakınlığı olan ancak vakıfla bir teması olmayan kişilerin de akrabalarının kurmuş olduğu vakıflara yönelik bazı taarruzlarda bulundukları görülmektedir. Bu taarruzları gerçekleştiren kişiler, belli sebepler öne sürerek, vakfı,

⁸⁰³ Burada geçen ifadeler şöyledir: “*Babamız el-Hâc Mustafa hâl-i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde karye-i merkume sınırında inde'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd olan on kıta mülk bağını ve karye-i merkûmede inde'l-ahâlî ma'lûmu'l-hudûd olan iki bab evlerini tevâbî' ve dairesiyle ve iki bab değirmenini ki biri dağda ve biri karye-i merkûmededir bu mezkûrâtı evlâdına ve evlâd-ı evlâdına sümme ve sümme ile'l-inkırâz ve ba'dehu icâresini Medîne-i Münevvere fukarasına vakf ve şart idüp ile'l-ân vakfiyyet üzere tasarruf ederiz lâkin vakıfnâmemiz olmamağla hâlâ biz dahî kendü emlakimizden karye-i merkûme kurbünde inde'l-ahâlî ma'lûmu'l-hudûd olan iki kıta bağ evlâdımıza ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdımıza ile'l-inkırâz ve ba'dehu Medîne-i Münevvere fukarasına vakfidüp icâresini fukarâyı merkûmeye şart eyledik*” EHM ŞS. 6, 6/1 (Evs. Ş 1019/Kasım 1610).

⁸⁰⁴ Derya Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607)*, s. 517; EHM ŞS. 1, 8b/1- 34b/2.

⁸⁰⁵ Vakıf şartlarına uygun olmayan kişilerin vakfa el koymasına bir örnek ve vakfiye şartlarının değiştirilerek yeni vakfiye tanzim edilmesiyle ilgili Haremeyn Evkafından olan bir ev üzerinde cereyan eden dava kaydı. EHM ŞS. 6, 68/1.

statüsünden çıkartmayı ve *mülk* olarak kullanmayı amaçlamışlardır. Bu şekilde bir müdahale örneği İstanbul'da Seydibey Mahallesi'nde bulunan ve Ramazan Bey b. Abdi'nin kurduğu vakıfta gerçekleşmiştir. Buna göre vâkıf, ölmeden evvel kullandığı evinin hakk-ı süknâsını kendisine, kendisinden sonra eşi Hatice'ye, ondan sonra ise Hatice'den doğan evladına, evladın inkırazından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına şart etmiştir. Evin bulunduğu arsayı da Medine-i Münevvere fukarasına ayrıca vakfetmiştir. Vakıf evin tasarrufu Hatice'deyken, vâkıfın akrabalarından⁸⁰⁶ Yusuf isimli şahıs, vakıf kurucusu olan Ramazan'ın bu evi mülk olarak daha önce kendisine hibe ettiğini iddia ederek eve el koymuştur. Bunun üzerine vâkıfın eşi Hatice, Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey ile birlikte mahkemeye başvurup vakıftan ve vakıf şartlarından bahsederek şu anda evin kendisinin tasarrufunda olması gerektiğini dile getirmiştir. Vâkıfın evine el koyan Yusuf'un vekili ise Ramazan'ın ölmeden 10 yıl önce Yusuf'a evini hibe ettiğini ancak bunu kadiya tescil ettirmediğini söylemiştir⁸⁰⁷. Yusuf'un vekili, müvekkilinin mülkiyet üzere eve el koyduğunu ve dava açtığını da ifade etmektedir. Söz konusu evin vakıf olduğu kesinleşmesinden sonra Yusuf, davasından vazgeçmek zorunda kalmış ve mahkeme tarafından da evden el çektilmiştir⁸⁰⁸.

Burada hem davanın detayı ile ilgili hem de Haremeyn mütevellilerinin çalışma usulü ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. İlk olarak Haremeyn mütevellisinin her ne kadar vakıf Haremeyn cihetine geçmemiş olsa da davada davacı pozisyonunda yer almış olması da önemli bir ayrıntıdır. Dava kaydında, mütevellinin herhangi bir ikrarı görülmemekle birlikte bu gibi durumlarda Haremeyn mütevellisinin aktif bir şekilde davalarda yer alması önemlidir. Yine bu davada konuyla ilgili de Yusuf isimli şahsın hibe iddiasında bulunarak vakfa el koyması ve akabinde davaya konu olan mülklerin vakıf olduğunun ortaya çıkmasından sonra davadan rücû etmesi akla *yalan beyan* ihtimalini getirmektedir.

Vakıflara yönelik hukuki taarruzların yanı sıra bizzat mülkün kendisine zarar vermeye yönelik ve açıkça hırsızlık olarak nitelendirilebilecek kasıtlı saldırılar da gerçekleşmiştir. Örneğin, Haremeyn Evkafına ait olan vakıf eve ait dehlizin (sofa) taşlarının çalınması sebebiyle Haremeyn mütevellisi, İskender Mahallesi'nden Kamer

⁸⁰⁶ Kayıta, “*asabe-i nesebiyye cihetiyle vârisi olup...*” şeklinde bir ayrıntı zikredilmektedir. Bu da davalının vâkıfın akrabası olduğunu ortaya koymaktadır.

⁸⁰⁷ Kayıta, bu durum şöyle geçmektedir; “...*ber-mûceb-i şart-ı vâkıf nevbet-i tasarruf bize intikâl etmiş iken mezbûr Hüseyin'in müvekkili, mezbûr, Yusuf bi gayr-ı vech-i şer'î mülk-i mevhûbundur deyu ta'arruz edip tasarrufuma mâni olur deyu...*”

⁸⁰⁸ EHM ŞS. 1, 26b/1 (Evh. C 1022/Ağustos 1613).

Hatun ile damadı Hasan'dan şikayetçi olmuştur. Mahkemede yapılan sorgulamada Kamer Hatun ile damadı Hasan, vakfa ait binadaki taşları kırarak çaldıklarını itiraf etmişlerdir. Mahkeme tarafından suçlulara çaldıkları taşları yerine koymaları yönünde tembihte bulunulmuştur⁸⁰⁹.

Vakıflara yönelik hırsızlıkların yaşandığına dair İstanbul ve Gelibolu Kadılarına yazılan bir hükümde, Vezir Mesih Paşa'nın vakfının mütevellilerinin vakıf mallarını harcadıklarından ve ayrıca Gelibolu'da bulunan vakıf çiftliğinin Halil Çavuş isimli kişi tarafından bir şekilde mülk olarak ele geçirildiğinden bahsedilmektedir. Yine aynı kişinin vakfa ait medresenin kurşununu soyup satarak vakfa büyük zarar verdiğinin öğrenildiği belirtilmekte ve bu sebeple vakfın teftişinin yapılması emredilmektedir⁸¹⁰.

2.3. VAKIFLARA EL KOYMA VE SATMA

Binaların vakıf statüsünden çıkartılması maksadıyla gerçekleşen el koymaları kapsayan vakıf davalarında, taarruzu gerçekleştiren kişilerin beyanlarında genelde bu binaları mülk olarak gördüğünü söylediklerinden ve vakfı inkâr ettiklerinden bahsedilmişti. Bunun en önemli sebebi, vakıf statüsünün, binanın mutasarrıfına hibe etme, satma gibi bir dizi haklardan mahrum etmesidir. Zira bu tür taarruzları gerçekleştiren kişiler, satışlardan sonra konu mahkemeye konu intikal ettiğinde, yine söz konusu binaları 'mülk' olduğu için sattıklarını ve vakıf olduğunu bilmediklerini söylemekle yetinmişlerdir. Aynı şekilde vakıf binaları satın alan kişiler de satanların mülkü olarak binayı satın aldıklarını beyan etmişlerdir⁸¹¹.

Usulsüz satışları gerçekleştirenlerin önemli bir kısmının, kurucunun veya hak sahibinin yakın akrabası olduğu görülmektedir. Bu sebeple de vakfın o sıradaki mutasarrıfından gelen bu şekilde bir ameliye, dışarıdan kolay kolay fark edilememekteydi. Genellikle de bu yönde bir işlem mahkeme tarafından kaydedildiğinde haberdar olunuyor, sonrasında da durum mütevelliyeye bildiriliyordu. Akabinde mütevellinin takibi ve şer'î tahkikatlar sonrasında konu yeniden mahkemeye intikal ettirilerek satış işlemi durduruluyordu⁸¹². Özellikle de vakıf statüsünde olduğu çok da

⁸⁰⁹ EHM ŞS. 6, 78/2 (Evl. Ra 1023/Nisan 1614).

⁸¹⁰ 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, Haz: Yılmaz Karaca vd., Devlet Arşivleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 2020, ss. 268-269, nr. 345; Ayrıca vakıfların gelirlerine yönelik hırsızlıkların da sıkça yaşanmıştır. Bu konuda 29 Numaralı Mühimme defterinde Balıkesir kadısına gönderilen hükümde, Zağanos Paşa Evkafının mütevellisi olan İbrahim'in evinden Pervîz isimli şahsın vakıf paralarını çalması ile ilgili kayıt için Bkz. Gülay Kahveci, 29 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1998, s. 129, nr. 95/228.

⁸¹¹ EHM ŞS. 1, 9b/3.

⁸¹² EHM ŞS. 1, 7b/2; 49b/1.

bilinmeyen veya vakfiyesi sicile kaydedilmemiş olan vakıflar bu tür suistimallere daha fazla açıktı. Burada vakıflar üzerinde gerçekleştirilen teftiş ve tahrirlerin de önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde hayır ciheti mütevellilerinin de bu tür vakıfları dışarıdan titiz bir şekilde takip etmesi de önem arz etmekteydi. Zira bazı vakıflarda uzun yıllar üzerinde hiçbir teftiş ve kontrol gerçekleşmemiş vakıflardaki suistimaller, ebedi hayır ciheti mütevellisinin dikkati sayesinde ortaya çıkmıştır⁸¹³.

Vakıflarda vuku bulmuş olan dışarıdan müdahaleler, vakfı bir şekilde bilip duyan kişiler, eşraf ya da vakfa komşu mülklerin sahipleri tarafından da öğrenilebiliyordu. Sonrasında ise bu durum, bu kişiler tarafından ebedi hayır ciheti mütevellilerine ya da kadılara haber verilerek suistimaller engellenebiliyordu⁸¹⁴. Bu şekilde dışarıdan gelen taarruzlar, iç taarruzlara nispeten daha kolay anlaşılmaktaydı.

Vakıf binaların satışları şer'î işlemler yoluyla kayıt altına alındığında, yani alım-satım gibi işlemler kadılarca kaydedilip sicillere işlendiğinde de suistimaller açığa çıkmaktaydı. Bu tür satışı yapılan bir vakfın işleminden haberdar olunduktan sonra süreç genellikle satışı gerçekleştiren kadı ya da nâibin, Müfettişliğe ya da mütevelliyeye durumu bildirmesi ve bu işlemlerin vakıf üzerinde gerçekleştiği anlaşıldıktan sonra mahkeme kurulması için işlemlerin başlatılması şeklinde işliyordu. Öncelikle Haremeyn mütevellisi, davacı pozisyonunda yer alarak satışı yapan ve satın alan kişiler mahkemeye çağırılıyordu.

Yine müteveli de bu tür binalarla ilgili tasarrufları kontrol ettiğinde taarruzlarla karşılaşabilmekteydi. Böyle durumlarda müteveli, işlemin tahkikatını yaparak mahkemeye başvurup satışı gerçekleştirenleri dava edebilmekteydi. Genellikle de müteveli, vakıfların tasarruflarını ölüm, intikal gibi değişimleri yerinde görmesi sırasında bu tür usulsüzlükleri tespit edebilmekteydi⁸¹⁵.

Yukarıda bahsedilen unsurlara örnek teşkil eden konuları da içine alan bir suistimal davası da vakfın dışarıdan kimseler tarafından el konulup suistimale uğraması veya satılması ile ilgilidir. Söz konusu dava, İstanbul'da Küçük Karaman Mahallesi'nde

⁸¹³ EHM ŞS. 6, 10/2; 12/2; 81/1.

⁸¹⁴ EHM ŞS. 1, 73a/3; 76b/1.

⁸¹⁵ Yukarıda başka bir bahiste üzerinde durduğumuz bizzat müfettişliğin, vakfın satışı ile ilgili bir davaya mütevelliyi görevlendirmesi ile Müfettişliğin belirlediği bir hukuksuzluğun önüne geçmek için hukuki işlemleri başlatması örnek gösterilebilir. EHM ŞS. 1, 7b/2. Ve yine mütevellinin hukuksuz tasarrufları belirleyip bu satışların önüne geçmek için mahkeme süreci başlatması ile ilgili de örnekler vardır. Bkz. Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey b. Abdulmennan, mahkemeye başvurarak, daha önce Mehmed Bey'in vakfettiği evin, süknası ve evladı ile utekâsı munkariz olduktan sonra evin Medine-i Münevvere fukarasına ait olduğunu ancak Peymâne isimli kadının haksız yere eve el koyduğunu iddia ederek mahkemeye başvurmuştur. EHM ŞS. 1, 52b/1.

Hafız Ahmed Paşa Camii'nin⁸¹⁶ yakınlarında bulunan vakıf ev üzerinde cereyan etmiştir. Mezkûr mahalledeki ev, Sarı Muhyiddin Efendi tarafından 980/1572 tarihinde hakk-ı süknâsını önce kendisine, sonra kızları Ayşe ve Emine'ye, onların evlatlarına onlardan sonra da Medine-i Münevvere fukarasının tasarrufuna vakıf yapılmıştır. Sarı Muhyiddin Efendi ve evlatlarının tasarrufu tamamlanıp inkıraz şartları gerçekleşikten sonra Haremeyn mütevellisi evi zapt etmeye gittiğinde evin Belkıs isimli bir kadın tarafından tasarruf edildiğini görmüştür. Müteveli, bu kadının vakıfla hiçbir bağlantısının olmadığını ve yabancı⁸¹⁷ olduğunu öğrendikten sonra mahkeme sürecini başlatmıştır. Mahkemede Belkıs Hatun'un vekili, dava konusu olan evin, Sarı Muhyiddin Efendi'nin kendi mülkü olduğunu ve kızlarına oradan da Belkıs'a intikal ettiğini, dolayısıyla da Belkıs'ın Sarı Muhyiddin Efendi'nin neslinden olduğunu dile getirmiştir. Yine Belkıs'ın vekili, evin vakıf olmadığını da ifade etmiştir. Bunun üzerine Haremeyn mütevellisinden evin vakıf olduğunu gösteren delil talep edildiğinde müteveli de şahitleri mahkemeye hazır etmiştir. Şahitler ise Sarı Muhyiddin Efendi'nin evini vakfettiğine şahit olduklarını dile getirdikten sonra mezkûr Belkıs Hatun'un iddiasının asılsız olduğu görülmüştür. Dava sürecinden de görüleceği üzere, dışarıdan bir taarruz bizzat Haremeyn mütevellisi tarafından ortaya çıkartılmış ve yine dava onun eliyle başlatılarak tasarruf tadil edilmiştir⁸¹⁸. Bu, vakıfla hiçbir şekilde alakası olmayan kişilerin de bir şekilde müdahalesinin olabileceği ile ilgili de önemli bilgiler sunmaktadır. Nitekim vakfı zapt eden Belkıs isimli kişinin hiçbir şekilde vakıfla ya da kurucu ile ilgisinin bulunmadığı kayıta '*ecnebiyye*' ifadesiyle vurgulanmıştır. Bununla birlikte Belkıs Hatun'un kendisini evlattan gösterme çabaları da fayda etmeyince vakıftan uzaklaştırılmıştır. Verilen örnekte ayrıca, "*menzil-i âtiyü'z-zikre vâziatü'l-yed olduğu nehc-i şer'î üzere sâbit olan Belkıs Hatun...*" şeklinde bir ifade de geçmektedir. Burada müfettişliğin de bu konuya vâkıf olduğunun bizzat ifade edildiği görülmektedir. Dolayısıyla Haremeyn Müfettişliği, vakıf akarlarda gerçekleşen bu tür suistimalleri dinlemekle yetinmemiş, aynı zamanda gerekli tahkikatları da yapmıştır.

⁸¹⁶ Semavi Eyice'nin hazırladığı Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi maddesinde, mezkûr caminin Küçük Karaman değil, eski Karaman Mahallesi'nde bulunduğu yazılıdır. Bir külliye içerisinde bulunan Camii, 1004 (1595-96) yılında Hâfız Ahmed Paşa (ö. 1613) tarafından yaptırılmıştır. Semavi Eyice, "Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, ss. 85-87; Ayvansarayî de mezkur câmi ile bilgiler "*Hâfız Paşa Camii der kurb-i Karaman*" başlığı altında sunulmaktadır. Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, ss. 87-88.

⁸¹⁷ Genelde zımmî olarak gayrimüslimler sicillerde kaydedilse de bu vakıf evi suistimal edip el koyan Belkıs Hatun'dan bahsederken '*ecnebiyye*' denilmiştir. Ancak, burada kastedilen ecnebiyye ifadesi ile Belkıs'ın gayrimüslim olmadığını mezkûr mahkeme kaydında Belkıs'ın Osmanlı tebaasından olmadığı gibi bir anlam çıkarmak zor görünmektedir. Bu ifadeyle davalının vakıfla ilgisinin olmadığı kastedilmiş olmalıdır. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 74.

⁸¹⁸ EHM ŞS. 6, 11/1 (Evh. C 1019/Eylül 1610).

Vakıf akarların başkaları tarafından alınıp satılması ve bunlardan da Müfettişliğin nasıl haberinin olduğuyla ilgili bazı önemli örnekler sicillerde bulunmaktadır. Bu örneklerin detaylarında mahkemeler arasındaki bilgi alışverişinin gerçekleştiği ve Haremeyn vakıflarıyla ilgili davaların farklı mahkemelerde de davaların dinlenmiş olduğu anlaşılmaktadır⁸¹⁹.

Örneğin, Galata'da bulunan bir vakıf evin satışının yapılmasından sonra gerçekleşen mahkeme kaydına dair hüccetin altında şu not dikkat çekmektedir;

*“El-emru kemâ hurrîre fîhi zebera el-fakîr ileyhi sübhânehû - Ali b. Abdurrauf el-Kâdî bi-Medîneti Galata el-mahrûse-”*⁸²⁰.

Bu ifadeden, eski Haremeyn Evkaf Müfettişi, o zamanki Galata Kadısı Ali b. Abdurrauf tarafından mahkemenin görüldüğü ve hüccetin yazıldığı anlaşılmaktadır. Hali hazırda Haremeyn Evkaf Müfettişi varken Haremeyn Evkafından olan bir ev üzerinde cereyan eden bir davanın Galata Kadısı tarafından görülmüş olması önemli bir ayrıntıdır. Sonrasında bu işlemin Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicili'ne kaydedilmiş olması da dikkat çekmektedir. Nitekim aynı tarihteki kayıtları ilave eden Galata 37 Numaralı Şer'iyye sicilinde, bu davaya ait kayıt bulunmamaktadır. Bu işlemde, farklı yerlerde bulunan Haremeyn Evkafı ile ilgili davalara farklı kadıların da baktığı anlaşılmaktadır. Sonrasında ise bu işleme ait hüccetin sureti Haremeyn Evkaf Müfettişliği Sicili'ne kaydedilmiştir⁸²¹. Ele alınan dönemde de bazı vakıflara ulaşma konusunda kaza kadılarının desteğinin sağlandığı, hatta vakıflarla ilgili kimi davaların başka kadılar tarafından icrâ edildiği görülebilmektedir⁸²². Yine bu dönemde farklı kadılar eliyle oluşturulan vakfiyelerin suretleri sicillere nakledilmiş ve kimi zaman bu vakfiyelerin şartları ile ilgili mülâhazalar da yine farklı kadılarca yapılarak sahte vakfiyeler varsa bunlar da tespit edilmiştir⁸²³. Sonraki dönemlerde ise Haremeyn Evkaf Nezareti altındaki

⁸¹⁹ Medine-i Münevvere Evkafından olan bir eve başkası tarafından el konulmasıyla ilgili Galata Mahkemesi'nde 1013/1604 yılında görülen dava için Bkz. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, ss. 114-117.

⁸²⁰ EHM ŞS. 1, 51b/1.

⁸²¹ Kassam-ı Askerî kadısı Hacı Davud b. Mehmed tarafından yazılmış hüccetin sureti için Bkz. EHM ŞS. 6, 57/1.

⁸²² EHM ŞS. 1, 57b/1 (Evl. Z 1023/Ocak 1615)

⁸²³ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1938, s. 1-7. 1 Numaralı Haremeyn Müfettişliği Sicili'nde yer alan Başçı Memi b. Hızır'ın vakfiyesi'nin başındaki notta, İstanbul Kassam-ı Askerîsinin hazırlayıp onayladığı vakfiyeden nakledildiği notu düşmüştür. EHM ŞS. 1, 21b/2. Yine sahte olduğu tespit edilen bir vakfiye suretinin üzerine şöyle bir not işlenmiştir; “Bu vakfiye sahte ve müzevver olduğu bi'l-fi'il Rumeli Kadiaskeri olan umdetü'l-ulemâ Azmizâde Mustafa Efendi huzûrlarında mütebeyyin olmağla bu vakfiyede mastûr olan menzilin mülkiyyetine hüküm ve müdde'î olan Mustafa'nın yedine hüccet-i müte'addide verilip vakfiye mazmûnu ile amel olunmamak için şerh verildi ve mülkiyyet hücceti sicil-i sâniye mukayyedir” EHM ŞS. 1, 133b/1.

vakıfların davalarına, sadece Haremeyn Evkaf Müfettişinin bakması istenmiş ve kaza kadılarının bu tür davaları dinlememeleri konusunda uyarı yazıları gönderilmiştir⁸²⁴.

Sözü edilen kaydın suistimal bahsine bakıldığında, vakıf evin satış işleminden sonraki iptal davasının bizzat Haremeyn mütevellisi tarafından başlatıldığı görülmektedir. Söz konusu suistimal, Galata'da Sultan Bayezid Mahallesi'nde Emine bt. Abdullah'ın kurmuş olduğu vakıf evi üzerinde cereyan etmiştir. Buna göre Haremeyn mütevellisi, mezkûr Emine'nin vakıf evini satın aldığını iddia eden Mustafa b. Abdullah'ı mahkemeye vermiştir. Müteveli, kurucu Emine bt. Abdullah'ın Galata'da bulunan evini önce kendisine, sonra kölesi (azatlı) İbrahim'e, ondan sonra İbrahim'in evlatlarına ve onların inkırazından sonra da Haremeyn'e şart ettiğini söylemiştir. Müteveli, vakıf kurucusu Emine'nin ölümünden sonra azatlısı İbrahim'e geldiğinde ise Mustafa isimli şahsın eve el koyduğunu, bu sebeple de kendisinin sorgulanarak vakıftan el çektilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Efendi, evin vakıf olduğundan haberinin olmadığını, kurucu Emine'nin evi Cemâziyelevvel 1009/Kasım-Aralık 1600 senesinde 30 bin akçe karşılığında kendisine sattığını ifade etmiştir. Mustafa Efendi'nin bu şekilde cevabından sonra mütevelliden mahkeme usulü gereğince evin vakıf olduğunu gösterir delil talebinde bulunulmuştur. Mütevellinin mahkemeye hazır ettiği şahitler de evin vakıf olduğunu söyleyince bu satış işlemi iptal edilmiş ve davalı Mustafa'nın evden el çektilmesi sağlanmıştır⁸²⁵.

Burada, vakfın satışını gerçekleştiren kişinin, evin bizzat vakıf kurucusu tarafından kendisine satıldığını söylemesi önemlidir. Zira vakfı kuran bir kimsenin böyle bir işlemi yapmış olması düşük bir ihtimaldir⁸²⁶. Öte yandan mezkûr kayıt, Haremeyn Mütevellilerinin çalışma usulü ile ilgili de önemli bilgiler barındırmaktadır. Nitekim vâkıfın azatlı kölesi ve vakfın mevcut mutasarrıfı İbrahim isimli kişi hayatta olmasına rağmen, davanın bizzat Haremeyn mütevellisi tarafından açılmış olması dikkat çekicidir. Zira bu aşamada, vakfın tasarrufu henüz Haremeyn'e de geçmemiştir. Bu ayrıntı, bu tür

⁸²⁴ Edirne Bostancıbaşına ve Edirne'de Haremeyn Müfettişi ile Uzuncaabad-ı Hasköy nâibine gönderilen ve Haremeyn ile ilgili davalara kadı ve nâiblerin bakmasının yasak olduğu bu tür davalara yalnızca Haremeyn Müfettişi veya vekillerinin bakması gerektiği ile ilgili Divân-ı Hümâyûn'dan emir çıkmıştır. BOA, Mühimme Defteri, 137, 396 (Evl. Za 1142/Mayıs 1730).

⁸²⁵ EHM ŞS. 1, 51b/1 (Evl. Z 1023/Ocak 1615).

⁸²⁶ Biz bu konuyu tahkik etmek için aynı tarihlere ait Galata Mahkemesi 23 Numaralı Sicil'de bu satış işlemine ait bir kaydın olup olmadığına baktık. Ancak davalı Mustafa'nın beyan ettiği 1009/1601 tarihine ait şer'î işleme ait kayıt mezkûr tarihli defterde bulunmadığını müşahade ettik. İSTM.ŞSC.14.d.23.

davalarda vakıf, ebedi hayır cihetine geçmese bile Haremeyn mütevellisinin vakıflarla yakından ilgilendiğini net bir şekilde göstermektedir⁸²⁷.

Bu hususa dair verilecek bir başka örnek ise İstanbul'da Divâne Ali Bey Mahallesi'nde Hani Hatun bt. Hasan'ın kurmuş olduğu vakıfla ilgilidir. Hani Hatun ölmeden evvel, evini, önce kendi tasarrufunda olmak, sonra kirası Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmek üzere vakıf yapmıştır. Kurucunun ölümünden sonra Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, vakfı zapt etmeye gittiğinde evin Hacı Mehmed isimli kişi tarafından kullanıldığını görmüştür. Müteveli, Hacı Mehmed isimli kişiye durumu sorduğunda, evi satın aldığını ve mülkü olarak tasarruf ettiğini söylemiş, akabinde ise müteveli bu satış işleminin iptali için mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede kendisine mütevellinin iddiaları sorulan Hacı Mehmed, evin daha önce Hacı Ali b. Abdullah isimli kişi tarafından kendisine mülk olarak 40 bin akçeye satıldığını ve mülk olarak kullandığını beyan etmiştir. Bunun üzerine davacı konumundaki Haremeyn mütevellisinden evin vakıf olduğunu gösterir delil istenmiş, müteveli de Divâne Ali Mahallesi'nde yaşayan ve evin vakıf olduğunu bilen 8 şahit⁸²⁸ mahkemeye getirmiştir. Şahitler de Hani Hatun'un davaya konu olan evinin vakıf olduğunu duyduklarını⁸²⁹ ifade etmişlerdir. Böylece evin vakıf statüsü ile tasarruf edilmesine karar verilmiş ve evi satın aldığını söyleyen Hacı Hasan isimli şahıs evden uzaklaştırılmıştır⁸³⁰.

Bu davada da önemli detaylar bulunmaktadır. Zira kurucusu ölmüş ve sahipsiz kalmış olan vakfın başkaları tarafından ele geçirilebildiği ve satılabildiği görülmektedir. Haremeyn mütevellisi de yukarıdaki örneğe konu olan eve belli bir zaman geçtikten sonra ulaşabilmiş ve bu suistimal sonradan ortaya çıkmıştır. Vakıf evin satışını gerçekleştiren kişinin vakıfla herhangi bir irtibatının olduğuyla ilgili de bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla tamamen dışarıdan bir kimse tarafından gerçekleştirilen satış işlemi, ele

⁸²⁷ Haremeyn mütevellisinin henüz vakıf Haremeyn'in tasarrufuna geçmese de davalarını takip etmesiyle ilgili dava kayıtları için Bkz. EHM ŞS. 1, 5a/1; 57b/1; 49b/3; Yine Haremeyn Vakfı'na henüz geçmemiş ancak tasarrufu kendisine şart koşulan evlatların başka yerde yaşaması sebebiyle Haremeyn mütevellisinin konuyla ilgili fetva alarak vakıf evin intikalini gerçekleştirmesiyle ilgili kayıt için Bkz. EHM ŞS. 6, s. 31/2 (Evs. Cemaziyelahir 1021/Ağustos 1612); Yine vasîlerin vakıf evlere *mülk-i mevrûs iddiasıyla* suistimallerine bizzat Haremeyn mütevellisinin engel olup mahkemede davacı olarak bulunması hakkında Bkz. EHM ŞS. 6, 36/1 (Evl. M 1021/Mart 1612).

⁸²⁸ Mütevellinin mahkemeye çağırdığı kimseler oldukça dikkat çekicidir. Aralarında kendisi gibi saray kapıcısı, ordu mensuplarından olan cundî nisbeli kimseler ve imam bulunmaktadır. "...mahalle-i mezbure sâkinlerinden olup udûl-i müsliminden Ahmed Çelebi b. Ali el-bevvâb-ı sultânî ve Mehmed Çelebi b. Mustafa el-cundî ve İbrahim Efendi b. Ali el-imâm ve Hüseyin Çelebi b. Yusuf el-hâfız ve Ahmed Efendi b. Mustafa el-imâm ve es-Seyyid Halil b. es-Seyyid Tahir ve Hamza b. Derviş ve İbrahim b. Abdullah nâm kimesneler..."

⁸²⁹ Burada şahitler, evin vakıf olduğunu *tesâmu-ı şer'î* ile bildiklerini ifade etmişlerdir. Yani bizzat vâkıfın kendi yanlarında vakfı kurmadıklarını ancak evin vakıf olduklarını duydukları anlamında bu ifadeyi kullanarak şahitlik yapmışlardır. Buradaki şahitlerin sayısı da bu açıdan önemlidir genelde. 3-4 kişiden oluşan şahitlerin bu şekilde bir beyan sunmaları sebebiyle toplam 8 kişiyi müteveli mahkemeye getirmiş olmalıdır.

⁸³⁰ EHM ŞS. 1, 60b/2.

alınan dönemde vakıfların suistimale açık bir görüntü arz ettiğini ortaya koymaktadır. Vakıf mutasarrıflarının vefatlarından sonra ebedi hayır cihetine geçiş sürecinde boş kalan vakıf binalarının tamamına ebedi hayır ciheti mütevellisinin ulaşması zaman aldığından aradaki boşluktan faydalanan kimseler tarafından akarlara taarruzlar gerçekleştirilebilmiştir. Bu tür müdahale örnekleri, aynı zamanda Haremeyn mütevellilerinin vakıflara tam manasıyla ulaşmasının ve zapt etmesinin belli bir zaman aldığına da göstermektedir.

Suistimaller, vakıflarda yalnızca ebedi hayır cihetine geçiş sürecinde ya da evveliyatında yaşanmamış, bizzat Haremeyn mütevellisi uhdesindeyken de vakıfla alakası olmayan kimseler tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Örneğin, bu şekilde bir suistimal, Haremeyn Evkafına ait vakıf bir mahzen üzerinde vuku bulmuştur. Ali b. Abdullah tarafından Rumeli Hisarı içinde yaptırılan mahzen, önce eşi Ayşe bt. Hüseyin'e, sonra ise Medine-i Münevvere fukarası tasarruf şartıyla vakfedilmiştir. Mahzen, inkıraz şartları tamam olduktan sonra Haremeyn cihetine geçmiş ve Haremeyn mütevellisinin kontrolü altındayken Rumeli Hisarı dizdarı⁸³¹ Hüseyin Ağa tarafından içindekilerin dışarı atılıp izinsiz kullanılması suretiyle suistimale uğramıştır. Bunun üzerine Haremeyn Mütevellisi Hasan Bey, kale dizdarını mahkemeye vermiştir. Yapılan sorgulamada Hüseyin Ağa, mahzenin kaleye zararı olduğunu, bu sebeple mahzenin içindekileri boşaltarak kullandığını söylemiştir. Müfettişlikten mahzene keşif heyeti gönderilmiş, yapılan inceleme sonrasında mahzenin kaleye ve kalede bulunan toplara herhangi bir zararının olmadığı görülmüştür. Akabinde ise kale dizdarından vakıf mahzenden el çekmesi istenmiştir⁸³².

Bu hususa dair son olarak, vakıf binaları üzerinde çok çeşitli suistimallerin gerçekleştiği söylenebilir. Bu suistimallerin kendi içerisinde bazı sebepleri bulunsa da çoğu suistimalin Haremeyn mütevellilerinin vakıfları zapt etme sırasında açığa çıktığı görülmektedir. Ancak bu noktada da Haremeyn Evkafı özelinde, mütevellilerin vakıflarda intikalleri sağlamada kimi zaman yetersiz kaldıkları da açıktır. Bunun sebebi, vakıfların sayısının çok fazla olması ve tüm vakıfların mevcut mutasarrıfları, kiracıları ve şartlarını takip etme konusunda yetersiz kalınmasıdır. Bununla birlikte keşiflerin ve

⁸³¹ Dizdar, kale muhafızlarının kumandanlığı yapan ve kalelerin idaresinden sorumlu görevliydi. Geniş bilgi için Bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 480-481.

⁸³² Bu konu, böyle keşiflerin aynı zamanda birer mahkeme görevi görmesi sebebiyle de ayrı bir öneme sahiptir. Mahallinde keşif edilen bu tür suistimallere sebep olan kişilerin haksız taarruzları olduğunun netleşmesi durumunda nâib, bizzat davaya konu olan mahalde gerekli uyarıları yaptığını ve bunun da rapor olarak Müfettişliğe sunulduğu anlaşılmaktadır. EHM ŞS. 1, 17b/2 (N 1016/20 Aralık 1607)

tahrirlerin yapılmaması veya çok uzun aralıklarla yapılması da vakıflara yönelik suistimallerin önünü açmıştır. Ayrıca vakfiyelerin veya şartların elde bulunmaması da yine suistimallere sebep teşkil etmiştir. Yine dava örneklerinde de görüldüğü üzere suistimalleri gerçekleştiren kişilere yönelik herhangi bir yaptırımın olmaması ve genellikle de yalnızca ‘*tembih*’le yetinilmesi de vakıflar üzerindeki suistimallerin ve taarruzların sebepleri arasında zikredilebilir.

3.SOSYAL VE EKONOMİK GELİŞMELERİN VAKIFLARA ETKİSİ

XVI. asrın sonu ile XVIII. asrın başları, Osmanlı Devleti’nde iç isyanların en yoğun yaşandığı, ekonomik anlamda bozulmanın her alanda hissedildiği bir dönemdir⁸³³. Özellikle bu tarihler arasında Osmanlı ülkesinde *büyük kaçgun*, *büyük firâr* gibi isimlerle⁸³⁴ nitelendirilen, insanların eşkıya baskısı ve diğer nedenlerle yerlerini terk ettiği bir devir yaşanmıştır. Bu karmaşa ve toplumsal bozulmadan vakıflar da çok net bir biçimde etkilenmiştir⁸³⁵. Nitekim bu dönemde bazı vakıfların mutasarrıflarının hatta vakıf binalarının kiracılarının *firâr-celâ-yı vatân*⁸³⁶ ettikleri kayıtlarda yer bulmuştur. Bu sebeple de vakıf akarların boş kaldığı ve binaların bakımsızlıktan yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bu konu incelenen mahkeme kayıtlarına da yansımıştır⁸³⁷. Bu tür olumsuz hadiselerin bizzat Devlet’in başkentinde yaşanmış olması da dikkat çekicidir. Zira genellikle Celâli isyanlarından taşranın çok daha fazla etkilendiği ve arazilerin ve köylerin boşaldığı sıklıkla dile getirilmektedir⁸³⁸. Ancak bu tür firar veya büyük

⁸³³ Osmanlı’da baş gösteren Celâli İsyanları, hakikaten de XVI. yüzyıldan başından başlayarak uzun yıllar boyunca devam etmiş, Mustafa Akdağ’ın ifadesiyle, Devlet’i, çiftçisi, şehirlisi, askerisi ve hatta mürtezikası” ile büyük ve kanlı bir bunalıma sokmuştur. Bu konuda Mustafa Akdağ, konuyu etraflıca ele alan büyük bir eser ortaya koymuş ve bu isyanların sebebini değerlendirmiştir. Akdağ, bu isyanları, ekonomik bozulma, kıtlık, uzun süren savaşlar, işsiz suhte öğrenciler ile askerî sınıfın düzenlilikleri ve adaletsiz idare ve vergi sistemi gibi daha birçok neden etrafında ele almaktadır. Bu konuda Bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009; Ayrıca Bkz. Mücteba İlgürel, “Celâli İsyanları”, *DİA*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 253.

⁸³⁴ Bu dönemde askerden ve savaşlardan kaçanlar olduğu gibi isyancıların ve eşkıyanın yerleşim yerlerini basıyor olmasından dolayı Anadolu insanının yerleşim yerlerini terk etmeleri anlamında kullanılmaktadır. Akdağ, *Celâli İsyanları*, s. 23; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev: Halil Berktaş, İş Bankası Yay., İstanbul, 2017, s. 197; Mustafa Nâima, *Nâima Tarihi*, s. 67; Eşkıyaların karışmış olduğu suçlar mühimme defterlerine de yansımıştır. Bkz. Ayşegül Hüseyinlioğlu, *Mühimme Defterlerine Göre Eşkıyalık Olayları (1594-1607)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001; Mihriban Artan, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Eşkıyalık Hareketleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2016.

⁸³⁵ Örneğin, Anadolu Beylerbeyi, Birgi ve Karacakoyunlu kadılarına gönderilen hükümde, Birgi’de Bektaş isimli birisinin çiftlik kurduğu ve içinde eşkıyaları barındırdığı bildirilmekte, bu eşkıyaların bölgede yaşayan insanlardan para topladıkları ifade edilmektedir. Bölge halkının bu durumdan çok müşkül duruma düştükleri bahsedilmekte halkın Divân-ı Hümâyûn’a yazdıkları arzda, bu zulüm giderilmediği takdirde *celâ-yı vatan* etmek zorunda kalacakları (yerlerini terkedecekleri) belirtilmektedir. BOA, Mühimme Defteri, 65, 151 (C 997/Nisan 1589); BOA, Mühimme Defteri, 73, 377 (1003/1595).

⁸³⁶ Celâli isyanları sebebiyle insanların yerini terk etmesi anlamında kullanılan ifade. Bkz. Mücteba İlgürel, “Celâ-yı Vatan”, *DİA*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 238-240.

⁸³⁷ Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, Timaş Yay., İstanbul, 2017, ss. 162-171.

⁸³⁸ Bu konuyu, Mustafa Akdağ, büyük kaçgunluk devresinin yaşandığı 1603-1606 yıllarının çok daha öncesinden başlatarak ekmek ve temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının artması, paranın değerinin düşmesi, Anadolu’da yalanan

kaçgunluk hadiselerinin taşraya oranla daha az olsa bile, İstanbul'da da yaşanmış olması ve vakıfların da bu firarlardan etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Örneğin, bir kiralama işlemindeki detaylardan, bir önceki kiracısının *celâ-yı vatan* olması sebebiyle Haremeyn Evkafına ait bir evin harap hale geldiği ve bu sebeple de evin icâreteyn usulüyle kiralandığı öğrenilmektedir. İcareteyn usulünün vakıf akarlarında benimsenmesinin sebepleri arasına eşkıyalık faaliyetlerini ve önceki kiracıların firar etmesi sebebiyle akarların boş kalması eklenebilir. Bazı kayıtlarda da icâre-i vahide ile kiralama yapan kiracıların firar etmeleri sebebiyle vakıfların bakımsız kaldığı ve bu sebeple de icâreteynli kiralamaların yapıldığı vurgulanmaktadır⁸³⁹.

Yine hamam gibi vakıflara gelir sağlayan büyük akarların kiracılarının da aynı şekilde firar etmesi sebebiyle de bu akarlar başkalarına kiralanmak zorunda kalınmıştır. Örneğin Evail-i Muharrem 997/20 Kasım 1588 tarihinde Gedik Ahmed Paşa Evkafına ait hamamın kiracısı kira vakti bitmeden firar etmiş bunun üzerine hamam başkasına kiralanmıştır⁸⁴⁰.

3.1.İSYANLAR VE EŞKIYALIK FAALİYETLERİNİN VAKIFLARA ETKİSİ

Celâlî isyanları, vakıfları sadece insanların yerlerini terk etmesi ya da firar etmeleri nedeniyle etkilememiştir. Vakıflar bu dönemde yaşanan yağma, yangın ve hırsızlık gibi menfi taarruzlara da maruz kalmıştır. Nitekim isyanlar ve eşkıyalık faaliyetleri sırasında bizzat vakıf binalarına yönelik saldırılar da vuku bulmuştur. Bu dönemde eşkıyalık faaliyetleri sebebiyle vakıf mallarına da büyük zararlar verilmiştir. Eşkıyalar, vakıf mallarına açıktan saldırdığı ya da çaldıkları gibi çıkardıkları yangınlarla da vakıf binalarına büyük zararlar vermişlerdir. Bu tür olaylar sebebiyle de vakıfların gelirleri uzun süre akamete uğramıştır.

İnsanların yerlerini eşkıya baskısı ve artan vergiler sebebiyle terk etmiş olması, vakıfların gelirlerini de menfi anlamda etkilemiştir. Zira bu şekilde vakıflara gelir sağlayan akarların gelirleri düşmüştür. Yine vakıflara tahsis edilen köyler ve yerleşim yerlerinin de gelirleri azalmış böylece vakıflara tahsis edilen vergi kalemleri

Celâlî İsyanları sırasında yaşanan korku ve sindirmişlik gibi sebeplere bağlamaktadır. Ayrıca Akdağ, Anadolu'daki bazı yerlerde gerçekleşen tahrir kayıtlarından örnekler vererek büyük kaçgunluk olarak ifade edilen bu dönemde yaşanan toplumsal vakanın yıkıcılığını ortaya koymaktadır. Akdağ, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.II, S. 2, 1964, ss. 1-49.

⁸³⁹ EHM ŞS. 1, 51a/1 (27 Za 1023/29 Aralık 1614).

⁸⁴⁰ EHM ŞS. 4, 7-1 (Evl. M 997/Kasım 1588); 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, s. 269, nr. 347; 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, s. 296, nr. 303.

toplanamamıştır⁸⁴¹. Bu dönemde bizzat vakıf görevlileri ve mürtezikalarının da firarlara katıldığı ve eşkıyalarca ortak hareket etmesi de vakıflara büyük darbe vurmuştur. Bu dönemde yaşanan karmaşa sebebiyle ve bazı vakıf idarecilerinin bu tür olaylara karışmasıyla bu vakıflarla ilgilenecek kimse kalmamıştır⁸⁴².

Bu dönemle ilgili gerek Haremeyn Müfettişliğinin tuttuğu kayıtlar gerekse de diğer arşiv belgeleri, eşkıyalık faaliyetlerinin vakıflara etkisinin hangi boyutlara ulaştığı hakkında bilgi sunmaktadır. Örneğin, İnsan bulunmayan havalideki vakıf akarları olan dükkânlar, hamamlar ve diğer daha birçok akarın, âtil duruma düştüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple bazı vakıfların idarecileri de eşkıya faaliyetlerinden dolayı vakıf gelirlerinin düşmesi sebebiyle sonradan ihdâs edilen cihetlerin kaldırılması yönünde arzlar yazmak zorunda kalmışlardır⁸⁴³. Bu durumu kendi lehine kullanan kötü niyetli vakıf görevlileri de türemiştir. Zira Celalî istilâsını bahane ederek vakıf gelirlerini mürtezikaya dağıtmayan mütevelliler de bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla Celalî isyanları ve eşkıyalık faaliyetleri bazı vakıfları ciddi şekilde etkilemişken, bazı vakıfların idarecileri de suistimallerine kılıf olarak bu olayları kullanmışlardır⁸⁴⁴.

Eşkıya faaliyetlerinin Haremeyn Evkafı üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Özellikle Anadolu'da akarları bulunan ve Haremeyn Evkaf Nezareti uhdesinde olan vakıflarla ilgili kimi davalarda, Anadolu'daki akarlardan bahsedilirken Celalî isyanları sebebiyle akarların gelirlerinin kesildiğine ve vakıf akarlarının Celalî isyanlarında yakıldığına dikkat çekilmektedir. Örneğin, Kilarî Mehmed Ağa Evkafının mütevellisi Süleyman Bey b. Abdulmennan, Anadolu'da Çerkeş Kasabası sakinlerinden ve aynı zamanda vakfın câbisi olan Hacı Rıdvan b. İsa'nın vakıf parasının sarf edildiği yerleri öğrenmek için soruşturulmasını istemiştir. Müteveli mahkemede, Kilarî Mehmed Ağa'nın Çerkeş Kasabası'nda⁸⁴⁵ yaptırdığı vakıfları için vekil ve câbi tayin ettiği Hacı Rıdvan isimli kişiye vakıf parasından bir miktar para verdiğini söylemiş, bu paranın nerelere harcandığını görmek amacıyla muhasebesinin görülmesini istemiştir. Bunun

⁸⁴¹ BOA, Mühimme Defteri, 73, 860 (22 Z 998/22 Ekim 1590).

⁸⁴² Sadece ele alınan tarih aralığında değil daha geç dönemlerde de başka belgelerde benzer sıkıntılar sürekli dile getirilmiştir. Hatta Erzincan kadısı Seyyid Abbas tarafından yazılan arzuhalde, Erzincan kasabasındaki Gülabibey Camii Vakfının mütevellisi Yusuf'un celâ-yı vatan etmesi sebebiyle bu cihetin boş kaldığından bahsedilmektedir. Hüküm tarihi daha geç bir tarih olan 1115/1703'tür. BOA, AE.SAMD.III. 161-15830 (18 Ca 1115/29 Eylül 1703).

⁸⁴³ Örneğin Bkz. Amasya'da Bayezid Paşa Evkafının görevlileri tarafından yazılan arzda vakfın, cami, imaret ve diğer giderlerine gücünün yetmediği, buna sebep olarak da eşkıya istilasından sonra vakıf gelirlerinin düşmesi gösterilmiştir. Ayrıca vakıf gelirleri düştüğü için sonradan ihdâs edilen cihetlerin de kaldırılması istenmiştir. BOA, Mühimme Defteri, 78, 1518 (23 L 1016/10 Şubat 1608).

⁸⁴⁴ Örneğin, Aydın ve Saruhan'da bulunan kadılara yazılan hükümde, bölgelerinde Celalî isyanını bahane ederek vakıf mürtezikalarının alacaklarını vermeyen mütevellilerin türediğinden ve bu mütevellilerin yine aynı bahane ile vakıf muhasebelerini gördürmediklerinden bahsedilmektedir. 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, s. 127, nr. 108.

⁸⁴⁵ Çankırı'ya bağlı kasabalardan.

üzerine Hacı Rıdvan, Mehmed Ağa'nın kendisine 1005/1597 senesinde bu parayı verdiğini ve üç sene içinde Çerkeş kasabasında 52 ocaklı 2 tane han, 1 muallimhane, 1 debbağhane ve 1 mescid ve 150 dükkân, 1 ekmekçi fırını, 1 kahvehane, 1 çifte hamam⁸⁴⁶, hanın civarında 12 göz çeşme inşa ettirdiğini, hamam ve çeşmelere de su götürüldüğünü söylemiştir. 1008/1599 senesinde tüm bu binaları yaptığını ifade eden Hacı Rıdvan, 1019/1610 senesine gelindiğinde Celâlî istilasının o bölgede baş gösterdiğini, bu sebeple vakıf akarlarının kiralamalarını yapamadığını, bunun yanında vakıf dükkânlarından birçoğunun ise Celâlîler tarafından yakıldığını belirtmiştir. Bu yakılan dükkânlardan 40 tanesinin ise yenilemesinin ve tamirinin tamamlandığını ancak bölgede yaşayan insanların da yerlerini terk etmeleri sebebiyle akarlardan yeterli gelir elde edilemediğini söylemiştir. İnsanların Çerkeş'e yavaş yavaş geriye dönmeye ve vakıf akarlarından da gelir elde edilmeye başladığını ifade eden vakıf cabisi, o ana dek 16 bin akçe gelir elde edildiğini söylemiştir. Bunun üzerine Haremeyn Müfettişi, vilâyet kadısından söz konusu akarlarla ilgili görüş istemiş, o da Hacı Rıdvan'ın Çerkeş kasabasında vuku bulan Celâlî istilası ile Kılârî Mehmed Ağa Vakfı ile ilgili beyanlarının doğru olduğunu bildirmiştir⁸⁴⁷.

Bizzat vakıf akarlarına yönelik teşebbüsler yanında, geliri belli vakıflara akar olan yerlerde toplanan vergilere de bu isyan ve eşkıya hareketleri sırasında el konulmuştur. Örneğin, tarihte Tavi Ahmedoğlu olarak bilinen Mustafa, Bağdat'ı ve Basra'yı ele geçirdiği sıralarda Haremeyn Vakfı'na ait mukataa gelirlerine el koymuştur⁸⁴⁸. Yine Balıkesir Kadısı'na hitaben yazılmış bir Dîvân-ı Hümâyûn hükmünde de Zağanos Paşa Evkafına ait 90 bin akçenin Perviz isimli eşkıyalarla birlikte hareket eden bir kişi tarafından çalındığı ifade edilmektedir⁸⁴⁹.

Örneklerde de görüleceği üzere hem halkın yerlerini Celâlî istilası sebebiyle terk etmesi hem de bizzat o dönemde Celâlî eşkıyası tarafından vakıf akarlarına el uzatılması gibi hadiseler yaşanmıştır. Bir de firarlar sebebiyle boşa çıkan akarların kiralamalarıyla ilgili kayıtlar da dikkat çekmektedir. Ancak bu firarların mevcut karışıklıktan mı ya da başka sebeplerden mi olduğuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır⁸⁵⁰. Bununla birlikte

⁸⁴⁶ Çifte hamamla kadın-erkek olmak üzere ayrı ayrı iki hamam kastedilmektedir.

⁸⁴⁷ EHM ŞS. 1, 38b/1 (Evl. S 1023/Mart 1614). Yine Bolu Sancağı'nda Eflânî kazasında Celâlî isyanında yanan vakıf dükkânların yıkıntılarının satılması ile ilgili kayıt için Bkz. EHM ŞS. 1, 140a/2.

⁸⁴⁸ Geniş bilgi için Bkz. *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, haz. Ziya Yılmaz, C.I. Ankara, 2003, s. 508; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., C.III, Ankara, 2021, s. 1740-1742. Bu husus Haremeyn Müfettişliğinde de bir davaya konu olmuştur. Bu davadan daha önce geniş biçimde yukarıda 'Fetva Talep Edilen Vakıf Meseleleri' başlığı altında bahsedilmişti. EHM ŞS. 6, 24/3 (Evs. S 1021/Nisan 1612).

⁸⁴⁹ Kahveci, *29 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 129, nr. 95/228 (4 Za 1004/30 Haziran 1596).

⁸⁵⁰ EHM ŞS. 4, 7/1 (Evl. M 997/Kasım 1588).

Haremeyn Evkafına ait olan evlerin kimi kiracılarının da aynı şekilde *celâ-yı vatan* ettikleri yani yerlerini terk ettikleri özellikle belirtilmektedir. Mücteba İlgürel, bu ifadenin Celali ayaklanması sebebiyle yerlerin terk edilmesi maksadıyla kullanıldığını söylemektedir⁸⁵¹. Bu açıdan bakıldığında Devlet'in merkezinde bile şu ya da bu şekilde kimi insanların Celalî isyanından etkilenmek suretiyle yerlerini terk etmek zorunda kaldıklarını ya da bizzat firar ettiklerini söylemek mümkündür⁸⁵². Yine bu insanların eşkıya faaliyetlerine katılmak için de İstanbul'dan ayrılmış olma ihtimalleri de vardır. Özellikle taşrada eşkıyalık da bu dönemde bir furya haline gelmiştir.

Taşrada gerçekleşen vakıf akarlarına yönelik eşkıya taarruzlarının çok daha yıkıcı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere kimi vakıf akarlarının bizzat eşkıya tarafından yakıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple gerçekleşen taarruzlar sonucunda vakıf akarları uzun süre âtıl durumda kalmış, buna ilaveten yeniden yapılması için de vakıfların bütçelerinden büyük miktarlarda paralar harcanmak zorunda kalmıştır. Mukataa ve icâreteyn bahsinde ifade edildiği gibi binası yeniden yapılmayan akarların yerleri de mukataaya çevrilmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu şekilde bir toplumsal sorun da bizzat vakıfların tasarruflarında ve kiralamalarıyla ilgili usullerde köklü değişikliklerdeki temel amillerden birisi olmuştur.

3.2.PARANIN DEĞERİNİN DÜŞÜRÜLMESİ SONUCU VAKIFLARIN YAŞADIĞI SORUNLAR

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ve Avrupalı devletlerin ekonomik vaziyetlerinde dikkate değer değişimler yaşanmaya başlamıştır⁸⁵³. Avrupa'daki yıkıcı savaşlara ilaveten Amerika kıtasından elde edilen gümüşün İspanya'ya oradan da kıta Avrupası'ndaki pazarlara girmesi, ekonomik dalgalanmalara sebebiyet vermiştir⁸⁵⁴. Osmanlı Devleti ise bu dönemde uzun süreli savaşların ekonomik faturası ile birlikte fetihlerin yavaşlamasından da ekonomik anlamda oldukça etkilenmiştir. Özellikle 1585-1586 yılında İran'la yaşanan ağır savaşlarda nakit ihtiyacını

⁸⁵¹ İlgürel, "Celâ-yı Vatan", s. 238.

⁸⁵² Örneğin, Haremeyn mütevellisi, İstanbul'da Tahtaminare Mahallesi'nde bulunan Haremeyn Evkafına ait evin kiracısı olan Hacı Sefer isimli kişinin celâ-yı vatan eylemesi sebebiyle vakfın harab olduğunu söylemiştir. Müteveli, bu sebeple de evi başkasına kiralamıştır. EHM ŞS. 1, 51a/1 (27 Za 1023/29 Aralık 1614); Yine Bkz. Sultan Ahmed Camisi Evkafından Zile Hasları reayasının Celali isyanı sebebiyle yerlerini terk etmiş olmaları ve bu sebeple vakfın zarar görmesiyle ilgili mühimme kaydı için Bkz. 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, ss. 269-270, nr. 347.

⁸⁵³ 16. Yüzyıl'da Amerika'nın keşfi ile gümüşün Avrupa'ya akması ile birlikte Avrupa'da fiyat dalgalanmaları meydana gelmiş hatta bazı ülkelerde fiyatlar çok hızlı bir şekilde artarak hiperenflasyonun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Mehmet Kuru, *Osmanlı'nın Parafile İmtihanı*, Fol Yay., İstanbul, 2022, ss. 77-78.

⁸⁵⁴ Kütükoğlu, "1600 Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, s. 6.

karşılama üzere akçenin içeriğindeki gümüş miktarı yarıya indirilince paranın değerinin düşmesine bağlı hayat pahalılığı, toplumun her kesimini derinden sarsmış devam edegelen isyan dalgasını da körüklemiştir⁸⁵⁵.

Bu dönemde askerlerin maaşlarını ödemek maksadıyla bir okka gümüşten 1000'den fazla akçe kesilmeye başlayınca yeniçeriler de bu duruma tepki olarak büyük bir isyan başlatmışlar ve Osmanlı Devleti hem taşrada hem de merkezde büyük sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştır⁸⁵⁶. Bu dönemde başlayan paranın değerinin düşürülmesi (tağşiş) uygulaması süreklilik kazanmaya başlamıştır. Bu durum piyasaları da derinden etkilemiştir. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı'daki para tağşişi uygulamasının XVI. yüzyılın ortalarından itibaren görüldüğünü⁸⁵⁷ Sultan II. Selim dönemine tekabül eden 1566 yılına gelindiğinde ise paranın değerinin düşürme işlemini ifade eden *tağşiş*in tam manasıyla uygulamaya konulduğunu söylemektedir. Barkan, akçelerde bulunan gümüş oranının azaltılarak *daha az gümüşle daha çok akçe basılması* usulünün bir anlamda Devlet politikası haline geldiğini belirtmektedir⁸⁵⁸.

Genelde akçe üzerinde gerçekleşen değer düşürme işlemi, gümüşün altının karşısında değerinin de sürekli olarak düşmesine sebebiyet vermiştir⁸⁵⁹. Ayarı bozulmuş bu paranın pazarlara girmesiyle de fiyat istikrarı yok olmuştur. Para üzerinde bozulma, sadece Devlet'in bastığı paradaki madeni değerinin azaltılması yoluyla gerçekleşmemiş, aynı zamanda kalpazanlar tarafından kesilip, kırılarak arttırılan madenden yeni paralar basılması suretiyle de ekonomiye darbe vurulmuştur. Özellikle Osmanlı ticari hayatında önemli yer edinmiş olan Yahudi kalpazanların bu tür işlerde oldukça etkin bir rol aldığı dönemin kaynaklarında zikredilmiştir. Örneğin Sultan III. Murad dönemindeki bu hali Gelibolulu Mustafa Âlî de ele almıştır. Âlî, hurda paradan değeri düşük paranın yapıldığını, özellikle Yahudilerin eline düşen paranın kırılarak bunun pazarlara düştüğünden bahsetmektedir. Yine Âlî, parada hiçbir şekilde ayarın tutturulmadığı, altın

⁸⁵⁵ Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa*, s. 160.

⁸⁵⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VII, s. 156.

⁸⁵⁷ Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, C. XXXIV, S. 136, 1970, ss. 571-572.

⁸⁵⁸ Barkan, 1491-1566 tarihleri arasında yüz dirhem gümüşten en çok 420 akçe kestirildiğini ve bir akçede 0.731 gram gümüş bulunduğunu, bu akçelerden 1491-1516 tarihlerinde 52 tane, 1517-1549 yılları arasında 55 tane, 1550- 1566 yıllarına gelindiğinde ise 60 tanesiyse 1 Osmanlı altını alınabildiğini söylemektedir. Yine Barkan, XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde neredeyse yarı yarıya değeri azaltılmış bir akçenin piyasaya çıktığını, daha önce 60 tanesine bir Osmanlı altını alınırken 1586 tarihinde alınan karara göre, 120 tanesine bir Osmanlı altını alınabildiğine dikkat çekmektedir. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", ss. 571-572.

⁸⁵⁹ Bu konuda Mustafa Akdağ, akçenin altın karşısındaki seyrini 1431'den başlatarak 1600'e kadar ortaya koymaktadır. Ayrıca Akdağ, Devletin akçeye belirlemiş olduğu değer yalnızca reayadan toplanan vergide ve çeşitli münasebetlerinde geçerli olduğunu, reayanın kendi arasında yani piyasada akçenin değerinin daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 38; Bu konuda ayrıca Bkz. Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Politikası ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, ss. 15-17.

parada bile tam bir ayarın olmadığını, sarrafların altınlardan noksan çıkardığını ifade etmektedir⁸⁶⁰.

Kalpazanlar tarafından, *kesük akçe*, *kırpık akçe*, *zuyûf akçe* gibi isimlerle anılan ayarı bozuk akçe de kullanıma sokulmuştur⁸⁶¹. Ancak Devlet, bu konuda bir standarda gitmek niyetiyle bu paraları zamanla piyasadan toplatarak bir düzen oturtmaya çalışmışsa da⁸⁶² bunda çok başarılı olunamamıştır.

Paranın değerinin düşülmesiyle bağlantılı olarak Devlet'in, topladığı vergiler de azalmıştır. Mustafa Akdağ, bu konuda Fatih Sultan Mehmed devrinde toplanan koyun vergisi ile III. Murad döneminde toplanan koyun vergisi kalemlerinin mukayesesini yaparak Devlet'in, III. Murad döneminde yaşanan bu tağşiş uygulamaları sonrasında, Fatih Sultan Mehmed dönemindeki akçe değerine oranla dört kata kadar zarar ettiğini ortaya koymaktadır⁸⁶³.

Akçenin değerinin düşürülmesinden yalnızca Devlet ve reaya etkilenmemiş, Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatının en önemli dinamiklerinden olan vakıfların da gelirlerinde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Zira vakıflar, gelir eksenli müesseseler olduğu için para üzerindeki en ufak değişimlerden etkilenmiştir. Bu hususla ilişkili vakıfların yaşadığı en önemli problem gelirlerin düşmesi olmuştur. Ayrıca vakıf yerlerden toplanan vergilerin kırpık akçe ile ödenmesi ve akabinde bu paraların tedavülden kalkmış olmasıyla da mütevelliler ile mültezimler arasında sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır⁸⁶⁴. Buna ilaveten, akarların kiracılarının, kira bedellerini kırpık akçe ile ödemesi üzerine mütevelliler, mürtezikalara da aynı kırpık akçeler üzerinden tahsisatları gerçekleştirince, yine mütevelliler ile mürtezikalar arasında sıkıntılar yaşanmıştır.

⁸⁶⁰ Burada Künhü'l-Ahbâr'da geçen ifadeler şöyledir: "... Kezalik Vilâyet-i Arabistan'da câri olan para dahi menzilesinde iken bu ahyânda zerger potasında dökülen reşehât-ı simâbe öykünmüştür ve ziyâde hürde kesilmekle husâsen künd-bâz ve kallâş Yahudiler eline düşüp kırılmağa tüccâr-ı bazâr anı bil-küllîye nazardan aldı. Bu minval üzerine Osmânî nâ-bûd ve para anun heyetiyle mevcûd olduktan sonra filori kısmının dahi bir kısmında bir kâmilü'l-ayârî nâdir ve meksuri hod tamâmından ziyâde idüğü zâhir -ü bâhirdür. Sarraflar ise gölge harâmisi bir bölük leffâflardır ki tamâmı hîle ile nâkıs çıkarmada ve düriüsti meksûr bahâsına almada ve kendüsi sarf etmek istedikde yine ziyâde bahayla virmede..." Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Haz: Ali Çavuşoğlu, TTK Yay., Ankara, 2019, s. 958; Ayrıca Bkz. Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nde Madeni ve Kâğıt Para Kalpazanlığında Yabancıların ve Yabancı Ülkelerin Rolü (1818-1923)", *Belleten*, C. LXXXIII., S. 296, 2019, ss. 173-200.

⁸⁶¹ Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında...", s. 573;

⁸⁶² Kuru, *Osmanlı'nın Para ile İmtihanı*, s. 82.

⁸⁶³ Yine Akdağ, bu akçe tağşişinin Osmanlı vergi kurumunu temelinden sarsan şey olduğunu ifade etmektedir. Akdağ, *Türk Halkının Dirlilik ve Düzenlik Kavgası*, s. 39.

⁸⁶⁴ BOA, Mühimme Defteri, 10, 456 (3 Ş 979/21 Aralık 1571)

Özellikle kırpık akçe ya da zuyûf akçe ile tahsislerin yapılmasını istemeyen mürtezikalara bu konuyu Divân-ı Hümâyûn'a kadar taşımışlardır⁸⁶⁵.

Para taşışışleri, yalnızca mütevellilerle mültezimleri ya da mürtezikalara karşı karşıya getirmemiş aynı zamanda vakfa ait paraların değerinin düşmesine bağlı olarak vakfın zarara uğramasına da sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda tedavülden kaldırılan ancak vakfın elinde bulunan paraların da yeniden değerinin ortaya konulması gibi bir iş yükü de getirmiştir.

Bu konuda özellikle Haremeyn Evkafı gibi kiracısı ve akarları çok fazla olan vakıflar daha fazla etkilendiği ortadadır. Zira bu hususla ilgili mütevellilerin dert yandığı ve vakıfların zarara uğradığını beyan eden ifadelerle Haremeyn Müfettişi'ne paradaki düşüşe bağlı olarak vakfın uğradığı zararı kaydettirdiği görülmektedir. Örneğin, Osmanlı gümüş paralarından Şâhinin⁸⁶⁶ değerinin azaltılması sebebiyle Haremeyn Mütevellisi Hacı Hasan Bey b. Abdullah, Haremeyn Müfettişliğine gelerek vakıfta daha önce râyic karşılığı 5'er akçe iken alınmış 8.010 şâhinin bulunduğunu, râyicin 4 akçeye düşürülmesi sebebiyle vakfın zarara uğrayacağını söylemiştir. Bu durumun bizzat mütevelliden kaynaklanmadığının bilinmesi gerekçesiyle durumun tahrir olunup sicile kaydolunmasını isteyen müteveli, vakıfta bulunan 8 bin 10 şâhiyi mahkemeye getirerek kaydettirmiştir⁸⁶⁷.

Görüldüğü üzere mütevelliler, vakıfta bulunan paraların değerinin düşmesine bağlı olarak yaşanacak vakfın uğrayacağı zararın ve karışıklığın kendisinden kaynaklanmadığını göstermek maksadıyla Müfettişe başvurmuşlar ve bu durumun sicile kaydedilmesini istemişlerdir. Bu ayrıntılar, vakıfların ekonomi uygulamalarından büyük oranda etkilendiğini göstermektedir. Nitekim yukarıdaki örnekte bile Haremeyn Evkafına ait olan ve 5 akçe karşılığı bulunan 8 bin 10 Şâhinin değeri; 40 bin 50 akçe eder iken, aynı paranın değerinin 4 akçeye düşürülmesi ile vakfın elinde bulunan toplam Şâhi değeri 32 bin 40 akçeye inmiştir. Böylelikle Haremeyn Vakfı, 8 bin 10 Şahiden 8 bin 10 akçe zarar ettiği anlaşılmaktadır. Bu da ortalama %20 oranında bir değer kaybına denk gelmektedir.

⁸⁶⁵ Örneğin, 18 Cemaziyelahir 985/2 Eylül 1577 tarihinde Edirne kadısına yazılan bir mühimme kaydında bu konuya dikkat çekilmiş, Edirne'de bulunan Sultan ve diğer vakıflarının mütevellilerinin mürtezikalara kırpık akçe ile tahsisat yaptığı, bu şekilde yapılan tahsisatların mürtezikalara zararına uğrattığı vurgulanmıştır. BOA, Mühimme Defteri, 31, 477 (10 C 985/25 Ağustos 1577).

⁸⁶⁶ Osmanlı'da kullanılan ve akçeden daha değerli bir para türü. Bkz. Mıhı Maxım, "Pâdişâhî", *DİA*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 143-144.

⁸⁶⁷ EHM ŞS. 1, 50a/2 (Evl. Za 1023/Aralık 1614).

Tedavüldeki paraların değerlemesindeki bu değişikliklerin tağşişe bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Tağşişler sık gerçekleştiği için vakıf mütevellilerine de ellerindeki paraların yeni râyiç bedel üzerinden sık sık yeniden hesaplatmak gibi bir iş yükü de getirmiştir. Bu sebeple mütevelliler gerek para vakıfları gerekse de vakıf gelirlerinden toplanan paraların yeniden değerinin belirlenmesi için, Haremeyn Müfettişliğine sık sık başvurmuşlardır. Özellikle yeni akçe basıldığında, eski paraların toplanması gerekmiştir. Bu gibi durumlarda da vakıflar, ellerindeki paraların yeniden değerinin ortaya konması maksadıyla keşif taleplerinde bulunmuşlardır. Örneğin, 5 Safer 1034/17 Kasım 1624'te bir fermanla yeni bir akçe basıldığı ve artık bu akçenin kullanılması istenerek kesik ve zuyûf akçe ile alışverişin yasaklandığı duyurulmuştur. Aynı fermanda, yeni değerlemelere göre, altının karşılığı 120 akçe, kuruşun ise 80 akçeden fazla olmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Osmanînin⁸⁶⁸ üçer akçeye râyiç olacağı da vurgulanmıştır⁸⁶⁹. Bu tarihten sonra vakıf mütevellileri, Haremeyn Müfettişliğine giderek vakfın elindeki paraların bu fermanda belirtilen oranlara göre yeniden değerinin belirlenerek kaydedilmesini istedikleri görülmektedir. Yine mütevelliler, vakfın kasasında bulunan ve kullanımı yasaklanan kesik veya zuyûf akçenin de dirhem hesabına göre⁸⁷⁰ değerlerinin belirlenmesi maksadıyla da Müfettişliğe başvuruda bulunmuşlardır.

Örneğin, İstanbul'da Kamer Hatun Vakfı'nın mütevellisi, Hüseyin Çelebi b. Ahmed, vakfın akarlarının kirasından toplanan 2 bin 405 zuyûf akçenin dirhem hesabına göre ölçülüp değerlendirilmesi talebiyle müfettişliğe başvurmuştur. Sonrasında vakıfta bulunan zuyûf akçenin dirhem hesabıyla 185 dirhem olduğu ortaya çıkartılmıştır⁸⁷¹. Bundan başka yine İstanbul'da Kâtip Mehmed Ağa Vakfı mütevellisi olan Hüseyin Çelebi de bu fermanın sonrasından sonra Müfettişliğe başvuruda bulunarak vakfın akarlarından elde ettiği altın ve Osmanî ile 15 bin 580 zuyûf akçenin vezin⁸⁷² olup dirhem hesabınca ortaya konulmasını talep etmiştir⁸⁷³. Buna benzer başka bir örnekte de Bursa'da bulunan

⁸⁶⁸ Bununla büyük ihtimal şâhî kastedilmektedir.

⁸⁶⁹ Daye Emine Hatun Evkafının mütevellisinin vakıfta bulunan paraların râyiç bedele yeniden değerlendirilmesi için yaptığı başvuru ile ilgili kayıta, "...târîh-i kitab şehrinin beşinci günü ferman-ı cihân- muta' ile kesik ve zuyûf akçenin te'âtisi memnû' ve altın yüz yirmiden ve kuruş seksener akçeden ziyâdeye râyiç olması merfû' olmağla..." denilmektedir. EHM ŞS. 1, 124a/2 (8 S 1034/20 Kasım 1624). Yine aynı ifadeler başka bir sicil de geçmektedir. EHM ŞS. 5, 36/2 (Evh. C 1034/Nisan 1625).

⁸⁷⁰ Kanaatimizce burada içindeki değerli metal ağırlığına göre değerinin ortaya konması kastedilmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 368-371.

⁸⁷¹ Burada mütevellinin ifadeleri şöyledir: "...mütevellisi olduğum vakf-ı mezburun icâresinden cem' ve tahsil olmağla hâlâ yedimde mevcut olan iki bin 405 zuyûf akçe veznolunup dirhem hesabı üzere kesri tahrîr olunması matlubumdur..." EHM ŞS. 5, 36/2 (Evh. S 1034/Aralık 1624).

⁸⁷² Değerinin belirlenmesi, ölçülmesi.

⁸⁷³ EHM ŞS. 5, 37/2 (10 R 1034/20 Ocak 1625).

Haremeyn Evkafının mütevellisi olan Şaban Bey de elinde bulunan ve vakıf akarlarından tahsil ettiği altın ve kuruşun yeniden değerlendirilerek kaydedilmesini istemiştir⁸⁷⁴.

Tüm bunlardan hareketle, Osmanlı ülkesindeki taşışılere bağı râyîç oranlar üzerindeki oynamaların da vakıfları büyük zarar soktuğı söylenebilir. Örneğın, şahi gibi paralarda yaşanan değer kaybının 7-8 yıl gibi nispeten kısa bir dönem içerisinde ve sürekli olması, mütevellilerin vakıfta bulunan bu paraları yeniden değerinin ortaya konulmasını istemelerine sebebiyet vermiştir. Bu durum hem vakıfları büyük zararlara sokmuş hem de mütevelliler ve mahkeme için fazladan bir iş yükü getirmiştir. Vakıfların, gerek akarların kiracılarının değeri düşük akçelerle ödeme yapmaları ve piyasada bu tür akçelerin bulunması sebebiyle bu paralara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu paraların mürtezikalara dağıtılmış olması mürtezikalarla mütevellilerin ve diğer vakıf görevlilerinin karşı karşıya gelmelerine sebebiyet vermiştir. Değeri düşürölmüş yeni para basımları sonrasında da özellikle de vakıfların ellerinde bulunan kesik akçeler sebebiyle vakıfların zarar ettikleri anlaşılmaktadır.

⁸⁷⁴ EHM ŞS. 1, 125a/2 (1034/1625).

SONUÇ

Haremeyn Evkâf Nezaretinin XVI. yüzyılın sonlarına doğru tesis edilmesi, bu dönemde Osmanlı'da vakıfların idaresiyle ilgili en önemli gelişme olmuştur. Nitekim nezaretin kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'nde ilk kez hem reaya hem de büyük vakıfların idaresi tek elde toplanmaya başlamıştır. Buna ek olarak Nezaret, 1826'da kurulacak Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine de temel teşkil etmiştir. Haremeyn Evkâf Nezaretinin altında ihdas edilen Müfettişliğin kısa süre sonra kuruluşu ise vakıf davalarının ve diğer şer'î işlemlerinin takibinin tek elden yapılmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle hem vakıflarla ilgili muamelelerin kayıtları bir yerde toplanmış hem de vakıfların takibi ve idaresi daha kolay olmuştur.

Bu çalışmayla, İstanbul özelinde faaliyet gösteren Müfettişlik bünyesinde, herhangi bir şer'î mahkemede olduğu gibi, kâtip, nâib ve mimarların görev yaptığı görülmüştür. Ayrıca Müfettişlik kurulduktan sonra görev alan ilk dört müfettişin biyografileri de hem arşiv belgelerinden hem de dönemin uleması hakkında bilgi veren eserlerden faydalanılarak tespit edilmiştir. Özellikle Memikzâde Mehmed Efendi ve kendisinden sonra görev alan Sünbül-i Arabî lakabıyla bilinen Ali Efendi'nin Osmanlı bürokrasisinde önemli bir yerinin olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Memikzâde Mehmed Efendi, III. Murad döneminin öne çıkan Kubbealtı vezirlerinden Nişancı Mehmed Paşa'ya damat olmuş, Ali Efendi ise Rumeli Kazaskerliği'ne kadar yükselmiştir. Kuruluş döneminde görev yapan müfettişlerin Darüssaade ağasıyla olan yakın ilişkileri dikkat çekicidir. Zira onların bu görevlere gelmesinde de nezaretin diğer görevlilerinde olduğu gibi kurumun başında bulunan Darüssaade ağası etkili olmuştur.

Haremeyn Evkâf Nezaretinin kuruluşundan önceki döneme ait bilgilerle nezaretin kuruluşundan sonraki döneme ait bilgiler karşılaştırıldığında, özellikle Müfettişliğin kuruluşu ile birlikte vakıflara yönelik suistimallerin önlenmesi ve vakıflara ulaşma noktasında önemli bir mesafe katedildiği anlaşılmaktadır. Zira Nezaretin kuruluşu sonrasında ait kayıtlarda uzun yıllardır devam edegelen bazı suistimallerin önüne geçilmiş olduğuna dair bilgilerin bulunması bu düşüncemizi desteklemektedir.

Müfettişliğin kurumsal anlamda çalışma sistemi içerisinde vakıf davalarını dinlemek, önemli bir görev olduğu gözlemlense de bunun yanında müfettişlerin, nezaretin altındaki kalemlere ait kayıtların kontrollerini yaptıkları, surrelerin idaresinde görev alıp kayıtları inceledikleri ve mütevellî muhasebelerini kontrol ettikleri anlaşılmıştır.

Dolayısıyla Nezaret bünyesinde görev yapan mütevellilerin muhasebelerinin kontrolü ve vakıfların gelir-giderlerinin denetimi, bizzat müfettişler eliyle gerçekleştirilmiştir.

Vakıflarla ilgili alınacak kararlarda ise zaman zaman Haremeyn Müfettişinin görüşüne de başvurulabilmiştir. Bu sebepten vakıf sorunlarının çözümleyicisi konumunda olan ve sorunları bizzat mahkeme süreçlerinde ve diğer faaliyet alanında gören müfettişin, Darüssaade ağası eliyle vakıflarla ilgili kararların çıkmasını sağladığı söylenebilir. Bu noktada müfettişin, vakıflarla ilgili bizzat şahit olduğu önemli sorunları, Darüssaade ağasına aktardığı, ağanın da padişaha ya da Divân-ı Hümâyûn'a durumu arz ederek vakıflara yönelik önemli kararların çıkmasını sağladığı düşünülebilir.

Haremeyn Müfettişliğinin kuruluşu konusu da bu çalışmayla açıklığa kavuşmuştur. Zira Müfettişliğin, Nezaretle aynı tarihle kurulduğu genel kanısının aksine arşiv kayıtları ve Müfettişlik kayıtlarına göre kurumun Nezaretten en az 1 yıl sonra teşekkül ettiği anlaşılmıştır.

Yine müfettişliğin kayıt sistemi de bir zemine oturtulmuştur. Kayıtlar üzerinde yapılan incelemelerde müfettişliğin kayıtlarında, ferman, fetva, buyruldu suretlerinin bulunduğu görülmüştür. Bu haliyle müfettişliğin kuruluş tarihinden itibaren oluşturulan sicillerin, bugünkü vakıf çalışmaları noktasında hem vakıflara yönelik Devlet'in almış olduğu kararlara ulaşımı sağladığı hem de nezaretin kurumsal hafızasını aksettirdiği için önemli bir yerde durduğu söylenebilir. Çalışmada sicillerin, Haremeyn vakıfları için ayrı, hânedân ve devlet adamlarına ait vakıflar için ise ayrı tutulduğu görülmüş, dolayısıyla Müfettişliğin belli bir kayıt mantığının olduğu anlaşılmıştır.

Nezaret bünyesinde görev yapan mütevellilerin çalışma sistemi hakkında da gerek dava kayıtları gerekse de diğer arşiv kayıtlarından yola çıkarak bilgi sunulmuştur. Bu aşamada Nezaret bünyesinde görev yapan ve özellikle Haremeyn vakıflarıyla ilgilenen Haremeyn mütevellilerinin genelde Darüssaade ağasının yakinen bildiği kişiler arasından tayin edildiği anlaşılmıştır. Yine Haremeyn mütevellilerinin, kendine has idare biçimiyle diğer mütevellilerden ayrıldıkları müşahade edilmiş, bu mütevellilerin, Haremeyn vakıflarının intikallerini ve mevcut tasarruflarını dışarıdan kontrol ederek, herhangi bir suistimal zannı oluştuğunda şer'i olarak işlem başlatabildikleri görülmüştür. Haremeyn Müfettişlerinin de Haremeyn vakıfları özelinde tasarruflar nezarete intikal etmese bile bu vakıfların davalarını dinledikleri ve şer'i işlemleri takip ettikleri açığa çıkartılmıştır. Şüphesiz bu ayrıntılar, nezaretin, Haremeyn vakıflarına verdiği önemi de

açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim diğer vakıflardan daha fazla suistimale açık yönleri bulunan Haremeyn vakıflarının daha titiz bir şekilde tasarruf ve şer'î işlem takibi çok daha fazla önemli olduğundan nezaretin ve dolayısıyla da müfettişliğin Haremeyn vakıfları konusunda daha titiz davrandıkları sonucu çıkartılabilir. Tasarrufu Haremeyn mütevellisinin kontrolünde olmayan Haremeyn vakıfları, gerek bünyesinde bulunan ilgili kişiler tarafından gerekse dışarıdan kimseler tarafından suistimallere maruz kalabilmişlerdir. Bu noktada ise bunların tespitini yapıp gerekli durumda intikalleri sağlama konusunda Haremeyn mütevellisi ve müfettişin birlikte çalışarak mahkeme sürecini başlattıkları anlaşılmıştır.

Haremeyn Evkâf Müfettişliğinin yeri konusunda ise kesin bir çıkarım yapmak zor görünse de bazı ayrıntılara bakılarak bu mahallin Saray olduğu ileri sürülebilir. Kimi davaların bizzat Darüssaade ağası huzurunda yapılıyor olması, mahkemelerdeki şuhudü'l-hâlde bulunan kişilerin saray çalışanı olması gibi ayrıntılar bu çıkarımı desteklemektedir.

Müfettişliğin tuttuğu Haremeyn Evkâfına yönelik kayıtlarda, suistimal, keşif, kiralama, mukataa gibi işlemlerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Özellikle bu vakıflara yönelik suistimal girişimlerinin, diğer vakıflara göre daha yoğun olduğu izlenmiştir. Bu durum, Haremeyn Evkâfına ait akarların çokluğuna karşın, bunlarla ilgilenen mütevellilerin sayısının daha az olmasından ileri geldiği ifade edilebilir. Bu duruma ilaveten Haremeyn vakıflarının her birinin ayrı vakıf şartı ve intikal süreçleri olduğundan bunların takibi ve uygulaması konusunda Haremeyn mütevellileri yetersiz kalabilmişlerdir. Diğer yandan hanedan ve devlet adamlarının vakıfları ve akarlarının sayısı belli olduğundan bu tür vakıfların mütevellileri, buralarla daha yakından ilgilenme imkânı bulabilmişlerdir. Bu noktada Haremeyn mütevellilerinin iş yükünün diğer vakıf mütevellilerine oranla çok daha fazla olduğu söylenebilir.

Haremeyn vakıflarında meydana gelen suistimallerin büyük çoğunluğunun mütevellinin vakfı zaptı sırasında ortaya çıkmasından hareketle, bu vakıfların kısa sürede intikallerinin sağlanması, doğru idaresi açısından hayatî derecede önemli olduğu görülmüştür. Bu sebeple Haremeyn mütevellilerinin her vakfın tasarruf şartını bilip zamanında intikalleri gerçekleştirmiş olması teamül gereği beklenen bir durum olsa da bu konuda kimi zaman gecikmeler yaşanmış, bu sırada ise vakıflar suistimallere açık hale gelmiştir. Yine bizzat mütevelliler tarafından da ya vakıf şartlarının tam bilinmemesi ya da vakfiyeye ulaşılamaması gibi sebeplerden zamansız müdahaleler gerçekleşebilmiştir.

Vakıflarda meydana gelen suistimallerin büyük birçoğunun hükmî, yani vakfın statüsüne yönelik olduğu görülmüştür. Vakıfların mutasarrıfları arasında yaşanan problemlerin çoğunun ise *növbet-i tasarruf* denilen tasarruf sırasından kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Bu konu, vakıfların hayır cihetlerine geçmesiyle de yakından ilgili olduğundan hayır cihetlerine intikaller, tasarruf ferağları ve buna dair tüm anlaşmazlıklar vakıf kurucusunun vakfiyesinde belirttiği tasarruf sırasındaki ayrıntılara göre çözümlenebilmiştir. Ancak bu aşamada vakfiyelerin elde bulunmaması, vakıf tescilinin bulunmaması gibi sebeplerden vakıf davalarının çözülmesinde problemler yaşanmıştır. Böyle durumlarda ise şeyhülislama başvurularak fetvalar istendiği görülmüştür. Bu noktada, vakfiyenin elde bulunmaması ya da şartlara ulaşılammış olması vakıflarda doğru tasarrufların önündeki en büyük engellerden olduğu anlaşılmıştır. Bu tür olumsuzlukların önüne geçmek için de Müfettişliğin vakfiyeleri toplamaya çalıştığı düşünülmektedir.

Haremeyn vakıflarına ait ve büyük çoğunluğu evlerden oluşan akarlar, Fatih, Vefa, Aksaray, Ayasofya ve Kadırga dolaylarında daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Evlerin yanında az sayıda da olsa dükkân, bağ ve bahçeler de Haremeyn vakıfları arasında yer almıştır. Buna mukabil, hanedan ve devlet adamlarına ait vakıflardaki akar çeşitliliğinin ise daha fazla olduğu görülmüştür.

İstanbul'un nemli havasının yanı sıra yangınlar da binalarda sık sık tamir gereksiniminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vakıf binalarda tamir lazım olduğunda ise ya vakfın parasıyla tamir ve onarım yapılmış ya da bina icâreteyne verilerek bizzat kiracısı veya kiracının verdiği muaccel bedelle tamiri yapılmıştır. Tamiri mümkün olmayan binalar ise yıkılarak boş kalan arazi mukataaya çevrilmiştir. Özellikle mukataaya dönüştürülen arazilerde, binaların yıkımı sonrasında kiracının yalnızca araziye ait kirayı ödeyerek üzerinde yapacağı tesisi mülk olarak kullanmış olması, vakıflarda büyük bir gelir kaybına uğrattığını düşündürmektedir. İcâreteyn özelinde ise binanın kiracısına, kayd-ı hayat şartıyla kullanma, ferağ, vereseye intikal gibi bir dizi haklar verilerek bu binaların kiracısı tarafından yeniden inşası veya tamir giderlerini kiracıya yüklenmesi hedeflenmiştir. Benzer sebep mukataada da geçerli olsa da mukataaya çevrilen vakıf arazi üzerine yapılacak her türlü bina ve tesis *mülk* olarak vakıf arazinin kiracısında kalmıştır. Çalışmanın kapsadığı tarihlerde de hem mukataa hem de *icâreteyn* uygulamasına ait çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Net olarak kira işlemlerinde *icâreteyn* ifadesi geçmese bile işlemin detaylarındaki kayd-ı hayat, intikal,

ferağ gibi bazı hakların kiracıda olması gibi ayrıntılar, ele alınan dönemde bu uygulamanın var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla icâreteynin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1611 tarihinden önce de akarların kiralamalarında uygulandığı sonucuna ulaşılabilir.

Keşif ve kiralamaların ise akarların niteliğine göre farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Örneğin evler genelde icâreteynle, dükkânlar ve hamamlar ise icâre-i vâhîde ile kiralanmıştır. Şer'î bir işlem olan keşiflerin de aynı şekilde akarların niteliğine göre farklılık arz ettiği görülmüştür. Zira, dükkân ve hamam gibi akarlarda, binanın kullanılmadığı günlerin belirlenmesi ve bunun da kira bedelinden düşülmesi maksadıyla kıstü'l-yevm tespitine yönelik keşifler yapılırken, evlerde ise ecr-i misil keşiflerinin daha yoğun uygulandığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte hamamlar özelinde gerçekleştirilen hususi zarar keşifleri de vardır ki, bunlar genelde hamamın kullanılmadığı günler sebebiyle soğuması ve soğuduktan sonra yeniden yakılması için gerekli olan yakacağın tespitini kapsamıştır.

Akarlara yönelik meydana gelen çeşitli suistimal ve müdahalelerin ise genelde iki kanaldan geldiği tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, vakıfla veya vakıf kurucusuyla bir şekilde irtibatı bulunan kişiler, ikincisi ise vakıfla hükmî yönden bir bağlantısı bulunmayan kişilerdir. İki müdahale türü karşılaştırıldığında vakıflara yönelik suistimaller daha çok vakıfla bir şekilde bağı olan kişilerden geldiği anlaşılmıştır. Zira vakıfla bağı olan kişilerin gerçekleştirdiği suistimallerin dışarıdan kolaylıkla fark edilememesi bunda etkili olmuştur. Yine vakıf davaları özelinde bu tür suistimal ve müdahaleleri gerçekleştiren kişilere yönelik herhangi bir ceza tayini bulunmaması da vakıflarda vuku bulan suistimalleri arttırdığı düşünülmektedir.

Vakıflar, XVI. yüzyılda giderek artan ekonomik problemlerden ve bu ekonomik gelişmelerin sebep olduğu Celâlî isyanlarından da menfi anlamda etkilenmiştir. Nitekim bu olaylar sırasında kimi vakıfların binaları eşkıyalar tarafından açıktan yakılmış ve gelirlerine el konulmuştur. Celâlî isyanlarının vakıflara tek etkisi hırsızlık ve yangınlar olmamış, bu dönemde yaşanan eşkıya faaliyetleri sırasında yerleşim yerlerinin basılması sebebiyle vakıfların gelirleri de önemli oranda düşmüştür. Eşkıya baskınları sebebiyle halkın yerleşim yerlerini terk etmesi, bu bölgelerde bulunan vakıf akarlarının kullanılmamasına dolayısıyla da binaların âtil kalmasına ve vakıf gelirlerinin düşmesine sebebiyet vermiştir. Celâlî isyanlarında yaşanan kaostan İstanbul'daki vakıfların da etkilendiği söylenebilir. Özellikle İstanbul'daki akarların kiracılarının isyanlara iştirak

etmek ya da Anadolu'da o dönem furya haline gelen eşkıyalığa tevessül etmeleri sebebiyle akarların boş kaldığı anlaşılmıştır.

Son söz olarak, Haremeyn Evkâf Müfettişliğinin kurumsal yapısı hakkında detaylı bilgi bulunmaması, dolayısıyla yapılan bu çalışmanın sahadaki önemli bir eksikliği kapattığı söylenebilir. Çalışma, bu kurumun kendi kayıtları ve arşiv kaynakları özelinde kuruluş, işleyiş ve müfettişlerin kimliği hakkında özgün bilgiler sunmaktadır. Çalışmada elde edilen bilgiler, Osmanlı'da vakıfların idarî anlamda geçirdiği dönüşümü anlamak için de ayrı bir önemi haizdir. Bu açıdan özellikle Müfettişliğin kuruluş tarihi ile ilk dönem müfettişlerin kimlikleri belirlenerek bu konuda daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutulmuştur. Ayrıca kurumun hafızası görünümünde olan Haremeyn Müfettişliği Sicilleri özelinde ilk dönemlerde belli bir kayıt mantığının var olduğu görülmüştür. Çalışmanın ele aldığı tarihler dahilinde vakıfları dolaylı ya da doğrudan etkileyen gelişmeler de ele alınarak dönemin vakıf-akar sistematığında yaşanan idari ve işletimle alakalı problemler detaylarıyla tartışılmıştır. Vakıflar üzerinde cereyan eden davalar ise belli bir tasnife gidilerek ele alınmış ve Müfettişliğin bu davaları çözüm yolları ortaya konulmuştur. Çalışmadaki dava tasnifleri, bundan sonraki çalışmalar için de önemli bir bakış açısı sunacaktır. Diğer taraftan, icâreteyn ve mukataa gibi uygulamalarının başlangıç tarihlerinin 16. yüzyılın ortalarına denk düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca akarların niteliklerine göre kiralama ve keşiflerin detaylarına yer verilmiş, daha önce üzerinde durulmayan zarar mahsubu gibi işlemler ilk kez burada örneklerle ele alınmıştır. Darüssaade ağasının, vakıfları ilgilendiren meselelere yaklaşımı, bazı önemli davaları huzurunda gördürmesi, müfettiş ve mütevellilerle ilişkisi gibi hususlar, konu bağlamında örnekler verilerek incelenmiştir. Böylece Haremeyn Evkâf Nezaretinin kuruluşunun temel gayesi olan *vakıfların daha iyi idare edilmesi* mantığının çerçevesi çizilmiş ve Nezaret ile ilgili de bilgilendirmeler yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- 82-1 Numaralı Mühimme Defteri, Haz: Yılmaz Karaca vd., Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2020.
- ABACI, Nurcan, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Y.3, S. 3, 2002, s. 75-84.
- ABBASİ, Muhammad Zubair, “The Classic Islamic Law of Waqf”, *Arab Law Quarterly*, C. XXVI, S. 2, (2012), pp. 121-153.
- AKDAĞ, Mustafa, “Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.II, S. 2, 1964, 1-49.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C.1, İstanbul, 1974.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “İcare-i Vâhide”, *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 388-389.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “İcareteyn”, *DİA*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 389-391.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “İslam Hukukunda Ecr-i Misil Müessesesi ve Günümüz Hukukuna Te’sirleri”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, Diyarbakır, 1984, s. 339-375.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, “İstibdal”, *DİA*, C. XXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 319-320.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2013.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, C.4, İstanbul-1991.
- AKTEPE, M. Münir, “Es’ad Efendi”, *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s.340-341.
- AKYILDIZ, Ali, “Safiye Sultan”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2008, s. 472-473.
- Ali Haydar Efendi, *Tertîbü’s-Sunûf fî Ahkâmî’l-Vukûf*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1240.
- Ali Nazîmâ, Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- ALTINDAĞ, Ülkü, “Darüssaade”, *DİA*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s.1-3.
- ALTUNSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.
- APAYDIN, Yunus, “Karz”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s. 520-525.
- ARGIT, Betül İpşirli, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.
- ARSEBÜK, Esat, *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahsın Hukuku I*, Tan Matbaası, İstanbul, 1938.
- ARTAN, Mihriban, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nde Eşkiyalık Hareketleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2016.
- ASLAN, Nâsi, *İslâm Yargılama Hukukunda Şühûdü’l-Hâl, Jüri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.

- ASLANTÜRK, Ahmet, “Sadrazam Ayas Paşa’nın Vakfiyeleri ve Bir Sınırnâmesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 37, s. 164-180.
- Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz: Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.
- ATALAR, Münir, *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Aybakan, Bilal, “Teberru”, *DİA*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, s. 215-216.
- AYCIBİN, Zeynep, “Ahmet Resmi Efendi’nin Hamiletül Kübera’sı ve Müstakim-Zade Zeyli”, *Belgeler*, C. XXII, S. 26, 2001, s. 183-226.
- BAKIRER, Ömür, “Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı İle İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi*, C. X, 2006, s. 113-126.
- BAKKALOĞLU, Abdussamet, “Tefvîz”, *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, s. 310-311.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Beyyine”, *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s. 97-98.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Ferağ”, *DİA*, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 351-354.
- BARDAKOĞLU, Ali, “İsbat”, *DİA*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, 492-495.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Vesâyet”, *DİA*, C. XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, s.66-70.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, s. 109-161.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller-Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Türkiyede Toprak Meselesi*, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, s. 209-230.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, C. 34, S. 136, 1970, s.557- 607.
- BARNES, John Robert, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Brill, Leiden, 1986.
- BASSANO, Luigi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Gündelik Hayat*, Çev: Selma Cangı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- BAŞOL, Samettin, Çam, Mevlüt, “Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Açısından Önemi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 27, 2010, s. 1-26.
- BAYINDIR, Abdulaziz, *İslam Muhakeme Hukuku*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- BAYINDIR, Abdülaziz, “Bey’bil-Vefâ”, *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s. 20-22.
- BAYRAMOĞLU, Ömer, *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (277-433)*, Yayınlanmaması Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis, 2018.
- BERKÎ, Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yay., İstanbul-1979.
- BERKÎ, Ali Himmet, “İslamda Vakıf”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 4, 1957, s. 19-26.
- BERKÎ, Ali Himmet, “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhtimaller”, *Vakıflar Dergisi*, S.8, Ankara, 1969, s. 335-340.
- BERKÎ, Ali Himmet, “Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi”, *Vakıflar Dergisi*, C.VII, S. 13-16, Ankara, 1968, s. 13-16.
- BERKÎ, Ali Himmet, *Vakıf Hukuku Yazıları*, Haz: Hüseyin Çınar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013.

- BERKÎ, Ali Himmet, *Vakıflar*, Cihan Kitabevi, İstanbul, 1940.
- BEYAZTAŞ, Murat, *İslam Hukukunda Vakıf Gayri Menkullerinin Kiraya Verilmesi Usulleri ve İcareteyn*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- BİÇER, Ramazan Hüseyin, “Vakıflarda Bir İhtilaf Meselesi: Müşterek Tasarruf ve Yarım Hisse”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.25, 2022, s. 603-625.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, C. IV-V, İstanbul, 1970.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz: Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016.
- BURSALI, Osman Safa, *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- CANATAR, Mehmet, “İstanbul’un Nahiye ve Mahalleleri”, *Büyük İstanbul Tarihi*, C. III, İBB. Kültür AŞ. Yayınları, İstanbul, 2015, s. 218-245.
- CANTAY, Gönül, “Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler”, *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1994, s. 147- 162.
- CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. III, Ankara-2021.
- CİN, Halil, Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- ÇAĞATAY, Neşet “İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 11, Ankara, 1975, s. 1-6.
- ÇAKMAK, Abdullah, “Kudüs Haseki Sultan İmaretinin Müslümanlara Yönelik Hizmetleri”, *Kudüs*, Ed: Ahmet Türkan, Global Research Thinking Center, İstanbul, 2020, s. 243-271.
- Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Haz: Esra Kılavuz Eser, İSAR Yayınları, C.I-II, İstanbul, 2021.
- ÇİLİNGİR, Hamdi, *Vakıfta Amaç*, İktisat Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇOLAK, Mücahit, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 85, Erzincan, 2016, s. 85-104.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, C.V, İstanbul, 1973.
- DEMİR, Mustafa, “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmarat Kurumları ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 271998, s. 41-45.
- DOĞAN, Hakan, “Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar”, *History Studies*, C. X, S. 9, 2018, s.103-131.
- DOĞAN, Sema, “Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi”, *DİA*, C. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 158-160.
- DOLU, Alaattin – Çakmak, Abdullah, *Bir Âlimin Gözünden Kudüs Vakıfları*, Sonçağ Yay., Ankara, 2022.
- DURMUŞ, Muhammed Emin, *Osmanlı Vakıf Hukukunda Mukâtaa*, İktisat Yayınları, İstanbul, 2021.
- Düstûr (Tertip-I), “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhanede Hayrât ve Müberrâta Mahsus Olan Vakıflar...”, C.I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, s. 230-233.
- Düstûr (Tertip-I), “Tapu Nizamnâmesinin Yirminci Maddesinin Makâmına Kâim Olmak Üzere”, C.III, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289, s. 459-460.
- Ebû Bekr Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî, *Kitâb-u Ahkâmî'l-Evkâf*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 1322.

- Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, Haz: Pehlul Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, *Belleten*, C. LXV, S. 244, Ankara, 2001, s. 959-1005.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- ELVAN, Derya, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- ERBAY, Celal, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- ERDEM, Ekrem, “Osmanlı Para Politikası ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, s. 10-28.
- ERGENE, Boğaç A., *Local Court, Provincial Society and Justice in The Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Brill, Leiden, 2003.
- Ergin, Osman, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neşriyatı, İstanbul, 1936.
- ERKAL, Mehmet, “Beytûlmâl”, *DİA*, C. VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s. 90-94.
- EROĞLU, Cengiz vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, ORSAM, Ankara, 2012.
- ERÜNSAL, İsmail, “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 53, 2018, s. 1-49.
- EYİCE, Semavi, “Dâvud Ağa”, *DİA*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 24-26.
- EYİCE, Semavi, “Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1997, s.85-87.
- DARUSA, Faizah vd., “Empowering Social Responsibility of Islamic Organizations Through Waqf”, *Research in International Business and Finance*, C. 42, 2017, s. 959-965.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı”, Ed: Eren, Güler, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara, 1999, s. 453-469.
- Fetavâyı Hindiyye, Ter: Mustafa Efe, Akçağ Yayınları, C. IV-XIII, Ankara, 1983.
- FİNKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, Haz: Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- GENCA, Elif, “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXXII, S. 1, 2014, s.531-554.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *DİA*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 154-158.
- GENÇ, Mehmet, “Mâlikâne”, *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, s. 516-518.
- GENÇ, Mehmet, “Mukâta’a”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2002, s. 129- 132.
- GENÇ, Mehmet, “Nâzır”, *DİA*, C. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı, C.32, İstanbul, 2006, s. 449-450.
- GERBER, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa 1600-1700*, Jerusalem, 1988.
- GÜLER, Mustafa, Biçer, Ramazan Hüseyin, “Haremeyn’e İntikal Eden Konya Vakıfları”, *Konya Vakıfları*, Konya Ticaret Odası Yayınları, C. II, Konya, 2021, s. 283-300.

- GÜLER, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Ed: Tufan Gündüz, Grafiker Yay., Ankara, 2012, s. 317-339.
- GÜLER, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Saliha Okur, “Şikayet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikayetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXI, S.1, 2012, s. 175-206.
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *DİA*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, s.475-479.
- GÜNAY, Nilüfer Alkan, “Osmanlı Taşrasında Bir Yetki: Haremeyn-i Şerifeyn Teftiş Vekaleti Görevi ve Kapsamı”, *OTAM*, S. 26, 2009, s. 29-39.
- GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Yay., Kasım-2015.
- GÜRAL, Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978.
- GÜVEMLİ, Oktay, Güvemli, Batuhan, “Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46, 2016, s. 9-21.
- HABİB, Habibullah, “Osmanlı Devleti’nde Vekalet Akdinin Uygulanması (1008-1009/1599-1600 Tarihli B-18 Numaralı Bursa Şer’iyye Sicili Örneği)”, *İhya International Journal of Islamic Studies*, C. VII, S. 1, 2021, s. 460-483
- HACAK, Hasan, “İrtifak”, *DİA*, C.XXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2000, s. 460-464.
- Hafız Hüseyin Efendi b. Hacı İsmail El-Ayvansarayî, *Hadikatü’l-Cevâmî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- HAMMER, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev: Mehmet Ata Bey vd., Üçdal Neşriyat, C.7, İstanbul, 1997.
- HATHAWAY, Jane, *Osmanlı Sarayının En Ünlü Harem Ağası; Hacı Beşir Ağa*, Çev: Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.
- HÜSEYNİKLİOĞLU, Ayşegül, *Mühimme Defterlerine Göre Eşkiyalık Olayları (1594-1607)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001.
- İbn Nüceym, *El-Eşbâh Ve’n-Nezâir*, Haz: Osman Bayder, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2022.
- İbn’ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsametdin, “Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Kuruluş Tarihi ve Nâzırların Hal Tercümeleri-I”, *Vakıflar Dergisi*, Yay. Haz: Nazif Öztürk, C. XV, Ankara-1982, s. 89-99.
- İbn’ül-Emin Mahmut Kemal, Hüseyin Hüsametdin, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı*, Dârü’l-Hılâfeti’l-Âliye Şehzadebaşı Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1335.
- İbn-i Âbidin, *Reddü’l-Muhtar Ale’d-Dürri’l-Muhtar*, C. IX, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1983.
- İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Ensar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022.
- İLGÜREL, Mücteba, “Celâlî İsyanları”, *DİA*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 252-257.
- İLGÜREL, Mücteba, “Celâ-yi Vatan”, *DİA*, C. VII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 238-240.
- İmam Kuduri, *Kitâbu’l-Kuduri*, Çev: Süleyman Fâhir, Özaydın Matbaacılık, İstanbul, 1967.

- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev: Halil Berktaş, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.
- İNANIR, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- İNBAŞI, Mehmet, "Şemsi Paşa Vakfı", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. XXVII, S. 11, 2005, s. 257-270.
- İPŞİRLİ, Mehmed, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul İslam Tarih ve Sanat Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1994, s. 139-277.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Abdurrahim Efendi", *DİA*, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988, s. 289.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Sun'ullah Efendi", *DİA*, C. XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, s. 530-532.
- İstanbul Kadı Sicilleri 45: Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035 / M. 1608-1626)*, haz. Rasim Erol vd. Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 51: İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil*, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, çeviri yazı Yılmaz Karaca vd., İstanbul Kültür AŞ. Yayınları, İstanbul, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri 52: Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1023-1081 / M. 1615-1670)*, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yay., İstanbul, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: 41 Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, haz. Rıfat Günelan, Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970 - 971 / M. 1563)*, haz. Mehmet Akman vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062 / M. 1651-1652)*, haz. Nedim Pakırdağ vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İstanbul Kültür AŞ. Yay., İstanbul, 2019.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Eyüp Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*, haz. Baki Çakır vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Galata Mahkemesi 15 numaralı sicil (H. 981-1000 / M. 1573-1591)*, haz. Rıfat Günelan vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2012.
- İstanbul Kadı Sicilleri: İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, haz. Yılmaz Karaca, Rasim Erol vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Rumeli Sadaret Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003/M. 1594-1595)*, haz. Rasim Erol, Hüseyin Kılıç vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/M.1590-1591)*, haz. Rıfat Günelan vd., Proje Yön. M. Âkif Aydın, Ed: Coşkun Yılmaz, İSAM Yay., İstanbul, 2010,
- İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, Haz: Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2004.

- KAHRAMAN, Betül, “Vakfiyesi Işığında Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa Külliyesi”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.14, 2019, s.151-194.
- KAHVECİ, Gülay, *29 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.
- KAL’A, Ahmet, “Lonca”, *DİA*, C. XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, s. 211-212.
- KARABIYIK, Bayram, *54 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (221-291)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.
- KARAZEYBEK, Mustafa, “Kuruluş Döneminde Osmanlı Vakıfları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 45, 2020, s. 868-901.
- KARS, Rümeysa, *Haremeynü’s-Şerifeyn ve Bağlı Birimlerine Ait Gelir ve Masrafları İhtiva Eden 1175 Nolu Vakıf Muhasebe Defteri (1 Recep 1016-1 Şaban 1016/ 22 Ekim 1607- 21 Kasım 1607)*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2020.
- KAYA, Münir Yaşar, “İslâm Aile Vakıflarının Mahiyeti ve Fıkhi Zemini: Meşruiyet Sorgulamalarına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. XXV, S. 1, 2021, s. 311-330.
- KAYA, Münir Yaşar, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Aile Vakıfları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017.
- KAYA, Süleyman, *Osmanlı Hukukunda İcareteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2019.
- KAZICI, Ziya, *Osmanlıda Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul-2019.
- KILINÇ, Ahmet, *Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik*, Adalet Yay., Ankara, 2022.
- Kınalızâde Ali Çelebi, *Risâle fî Ba’zi Ahkâmî’l-Vakf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 785, s. 12a; 12b; 16a.
- KONAN, Belkıs, “Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdal Uygulaması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LXX, S. 3, 2021, s. 992-1011.
- KÖÇ, Ahmet, “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremit Mukataaları (1530-1641)”, *OTAM*, C.XXX, 2011, s. 41-71.
- KÖPRÜLÜ, Bülent, “Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev’iyetleri ve İcareteynli Vakıflar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. XVIII, S.1-2, 1952, s. 215-57.
- KÖPRÜLÜ, Bülent, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 3-4, 1951, s. 479-518.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1938, s.1-7.
- KUNTER, Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, S.1, 1938, 103-129.
- KUNTER, Halim Baki, “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, S.1, 1938, s. 103-129.
- KURAN, Timur, Lustig, Scott, “Structural Inefficiencies in Islamic Courts: Ottoman Justice and Its Implications for Modern Economic Life”, *Working Papers*, Duke University, Durham, December 2010, no. 52.
- Kur’an-ı Kerim*, Enfâl:46; Bakara:148-145; Âl-i İmrân:103-104-110-114; Mâide:2; Arâf:157-199; Tevbe: 71, 112; Lokman:17.
- KURT, İsmail, “Vakıf Müessesesi ve XV. Ve XVI. Asır Vakıfları”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997. s.501-535.
- KURU, Mehmet, *Osmanlı’nın Para ile İmtihani*, Fol Yayınları, İstanbul, 2022.
- KÜÇÜK, Fatih, *14 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013.

- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Rûme Kuyusu”, *DİA*, C. XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2008, s.231-232.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Osmanlı Esnafında Oto Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul, 1986, s. 55-77.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “1600 Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. 9, İstanbul, 1978, s. 1-85.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Pençe”, *DİA*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 228-229.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Temessük”, *DİA*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2011, s. 413.
- LEWIS, Bernard, “Al-Haramayn”, *Encyclopedia of Islam*, Brill, Leiden, C.III, 1986, s.175.
- Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Yaşam*, Ed: Timur Kuran, İş Bankası Yayınları, C.V, İstanbul, 2010.
- MAXİM, Mihai, “Pâdişâhî”, *DİA*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, s. 143-144.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul, 1300.
- Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî*, Haz: Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C. IV, İstanbul, 1996.
- MEMİŞ, Mehmet, “Sanat Tarihi Araştırmalarında Vakfiyelerin Önemine Dair Şanlıurfa'dan İki Örnek: İbrâhimiye ve Rahîmiye Medreselerinin Vakfiyeleri”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, Ed: Kasım Şulul vd., Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa, 2018, s. 150-170.
- MEMİŞ, Şerife Eroğlu, “XVIII. Yüzyılda Kudüs'te Vakıf Mülklerinin İşletim Usulleri: İcâre-i Vâhide, Hikr, İcâre-i Tavile ve Huluvv-i Şer'î Uygulamaları”, *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C. XIX, S. 1, 2019, s. 19-46.
- Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi, *Câmiu'l-İcâreteyn*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2019.
- Molla Hüsrev İbn Ferâmurz, *Tercümetü'l-Gürer ve'd-Dürer*, C.I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1875.
- MUTÇALI, Serdar, *Mu'cemü'l-Arabî El-Hadîs*, Dağarcık, İstanbul, 2015, s.1026.
- Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, C.I, Ankara, 2014. s. 261.
- Nevizâde Ataî, *Zeyl-i Şakayık*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268.
- OĞUZ, İbrahim, “Osmanlı Vakıflarında İstibdal Problemi (Midilli Örneği)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXXIV, S.58, 2015, s. 583- 601.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Dizdar”, *DİA*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s.480-481.
- ONAT, Jülide Akyüz, “18. Yüzyılda Amasya Kazasına Tahmil Olunan Vergiler”, *History Studies*, C. III, S.2, 2011, s. 321-336.
- ORHONLU, Cengiz, “Hazine”, *DİA*, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 130-133.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme”, *Prof. Bülent Esen'e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1977, s. 245-264.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yay., İstanbul-2018.

- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlâf fî Ahkâm-il Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977.
- Ömer Ziyaeddin Dağıstanî, *Zübdetü'l-Buhârî Tercümesi*, Çev: A. Fikri Yavuz, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1980.
- ÖZÇELİK, Emirhan, “Silahdar Kara Mustafa Paşa’nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)”, *Kadim*, S.4, 2022, s. 1-25. 5.
- ÖZKAN, Yasin, *213 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu (1174-1175)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.
- ÖZTEL, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Madeni ve Kâğıt Para Kalpazanlığında Yabancıların ve Yabancı Ülkelerin Rolü (1818-1923)”, *Belleten*, C. LXXXIII, S. 296, 2019, s.173-200.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Ankara’nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 20, Ankara, 1988, s.329-346.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Mukâta’alı Vakıf”, *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2020, s. 132-134.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti”, *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 521-522.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I, İstanbul, 1972.
- PANTIK, Ramazan, “Osmanlı’da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.48, 2017, s. 75-104.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz: Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara, 1982.
- Rewitilization of Waqf for Socio-Economic Development*, Ed. Khalifa Muhammed Ali et. Palgrave, Mcmillan, 2017.
- Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ter: Kâmil Miras, C. 8. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1970.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Dirhem”, *DİA*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s. 368-371.
- SAK, İzzet, *Şer’iyye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri*, Kömen Yayınları, Konya, 2005.
- SCHACHT, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, Çev: Mehmet Dağ ve Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1986.
- Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Haz: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.I-II, Ankara, 1999.
- Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, *Netîcetü'l-Fetavâ*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-2017.
- Sıdkî, *Gedikler*, Haz: Kâmil Ali Gıynaş, Gazi Üniv. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.
- SİNGER, Amy, *İyilik Yap Denize At; Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- ŞAFAK, Ali, “Ehl-i Vukuf”, *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, s.531-533.
- ŞAHİN, İlhan, “Yiğitbaşı”, *DİA*, C. XLIII, TDV, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2013, s. 549-550.

- ŞAHİN, Zafer, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (vr. 231-473) İnceleme-Metin, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317.
- Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Haz: Esra Kılavuz Eser, C. I-II, İsar Yayınları, İstanbul, 2021.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvayı Feyziye*, Haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.
- Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ*, Haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yayınları, İstanbul, 2011.
- TAK, Ekrem, *XVI-XVII. Yüzyıl Üsküdar Şer'iyye Sicilleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- TANERİ, Aydın, “Çaşnigîr”, *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, s. 232.
- TANMAN, M. Baha, “Arakıyye”, *DİA*, C. III, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, s. 266-267.
- TANMAN, M. Baha, “Atik Valide Sultan Külliyesi”, *DİA*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, s. 68-73.
- TANRIVERMİŞ, Abdullah, 72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) İnceleme-Metin, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- TAŞKIN, Osman, “XIX. Yüzyıl Başında Haremeyn Vakıfları ve Bir Yıllık Gelir Gideri”, *Asia Minor Studies*, C.IX, S.1, 2021, s. 713-734.
- Tayyarzâde Atâ, *Târih-i Enderûn*, Haz: Mehmet Arslan, C.I, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEMİZER, Nihal Cihan, “Osmanlı ve Batı Karşılaştırması”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, C. II, 2021, s. 141-162.
- TENEŞ, Özge, 33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, haz. Ziya Yılmaz, C.I-II, Ankara, 2003.
- TOVEN, M. Bahaettin, *Yeni Türkçe Lügat*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2015.
- TURAN, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.1, 1963, Ankara, s.155-202.
- TURGUT, Bahattin, “İslam Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S.50, 2018, s. 271-293.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “El-Fevâid-ül Muadde li Nizam-i Hükümet-i Bender-i Cidde” *Belleten*, C. XXVI, S.101, s. 151-162.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları-I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Üç Osmanlı Tarihi; Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî: Dâstân ve Tevârih-i Âl-i Osmân, Şükrullah: Behçetü't-Tevârih, Haz: Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.

- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÜNALDI, Büşra, *Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâ'sı ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2018.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, "Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. X, S.19, 2015, s.65-85.
- YARDIMCI, Mehmet Emin Yardımcı vd., "Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı 'Mültezim'", *Düzce İktisat Dergisi*, C.I, S.1, 2020, s. 57-68.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Ahkâm-ı Evkaf-B*, 1327. (tıpkıbasım:Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Diyanet Vakfı Yayınları, 1995 içerisinde).
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *İrşâdu'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf-A*, Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1330. (tıpkıbasım: Nazif Öztürk, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Diyanet Vakfı Yayınları, 1995 içerisinde)
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkaf*, Haz: Hamdi Çilingir, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Vakıf", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.XLII, İstanbul, 2012, s. 482-485.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- YILDIZ, Kenan, "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları*, C. LIV, 2019, s. 141-198.
- YILDIZ, Kenan, "Osmanlıda İcareteynin Başlangıç Tarihi Meselesi: İlk Uygulamalara Dair Tespitler", *Cihannuma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 5, 2019, s. 25-46.
- YILDIZ, Kenan, "Osmanlıda Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. II, S.42, İstanbul 2019, s. 33-72.
- YILDIZ, Kenan, "Süleyman Kaya, Osmanlı Hukukunda İcareteyn", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 47, İstanbul, 2016, s. 464-467.
- YILDIZ, Kenan, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar, Toplum ve Ekonomi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2017.
- YILMAZ, İbrahim, "İslâm Hukukunda Vasiyet Yoluyla Varisleri Mirastan Mahrum Etmeye Yönelik Tasarrufların Sınırlandırılması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C.XXI, S.3, Aralık-2017, s. 1739-1774.
- YÖRÜK, Doğan, "XVI. Yüzyılın Ortalarında İltizam Sisteminin Yaygınlığı: Lârende Kazası Örneği", *SUTAD*, S. 47, 2019, s. 217-238.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Sicilleri (EHM ŞS.) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 148.
- BOA, Bâb-ı Asafî, Mühimme Defterleri (A.DVNSMMH.d) No. 52; 73; 78; 55; 104; 27; 10; 31; 71; 58; 137; 96; 62; 64; 5; 31; 66; 60; 70; 49; 6; 15; 53; 30; 65; 48; 41; 43;121.
- BOA, Ali Emiri, Sultan I. Abdülhamid (AE. SABH.I) 164/17762.
- BOA, Ali Emiri, Sultan III. Ahmed (AE.SAMD.III) 161-15830; 190/18364.
- BOA, Ali Emiri, Sultan I. Mahmud (AE. SMHD.I) 253/2065.
- BOA, Ali Emiri, Sultan II. Mustafa (AE. SMST.II) 41.4057.1.
- BOA, Ali Emiri, Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III) 15/959.

BOA, Cevdet, Evkaf (C. EV) 602/30391; 454. 22985.1.
BOA, Cevdet, Saray (C. SM) 144.7226.1.
BOA, Evkaf-ı Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR). nr. 1; 3; 6; 1209.
BOA, İbnül Emin, Evkaf (İE. EV). 23-2781; 19. 2248.2; 24-2809; 23-2781.
BOA, İbnül Emin, Ensab (İE.ENB). 6.696.
BOA, İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri (İSTM.ŞSC) Galata Mahkemesi, 23
Numaralı Sicil.
BOA, Maliyeden Müdevver, Defter (MAD.d) No. 1806; 4867; 4999; 6474; 4653; 5074.
BOA, Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB).83
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA) defter; 1208.1; 1184.1; 3646.110; 1143.3;
1144.1; 1332; 1355; 1404.15; 1663.10; 1663.7; 1807.1; 3646.22; 3646.113; 3660. 27;
3660.30; 3682.3; 3697.2; 3989.47; 3989; 9165; 1188.1; 1494.3; 3735; 3989.8;
3646.40; 3646.64; 1216.1; 1322.1; 1377.1; 3595.1; 3646.18; 3988.14; 9181.1; 1494.3;
3636.28; 3660.44; 3660.8; 7088; 8963.1; 8420.1; 3989.12; 3989.61.
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA).1322.1; 3660.43.
BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA E). 1257-25; 855-62-1;0420.10;
0420.12; 35/18; 888/48; 0699.19; 0716.69;86-34; 0810-65;765-23; 1040.31; 86-34.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM) Defter, 1436; 735.100.

EKLER

Tablo 4. Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler

Sicil	Vakıf	Mahalle	Nitelik
EHM ŞS, 3, 12/1	Haydarpaşa Vakfı	Saçaklı Mahallesi	Dükkan ve Evler
EHM ŞS, 3, 51/2	Haydarpaşa Vakfı	Eyüp	Arsa Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 3, 51/1	Haydarpaşa Vakfı	Galata Sultanyeri	Evler ve arsalar
EHM ŞS, 3, 4/1;62/2; 63/1	Haydarpaşa Vakfı	İbrahim Paşa Mahallesi, Sinanpaşa	Evler
EHM ŞS, 3, 47/1	Mahmud Ağa Evkafı	Şeyh Ferhad Mahallesi, İstanbul Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 3, 23/1	Cemile Hatun	Eyüp	Para Vakfı
EHM ŞS, 4, 39/1; 11/2;35/1	Gedik Ahmed Paşa	Divane Ali Mahallesi	Dükkan ve evler, hamam
EHM ŞS, 4, 40/1;41/1;6/1;17/2;18/1;	Gedik Ahmed Paşa	Karahisar-ı Sâhib	Cami, imaret, hamam. Buraya akar olarak farklı yerlerde mukataalar
EHM ŞS, 4, 21/3	Gedik Ahmed Paşa	İstanbul-Gedikpaşa-Divane Ali Bey Mahallesi	Şerbetçi dükkanı
EHM ŞS, 4, 12/2	Gedik Ahmed Paşa	Gedikpaşa-Divane Ali Bey Mahallesi	3 tane ev ve 15 oda
EHM ŞS, 4, 15/2;16/2;16/3;20/1;23/2;25/1;27/1; 31/2/33/2	Gedik Ahmed Paşa	Gedikpaşa-Divane Ali Bey Mahallesi	Hamam
EHM ŞS, 4, 20/2;23/3;	Gedik Ahmed Paşa	Kadırga Limanı	Arazi ve Evler

Tablo 4. (Devamı) Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler

EHM ŞS, 4, 36/2;31/3;	Hoca Rüstem Vakfı	Fatih-Alemdar	Camii (hayrat) ve camiye akar olarak 7 adet oda
EHM ŞS, 4, 87/2	Yakut Ağa Evkafı	Fatih-Zeyrek-Hızır Bey Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 4, 30/2	İshak Ağa Evkafı	Mustafa Paşa Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 4, 87/1	Fatıma Hatun Evkafı	Haseki Sultan Mahallesi	Değirmen
EHM ŞS, 5, 122/1	Sultan Selim Han Evkafı	Üsküdar-Kadıköy	Arazi (Mukataa)
EHM ŞS, 5, 122/1	Ferhad Paşa Evkafı	Üsküdar Kadıköy	Selim Han Evkafı mukataası üzerinde iki parça bağ
EHM ŞS, 5, 3/1	Sultan Süleyman Han Evkafı	At Meydanı	Üçler Mescidi (hayrat)
EHM ŞS, 5, 4/1	Hâtuniye Evkafı (Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın vakfı)	Sultan Bayezid Çeşmesi yakınlarında	Hamam
EHM ŞS, 5, 6/2	Hasan Ağa Evkafı	Mercan Ağa Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 5, 7/2	İbrahim Paşa Evkafı	Silivri Kapısı	Camii (hayrat)
EHM ŞS, 5, 15/1	Attar Halil Evkafı	Elvanzade Mahallesi	Şeyh Vefa Camii'ne şart edilmiş dükkanlar
EHM ŞS, 5, 16/2	Şah Sultan Evkafı	Aya Kapı	Evler
EHM ŞS, 5, 18/1	Ayasofya-i Kebir Camii Şerif Evkafı	Ayasofya	Dükkan

Tablo 4. (Devamı) Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler

EHM ŞS, 6, 72/1; 72/2	Ayasofya-i Kebir Camii Şerif Evkafı	Galata-Kenise-i Sağır ve Bezzazistan-ı Atik	Evler ve dükkanlar
EHM ŞS, 8, 9/2; 10/3; 11/3	Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafı	Ayasofya yakınları ve Galata Sultan Bayezid Mahallesi	48'den fazla oda
EHM ŞS, 8, 9/3	Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafı	Çukurçeşme yakınlarında	arsa
EHM ŞS, 8, 8/1	Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafı	Üsküdar	3 Debbaghane
EHM ŞS, 8, 11/2	Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafı	Üsküdar At Pazarı	Küçük Han demekle bilinen han
EHM ŞS, 8, 10/1; 10/2;	Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Evkafı	Fatih	Hamam, ekmekçi fırını ve değirmen
EHM ŞS, 6, 4/1; 4/2; 21/1	Haremeyn Evkafı	Samanviran Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 5/2	Haremeyn Evkafı	Muratpaşa Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 5/3	Haremeyn Evkafı	Üsküdar - Akabad	Değirmen-bıçkı
EHM ŞS, 6, 10/2; 92/3; EHM ŞS,1, 19a/3; 68a/1.	Haremeyn Evkafı	Davutpaşa Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 12/2	Haremeyn Evkafı	Kasap Timur Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 14/1; 29-2	Haremeyn Evkafı	Emir Buhari Zaviyesi yakınları Hacı İlyas Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 24/1; EHM ŞS, 1, 10a/2	Haremeyn Evkafı	Galata-Okçu Musa Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 25/2	Haremeyn Evkafı	Emin Sinan	Evler
EHM ŞS, 6, 26/1	Haremeyn Evkafı	Üsküplü Mahallesi	Evler

Tablo 4. (Devamı) Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler

EHM ŞS, 6, 31/2	Haremeyn Evkafı	Yazıcı Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 31/3	Haremeyn Evkafı	Hoca Rüstem	Evler
EHM ŞS, 6, 36/1	Haremeyn Evkafı	Muhsine Hatun	Evler
EHM ŞS, 6, 47/1	Haremeyn Evkafı	Şeyh Vefa	Evler ve bahçeler
EHM ŞS, 6, 57/1; EHM ŞS, 1, 46b/2	Haremeyn Evkafı	Haydarhane Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 58/1	Haremeyn Evkafı	Pazar-ı Cedid Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 58/2; EHM ŞS, 1, 66a/1.	Haremeyn Evkafı	Çadırcı Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 66/2; EHM ŞS, 1. 21b/2	Haremeyn Evkafı	Ayasofya-i Kebir Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 68/1	Haremeyn Evkafı	Edirnekapı-Kilise Camii Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 72/1	Ayasofya-i Kebir Camii Şerifi Evkafı	Galata-Küçük Kilise (Kilise-i Sağır)	Arazi-mukataa
EHM ŞS, 6, 72/3	Haremeyn Evkafı	Altıpoğaçazade Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 73/1	Haremeyn Evkafı	Soğan Ağa Mahallesi	Hamam
EHM ŞS, 6, 78/2	Haremeyn Evkafı	İskender Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 79/1	Haremeyn Evkafı	Hoca Hayreddin Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 81/1	Haremeyn Evkafı	Attar Halil Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 87/2	Haremeyn Evkafı	Akbıyık Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 93/1	Haremeyn Evkafı	Cerrahpaşa	Evler
EHM ŞS, 6, 93/2	Haremeyn Evkafı	Hacı Hasan Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 6, 94/2; EHM ŞS, 1, 18a/1; 18a/2; 50a/3.	Haremeyn Evkafı	Süleyman Han Mahallesi	Evler, mahzen ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 94/3	Haremeyn Evkafı	Hoşkadem Mahallesi	Evler ve müştemilatı

Tablo 4. (Devamı) Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler

EHM ŞS, 6, 98/2	Haremeyn Evkafı	Abdullah Ağa Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 6, 100/2	Haremeyn Evkafı	Camcı Ali Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 1b/1; 6a/2; 66b/2	Haremeyn Evkafı	Nahılbend	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 2b/1	Haremeyn Evkafı	Kızıl Minare	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 5b/4; 104b/1; 128b/3; 139a/2	Haremeyn Evkafı	Elvanzade Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, s. 6b/2; 52a/1	Haremeyn Evkafı	Şehremini-Müneccim Sadi Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, s. 7a/1; 61b/1; 64b/1	Haremeyn Evkafı	Molla Fenârî Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 10a/3	Haremeyn Evkafı	Hacı Ahmed Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 124b/3	Haremeyn Evkafı	Çadırcı Ahmed Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 10b/1	Haremeyn Evkafı	Alaca Mescid Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 11b/1; 56b/1	Haremeyn Evkafı	Tophane - Alipaşa Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 14a/1	Haremeyn Evkafı	Şehsuvar Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 14b/1; 16b/1	Haremeyn Evkafı	Hoca Paşa Mahallesi	Ev ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 16a/1	Haremeyn Evkafı	Çıkırıkçı Kemal Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 17a/1; 49b/1	Haremeyn Evkafı	Mesih Paşa Mahallesi	Evler ve Müştemilatı
EHM ŞS, 1, 19a/2	Haremeyn Evkafı	Esirci Kemal Mahallesi	Ev ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 20b/1; 55a/1	Haremeyn Evkafı	Cezerî Kasımpaşa Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 26a/1	Haremeyn Evkafı	Seydi Bey Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 30a/1	Haremeyn Evkafı	Beyazıt Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 31a/1	Haremeyn Evkafı	Helvacıbaşı Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 31b/1; 48a/1	Haremeyn Evkafı	Nişancıpaşa-yı Atik Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 32b/1	Haremeyn Evkafı	Üsküdar Hasan Ağa Mahallesi	Evler ve müştemilatı

Tablo 4. (Devamı) Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Bazı Vakıfların Akar ve Hayratlarının Niteliği ile Bulundukları Mahalleler

EHM ŞS, 1, 33a/1	Haremeyn Evkafı	Molla Gürani Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 34b/2	Haremeyn Evkafı	Kasap İvaz Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 37a/1	Haremeyn Evkafı	Hace Hatun Mahallesi	Evler ve müştemilat
EHM ŞS, 1, 39b/1	Haremeyn Evkafı	Gülfem Hatun Mahallesi	Evler
EHM ŞS, 1, 41a/1; 53a/2; 161b/2	Haremeyn Evkafı	Bostancıbaşı Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 1b/1; 41b/1	Haremeyn Evkafı	Nevbethane Mahallesi	Evler, dükkan ve bahçeler
EHM ŞS, 1, 42a/1	Haremeyn Evkafı	Üsküdar-Hayreddin Çavuş Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 43a/1; 55b/2	Haremeyn Evkafı	Ali Paşa-yı Atık Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 45a/1	Haremeyn Evkafı	Başçı Hacı Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 50b/1	Haremeyn Evkafı	Galata-Tophane-Mustafa Ağa Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 65b/2	Haremeyn Evkafı	Katip Muslihiddin	Evler ve Müştemilatı
EHM ŞS, 1, 64a/1	Haremeyn Evkafı	Nişancı Paşa Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 157b/1	Haremeyn Evkafı	Kadırga Limanı Yakınları-Fethiye Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 66a/1	Haremeyn Evkafı	Piyale Paşa Mahallesi	Bahçe
EHM ŞS, 1, 66a/2	Haremeyn Evkafı	Kumkapı-Feridun Ağa Mahallesi	Ev ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 68a/2	Haremeyn Evkafı	Uzun Yusuf Mahallesi	Ev ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 68b/1	Haremeyn Evkafı	Dizdariye Mahallesi	Evler ve müştemilatı
EHM ŞS, 1, 69b/1	Haremeyn Evkafı	Hacı Hamza Mahallesi	Evler ve müştemilatı

Şekil 2: İlk Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi ile İlgili Zeyl-i Şakâyık'ta Bulunan Kayıt

اختیار ایلدیلرمد ارا حکام اولان مستند حکام خانهای شطرنج کی بازیچه گاه ایلیم اولدی بیک
القی شوالنده نشانی زاده برینه بغداد دارالسلام قضا سبله اکرام اولندی بیک سکرریع الاولنده
عزل اولنوب عبدالمؤمن افندی حکومت بغداد ایلله برمراد اولدی بیک طقوز جادی الاولیسنده
مفتی زاده شیخی چلی برینه آمد قضا سبله نشر محامد ایلوب تنغیز احکام قضا اوزره ایکن
سنه مز بوره ذی القعدة سنده فرمان اجله رضا و یوب روز کارخدا ایلله ماجرالی فیصل رسیده
معنی ماضی اولدی برلرینه شامدن عبدالرحمن افندی نقل اولندی مولانا ی مرقوم غوطه
خورددر یای علوم فنون نافعه دن مالک نصاب شروع مفتاحه شدید الانتساب حلوا الحاوره
لطیف المجاوره اطواری مسلم ملک خصال آدم ایدی صحبت یارانه بهانه اولغیچون طبع الوان
اطعمه ده جرب دستلک اظهار ایدوب بالذات مباشر اولورل ایدی و بومضایی قطعا تکلف
عد ایتوب نشر بف اخوانی نعمت یلورلردی برادر کهرلری عبد الرحمن چلی اشراف
قضاندن اولوب بلده سیروزه توطن ایتشیدی مکررا سیروز و سلسره و هزار غراد قضایله
برمراد اولوب ویسی چلی برینه اسکوب قاضیسی اولدقد نصکره بیک اوتوز بش
سنه سنده فوت اولدی شریف النسب کامل الحسب آدم ایدی

المولی محمد ملک زاده

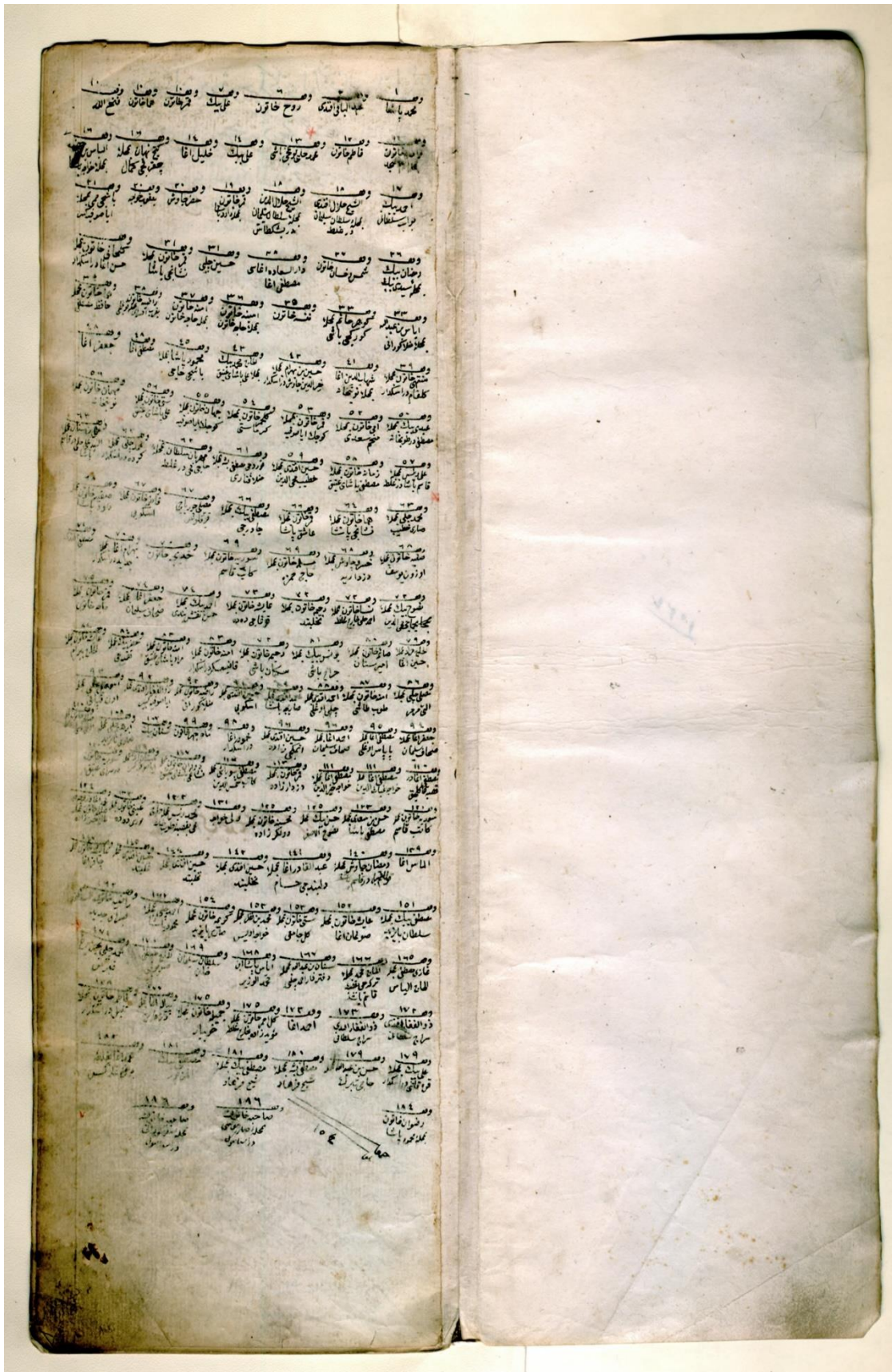
اماسیه سمندن بدید و نائل رتبه دانش و دید اولوب ملک زاده لک نمک اشهار وجوه خالص
العیاری رسیده محک اعتبار اولمشیدی بعضی علمادن ملازمتله کاهروا و عقبات طریق ند رسیده
بادیما اولوب فرق الفقه مدرسه دن معزول ایکن طقوز یوز طقسان درت شعباننده نوالی برادری
برینه محمد انا خارجه عارج اولوب طقسان سکرریع الاخرنده عبد الوهاب افندی برینه
خانقاه پایه سن تکره کاه ایدوب بیک بررچنده کتیکچی زاده شاه چلی برینه صحنه کلوب بیک
اوج ربیع الاولنده طورسون زاده عبدالباقی افندی برینه سلطان سلیم قدیم مدرسه سبله
تکریم اولنوب سنه مز بوره جادی الاولیسنده عبد الوهاب افندی برینه سلیمانیه پایه سبله
شعراء یمانیه اولوب بیک بش جادی الآخره سنده مصطفی افندی برینه دارالحدیته ترفیع
اولنوب بیک الی رچنده بنه انلر برینه خانقاه وفاده مستند افروز درس وفاده اولوب بیک سکر
رچنده والده جدید مدرسه سنده سلف سالقرینی تعقیب و کردن جاهنی اول کوهر
کران بهایله برزینت وزب قیلشیدی الحاله هذه صندوق سبنه سی مخزن الوان آمال وشعبده باز
خیال نمایند هزاران تمثال ایکن بیک طقوز ذی القعدة سنده صرصر هولناک هاذم اللذات
طی بساط مجلس حیات ایلدی برلری و حومک افندی به مبرر اولوب متجیق مدرسه دن
ادرنه قضا سنه برتاب اولقی انلره نصب بوتلر هنر آرنو ایلله مصاب وانلره مصاب اولدی قاین
اتامی نشانی محمد پاشا جامعی حظیره سنده مدفوندر مولانا ی زبورمکاریم اخلاقه مشهور بیک
نفس و صدوق مراعی حقوق نامی ذاته غالب و قاری فائز غایبه الغایات مراتب
ایدی اغایان دارالسعاده به انتساب ایلله ثروت وافره استکساب ایلوب مقنن اوقاف اولغله
ساحه جاه و شوکتی بعید الاطراف اولمشیدی بوتلردن نصکره خدمت تقبش ملاعلی
افندی بیک سبب دولتی و باعث رفعتی اولمشیدی

المولی سیف الله

ولایت جدیددن دمیده مالک رأس المان اخلاق حیده اولوب بور غون طوی لقبی ایلله مشهور
ونسر واقع کی کوشه نشین خجول و حضور ایدی شهباز سینی کی شهره متله سیر شواهی علم
وهنر و سیف سراندا کی عرصه بحث وجدلده عرض جوهر ایدوب حلب قضا سبله متقاعد
امام زاده افندی بیک مصقله عنایتی ایلله ژنک زدا ی صفحه بال و شرف ملازمتی ایلله حلی بند

Kaynak: Nevizâde Atâî, Zeyl-i Şakâyık, s. 448.

Şekil 3: Haremeyn Evkafı Davalarına Ayrılmış Olan 1 Numaralı Sicil'de Bulunan Fihrist.

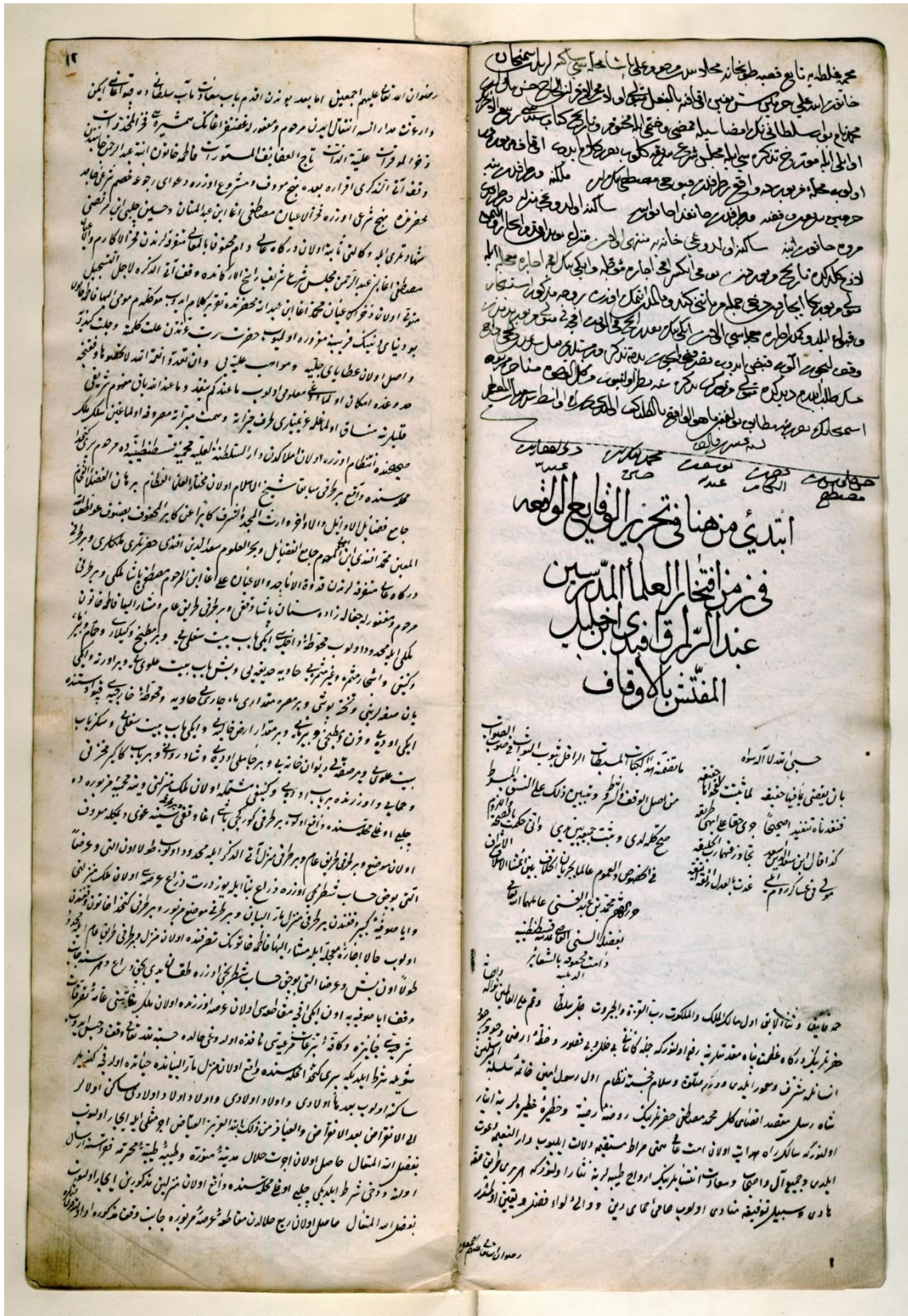
[illegible]

Şekil 5: Mehmed Efendi'den Sonra Müfettişlik Görevi Verilen Ali b. Abdurrauf (Sünbül Ali)'un Dönemine Ait 4 Numaralı Sicil'deki Kayıtları Belirtmek İçin İlave Edilen Not (Sağ Üstte).

Kaynak: EHM ŞS. 4, s. 77

Şekil 7: Erken Dönem Haremeyn Müfettişlerinden Abdurrezzak b. Halil'in Dönemine Ait Kayıtların Tutulduğunu İfade Eden 1 Numaralı Sicil'de Bulunan Not (sağ orta).

Kaynak: EHM ŞS. 1, 11b

Şekil 8: Sicillerde Bulunan Tereke ve Muhallefat Kaydı Örneklerinden

Kaynak: EHM ŞS. 3, 80

[illegible]

Şekil 10: Katip Mehmed Ağa Evkafına Ait Kesik ve Zuyûf Akçenin Değerinin Belirlenmesi İçin Mütavelli Tarafından Keşif Talebi Kaydı

Kaynak: EHM ŞS, 5 36-2

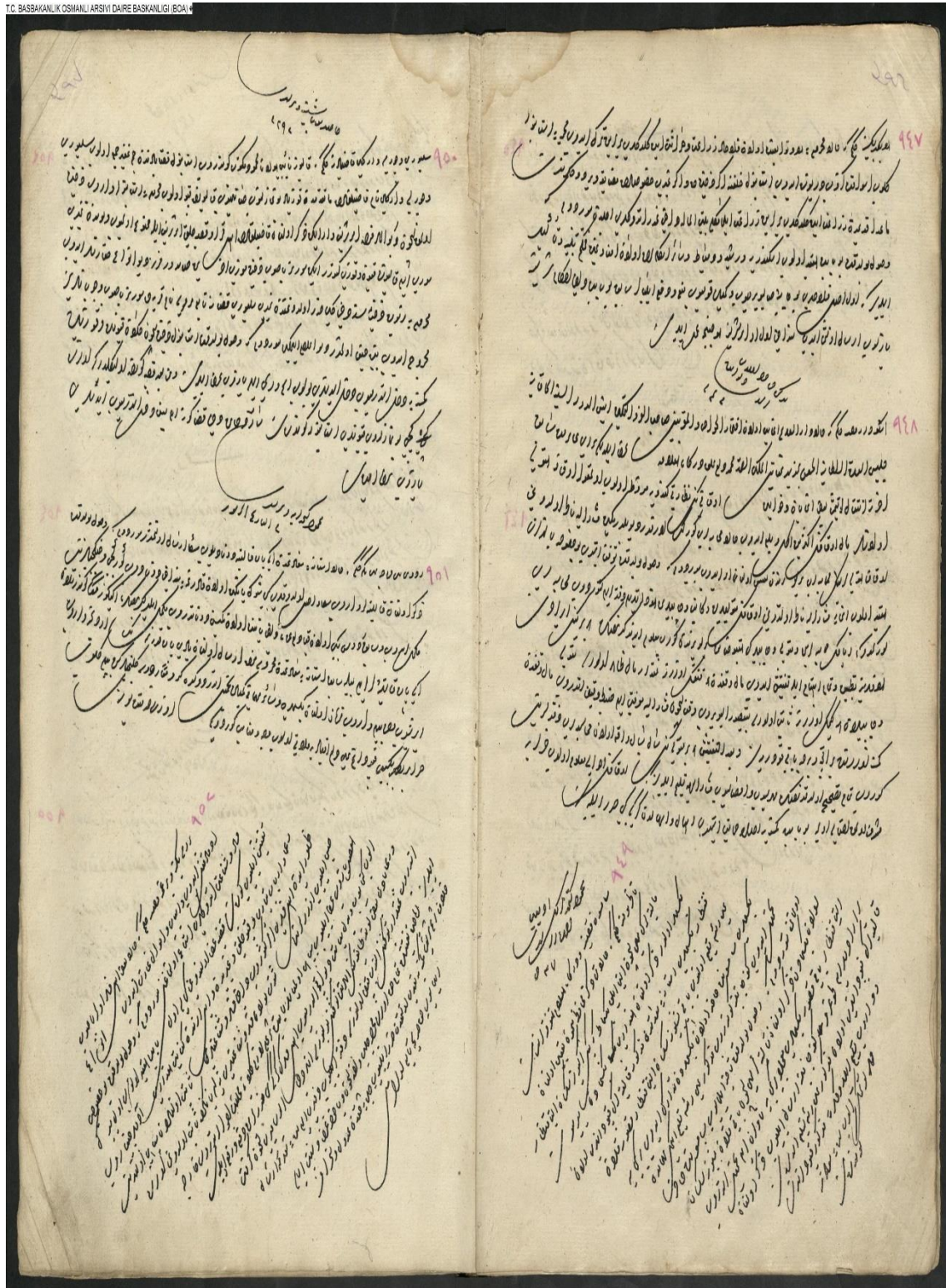
Şekil 11: Gedik Ahmed Paşa Hamamı Üzerinde Cereyan Eden Zarar Mahsubuna Yönelik Keşif Kaydı

Kaynak: EHM ŞS. 4, 33

Şekil 12: Üsküdar Kadısı'na Hitaben Yazılmış Haremeyn Evkaf Nezaretine Bağlı Vakıfların Teftişinin Yapılması Hakkında Mühimme Kaydı.

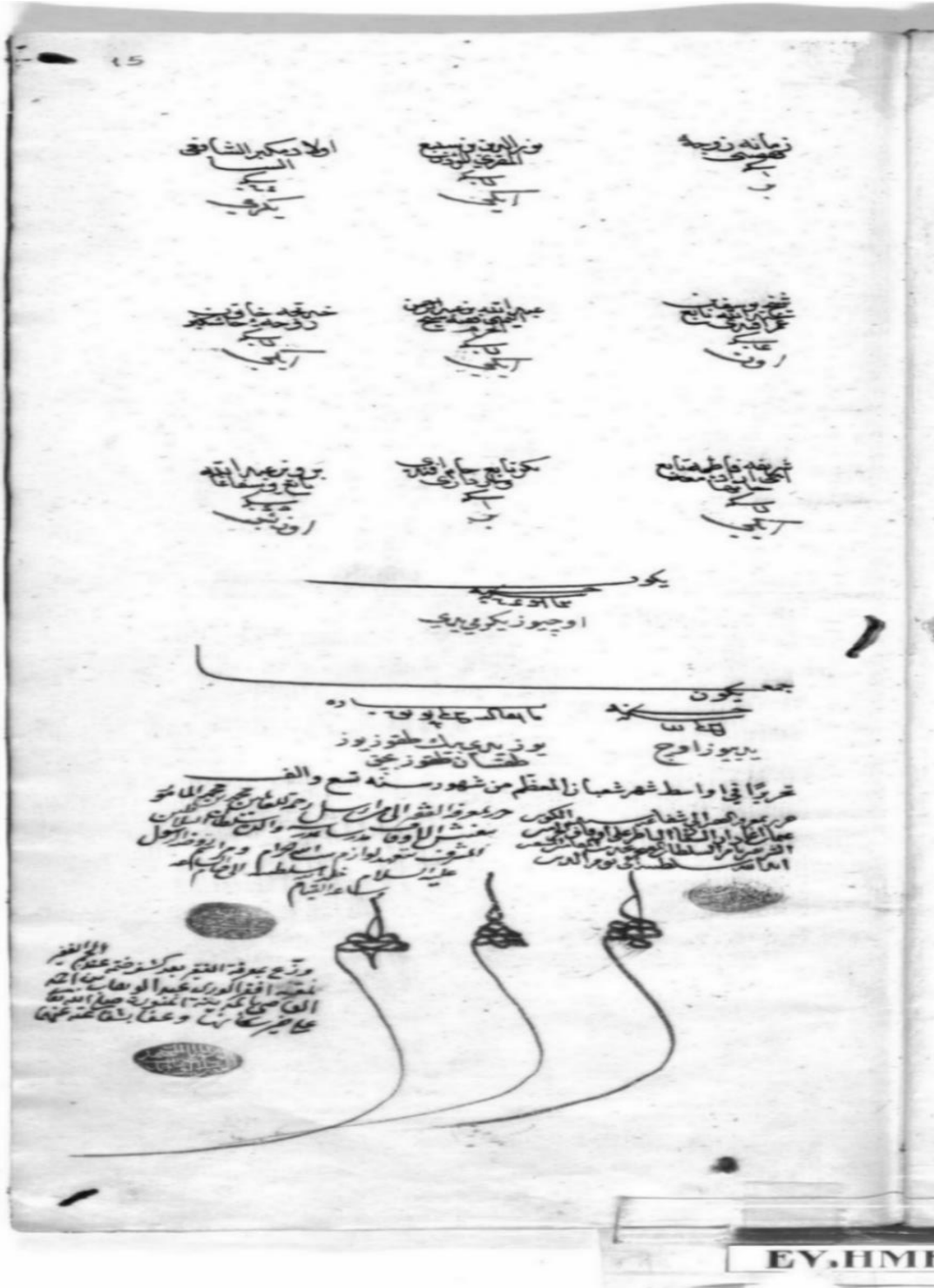
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A. {DVNSMHH.d.00027

Kaynak: A.DVNSMHH.d.27, s. 396, nr. 948

Şekil 13: İlk Haremeyn Evkaf Müfettişi Mehmed Efendi (Memikzâde) ile Darüssaade Ağası Osman Ağa'ya Ait Surre Defterinde Bulunan İmzalar

Kaynak: EV. HMK. SR. d. 1, 15a

Şekil 14: Küçük Ayasofya Vakfı'na Yönelik Bazı Suistimallerin Olması Sebebiyle Vakfın Teftişinin Yapılarak Muhasebelerinin Görülmesi Konusunda Sultan III. Murad Tarafından Yazılmış Evâhîr-i Rebiülevvel 988/Mayıs 1580 Tarihli Ferman.

٤٢٠/١٥

T.S.M.A.-E.

T.S.M.A.E.0420